

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SEÇME ESERLERİ - V

Hilmi Ziya Ülken

AŞK AHLÂKI

Aşk Ahlâkı'na erenler ruhlarında hürriyet olanlardır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <http://www.kulturbankasi.org.tr>

ÜLKEN YAYINLARI

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

Genel Yayın: 1966

FELSEFE

HİLMİ ZİYA ÜLKEN
AŞK AHLÂKİ

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2010
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
RÜKEN KIZILER

DANIŞMAN
GÜLSEREN ÜLKEN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ VE DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM: 1931
II. BASKI: (GENİŞLETİLMİŞ) 1958
III. BASIM: DEMİRBAŞ YAYINLARI 1971
IV. BASIM: ÜLKEN YAYINLARI 1981
V. BASIM: YAPI KREDİ YAYINLARI 1999
VI. BASIM: DÜNYA KİTAPLARI 2004

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDA
I. BASIM: HAZİRAN 2010 (7. BASIM)
3. BASIM: ŞUBAT 2015 (9. BASIM)

ISBN 978-9944-88-941-4

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
DAVUTPAŞA CADDESİ NO: 123 KAT: 1
TOPKAPI İSTANBUL (0212) 482 99 10
Sertifika No: 16053

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek
metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

Hilmi Ziya Ülken

Aşk Ahlâkı

halka rağmen halk için kitap

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Baskıya Önsöz	VIII
İkinci Baskıya Önsöz	XIII
Birinci Baskıya Önsöz	XXV
Baş	XXXIII
İnsan (Ruh ve Beden) Meselesi	1
Ahlâk (Eylem) Meselesi	41
Siyaset Meselesi	117
Son	201
Açıklamalar	209
Giriş	209
Bilgi	245
Etik	259
Politik	293
Dizin	315

Üçüncü Baskıya Önsöz

Bu kitabın amacı insanı “demokrasi” ahlâkına yükselten “eğitim” yollarını aramaktır. Demokrasi, araç-değerlerde eşitlik, ideal-değerlerde hürlük isteyen o çağdaş sistemdir ki, sosyal adâlet ancak böyle bir sistemde gerçekleşir. Bu kitap, siyaset ahlâkına hazırlayan bir “eğitim” yolu sayılmalıdır.*¹

İlk baskısı kırk yıl (1931), ikinci baskısı on iki yıl (1958) önce çıkmış olan bu kitabın üçüncü baskısını, genişletilmiş ve daha sadeleştirilmiş olarak yayımlıyorum. Kırk yılda Türkçe hızlı adımlarla değişti. Dil, sadeleşme sözü bile yetmez denecek bir çabuklukla kalıba dökülen (*forgé*) yeni kelimelerle doldu. Türkçe düşünülüp yazılacağına “Osmanlıca” denen eski dilden yabancı kelimeleri çıkarıp yapmalarını koyan bir çeviri yoluna girildi. Oysa ki, ustaları Türkçe düşünüp Türkçe yazıyorlar.¹ Hemen yarım yüzyıl önce çıkan bu kitabı genç kuşakların okuyacağı hale getirmek, baştan yazmaktan daha güç oluyor.

1927-35 sayımlarına göre Türkiye’nin nüfusu yaklaşık olarak 15 milyonu. 1970 sayımında 36 milyonu geçti, İstanbul’un nüfusu (yaklaşık olarak) 800 bindi, bugün 3 milyona yaklaştı. Ankara’nın nüfusu 500 bin iken bugün 1 milyonu aştı. Şehirlerde rahat

yürünüyordu, bugün sokaklar hıncahınç. Semtler arasında tramvay ve otobüs yetiyordu; bugün sokakların almadığı 16 bin dolmuş ve taksi, 22 bin özel araba ile taşıt araçları 40 bine yaklaşıyor. Yolları genişletme çabası, bu nüfus ve hareket tıkanmasını önleyemiyor. Şehirlerde itip kakma yoktu. Şimdi dolmuşlara binmek için, halk her gün cambazhane egzersizi yapıyor. Yaşlı, çocuk, hasta, herkesten “atlamak” dedikleri olmayacak bir marifet (!) bekleniyor. Yapamayanlar dürtülüp itiliyor. Evle iş arası, her günkü sersemletici yolculukta gerilmiş sinirler, medeni milletlerin ve eski Türkiye’nin zarıflığı ve “terbiye”sinden eser bırakmamıştır.

Dahası var: Kitabın çıktığı yıllarda “gecekondu” derdi yoktu. Bugün üç şehrin² kenarları, hatta ortası yarı köylü yarı şehirli karma mahallelerle dolu. Gecekonduların belediye tüzüklerine aykırı, kaçak kuruluşu, şehrin yaşayışını altüst ettiği gibi, köylerin de normal yaşayışını bozmuştur. Köyünden kopan, bir daha köylü olmuyor, hele şehirli hiç olamıyor. Ne tarıma ne endüstriye yarayan, kökünden kopmuş bulanık bir kalabalık, şehirlerin dirlik ve düzenini sarsıyor. Onlara da yazık oluyor, şehirlere de! Böyle bir değişmeden sonra çağdaş millet düzeni bulunabilir mi? 1965’te Zagreb’deki bir UNESCO toplantısında, bir sosyalist ülke üyeleri, kendi gecekondularından çektikleri sıkıntıyı anlatıyorlardı. İstanbul’da gecekondu yüzde 45, Ankara’da yüzde 60, İzmir’de yüzde 44 olduğuna göre, bu bulanık nüfusun en büyük yoğunluk gösterdiği yer Ankara’dır. Bu değişmeler yüzünden şehir güveninin ne kadar sarsılmış olduğu meydanda! Ama tarlasını, sabanını bırakıp şehre koşan halk, köylerde, kasabalarda da güvenlik bırakmamıştır. Bir baltaya sap olamayan bu acınacak insanlar, kiminde acıma sınırını da aşıyor ve karanlık bir ufukta kayboluyorlar.

Bu kitap yazıldığı sırada, dünya bir krizin başında idi. Bugün onun ta içinde, en civcivli yerindedir. O zaman toplumun organizmayla çatışmasından doğan ruh ve ahlâk hastalığı söz konusu idi. Bugün aynı çatışma, sarsılmış bir toplum içinde ruh ve ahlâk krizinin en şiddetli şekillerini doğurmuştur. Orada yaratıcı kişilik, organizmanın sağlam toplumla çatışmasından, bu çatışmayı aşmak

için çabalardan doğuyordu. Bugün yaratıcı kişilik, sarsılmış toplumla insanın çatışmasından, bu açığa vurulmuş çatışmaları aşmak için insanın yaptığı bin bir çabadan doğuyor. Çökmüşlerin, parazitlerin, vurguncuların en geniş boyuttaki küstahlığı ortasında, tehlikeleri hiçe saymanın ve doğruluğun örnekleriyle meydana çıkıyor. Gergin sinirler, bozuk eğitim, saldırgan davranış, hiçbir ahlâk ve sağlık kuralının işlemediği çılgınlık atmosferi üstünde kahramanca harekete yükseliyor. Çatışmaların şiddetine, sosyal enkaz altında kalanlara rağmen, çekiçle örs arasında insanlık kıvılcımı daha kamaştırıcı bir ışıkla meydana çıkmaktan geri kalmıyor. İkiyüzlü ahlâkın yerine utanç damarı çatlamış yüzsüzlük geçtiği için alçaklıkla övüneni hemen tanıyorsunuz! Bütün şiddetiyle ona karşı koyuyorsunuz. Ölçüyü kaçırıyor ve suçlu oluyorsunuz. Ama bu hamle kanunun vermediği cezayı veriyor.

Bu kitap yazıldığı zaman Amerikanizm ve Sovyet İmparatorluğu, uygar dünyayı tehdit eden iki tehlike gibi görülüyordu. Bu tehlike kırk yılda büyüdü büyüdü, İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonra salgın haline geldi. Fakat "Üçüncü Dünya"² denen çoğu yalınayaklar dünyasında, kampana çaldığımız zamandan beri kendine bir çıkış yolu bulamadan, eski yerinde sayıyor. Ütopyaların gerçekleştiği bir dünyadayız. Çirkin yüzlü gerçeği görmekten ürkenler, ütopyada, "dünya cenneti"nde afyon kurtuluşu bulduklarına inanlardır. Çatırdayarak çöken dünyada gerçekçi kalmak çok güç! Afyon herkese daha kurtarıcı görünüyor. Elli yıllık tecrübe, kafası gözü yarılmadan kalanları da uyandırmıyor. Ya kırk katır, ya kırk satır!.. Masalların bu kaçınılmaz sonu, bugünün çulsuz insanlığı için de kader midir? Oysa ki, ne katır ne de satır. Zorbalıklara son verecek, millet olma şuurudur. Kör dövüşünde bozulmamış "insan hakları," aynı toplumda eşitlik ve hürliğin birden gerçekleşmesidir. Bu yol, ütopyaların uyuşturduğu kafaları zorbalık elinde ezilmekten kurtaracak yol değil midir? Zorbalar, "Biz milletiz!" diye bağırıldığı halde, zavallı Üçüncü Dünya neden millet olma sözünden ürüyor? Bu yol, insanlık sofrasında yalnız milletlerin yeri varken, millet olmayı "geri kalma" gibi gösteren kozmopolitlik zehrinden kurtaracak yol değil midir?

Aldous Huxley bir kitabında,³ “filozoflar yerine pul koleksiyonu yapanların yönettiği” uydurma bir toplum düşünmüştü. Bu toplum, Ford’u hicvetmek için tasarladığı makine-adamların, lâboratuvarında tüpler içinde yetiştirilmiş soysuzların uydurma toplumdur. Çabanın, *passion*’un, sevginin ortadan kaldırıldığı böyle bir toplum için bundan şiddetli hiciv olamaz. Bu yapma toplumda, *hypnopédie* metodu ile daha çocukken verilmiş bir altşuur eğitimi insanları istenen kalıba sokuyor. Onları duygusuz, sevgisiz, ihtirassız, yarışmasız makineler haline getiriyor. Orada dram, çatışma, rekabet kalmıyor. Nasılsa, Shakespeare’i bilen bir kimse, aralarında acayip bir yaratık gibi görülüyor. Huxley’in hicvi yalnız makineleşen medeniyete indirilen bir tokat değildi; aynı zamanda bu karikatürün imkânsızlığını gösteren bir tabloydu. Sibernetik bu işe safdil ciddiliğiyle sarıldığı sırada, hangi makine-adam duygusuz, iradesiz, *passion*’suz olarak gökten inmiştir? Eski bir Şâh’ın bulduğu hesap âletiyle yeni robot arasında öz değil, yalnızca söz farkı var.

Aynı yazar *Gayeler ve Araçlar*⁴ adlı başka bir kitapta, bütün insan güçleri yerinde kalmak üzere, toplumu düzenleme çareleri aradı. Bu, benim sosyal değişimleri durdurmaya kalkmadan, her devirde, düzenli veya sarsıntılı her toplumda aradığım “ideal” ve araç-değerler arayışına benziyor. Hemen şunu katayım: Bu bir dilek değil, bir olgu tespitidir. İnsanlık, sarsıntıları ve zikzakları içinde oraya doğru gidiyor. Huxley, bu kitaba şöyle başlıyor: İnsan çabasının ideal hedefinde herkes aynı düşüncededir. İsa’dan Marx’a kadar, peygamberler tek yoldan bahsetmişlerdir, diyor. Barthelemy de Ligt’in şu tekerlemesini veriyor: “Şiddet ne kadar yüksekse, devrim o kadar azdır. Bir devrim insanlığı ilerletmiyorsa, ona başarılı gözüyle bakılamaz.” Laski’ye göre: “Jakobenlerin diktatörlüğü olmasaydı Cumhuriyet yıkılırdı.” Fakat Huxley’e göre, tam tersine, “Jakobenlerin bu canavarlığı, Cumhuriyet’i yıkmıştır. Şiddet ne kadar uzun sürerse, onu kullananlar, şiddetsizliğin düzeltici eylemine başvurmada o kadar güçlük çekerler. Neredeyse bir şiddet geleneği kurarlar ve artık yalnız şiddetin barbarlığına, kahramanlık ve fazilet gözüyle bakılmaya başlanır.” Biz de Huxley’i şöy-

le tamamlayalım: İnsanları eşya haline koyan, görevlileri kafasız makinenin vidaları yapan, sorumluluğu kaldıran, “bürokrasi” dizginini bir şoförün eline veren bu en kötü despotluk şeklini tarihte ve bugün Yakın ve Uzakdoğu’da, Yeni Dünya’da biliyoruz. Bu makinede, ideal ve araç-değerler sistemi işlemez hale gelmiştir. Onu Montesquieu, Mill, Marx gördü, bugün de dinamik psikoloji ve örgütleşmeyle uğraşanlar görüyorlar.⁵ Eski öğrencim ve aziz dostum yeni denemesinde, “Eros devri geçti!” diyor üzüntüyle. “Artık yalnız makineye ve paraya değer veriyorlar.”⁶ Görünüşte haklıdır ama bu korkunç makineleşme, isyanını da birlikte doğuruyor. Bu isyan Eros’tan, Sevgi’den geliyor. Herbert Marcuse bunun farkına vardı.⁷ Sevginin kuvveti coşma kuvvetidir, basit bir *sex* (cinsiyet) deliliği değildir. Çıplak dervişler gibi⁸ dünya yüzünde dolaşanlar, sahte hayata, kalpazanlığa, savaş tehdidinden doğan gerginliğe, milyonları ütopya uğruna salhaneye sürükleyenlere, onları alkışlayan ve yaldızlı unvan dağıtanlara karşı isyandır.⁹ Sevgi, sahteliğe karşı savaş ve tabiatla bir olmanın sembolü olmuştur. Çatırdarak yıkılan enkaz altında bir kısım yaratıcı gelenekler de yaralanmıştır. Bundan kim sorumludur? Dünyayı dolaşan yeni dervişler bütün kültürleri tanımak, içten yaşamak, anlamak ve oradan insanlığı çıkarmak istiyorlarsa,¹⁰ bu yol kırk yıl önce gördüğümüz, her çağda canlanmış olan insanlığın ezeli yolundan başka nedir? Kırk yıl önce “dünya mahşerleri”nden söz etmiştim. Bugün yeryüzü onları görüyor. Yine o zaman yeise düşenler, kötüler ve zorbalardan içleri kavrulmadan yükselenler olacağını, ideal değerlerin bayrağını yalnız bu inanç kahramanlarının taşıyacağını söylemiştim. Geçen zaman her yerde, hele Budistlerde, zulme ve baskıya şiddetle değil, medeni cesaretle karşı koymanın büyük örneklerini verdi. Gerçeği bütün acılığıyla gören, ona gözlerini yummayan, bir masal uğruna insanlığı kana bulamayan, bu canavar taktiği karşısında yalnız medeni cesaret taktiğini kullanan insanların günden güne çoğalması, yarın belki bir ordu olması *Aşık Ablâkı*’nın zaferidir.

9 Mart 1971

HİLMİ ZİYA ÜLKEN

Not: Yeni baskıyı birincinin bir misli genişletilmiş olarak veriyorum. İkinci baskıya katılmış olan “Açıklamalar”ı yine metin dışında bıraktım. Ancak, kitaptaki fikirlerle ilişkisi olduğu için Descartes, Spinoza, Kant ve Nietzsche’ye ait parçaları ayrı punto ile sırası geldikçe, metne koymayı doğru buldum. Kırk yılın düşündürdükleri kitabın temel fikirlerinin kadrosu içinde yer almıştır. 1932’de Viyana’da *Turkish Press* adlı bir kitap içinde *Aşk Ahlâkı*’ndan İngilizceye çevrilerek yayımlanmış olan parçayı da, kitabın dışarıdaki aksini gösterdiği için buraya almada sakınca görmedim. “İçindekiler”i cetvel olarak verirken, birinci bölüme “İN-SAN: Ruh ve Beden” dedim. Metinde ise bu başlık “Ruh ve Beden” diye geçmektedir. Okuyucu buradaki eksikliği ilk sayfaları hatırlayarak tamamlayabilir.

NOTLAR

*1 Sosyal adalet deyince eski toplumlarda ne anlaşıldığını, bugünün sosyal bunalımında ne gibi çıkmazlara girildiğini, siyaset ahlâkına dair bir kitabım anlatacaktır.

*2 İstanbul, Ankara, İzmir.

- 1 Sayın Ömer Asım Aksoy bu başarılı yazarlardandır.
- 2 Kapitalist ve komünist iki cepheye katılmayanlara *Le Tiers-Monde* (Üçüncü Dünya) deniyor.
- 3 Aldous Huxley, *Le Meilleur des Mondes*, çev.: Jules Castier, 1941. A. Huxley, tanınmış İngiliz tabiat bilgini Thomas Huxley’in torunudur. Bu eserin aslı 1932-33 yıllarında yazıldı. Ben Fransızcasını ancak 1945’ten sonra okudum.
- 4 Aldous Huxley, *La Fin et les Moyens, enquête sur la nature des idéals*, çev.: Jules Castier, 1939.
- 5 Bu konuyu, henüz yayımlamadığım “Hâkimiyet” adlı kitapta etraflıca ele aldığım için burada yalnızca dokunuyorum.
- 6 Prof. Nermi Uygur, *Denemeler*.
- 7 Herbert Marcuse, *Eros et Civilisation*, Editions de Minuit, 1955. Guitton, *Essai sur l’Amour humain*, haz.: Aubier, 1948. Remy de Gourmont, *Physique de l’Amour, Essai sur l’instinct sexuel*, 1944.
- 8 Horasan erenleri birçok araştırmalara konu olmuştur. Başlıcaları: Fuat Köprülü, *İlk Mutasavvıflar, Anadolu’da İslâmiyet*, Hasluck, Claude Cahen, vs.
- 9 Herbert Marcuse, *Vers la Libération*, Editions de Minuit, 1969. (Yazar burada kapitalist dünya kadar, sosyalist dünyaya da çatıyor ve aynı derecede onu suçlandırıyor.)
- 10 H.Z. Ülken, *Humanisme des Cultures*, 1967 (*İnsanî Vatanperverlik*’in değişimlerle Fransızcası).

İkinci Baskıya Önsöz

Aşk Ahlâkı bundan yirmi sekiz yıl önce çıkmıştı. O zamandan beri Türkçe sadeliğe doğru büyük adımlar attığı için, ikinci baskısında ilk iş kitabı bu değişikliğe göre ayarlamak olmuştur. İlk yıllarda çıkan tenkitlerden bir kısmı onda kötümserlik izleri görmüş, bir kısmı telkinci ifadesine ve bir yerinde Sûfilerden bahsetmesine bakarak onda mistisizm aramıştır. Bir kısmı bütün söylenenlerin felsefe tarihinde bilinen hakikatler olduğu ve yeni hiçbir şeyden bahsedilmediğini ileri sürmüştür. Bu tenkitlere ayrı ayrı cevap vermedik; onların aldandığını görmeyi, her fikrin eskilerine neler borçlu olduğunu bilen dikkatli ve insafli okuyucuya bıraktık. İkinci baskıyı yaparken bunlara birer cümle ile dokunacağız.

Aşk Ahlâkı'nın dayandığı, çoklukta birlik felsefesi dir (*monopluralisme*). Bunun benzerlerini felsefe tarihinde Platon'dan beri Plotinus'ta, Nicolas de Cusa'da, J. Bruno'da, Schelling'de, J.M. Baldwin ve Bergson'da, vs. bulmak mümkündür. Fakat bu birleşik görüş her birinde ayrı ayrı manzaralar almıştır. Nitekim *Aşk Ahlâkı*'nın çoklukta birliği de onlardan herhangi birine indirgenemez. Mutasavvıflar Plotinus'a dayandıkları için onların çoklukta birliği bu felsefeye benzer. Fikir tarihimizde onunla kaynaşmış denecek kadar işlenmiş olan bu dünya görüşü, ileri sürdüğümüz düşünceye

bazı bakımlardan benzediği için örneklerimizi sık sık Sûfilerden aldık. Fakat bu benzeyişin yalnız görünüşte olduğunu her vesile ile işaret etmeyi unutmadık. Birinci baskının önsözünde bunu açıkça söylemiştik. Buna rağmen iki görüşü karıştırmada ısrar edenlere diyeceğimiz bir şey yoktur. Ne Schelling, ne Baldwin, ne Bergson mistiktir; fakat onların mistiklerdeki ahlâki ve metafizik tecrübede bir hakikat payı buldukları da doğrudur.

Aşk Ahlâkı müspet, ideal ve iyimser bir görüşü savunurken gerçeğin sakatlıklarını belirtmekten vazgeçemezdi. En dar şeklinde dahi her ahlâk görüşü idealisttir. İyi ve sağlık halini ideal bir düzende gerçekleştirme çarelerini ararken, gerçeğin kötü ve hasta tarafını belirtmekten vazgeçmemiştir. *Aşk Ahlâkı*'nın kötümser çehresi bu sakat gerçek manzaralarına aittir, fakat geniş bir görüş içinde bütünlüğü kavranan gerçeğin bu kusurlardan nasıl kurtulduğunu gösterirken o tamamen iyimserdir. Böyle bir iyimserlik hayalci de değildir, çünkü ele aldığı konu yalnız zihinde kurulan yapı değil, her manzarasıyla gerçektir, bunun için de gerçekçidir.

Aşk Ahlâkı'nın çoklukta birlik ve evrim görüşüne, Baldwin ve Bergson'a göre kattığını, kitabın metninde bulamayanlara bu ikinci baskıda "Açıklamalar"ı veriyoruz. Burada ele aldığımız temel kavramların tariflerini, bunlardan çıkardığımız sonuçları bulacaklardır. *Aşk Ahlâkı*'nın savunduğu tezleri açıklarken şunu da katalım ki, burada düşünce tarzı bugünkü fikirlerimizden bazı noktalarda ayrılmaktadır. Onları yalnız bu kitabın açıklaması olarak ileri sürdük. Her şeyden önce, orada natüralist bir felsefeye bağlıyız. Esasında metafizik olmakla beraber, yine de gelişme tarzında natüralist kalmaktadır. Bugün ise, esasta ona sadık kalsak da natüralizmle kalmamakta, aşkınlık (*transcendence*) aramaktayız. Bu farkı bu önsöz içinde belirtmeye ne imkân ne de lüzum vardır. Çünkü biz, bugün de doğruluğunu kabul ettiğimiz bu fikirleri aşmış olmakla beraber, onlardan ayrılmıyoruz. Yalnızca *Aşk Ahlâkı* ve *İnsanî Vatanperverlik*'te savunduğumuz tezlerin hakikatten bir merhale olduğunu söylemek istiyoruz. *Aşk Ahlâkı*, bütün olarak insa-

nın gelişmesine dayanan bir ahlâktır ve bu gelişmeyi biyolojik, sosyal ve psikolojik gerçeklerin birbirine tesirinden doğan bir gelişmede görmektedir. Bu nokta da “Açıklamalar”da, “sosyalden önce”, “sosyal” ve “sosyalden sonra” üç insani gerçek derecesinin safha safha meydana çıkışını anlatırken izah edilmiştir. İnsani realitenin “şahsi şuur” dediğimiz üstün mertebesini “sosyalden sonra” sayarken, Bergson ve Durkheim’a ne derecede yaklaştığımızı veya onlardan ne derece ayrıldığımızı da söyledik. Sosyalden sonra dediğimiz şahsi şuur, sosyologların gösterdikleri gibi yalnızca belirli sosyal şartlar içerisinde doğan ve kaybolan cemiyetin fonksiyonundan ibaret değildir. Sosyal şuur nasıl organizma üzerinde meydana çıkan yeni bir gerçeklik safhası ise, şahsi şuur de öylece sosyal şuur üzerinde meydana çıkan yeni bir realite safhasıdır. Bu görüşle cemiyeti ferdi şuurlara indirmeye çalışan psikologlardan da ayrılıyoruz.

Aşk Ahlâkı’nın değişik ve çeşitli gerçekler halinde görünen bütünün gelişmesine dayandığını söylerken, bu kitapta ilimci görüşleri reddetmedik. Fakat bütünün parçalar toplamından fazla bir şey olduğunu anlayabilmek için, ilimci görüşleri aşan ontolojik bir görüşle onlara bakmak zaruretini de işaret ettik. Temelinde natüralist olduğumuz halde, bu kitapta ontolojiye yönelişimiz buradan anlaşılır. Fakat ne burada, ne *İnsanî Vatanperverlik*’te bu görüşü geliştirme fırsatını bulabildik. Çünkü her iki kitabın da konuları bilgi ve varlık değil, eylem (*action*) ve ahlâktır. Bu konuya bundan sonraki kitabımızda gireceğiz.*¹

İlim bakımından ahlâk sorusunu ele alan birçok teori vardır. Bunlardan biri fizik üzerine kurulmuş ahlâktır ki Türkiye’de enerjizm adıyla tanınan Namdar Rahmi ve Naci Fikret’in görüşleri bunlardandır. Namdar Rahmi, *Namık Kemal* adlı eserinde ahlâkın prensiplerini fiziki enerji kanunlarından çıkarmaya çalışıyordu. İlim temeline dayanan ikinci ahlâk teorileri biyolojik ahlâklardır. Bunların bir örneğini, Dr. Akil Muhtar *İlim Bakımından Ahlâk* adlı kitapta verdi. Akil Muhtar’a göre ahlâkın temeli organik ha-

yatta, içgüdülerde, onların en ilerisi olan “gelişme içgüdüsü”nde aranmalıdır. Batı’daki benzerlerine göre bu teoride yeni olan cihet, “gelişme”nin bir içgüdü olarak ileri sürülmesidir. İçgüdülerin ne dereceye kadar yetkinleşme faktörü olduğunu burada tartışacak değiliz. Ancak onların kaderci ve karanlık çerçevesini kırma ihtiyacının bu tarzda ifade edilmesinin değerini belirtmeliyiz.

İlim üzerine kurulan ahlâklardan biri de psikolojik ahlâktır. Paulhan, Parodi ve Ribot gibi Fransız düşünürlerinde veya Müler-Freienfels’te gördüğümüz bu ahlâk teorilerinin bir benzerini son yüzyıl fikir tarihimizde bulamıyoruz. Fakat sosyoloji üzerine ahlâk kurma düşüncesi hemen ilk sosyologlarla birlikte başlamıştır. Prens Sabahattin, yeni cemiyetin ahlâkını “ilmi-içtima”dan çıkarmak istiyordu. Ziya Gökalp’e göre de ahlâkın temeli yalnız sosyolojik olabilir. Bunun sebebi, her iki düşünürün ilimden önce, sosyal eylem problemiyle ilgilenmeleri ve başka yönlerden ziyade bu probleme toplumla cevap vermeye kalkmalarıdır. Fakat ne Gökalp, ne onun yolundan gidenler Durkheim’daki sosyolojik ahlâk ile Lévy Bruhl’daki “âdetler” ilimi arasında esaslı farkı hesaba katmışlar. Birincisi daha önceki ilimci teoriler gibi ahlâkın muhtaç olduğu normları sosyal hayatın tahlilinden çıkarıyor. Halbuki ikincisi yalnız âdetlerin objektif tahliliyle yetiniyor. Buradan normatif bir ahlâk çıkarmıyor. Hatta prensip bakımından bütün normatif ahlâkları tenkit ediyor. Âdetler ilmi insana her zaman sabit kalacak bazı normlar, kaideler veremez. Ancak, bize değişmekte olan örf ve âdetlerin gerçeğini göstererek, sağlam ve sağ bir eylem tarzı bulmamıza yarayabilir. Bu manada ahlâkın sağlık korumadan (*hygiène*) farkı yoktur. İki Fransız sosyologun görüşleri arasındaki bu fark kendi zamanlarında bir çatışmaya sebep olmadığı için, Türkiye’de bu davranışa şaşmamalıdır.

Buraya kadar gördüğümüz ilimci ahlâklarda birleşik nokta, hepsinin tek bir gerçek üzerinde tahlillere dayanarak insanlara bütün zamanlar için bir ahlâk düsturu aramalarıdır. Sosyologlar ahlâkın kurallarının, yalnız sosyal gerçeğin tahlilinden çıkarılabilece-

ğini söylerken, belki insanın bütün varlığını kuşatan sosyal gerçeğin bu bakımdan öteki gerçekliklere üstün bir rolü olduğunu söylemede haklıdır. Fakat bu gerçeğin yalnız ve daima, daha önceki gerçeklere dayanarak gelişebileceğini, sosyal dediğimiz her şeyin önce biyolojik, hatta fiziki realitelere dayanması gerektiğini, bundan dolayı da sosyal gerçeği aşan veya ondan önce gelen gerçeklerin insana ait her şeyde onun kadar rolü olduğunu unutmada haksızdır. İlimci ahlâk teorilerinin tahlili, onlardan herhangi birine bağlanmaksızın, insanın bütününe kavramaya, bunun için de gerçeklerin bütününe, onların birbirine etkisine dikkatimizi çevirmeye bizi sevk eder.

Fakat bu kadarı yeter mi? İlimci teorilerin her birinden veya onların toplamından ahlâki normları çıkarmak kabil midir? İzafi ve değişmekte olan realitelere ait veriler –en geniş ölçüde ele alınmış olsalar bile– mutlak ve değişmeyen ahlâk kurallarını bize verebilir mi? İlkçağ’da Platon, modern çağda Kant, ahlâkı duygulardan ve gerçekten çıkarmak isteyen görüşlere neden hücum ettiler? Niçin onu gerçek üstünde, mutlak alanında aradılar? Ahlâkı bir hijyen haline getirmeye, her an değişmekte olan hayattan pratiğimiz için iğreti kaideler çıkarmaya ne derecede hakkımız olabilir? Bu kaidelerin değişeceğine inandıkça onları her zaman için düstur tanımayla imkân kalır mı?

Her türlü teori dışında, ahlâki bir eylemden, insandan beklediğimiz nedir? İnsanın bu eylem sırasında özgür oluşu değil mi? Başka türlü, yükümlülüğü, sorumluluğu, görevi, vicdanı, iyiliğin kötülüğe tercihini nasıl anlayabilirdik? Sosyologlar –bütün ilimci ahlâklardan ziyade– bu ahlâki prensipleri açıklamaya çalışıyorlar. Onlara –hele Durkheim sosyolojisine göre– bütün bu duygular sosyal evrimin neticesidirler. Etnolojik ve sosyolojik veriler, onlara göre, belirli bir sosyal gelişme derecesinde bu duyguların doğduğunu göstermektedir. Şu halde, ahlâki prensiplerin temeli olan ahlâki fiilin muhtarlığı ve hürlük, sosyal hayatın belirli bir devresinde, belirli sosyal şartlardan doğan ve başka şartlar altında kaybolabilen bir eser olacaktır. Böyle bir determinasyon zincirinin halkası olarak anlaşılan hürlüğün ne manası kalır? Ahlâki hürlük, hiçbir

determinasyonun neticesi olmayan bir temel olarak alınmadıkça, yalnız bir postülatıtan ibaret kalır. Bir insanı hareketinden dolayı sorumlu sayabilmek için, onun bu hareketi kendi dışından gerek-tirilen sebeplerle yapmaya mecbur olmaması gerekir. Aksi halde sorumluluk bir gerçek değil, ancak sosyal bir değer hükmü, bir kavram olacaktır.

Bu düşünceler bizi yalnız sosyolojik ahlâkın değil, bütün ilimci ahlâkların yetmezliğini kabule götürmektedir. Bunun içindir ki, *Aşk Ahlâkı* realiteler toplamına, onların karşılıklı etkisine dayana-rak bütün insan gerçeğinin gelişmesini açıklarken, yine de natüra-list izahı aşma zarureti üzerinde duruyordu. Yani bu natüralist açıklamalar, temelinde insan felsefesine dayanmaktaydı. Hâsılı, sosyolojik bir ahlâkın çözemediği problemler sınırlandırılmalıdır. Onların bütün ahlâkı açıkladığını zannetmemelidir. Nitekim F. Ra-uh, haklı olarak, sosyolojik ve psikolojik verileri aşan ve insan fel-sefesine dayanan bir ahlâki tecrübeden bahsetmiyor mu? Gur-vitch, daha ileri giderek bu tecrübenin temelini “hürriyet tecrübe-si”nde, ilim verileriyle açıklanması mümkün olmayan bir sahada aramaktadır. *Aşk Ahlâkı*, böyle bir temele dayanma lüzumunu ile-ri sürmekle beraber, bu temeli derinleştirmeden uzak bulunuyor. Orada natüralizmin üstün görünmesi de bundan ileri geliyor. Bun-dan dolayı ahlâkın biyolojik bir hazırlığı olduğu gibi, sırf sosyal bir ahlâk da vardır. Fakat sosyal ahlâk yalnızca, her sosyal zümre-nin kendi fertlerine yüklediği kaideler sisteminden ibarettir. Eği-timle benimsenen ve alışkanlıklarla ferde yerleşen bu kaideler, baş-ka bir sosyal zümrenin kaideleriyle çatışabilir. Değişen bir toplum-da bu kaideler kuvvetini kaybedebilir, çözülebilir ve yerlerini baş-kaları alabilir. İzafi ve değişmeye elverişli olmakla beraber, bu ka-ideleri örf ve âdetlerle karıştırmamalıdır. Birinciler, başka sosyal olaylardan ayrı ve “ahlâki” dediğimiz kişiler arası münasebetlere ait bir emir ve yasaklar sistemi oldukları halde; ikinciler, bütün sosyal olayları ayrılmamış bir halde içlerine alırlar. Örf ve âdetle-re, sosyal değerler ve kurumların tortuları diyebiliriz. Onlarda bil-gi, sanat, ahlâk ve din, dil ve hukuk kurumları bölümleşmemiş bir

halde, bir nevi konglomera teşkil etmektedir. Kurumlar ve değerlerin zaman içinde birikmesinden mi bu âdetler yığını doğmuştur? Yoksa âdetlerin çözülmesinden mi kurumlar meydana gelmiştir? Her iki hali de gösterecek misâller vardır. En yaratıcı, en şahsi, en kendiliğinden olan kurumlardan, yani bilgi, sanat ve teknikten derece derece daha az şahsi olanlarına doğru inilerek, sonunda en kişi-dışı,^{*2} en hareketsiz olan âdetlere doğru inildiği söylenebilir.¹ Nitekim hareketsiz ve kişi-dışı âdetlerden başlayarak onların farklılaşması ve özelleşmesinden derece derece şahsi ve kendiliğinden değerlerin doğduğu da söylenebilir.² Hangisinin sebep ve sonuç olduğu söylenemeyecek surette, bu iki hareketin birbiri ardından gelmesi de mümkündür. Etnolojik veriler her iki yorumlamayı yapmaya elverişlidir. Şu da var ki, kişiliğe ait en hür fiillerden başlayarak toplumun derece derece otomatikleştiğini, katılaştığını söylemek sosyal hayatı kişisel ve hür fiillere irca etmek gibi bir imkânsızlık olacaktır. Nitekim tamamen otomat ve kişi-dışı bir hayattan bütün kişisel ve orijinal faaliyetlerin doğduğunu söylemek de, aynı suretle başka bir imkânsızlık olacaktır. Biz ilerlemiş veya başlangıç halinde bütün toplumlarda hangi türlü değerle karşılaşsak, bu iki kutuptan birini göremeyiz. Modern bir Avrupalının gündelik hayatında olduğu gibi, bir Arapesh veya Hotantolu'nun hayatında da bilmek, hoşlanmak, beğenmek, kullanışlı şeyler yapmak, kişiler arası münasebetleri ve hayat ötesini düşünmek, bilme imkânlarını aşan bu alanı inanma imkânlarıyla doldurmak; bütün bunlarda konuşma, yazma, malları değiştirme, hareketlerin karşılıklı tartılması gibi birbirini tamamlayan, fakat yine de ayrı kalan faaliyetlerin rolü vardır. Bu faaliyetlere kurumlar, bunların bütününe kültür diyoruz. Kültürü teşkil eden kurumlar, aslında ne kişiye ait, ne kişi-dışındırlar. Ne tamamen kendiliğinden, ne de tamamen otomatlırlar. Onlar, zümreye ait olmaları bakımından mekanik ve tekrara elverişli, takat zümre fertlerinden her birinin bir davranışında, bir hareketinde gerçekleşmeleri bakımından kişisel ve kendiliğinden olmaya elverişlidirler. Başka deyişle sosyal kurumlar, doğuşlarında kendiliğinden-mekanik veya kişilik-kişi-dışı olmak üzere çift karaktere sahiptirler. Yukarda saydığımız faaliyetleri isimleriyle

ifade edersek bilgi, teknik ve sanat gibi yaratıcı değerlerde, dini ve ahlâki aşkın (*transcendant*) değerlerde, yahut dil, iktisat ve hukuk gibi normlarda bu çift karakter görülebilir. Bunlardan herhangi birini, meselâ bilgiyi veya dili ele alalım: Öğrenmek, bilmek dediğimiz işlemler, zümre içinde ortak klişeler halinde meydana gelirken, zümre, fertlerinden her birinde ayrı tesir yapan bir sembol-mana sistemi teşkil ederler. Burada bilme veya konuşma sembol olarak, mekanik, mana olarak kendiliğinden; veya sembol olarak kişi-dışı, mana olarak kişiliktir. Fakat dil veya bilgi geliştikçe, manalar ve ifadeler kutuplaşır. Sosyal hayatın yaratıcı kişilik şuuru meydana getirirler; semboller de tekrarlı, basmakalıp bir hal alırlar; toplumun kişi-dışı derinliğini, dışşuuru teşkil ederler. Birincilere toplumun yaratıcılığı, ikincilere otomatizmi deriz. Bu ikinciler, içerisinde bütün değerler ve kurumların tortularını almak üzere, toplumun örf ve âdetlerini vücuda getirir. Yeni kurulan bir sosyal düzende, yeni başlayan bir sosyal harekette, bu kendiliğinden-mekanik çift karakterli dinamizm görülebilir. Fakat sosyal hayat yerleştikçe, alışkanlıklar halini aldıkça, bir yandan kendiliğindenlikler, yaratıcılıklar, öte yandan mekanizmler ve otomatizmler ayrılır: Birincisi toplumun zevki, sağduyusu, dikkati, hafızası, inancı olur. İkincisi bir zümrenin her günkü hayatında hüküm süren ve bütün bu zevk, bilgi, inanç ve dikkatini besleyen otomatizmler ve mekanizmler halini alır ki, bunlara toplumun örf ve âdetleri diyoruz: Misafir karşılamak, ağırlamak, selamlaşmak, sofrada, işbaşında, büyükler önünde belirli tavır ve hareket almak, tekerlemeleri ve sözleri bulmak, daha çocuk oyunlarından başlayarak otomatikleşen sosyal hayatın altşuurdaki derinliğini meydana getirir ki, bunlarda ahlâki, hukuki, lisani, bedii, vs. kurumları ayırmak güçtür; fakat derin bir inceleme sonunda, örf ve âdet bütününde bu kurumlardan her birine karşılık olan otomatizmleri, bunlarla zamandaş sosyal şuurun açık ve seçik değer ve normlarını bulmak kabildir.

Böyle bir tahlilde biz ahlâkın, bir sosyal kurumlar sisteminde, kişiler-arası münasebetlere ait aşkın inanma alanı olduğunu görüyoruz. Bundan dolayı da ahlâkın, sosyal gelişme sonunda değerle-

rin farklılaşmasından meydana çıkmak şöyle dursun, her toplumda bütün sosyal faaliyetlerde hazır, zaruri bir dayanak olduğunu söyleyebiliriz. Her nerede kişiler-arası münasebetler varsa orada mutlaka ahlâki fiil vardır; fakat ahlâki fiilin gelişmesi, orada açık ve seçik ahlâk kaideleri ve emirlerinin ifade edilmesiyle zamandaş, sosyal otomatizmler içinde ahlâki örf ve âdet tortusunun meydana gelmesine de sebep olur. Hâsılı, sosyal fiilin dinamizmi, başka deyişle kişiler arası münasebette meydana çıkan ahlâki tecrübe, bir yandan ahlâk emperatiflerini, kaidelerini yaratırken, bir yandan da onu ahlâki dışşuur haline getirir, sosyal otomatizmlere atar ve ahlâk örf ve âdetini doğurur. Aynı hali estetik fiilin dinamizmi için söyleyebiliriz: Orada da sanat şekillerinin ve şuurunun gelişmesine paralel olarak sanat otomatizmleri sosyal şuurda bedii örf ve âdetler halini alır. Bir örf ve âdet konglomerası içinde bütün kurumların bulunması bundan ileri gelir.

Şu halde sosyal ahlâk bütün ahlâk değildir. Ahlâki hayatın doğuşunda olduğu kadar, gelişmesinde sosyal olguya hazırlık olan veya onu takip eden bir dinamizm, bir hür fiil vardır ki, onu, toplum içinde cereyan etmesine rağmen sosyal hayata mal etmek kabil değildir. Onun gelişmesi toplumun iki kutbunu meydana getirdiği zaman dahi, yine bu dinamizm her an yeni yaratılışlarıyla bir yandan sosyal otomatizmleri, bir yandan sosyal kuralları besler. İşte biz *Aşk Ahlâkı*'nda bu faaliyete, kişilik şuuruna veya toplumdaki sonraki şuur diyorduk.³

Ahlâk problemi, klâsik felsefede bilgi ve varlık problemlerinden sonra gelir. Böyle olmakla beraber bugünkü dünyanın içinde bulunduğu geçiş krizi, ona merkezi bir önem vermektedir. Sarsılmış bir dünyada ilk düşünülen şey, bilginin ve âlemin düzeninden önce eylemlere düzen vermektir. Bu yüzyıl başında, felsefede eylemin düşünceden önce geldiği fikri kuvvetle ilerlemeye başlamıştı. Bu öncelik, yeni bir açıklama şekli aramadan ziyade ahlâk ve eylem probleminin hemen cevap beklemesinden ileri gelmektedir. Felsefe ahlâkla başlamaz, eylem ahlâkla başlar. Sosyal düzenden veya ahlâktan başlamak şeklinde iki alternatif konamaz. Çünkü her iki terim birbirine zaruri olarak bağlıdır. Probleme toplumdan, yani

ilimden mi ve ilime dayanan reformdan mı, ahlâktan, yani eyleme ait felsefi sezgiden mi girmeli? Bu iki terimden her ikisi de ötekisine bağlı ve onunla kaimdir. Bundan dolayı alternatif yerine “tamamlayıcılık”tan hareket etmek ve ilimlerin determinizmini felsefenin hürriyeti ile tamamlamak biricik yol gibi görünüyor. Biz *Aşk Ahlâkı*’nda eyleme üstün değer vermekle beraber, ilimlerle felsefenin yaklaştığı bu noktayı bulmaya çalıştık. Kastların, tabakaların ve sınıfların silindiği bir devirde soyut fikir, ağacından kopmuş bir çiçek gibi solmaya mahkûmdur. Fikir, eylem ve siyaset içindir. Bazen siyasetler ideolojiler tarafından yeniliyor. Halbuki ideolojiler gerçeğe ilgisiz planlar çizdikleri için, siyasetin bu şekli, rüya veya yalanla beslenmektedir. Gerçek bir siyaset total gerçeğin bilgisine dayanmalıdır.

Organik ve sosyal gerçekliklerin çatışmasından doğan şuur ve hürriyet fikriyle her türlü çatışmadan önceki dinamizm halinde anlaşılan hürriyet fikri birbirine indirgenemez. *Aşk Ahlâkı* birinci tezi savundu. Onu ikinciyle uzlaştırmak isteyen kitabın buhranı buradan gelmektedir. Bugün düşüncemiz daha ziyade ikinci yön üzerinde gelişmektedir.

Aşk Ahlâkı’na, her şeyden önce bir “aşama” (*dépassement*) ahlâkı denebilir. Ruhun gelişmesi, realite derecelerinin birbirini aşmak için yaptığı hamleler olarak görülmüştür. Bunun için orada Nietzsche ile Bergson, başka bakımlardan aynı derecede etkilidirler. Biyolojik, sosyolojik ve metafizik ahlâkların orada birleşmesi de bundan ileri geliyor.

İkinci baskı çıktığı sırada, dünyada hümanizm ve yurtseverlik çatışmasını halletmeye çalışan önemli kültür adımlarıyla karşılaşırız. Bu iki baskı arasına; dünya krizi, İkinci Dünya Savaşı, demokrasilerle komünizm arasındaki büyük gerginlik ve kültürleri yaklaştırmaya çalışan bugünkü hümanizm hareketi girdi. NATO, Birleşmiş Milletler, UNESCO bu hamlenin başarılarıdır. Totaliter rejimlerin bir kısmı tarihe karıştı. Komünizm, saldırgan hareketleri-

ne rağmen kendi sistemi içinde çıkmaza girdi. Fakat kapitalizmler de buhrandan kurtulamadılar. Bütün olanlar bizim 28 yıl önce söylediklerimizi, 25 yıl önce de *İnsanî Vatanperverlik*'te, yalnız bir cephesinden açıkladıklarımızı desteklemektedir. Kapitalizmle komünizmin çözülmez gerginliği dışında bir mertebeler cemiyetinin mümkün olduğunu ve bunun bir ideoloji veya ütopya değil, bütün toplumların içinde yaşayan ve meydana çıkarılacak bir gerçek olduğunu, kör kuvvetle ruhun savaşında, kör kuvvetin çıkış gibi geldiği zamanlarda bile, günümüze kadar gelen vakalar göstermektedir.

17 Kasım 1958

HİLMİ ZİYA ÜLKEN

NOTLAR

*₁ Nitekim *Bilgi ve Değer* (1965) ile *Varlık ve Oluş*'ta (1969) bu konuyu derinleştirdik.

*₂ *Impersonnel*: Gayri şahsi.

1 H.Z. Ülken, *Sosyolojinin Problemleri*, 1955.

2 Aynı kitapta bu şekilde ifade ettik. Aşağıdaki izahı *Sosyal Kurumlar ve Zümreler* adlı kitabımızda yapıyoruz.

3 Yeni görüşümüzle onun arasındaki farkı işaret etmek şartıyla.

Birinci Baskıya Önsöz

“Halka rağmen halk için kitap” veya kısaca *Aşk Ahlâkı* adı ile sunduğum bu küçük eser, cemiyet ve şuur hakkındaki fikirlerimin oldukça halka yayılmış, kısaltılmış esaslarını içine almaktadır. Yakında yayımlamaya çalışacağım *İnsanî Vatanperverlik ve Kendime Dönüş*¹ adındaki başka iki kitapta da aynı fikirleri geliştirerek, daha konkre şekillerde birçok meseleye tatbik ettim.*¹

Çoğu kere teoriler, zengin endüksiyonlara ve zihni incelemelere dayanarak vücuda geldikten sonra, ikinci elden yığın için kolay anlaşılır, basitleştirilmiş bir hale konur. Nitekim bu kitabın içine giren ana fikirleri de on yıla yakın bir zamandan beri *Cemiyet ve Marazi Şuur, Bugünün Filozofları*,^{*2} *Aristo Felsefesi ve Modern Düşünce*^{*3} adındaki kitaplarda açıklamaya çalışmıştım. Şu kadar var ki, memleketimizde henüz bu cinsten sırf teorik mahiyette eserlerin basım ve yayını maddece pek güç bir iş olduğu gibi, içinde bulunduğumuz manevi ve ahlâki kaos hali de beni birkaç yıldan beri bütün arzularıma rağmen, mümkün olduğu kadar kütle seviyesine hitap etmeye, eyleme geçmeye sevk etmektedir.

Esasen devrimiz kadar düşüncenin irade ile birleştiği, fikir adamlarının sırf teori insanları olmaktan çıkarak, doğrudan doğruya sosyal eylem ve faaliyete katılan ve ona yön veren insanlar haline geldiği bir devir yoktur, denilebilir. Tibaudet’nin *Profesörler*

Hükûmeti adındaki eserinde misâlleri ile gösterildiği gibi her felsefi düşünce mutlaka hayat ve cemiyete dokunmak zorunda oldukça, bütün siyasi hareketler sosyal felsefelerden ilham ve direktif almaktadırlar. Kanaatimce, bu kitap yarı *biblique* (kitabî) ifadesi ve nâşçı lisanı ile, sonsuz bir felsefe münakaşasına kapı açmaktan ziyade, aydınların görüşleri (*opinion*) arasında ahlâki ve fiili sahada birleşik noktalar bulmak hedefini gütmektedir. Kitabın savunduğu fikir, 1) insan meselesi, 2) ahlâk meselesi, 3) siyaset meselesi olmak üzere üç safhadan ibarettir. Esasta bu sorular birbirine mantıkî bir tutarlılıkla bağlı olmakla beraber, telkinci ifadesinin bütünlüğünü bozmamak için sınıflama yapılmamış, aralarındaki bağlantılar görülmez bırakılmıştır.

Felsefe tarihinde bu fikirlerin benzerlerini bulmaya çalışanlar olursa, onlara ilk önce Platon'un *Şölen*'ini, İsa'nın, mutasavvıfların ve meselâ Mevlânâ'nın aşk felsefelerini hatırlatırım. Fakat biraz derinleştirilince görülür ki, bu benzerlik sırf yüzeydedir; hatta yalnız isim birliğinden ibarettir. Çünkü Platon'da aşk anlayışı tamamen idealist ve antimateryalist olduğu gibi, mutasavvıflarda da mistik ve esrarlı bir öze dayanmaktadır. Bu kitapta ise ihtiras ve "aşk" fikri "mistik" içeriğinden sıyrılmış olan, psikososyal tahlillere, organik bir temele dayanmaktadır.

İhtimal modern felsefede Feuerbach'ın "aşk" felsefesi ile Schopenhauer ve Freud'un teorilerinde bu fikirlerin köklerini bulmak isteyenler olacaktır. Bu manaya göre kendimi vitalist felsefenin mensubu görmekten çekinmem. Şu kadar ki, burada vitalizmi pragmatist filozoflardaki gibi dar anlayışı ile değil, Husserl ve Alman sezgicilerinde yahut bir kısım yeni realist metafizikçilerde görüldüğü üzere çok daha geniş bir tarzda anlamak, yüksek ruhi realitenin görünüşlerini kabataslak hayata irca etmemek gerekir. "Vahdetçilik" bu felsefeye verilebilecek en uygun isim olsa gerektir. Hemen sarıhlaştırmek isterim ki, bu kelime ile maddecilerin dar monizmini değil, fakat realitelerin gittikçe yükselen silsilesinde tabiatın çokluk içindeki birliğini gören bir pannaturizmi kastediyorum. Feuerbach felsefesi Platon idealizmini maddeye indirmek için yapılan ilk hamledir. Freud'da bunun yetkinleştiğini ve sona erdi-

ğini görüyoruz. Bu felsefelerin eksikliği, tabiatı yalnız bir yanı ile görmeleri ve yarım gerçeklerin modeli üzerine yapma sistem kurmaya çalışmalarıdır. Freud sistemi sosyal gerçeği hesaba katmadığı için daima bir taraflı olmaya ve hakikatin tek cephesine sapanıp kalmaya mahkûm olacaktır.

Söz arasında bir dostum bana bu kitapta hangi tezi savunduğumu sormuştu. Kendisine kısa ve şifa verici bir cevap bulabilmek için dedim ki: İsa ile Nietzsche'yi barıştırmaya çalışıyorum! Gerçekten, bu iki isim modern ahlâk görüşlerinde sanki iki zıt kutup gibi karşılanabilir. Biri mistik öteki rasyonel² görüşü temsil eden bu iki cereyanı, bu bakımdan, birleştirmeye imkân olmadığı şüphesizdir. Ancak, bu uzlaştırmadan kastım şuydu: İsa ile Nietzsche'yi birleştirmek demek, bir manaya göre idealizm ile realizmi, fertle toplumu kudret felsefesinde*⁴ uzlaştırmak istemek, demektir. Diyebilirim ki, kitabın bütün ağırlık merkezi bu nokta üzerinde toplanmaktadır.

Memleketimizde şimdiye kadar toplumculuk görüşlerinde, insanı çevresi ile açıklama eğilimi hâkimdi. Buna karşı aynı kuvvette olmamakla beraber, antitez olarak fertle ve ruhi faaliyetle açıklama teşebbüsleri oldu. Bu cereyanların eksikliği inhisarcı ve tek görüşlü olmalarındadır. Bu kitabın manası, ruhi ve sosyal gerçekleri kabul ettikten sonra, onların bağlantısını bulmakta ve terkiibini yapmaktadır. O derece ki, ahlâk ve siyaset meselesi ruhi gerçekle sosyal gerçek arasında münasebet sorunudur diyebilirim.

Yine aynı sebeplerden dolayı, bu cereyanın zihincilik ve duyguculuk görüşlerine ait bir terkip olduğunu söyleyelim. “İhtiras felsefesi,” köklerini ruhi hayattan ve hele onun şuurdışı,³ duygucu (*affectif*) kaynaklarından aldığı için *affectiviste*'tir. Fakat “ihtiras felsefesi,” bizzat zihni faaliyetleri uyandırdığı, olgunlaştığı zaman da sağduyu halini aldığı, rasyonale doğru çevrildiği için aynı zamanda, özel bir manada entelektüalisttir. Bu sebepten o ne ruhi hayatı çağrışımlara ve duyumlara irca eden zihinci felsefe gibi hâdiseler üzerine atılmış bir “mücerredat” ağına kalbolmuş, ne de duygululuğumuzun (*affectivité*) müphem ve mantık dışı kökleri

içinde kaybolarak, duygucu empirizm gibi yeni metotlarla eski mistik düşünceye bir nevi dönüşten ibaret kalmıştır.

Kitap için söylediğim giriş görevindeki şu birkaç sözden sonra, artık onun doğrudan doğruya güttüğü hedeflere geçebilirim. Bunlardan birincisi, belki en önemlisi, şüphesiz, halkla aydınlar arasında varlığını fark etmemek imkânsız olan büyük açıklık meselesidir. Bir süreden beri kulaklarımızı dolduran bütün halkçılık sözlerine rağmen, kanaatimce, bu derin boşluk asla doldurulmuş değildir. Hatta, bir noktadan daha da artmıştır. Eskiden bu ayrılık “divan” edebiyatı ve “saray” zihniyetine ait farklardan ileri geldiği için, millî edebiyat akımı ve “halka doğru” ideali bu uçurumu kaldırmak maksadı ile doğmuş bulunuyordu. Fakat bütün gayretlere rağmen mesele asla ağırlığını kaybetmedi. Çünkü, önce aydınlar zümresi adını verdiğimiz teşkilâtsiz ve belirsiz kütle, ortak ahlâki-fiili prensiplere sahip olmaktan çok uzaktır. İkincisi, halkçılık halka inmeyi ifade eder. Halbuki, halkı yükseltmek için halka rehber olabilecek vasıflara sahip olmak, onlara ahlâki ve fiili alanda örnek ve misâl olmak gerektir. Halkı sevmek ve halk tarafından sevilme, hâsılı halkı iptidai zihniyetinden modern ve medeni zihniyete yükselebilmek için iki sınıf arasında, duygululuğun köklerine dayanan bir köprü kurmak lâzım gelecektir. İşte *Aşk Ahlâkî*’nin hedef edindiği en mühim gayelerden biri bu bağlantıyı aramak olacaktır.

Kitabın, bunun için teklif ettiği şekil, burada kabataslak ifade edeceğim bir “ahlâki mertebeler” teorisidir. Her toplum içinde sırf ilmi, iktisadi ve askeri bakımlardan sınıflar ve mertebeler bulunduğu gibi, ötekilerinde olduğu üzere dıştan görülmeyen, ancak ince bir görüşten de saklanmasına asla imkân olmayan bir de ahlâki mertebeler düzeni vardır. Bu mertebeler bazen toplumların fiili düzeni ile birleşik, bazen onunla ilgisizdir. Kuvvetli bir şuur ve eğitim esasına bağlı olan bir birleşme neticesindedir ki, ancak bir ülkede aydın ve idareci zümrenin ahlâki ve fiili dayanışma kazanmasına, kütle üzerinde etkili olmasına, kütleye şuur vermesine, onu elinden tutarak götürmek istediği noktaya kadar kendisine rehberlik etmesine imkân olacaktır.

Kitabın, peşinden koştuğu başka bir gaye de, aydın zümrenin biricik ilham kaynağı olan rasyonel düşünce ile halkta henüz devam eden mistik düşünce arasındaki uçurumu görmek ve ikincisinden birincisine geçiş çareleri aramaktır. İnsanlığın dinlerden ilimlere, mistik zihniyetten akli ve felsefi zihniyete geçmekte olduğunu söylemek yetmez. Fakat başlıca memleketimiz gibi, bu geçiş çok hızlı ve buhranlı şekillerde yapan toplumlarda, ötekenden daha az mühim olmayan bir meseleye cevap vermek gerekir. Bahsettiğimiz geçiş, ağır ve dereceli bir ilim eğitiminin eseri olmaktan ziyade, birden değişmelerin ve yıkıcı vakaların neticesinde meydana gelmektedir. Bundan dolayı, yeni ve mühim birtakım soruları yanıtlamamız gerekiyor: 1) Bu birdenbire geçişlerden doğan kütle ruhundaki buhranı nasıl ve neyle tamamlayacağız? 2) Değişmeden hiç haberi olmayan kütle ile ondan büsbütün ayrılmış olan aydın arasındaki manevi boşluğu nasıl dolduracağız? Bu sorulardan birincisi halka dini ahlâk yerine yeni bir ahlâk ve ideal telkin etmek mecburiyeti, ikincisi de aydın veya rehber olduğunu kabul edeceğimiz bir zümre ile halk arasındaki bağlantının tarzı ve usûlü üzerine bizi düşündürmeye sevk edecektir.

Bu sorulardan birincisine ait düşüncelerimi *İnsanî Vatanperverlik* adındaki başka bir kitaba bırakarak⁴ burada yalnız ikinci soruya mümkün olduğu kadar dokunmak istedim. Birbirinden dünya görüşü bakımından ayrı iki zümre arasında, ben iki şekilde münasebet tasavvur edebiliyorum: Kin ve sevgi.⁵ Bunlardan birincisi iki zümreyi birbirine karşı gittikçe daha kapalı, daha mutaassıp çevreler haline getirecek; ikincisi kuvvetli tarafın zayıf tarafa sokulmayı düşünmesine tesir ederek, ona rehberlik edebilmek için şartları kazanmasını temin edecektir. Bu iki münasebet şeklinin ifade ettikleri usûllere ben “Kinin Şiddeti” ve “Sevginin Şiddeti” diyorum. İsterseniz buna başka bir isim de verebilirsiniz. Fakat zannederim ki, kendisine bir düşman gözüyle bakarak hücum ettiğimiz insana karşı gösterdiğimiz şiddet, bir babanın evladına ve bir hocanın öğrencisine karşı gösterdiği şiddetin aynı değildir. Birinde gaye, hürriyeti gasp etmek; ötekinde ise gaye, hürriyeti hazırlamaktır.

Memleketimizin günlük soruları arasına giren rasyonel ve mistik fark, insanlık tarihinin bütün gelişmesi ve bütün manasıdır. Bundan dolayı, bu farkı görmek demek, asla modern milli ve insani idealleri, İlkçağ'ın idealizm (ölkücülük) hareketlerinden duvarla ayırmak demek değildir. Tam tersine, modern idealizmin kaynaklarını insani dinlerin ölkücülüğünde bulmak, aradaki büyük zihniyet ve muhteva farkına rağmen, tarihi ve felsefi bir zarurettir. Nitekim, modern ölkücülüğün en büyük değer verdiği nefsinin feda etmek, kurban etmek inançları, sembolik bir tarzda anlaşılacak şartıyla, bütün insani dinlerde vardır.

Proudhon'un deyişiyle söyleyelim ki, insani dinlerin Allah'ı, modern insanlık anlayışının mistikleştirilmiş bir timsali, bir remzidir.

İhtiras felsefesinin –19. yüzyılda vücuda gelen ve en aşırı şekillerde gelişen fertçilik– toplumculuk akımlarının bir nevi terkibi olduğunu söylemiştim. Gerçekten, Darwin'de “yaşamak için savaş” fikri ile ilmi olgunluğunu bulan fertçi anarşizm, Nietzsche'de bütün ahlâki kaideler ve inançların üstüne çıkan bir immoralizme ulaşmıştır. 19. yüzyıl felsefesi bir yandan Auguste Comte, Karl Marx ve Herbert Spencer'da aşırı toplumculuk şeklinde gelişirken, öte yandan da Stuart Mill, Max Stirner ve Nietzsche'de aşırı fertçiliğe doğru giderek ruhi kudretin yer ve değerini göstermişti. Fikrimce bu iki akım arasında zıtlık ve antinomi münasebeti yoktur. Onlar, ancak insanın izahında aynı derecede ağır basan iki gerçekten birine dayanmaları ve yalnız onu ağırlık merkezi diye almaları bakımından ayrılabilirler. Bu sebepten, modern felsefenin en mühim meselesi, insani kişilik üzerinde aynı derecede hissesi olan bu iki gerçeklik arasındaki münasebeti bulmaktır.⁶

Kitapta hâkim olan esaslı felsefi görüşten sonra, en fazla yer onun ahlâki ve siyasi sonuçlarına ayrılmıştır.

Eser başlıca bu pratik gayeyle yazılmış olduğu için, burada birkaç satırla bütün bu sonuçlamaları kısaltmaya çalışacağım:

1) Montesquieu ve Proudhon'un dedikleri gibi, bu kitabın da birinci hedefi, icat etmek değil keşfetmektir.

2) Vakalar üzerine tesir edebilmenin yolu irademiz dışında cere-

yan eden gelişmeyle (*évolution*) veya vakaların akışına hiçbir şey katmayan karışıklık, zorlama ve birden değişmeyle değil,⁷ gerçek mertebeleri keşfetmek, şuuru bütün aydınlığıyla üzerlerine çevirmek, onları gizliden açığa çıkarmakla mümkün olacağını söylemektir.

3) Devletlerin idaresi bir ilimdir ve bu ilim yalnız mertebeleri tatbik etmeye, insanları piyonlar haline getirmekten vazgeçmeye hizmet eder. İlkçağ'dan beri birçok devlet böyle idare edilmemiştir diye bu esasa itiraz edilebilir. O zaman ben de Nasreddin Hoca'nın potin üzerine mest almak hikâyesini hatırlatırım.⁸

4) Modern toplum hayatı, yukarıda işaret ettiğim gibi, mesleki dayanışmaları, ideal ve çalışma birlikleri, siyasi partiler, vs. ile git-tikçe daha çok düşünce ve fiili birbirine yaklaştırıyor. Topluma düzen vermek isteyen hiçbir ciddi ve esaslı fiil, kuvvetli bir teoriye, daha önceki ilimsel çalışmalara dayanmadan meydana çıkamıyor. Eksik bilgi ve derin tahlile dayanmadan girilen işler vakaları boşuna zorlamaya ve çok defa sarf edilen bütün emeklerin boşa gitmesine ulaştığı gibi, ahlâk ve siyaset ile tamamlanmayan, yani fiile inemeyen bir teori de gerçekleşmeden kalmaya ve unutulmaya mahkûm oluyor.

5) Âdalet, “aşk ahlâkı”nın neticesinde kazanılan “irfan”ın eseridir.⁹ İrfan, bütün (*intégral*) hakikatin bilgisi olduğu halde, ilimler ancak parçalı ve eksik gerçeklere ait izafi bilgilerdir. Bundan dolayıdır ki, gerçekliklerin bir yanına saplanıp kalan eksik ilimle¹⁰ asla adâlet ve siyaset olamaz. Realiteden gaflet eden hayal içindeki romantik siyasi, asla adâleti uygulayamaz.

6 Mart 1930

İstanbul ve Galatasaray
Liseleri Felsefe Muallimi
HİLMİ ZİYA (ÜLKEN)

NOTLAR

- * 1 Konkre (*concret*) eski terimde “müşahhas” idi. Fakat bu kelime *personnifié* anlamı ile karıştığı için bulanıktı. Yeni terimde “somut” kelimesi ileri sürüldü.
- * 2 *Yirminci Asır Filozofları* adıyla 1935'te çıkmıştır.
- * 3 Bu eser 45 yıldan beri yayımlanmamıştır.
- * 4 Bu iki isim yalnız mistik ve akılcı olmalarında değil, Tanrılı ve Tanrısız olmalarında da ayrılır.
- 1 Bu hal tercümesi çıkmamıştır.
- 2 Nietzsche'nin vilalist ve volontarist olduğu şeklinde apaçık bir hakikate dayanarak itiraz etmek isteyenlere derim ki, burada söz konusu olan rasyonel felsefenin hedefi değil, kullandığı ispat yoludur.
- 3 Dışsuurlu (*inconscient*) demek daha yerinde olur.
- 4 Bu eser *Aşk Ahlâkı*'nın neşrinden iki sene sonra, 1933'te çıkmıştır.
- 5 İlk baskının önsözünde yalnız bu iki zıt duygu üzerinde durulmaktadır. Halbuki, herhangi iki kapalı zümre arasında, duygu bakımından ilgisizlik münasebeti de olabilir.
- 6 Spencer'ı ötekilerle aynı zümreye koymakta haklı olmadığımı işaret edeyim.
- 7 Birden değişme (*variation brusque*) veya mutasyonun esaslı değişme âmili olduğu, “genetik” araştırmaları tarafından iddia ve teyit edilmektedir. Bu nokta üzerinde *Ve-raset ve Cemiyet* adlı kitapta durduk. Burada bünye değişimleri ve melezleşmelerden çok farklı olan içtimai krizler ve sarsıntılar söz konusudur.
- 8 İlk baskıda yazılıdır. Bu hikâye Bektaşî hikâyesi diye de tanınmaktadır.
- 9 “İrfan” gnostiklerinlerin *gnosis* dedikleri mutlak bilgi şeklindedir. Burada bu mistik manasında değil, bütün izafi bilgileri kuşatan geniş felsefi bilgi manasında alınmıştır. Ancak bilimci felsefe veya pozitivizminin felsefi hakikatine “mutlak” sıfatı verilemeyeceği için kelime burada müphemdir (*équivoque*).
- 10 Burada eksik bilimden kastedilen bilgi eksikliği veya yanlışlığı değildir. Yalnızca ilimlerden her birinin tek bir gerçeğe meşgul olmak bakımından relatif hakikatlere ulaştıklarını işaret etmektedir. Önsözde, ilimci felsefeye bağlı kalındığı söylenmekle beraber, bütün eserde ilimlerin kısmi hakikatlerine karşı felsefenin total hakikatinden bahsedilmektedir ki, bu da eserin Bergson, Husserl, yeni realist ontolojilere bağlı olduğunu gösterir.

Baş

İnsan zincirler içinde uyanır; fakat kendi çabalarıyla bu zincirleri birer birer kırarak, büyük emekler ve kurbanlar karşılığında hürriyetini kazanır. İnsan “toplumun” pasif bir unsuru olarak doğar; fakat hayatın direnme ve tepkileriyle gittikçe daha fazla bir kişi olmaya ve iç hürriyetini kazanmaya başlar. Ruhun hürlüğü cemiyet tarafından sınırlanmış, zincire vurulmuş, baskı altına konmuş bir şey değildir ki, onu geri almak, zincirlerinden kurtarmak ve baskıdan çıkarmaktan bahsedilsin ve cemiyet bir mevhum, bir hayal, insanlar arasında itibari bir anlaşma değildir ki hür iradelerin birleşmesinden doğmuş bir maksat, bir menfaat, bir kuvvet etrafında toplanılmış densin. Madde ve hayat nasıl birer hakikatse cemiyet ve ruhun hürlüğü de öyle birer hakikattir. Hakikat, bu türlü türlü gerçeklerde görünen birlikteliktir. Birlik, külli olan tabiatır; ve tabiat art arda yeni gerçekler, yeni görünüşler halinde zuhur eder. Ruhun hürlüğü tabiatın son görünüşüdür. İnsanın cemiyet içinde uyanıp zincirlerini kırmasından, uzviyetin cemiyetle çarpışmasından, meyillerin kolektif baskı ile karşılıklı bir etkiler silsilesi doğurmasından, yepyeni bir gerçek olan ruh âlemi ve ruhun hürriyeti meydana gelir. Şu halde ruh, cemiyete göre önceki değil, sonraki bir âlemdir.

Madem ruhun hürlüğü geri alınmış bir şey değil, insanın çabalarıyla yeni doğan bir âlemdir, o halde her cemiyet için ruh

hürlüğünden ve hürriyet isteğinden söz edilemez. Cemiyet vardır ruh bağımsızlığının alâmeti bile yoktur. Cemiyet vardır, içinde bütün fertleri birer kişi (*personne*) olmuş, kütlenin kör kuvveti üstüne yükselmiştir. Madem ki her cemiyette hürriyetten bahsedilemez ve hürriyetten bahsedilen her cemiyette bütün fertler birer kişi olamamıştır, o halde hakiki hürlük ancak kişi olan insanlar ve yalnız hür kişilerden kurulmuş cemiyetler içindir. Çünkü hürlük gasp edilmiş bir şey değildir ki geri verilsin ve önceden var olan bir şey değildir ki, üzerinden baskı kaldırılsın. Madem ki hürriyet geri verilecek, geri alınacak ve kurtarılacak bir şey değil, ancak yeniden elde edilecek, çabalarla kazanılacak bir hazinedir; öyle ise kimseye hürriyet vermekten bahsedilemez ve hiç bir cemiyete hürriyet bahsedilemez. Çünkü hür kişilere sahip olmayan, iç hürriyeti kazanmamış olan bir cemiyete hürriyet vermek küçük bir çocuğun eline nazık bir âlet ve tehlikeli bir silâh vermek gibidir ki, onu kırması veya bir kaza çıkarması elbette mukadderdir.

İnsanın hürlüğü kişi olmaklardır; kişi olmak duygululuk bakımından *passion* (tutku, ihtiras) haline gelmek, sonsuz, sürekli arzulara sahip olmaklardır. Çünkü tutku haline gelen arzu gayesiz ve tatminsiz olmuş; ve bu suretle bir gayeye, bir tatmine bağlanan kesintili, süresiz arzuları aşmıştır. Uzvi arzular uzvi gayelere bağlıdır, onların tatminiyle sona erer. İctimai gayeler, değer hükümlerine bağlıdır, onların gerçekleşmesiyle sona erer. Fakat ihtiras nihayetsizdir; hedefleri ve gayeleri kendi içindedir. Ferdin veya ummun faydası için değildir. Asla bir tatminle sona ermez. Bu sebepten ruhun kudreti uzviyet ve cemiyeti aşarak ihtiras halini aldığı zamandır ki, kişilik kazanır ve içsel hürriyete ulaşır. Ruhun hürriyeti, arzuları öldürmekle değil, onları olağanüstü geliştirmekle kazanılır. Ta ki, ihtiraslar vücut bulsun, yüksek hedeflere çevrilerek sevgi halini alsın. Zira, kişilik, kudretini buradan alacaktır. Eski ve yeni bütün ülkücü hareketlerin kaynağı ihtirastır. Büyük dinler, büyük ahlâk eylemleri, ilim hareketleri, keşifler ve icatlar ihtirasın ve aşkın eseridir.

İhtiras ruhun bir konuya kulluğu değil, tam tersine bütün kudretinin bir konu üzerinde yoğunlaşması, zekâ ve iradesinin en şiddetli, en yoğun bir hal alması demektir; buhranlı yaş çağlarında safha safha kişiliğin kurulması, orijinali yaratma gücünün doğması demektir. Eskiler ihtirası (*passion*) düşkünlükle (*manie*), alışkanlıkla, heyecanla karıştırmışlardır. Halbuki bütün bunlarda ruh bir konuya kul olmuş, onun hükmü altına girmiştir. Biz arzularımızı, ruhumuzun kudretini bir hedefte kutuplaştırarak onu elde etmeye çalışacak yerde, bu hedef arzularımızı hapseder, bize rağmen bizi kendine bağlarsa bu tutku değil, düşkünlük olur. Düşkünlük, arzularımızın ya uzviyete ya cemiyete esir olması demektir. Tutkunluk ise, arzularımızın sonsuz tabiatı kendine konu yapması, bütün kudretini bu konu üzerinde kutuplaştırması demektir. Madde, uzviyet, cemiyet eğer tabiatın birer parçası olarak alınırlarsa ihtirasa konu olurlar. Fakat yalnız başına alınan uzviyet bir gayedir, uzviyet için arzu ise tutkunluğu öldürür. Her düşkünlük bir mahkûmluktur: Kumar, içki, siyaset ve söz düşkünlüğü gibi. Fakat her tutku bir hâkimiyettir: Hakkat, ahlâk, siyaset, sanat tutkuları gibi. Tutkunluk ancak tatminle sona ermeyen sınırı olmayan hedeflere çevrilir. Çünkü zaten kendisi nihayetsiz bir arzudur. Ve ihtiras, cüzi madde ve sınırlı bir konuya çevrildiği zaman bitmezlik vasfı kaybolarak düşkünlük halini alır. Ruh, düşkünlük halinde kendi âcizliğinin kölesidir. Heyecan halinde, çevrenin değişik tesirlerine bağlanır: Onlarla başlar, onlarla biter. Arzuları öldürüp kendine cebrettiği zaman kendi içine kapanmaya mecbur olur, bütün kudret ve faaliyetini kaybeder. Ruh ancak tutkunluk halindedir ki faal ve yaratıcı olmuş, hem ortama karşı hürlüğü kazanmış, hem de yeni bir gerçek olmuş, varlığın yeni bir görünüşü derecesine yükselmiştir. Çünkü tutku ve kişilik halinde ruh ne maddenin, ne cemiyetin kanunlarına bağlıdır; başlı basma bir âlemdir. Ve ancak kendi kaderine, kendi kanunlarına bağlıdır. Bu sebepten ruh, ihtiras ve kişilik halini aldığı zaman sonsuz tabiat içinde yeni bir gerçek ve oluş halindeki birliği tamamlayan bir unsur olur. Öylesine ki, tabiat tutku ile sırlarını insana açar ve birlik ancak ih-

tiras ile tamam olur. Onu kaldırıncı tabiat karanlıkta kaldığı gibi, insan da dış kaderin kör kuvveti elinde ezilir. Hakiki ilim arifliktir (*gnosis*) ve ariflik¹ birliğe ulaşarak, eşyanın kaderini ruhun kaderi ile tamamlayarak meydana gelir. Eşyayı bilmek, çokluğu incelemek eksik ve yüzde kalan ilimdir. Hakiki bilgi yalnız birliğin ilminde, yani arifliktedir.

Madem ki ruh bir gerçektir, öyle ise onu eşyayı görür gibi görmek lâzımdır. Madem ki hakikat birliktedir ve ruh birliği tamamlayan bir aynadır, o halde ruh en görünen, en açık olan hakikattir. Ruhu eşya gibi hakikat olarak görmek, bilinmeze ve sırlara asla kapılmamak, daima aydınlığa, açıklığa doğru gitmek demektir. Aydınlıktan kaçan, bilinmezden ve sırlardan medet umanlar hakikat için kaybolmuş olanlardır. Bütün âlem müphem enerji bulutlarından vazıh sistemlere, müphem bir hayat başlangıcından vazıh hayat şekillerine doğru gidiyor. Gelişme müphemden ve belirsizden açığa, belirliye ve aydınlığa doğru gitmek demektir.

Sanat, esrarlı, karışık bir orman halindeki Hint binalarından açıklığın ve aydınlığın timsali olan Parthenon'a; müphem ve bulanık süslemeler yığını içinde kaybolan Endülüslü saraylarından temiz ve sade üsluplu günün yapılarına; Upanişatların gizli ve karanlık havasından Homeros'un ve Sofokles'in su gibi açık ve ahenkli *passion*'lar dünyasına doğru ilerliyor... İnsanlık her gün bir adım daha doğruluğu, iyiliği, güzelliği aydınlıkta ve açıklıkta bulmaya başlamıştır. Artık eşyanın temeli ve değerlerin mihveri mistik düşünce değil, gittikçe daha mantıklı daha açık ve sarıh hakikatin içinde ahlâkı, sanatı, ilmi ve teknik çalışmayı toplayan rasyonel düşüncedir.

Ruhun duygu yolunda kudreti ihtiras iledir ve ihtiras tasavvurun fiile geçmesi, aklın irade ile birleşmesi, hayalin yaratıcı hayal gücü halini alması demektir. Bu yüzden, ruhun kudreti mutlaka fiile geçecek, eylem (*action*) halinde dünyaya yayılacak, cemiyeti ve tabiatı kendine birer binek atı gibi kullanacaktır.

Ruhun kudreti ihtiras ile fiile geçecek, ahlâk toplumda gerçekleşerek siyasete ulaşacaktır. Ruhun hiçbir hamlesi yoktur ki, tasavvur olarak kalsın, hiçbir tutku yoktur ki ileri sürülmüş sözden ibaret olsun. Tutku “teori” ile “pratık”ın kişilikte birleşmesi demektir. Fikir insanının fiile geçmesi ve fiilin mutlaka fikirden kuvvet almasıdır. Fikrin iman olması, ilmin ariflik² derecesine yükselmesi, inancın bir enerji dalgası gibi etrafa yayılarak cemiyetleri kendine çevre yapmasıdır. Madem irfan (âriflik), birliğin ilmidir ve madem birlik tabiatın kaderini ruhun iç kaderiyle tamamlamaktır, öyleyse arifliği yaymak ruhu âleme hâkim kılmak, insanlığa doğru gitmek demektir. İhtirasın gayreti, insanlık için gayrettir. Bütün ülküler (idealler), hedefi insanlık olan bütün büyük eylemler tutkunun ve sevginin (aşkın) eseridirler.

Passion hem tasavvur hem fiildir. Hem teori hem pratiktir. Bu yüzden, onda ideal gerçekle, hayal hakikatle, imkân zaruretle birleşmiştir. İhtiras ne kör fiil gibi karanlıkta yürüyen bir kudret, ne tembel tasavvur gibi yerinde saymaya mahkûm bir âlemdir. İhtiras imanı eşyaya indirmek ve ideal arkasından hakikati görerek koşturur. O, vatanın gerçeğini insanlığın ideali ile, kör kütlenin hakikatini hür kişilerin hayaliyle birleştirmektir. Biz eskiden beri her yerde büyük fikir yapılarını kitap sahifelerinde bırakan tembel düşünürlerle hiçbir ideale bağlanmayan, kör fiilden başka düstur tanımayan devlet adamlarını görmeye alışkınız. Bütün Osmanlı tarihinde bu iki insan örneğine misâl olacak pek çok kimse gösterebiliriz. İlmi iman haline geçmediği için fiilden uzak kalan fikir adamları ya sürgün içinde kaybolmuştur ve devlet benciliğin, rasgele ve itkisel çırpınmaların elinde kalmış ya da iltifat ve ikbâle muhtaç olan imansız ve *passion*’suz fikir adamları “sırmalı ülemalık”a alçalarak boş kafadan çıkan emirlere âlet olmuş, zulme fetva vermek alçaklığına katlanarak uşaklığı kabul etmişlerdir. Fakat bizim hiç görmediğimiz, hiç alışkın olmadığımız bir örneği varsa, o da ihtirasın ve aşkın kudretiyle ilmini iman haline koyan, fikri fiille birleştiren, davâsının götürdüğü ahlâki ve siyasi neticelere kadar inmek cüretini gösteren insandır. İşte biz bu insanı arı-

yoruz ve bütün davamız yarının cemiyetinde, her gün daha fazla
bu insana doğru yürümektir.

NOTLAR

- 1 Ârif oldur bilmeye dünya vü mâ fiha nedir. - Fuzuli
- 2 *Gnosticisme*. (Ek bölümündeki açıklamaya bakın.)

İnsan (Ruh ve Beden) Meselesi

“*Kendi kendini tanı!*”

Sokrates

(Delphi tapınağının kapısındaki yazıdan)

Âlemin mihrakı insandır. Ham gerçeğe katılmış her ne varsa insanın eseridir, onun içindir. İnsan ise her şeyden önce ve en mühim vasfıyla ahlâki varlıktır. Ahlâki varlık demek ferдин fiilleriyle kamulaşması; parçanın kişilik halinde bütüne açılması demektir. İnsan, bedeniyle insan değildir; doktrinleriyle ve mevhumeleriyle¹ de insan değildir. O ancak doymak bilmez bir eylem (*action*) kaynağı olan ihtirasından kurtulmuş kişiliğiyle insandır. O, nihayetsiz bir ruh ve beden gücüdür. Bu sürekli faaliyet büyüyen bir ağaçtır ki kökleri uzviyete uzanır, çiçekleri toplumun içinde fikirler halinde yayılır ve gelişir. Bedenin eğitimi onu hazırlamak içindir; fikrin açılması ruh ve beden kaynağından gelir, onların eseridir.

Halkın anlayışı, çoğu kere bu hakikatten gafilidir. O, yalnız bedeninin yetişmesiyle bir gayeye erişileceğini sanır. Bilmez ki ruhsuz bir bedeninin büyüyüp yetişmesi düşkünlüklerin dizginini salıvermek; ot bitmeyen bir toprağı sulamaktır. Zira azgın bir at gibi şahlanan düşkünlükler insanı uçurumlara sürükler, kısır bir toprağı dökülen sular kötü kokulu bataklıklar vücuda getirir.

Halkın anlayışı farz eder ki fikirleri beslemekle insana ulaşmak kabildir. Ne boş hülya! Ruh ve beden ağacının dallarından koparılan fikir çiçeğı hiçbir toprakta yaşayamaz. Onun ömrü sayılıdır; mademki kökünden ayrıldı, saksıda veya toprakta, o, günü gelince kuruyacaktır.

Bize gaye ve tatmin nedir bilmeyen arzular, yani ihtiraslarla beslenen ruh lâzım: Bu ruh, konusuna sonsuzca susamıştır, fakat heyecan gibi onun kölesi değildir. Bu ruh içten, sürekli “sevinç” denen bir duygu halinin kaynağıdır, fakat heyecan gibi her vakit alçalıp yükselen, kesintili bir duygu zaafının tutsağı değildir. Hâsılı bu ruh madde ve anlamın tek vücut halinde ifadesi olan faal ve şuurlu tutkudur (*passion*).

Ruh ve beden bir akış, bir nehir, bir fiiller ve haller silsilesidir. Ondandır hiçbir şey çıkarılmaz, hiçbir şey yok edilemez. O, uzvi, içtimai ve sonsuz arzulardan kuruludur. Geleceğe açık bir fiiller süresi halindeki ruhun akışında, arzular birbirini aşarak öteki arzulara karşı hürlük ve üstünlük kazanır. Ruhun mutlak hürlüğü arzularının sonsuz olması ile. Zira ki uzvi arzular tatminlere, içtimai arzular içtimai değerler ve gayelere bağlıdır. Fakat ne onlar, ne *passion* hiçbirisi mutlak olarak hür olamaz; çünkü *passion*’un uzvi ve içtimai arzuları aşması mümkündür, fakat onları ortadan kaldırması mümkün değildir.

Eskiler, ruhun terbiyesi arzuları öldürmektedir zannederler ve aşağı arzuları hapsederek, ruhu bir zindan mahkûmu haline getirirlerdi. Böylece, ya arzuların yok edilmesi için yapılan çaba ruhu bulandırarak “meczip”lar² yetiştirir; yahut da onları yok etmek mümkün olmadığı için, işini aslında, yapan ve yapmaz görünen “ikiyüzlü”lere zemin hazırlanır.

Halbuki ruh ve beden sürekli ilerlemeye elverişlidir: Yani o basit eğilimlerden sonsuz ve sürekli ihtiraslara, hayvani hayattan zihnin ve ahlâkın ihtiyaçlarına kadar yükselebilir. Her basamak onun için bir öncekine göre kurtuluştur; “Nirvana”dır. O halde neden hürlüğe kavuşmak için tabiata karşı gidelim? “Nirvana”ya varmak için neden ruh ve beden köklerini kurutalım, uzviyete dizgin vuralım ve arzuları yok edelim? Hayır! Eskiler hata etmişlerdir. Ben diyorum ki, ruh, sürekli bir terakkiye elverişlidir. Yalnız onu hareket ve faaliyete getirmesini, sonsuz şevkle aranan konular yaratmasını, ve asıl, kendine bakmasını, eşyadan kendine dönmesini bilmek gerek! Bunları yapan insanın ruhu kudretlidir. O bir kuyruklu yıldızdır, hızıyla gerisinde bıraktığı ışık gibi, bütün iptidai

mevillerini, cemiyetin değişen inançlarını, gurur ve nahvetini, küçük saadetlerini ve gelecek ümidini ardında bırakır.

Hakikatlerin hakikati insanın hakikatidir; saraylar, âbideler, ilimler ve felsefeler, dinler ve âhiretler onun içindir. Ruhların birbirine yaklaştığı yer insanın vatanı oluyor.³ Âdemoğlunun kalbi fet-hedildiği gün yeryüzü bizim vatanımız olacaktır. İnsanların dışları birbirlerinden ne kadar uzak, ne derecede yabancısıdır! Asırlar ve iklimler –yani tarih ve coğrafya– insan kudretini bir kabukla kap-ladığı gibi, uzviyetler ve cemiyetler de onun cildine bin türlü dam-galar vurmuşlar. Bir asker, bir tüccar, bir şair, bir Hintli, bir Avru-palı ve bir köylü birbirinden gezegenler kadar uzak görünmezler mi? Fakat, insanın içinde kaynayan nihayetsiz ihtiras ocağı aynı ateşle yanmaktadır. Aynı Prometheus onların hararetini vermiştir. Mesleğin ne ehemmiyeti var! Servetin, ilmin ne ehemmiyeti var! Onlar birer savaşıma silâhıdır. Biz savaşa girmiyoruz. Düşmana karşı yürümüyoruz. Biz insanları değiştirmek istemiyoruz.⁴ Şimdi-lik yeni bir şey katmak istemiyoruz. Onların içlerinde uyuyanı meydana çıkarmak, ruhlarını aydınlatmak istiyoruz.

Herkese kendi alıştığı dille hitap edelim. Hiç kimseyi yabancı hakikatlerle karıştırmayalım. Onlara şuurlarının altında uyuyan hazineyi meydana çıkarmaları için yardım etmekten başka bir şey yapmayalım. Seninle ruhun hakikatini bulalım.⁵

Asıl mesele onu bulmakta, bulamayana yardım etmekte, zayıf-lara cesaret vermekte, inat edenden ümit kesmemekte, yoktur di-yenlere, bir gün bulacaksın demekte değil midir?

Ruhun iktidarını inkâr edenlere, yalnız madde vardır, ölü ve mekanik maddeden başka hakikat yoktur diyenlere hitap ediyorum: Neden tabiatı izah için enerjiye, kendiliğinden oluşa, dinamizme başvuruyorsunuz? Neden hayatın doğuşunu lâboratuvarla-ra sokmak için boş ve neticesiz vaatlerinize müspet hiçbir şey ka-tamıyorsunuz? Niçin hayvan cemiyetlerinin cansız bünyesinde hiç-bir hareket ve gelişme uyandıramıyorsunuz? Nihayet niçin sonu başlangıçla, bilineni bilinmeyenle ve en açığı en müphemle izaha çalışıyorsunuz. Eğer hayat ve ruhi faaliyet maddeden çıkmış ise; ya maddenin aynıdır ki, o zaman neden ondan başka türlü hassaları

olduğunu size sorarım. Veya maddenin zıddıdır ve sonradan meydana gelmiştir denilirse, o zaman nasıl olup onu madde doğurmuştur diyebiliriz? Ya da ondan önce potansiyel halde vardı derseniz, daha esaslı bir güçlük içine düşersiniz. Çünkü görünen ruhi faaliyeti açıklamak için, maddede görülemeyen ve tespit olunamayan esrarlı prensipler aramaya, aynı zamanda kendiliğinden (*spontané*) ve dinamik gibi tasavvura mecbur olursunuz. Şunu da söyleyelim: Fikirlerin ve tasavvurların gerçekliğini inkâr ederek madde üzerine bir teori kurmak istediğiniz zaman unutuyorsunuz ki, yine fikirler ve tasavvurlara dayanmaktasınız. Siz hayalcilik ve fikirciliğin zıddı maddeciliktir zannederek hataya düştünüz. Çünkü hayalciliğin zıddı gerçekçiliktir. Ve gerçek madde gibi hayatı ve ruhu da içine alan birlikte ve tabiattadır. İnsan onun hülâsası ve kemâlidir. Maddemiz simyanın “hacer-i felsefi”si,⁶ hayatımız ilmi cifrin “mâi hayat”ı olmadığı gibi, ruhumuz da mitolojinin⁷ ve mevhumelerin⁸ “akıcı ve uçucu” olan “ruhu ebedi”si⁹ değildir. Fakat o bir nevi faaliyet ve bir olgular akışıdır. Onu inkâr etmek varlığın açılmalarını görmemektir; medeniyete gözlerini yummak, bir mevhume yüzünden hakikat karşısında inat etmektir. Eğer madde basit ve gözle görünür, elle tutulur olduğu için mevhumelere inanmaktan ve aldatılmaktan bıkan kütlelere en elverişli bir hakikat diye telkin edilecekse, madde parçalandıkça enerjiye kalbolduğu, enerjinin sonsuz küçük parçalara ayrıldığı onun da kesin olarak bilinemediği görüldükçe (Heisenberg), biliniz ki bu onları yeni bir mevhumeye atmak, yeni bir puta taptırmaktan başka bir şey değildir. Ona, en yakın, en görünür gerçek olan ruhun hakikatini gösteriniz. Onu insanlıkla karşı karşıya getiriniz.

Çok mâhir bir heykeltıraş vardı. En güzel modeller üzerinde hayalinin şaheserini yapmak istiyordu. Fakat ne yazık ki elinde mermer yoktu; hatta alçı ve killi toprak bile yoktu. Sanatkârın lâtif şekillerine uymamakta inat eden kara toprak, onun bütün emeklerini boşa çıkardı. Heykeltıraş meysus ve kederliydi. Fakat o haksızdı. Çünkü eserini meydana koymak için hamurunu hazırlamalı idi. Halbuki o bunu hiç de hatırına getirmemişti. Bir yapı kurmak için mimar toprağının sağlam olup olmadığını düşünüyor

da, neden bir fikir binası kurmak için onun temelleri olan insan ruhları ve bedenlerinin metinliğine bakmayalım? Fikirler, teşkilâtlar, idealler, partiler, siyasetler, onun üzerine kurulur ve ona dayanır. O yoksa bunlar da yoktur, o sağlamsa bunlarda da devam ve metanet vardır.

Gafil der ki, teşkilât ruha kuvvet verir ve servet, teşkilâtları icat eder. Ben derim ki, hazineler ruh kudretinin eseridir. Ve hangi kalbi kararmış Karun teşkilât yapmıştır, hangi teşkilât ruhsuzlara ruh, ahlâksızlara ahlâk bahşetmiştir? Kanunların bazı topraklarda mesut, bazı topraklarda berbat olması bundandır.

Ruh şevk demektir. Bir şeyi istemek ve bir şeyin arkasından koşmak demektir. Nemrut göğe yükselmek için savaş arabası önüne kartallar bağlamış, onların ilerisine yem olacak taze et koymuştu. Kartallar bu yeme asla ulaşamadan onların ardından uçtuğu için, Nemrut sonsuzca göğe yükseldi. Parçayı isteyen ruh parçada kalacaktır. Birliği, sonsuzluğu isteyen birliğe erecek, kişi (*personne*) olacaktır. Ruh maddeyi istemektir. Madde için şevk duymak dünyaya hükmetmektir. İş ve iş ehline en büyük payeyi vermektir. Maddeyi isteyen ruh, onun evlâdı değildir. Ruhun şevkle atıldığı madde, onun yarattığı olamaz. Maddeye değer veren, ruhun ona aşkıdır. Ruha kuvvet veren onun maddeye tutulmasıdır. Madde-den ayrılan ruh, kendi içine katlanarak ölmeye mahkûm olmuştur.

Ruh ile madde bir bütündür. Bu bütün, âlemdir ve bunun tecellisi kişiliktir. Biz kişiliklere dayanacağız. Ve onlarla âleme hükmedeceğiz.

İlmin neşteri insan ruhuna işleyemez. Sosyoloji ve biyoloji, ka- buğun üzerinde dolaşacaklar ve bakışlarını asla derinlere nüfuz et- tiremeyeceklerdir.

İnsanda kalmak mı istiyorsunuz? İnsandan başlayın. Tabiata ve cemiyete ulaşmak mı istiyorsunuz? Yine insandan başlayın. Kaleyi fethettikten sonra dalga dalga bütün eşya onun üzerinde resmolunacaktır.

İdealiniz yalnız madde midir? Maddeyi mi tanrılaştırıyorsunuz? Yine insandan, yine ruhtan başlayınız. Zira, biliniz ki, tapılana değer veren tapandır. Bir köpekle bir altın külçesini bin yıl karşı kar- şıya koyun: Köpek onu elde etme şevki duymayacaktır. İnsandan

ihtirası kaldırınız: Maddenin, tabiatın, hayat ve cemiyetin manası hemen değişecektir.

Öyleyse meselelerin meselesi ruh ve beden meselesidir. Ancak o temel üzerindedir ki ahlâk meselesini kurmak mümkün olur ve ahlâklı bir zemin üzerindedir ki cemiyet, siyaset ve iktisat meselelerini koymaya yetki kazanırız. Ve meseleler birbirine zincirleme bağlıdır. Ne biri daha önce, ne öteki daha sonra olabilir. Biri tamamlanmadan ötekine asla geçilemez. Halkın gafleti bu meseleleri bilmemekte, birinden ötekine gelişigüzel atlamakta, çoğu başı son ve sonu baş gibi almaktadır.

Her işin başı sükûn, telkin ve sabırdır. Temiz, gayretli, neşeli ve ahenkli bir gençlik yetiştirmek için iş zevki vermek usûllerin en güzelidir. Bunu her yerde telkin ediniz. Çoğu der ki: “Önce kendini düzelt de ondan sonra âlemi düzeltesin!” Ben derim ki bu söz noksandır. İnsan önce kendisini düzeltemez. Âlemi düzeltmek arzusu insanın kendisine de düzen verir.

Babayı terbiye eden çocuktur: Çünkü baba çocuğuna iyi alışkanlıklar vermek için kendi hareketlerine dikkat eder. Sabırlı ve tahammüllü olmaya alışır. Bize ne bencil maddeciler, ne de gafil hayalciler lâzım. Biz artık pratik ülkücüler istiyoruz. Gerçekle teması gelmiş ve insanları tanımış işadamları istiyoruz.

Biz artık birçok şey bilen ve hiçbir şeye inanmayan adamı değil; insani bir ahlâka inanan ve tesir etmeye muktedir olan insanı arıyoruz. Biz artık tartışan, tenkit eden, alay eden ve sözde fikirlerin uydurma kalesi içine kapanarak hareketsiz kalan insana değil, telkinin sükûnu içinde dinleyen ve bize yeni canlar üfleyen, yeni şeyler telkin eden, bizden telkin alan insana değer veriyoruz. Sükûn ve sabırla bu adamları arayalım. Belki çok zamanda pek az netice ile döneceğiz. Bize kemiyet değil, keyfiyet lâzım! Elimizde kalan, Sudan Çölü’nün kumları değil, okyanusun dibinden çıkarılmış incilerdir. Miktarın ne ehemmiyeti var! Bize ruh ve beden kudreti ve keyfiyet lâzım! “İşte insan!” diyebileceğimiz şey lâzım!

Kendinize bakınız! Orada âlemin küçük bir nüshasını göreceksiniz.¹⁰ Orada unsurların birleşmesini, orada tabiatın kanunlarını,

hayatın büyüyüp gelişmesini, cemiyetin değerlerini ve değişmelerini bulacaksınız. Kendinize bakınız! Bakışınızı derinlere götürdükçe, sizde birleşen bu âlemler safha safha sırlarını açacaklardır. Ve bunlar henüz siz değilsiniz. Size ait olmayan şeyleri sahiplerine iade ediniz.¹¹ Bakışınızı daha derinlere götürünüz! Göreceksiniz ve bulacaksınız ki, siz onların bittiği yerde başlıyorsunuz. Ve onları kendinizde öldürdükten sonra yaşıyorsunuz: Sizde nihayetsiz bir hazine var. Doymak bilmeyen ihtiraslar, kuvvetini ondan alıyor. Sizi ölümlü ve esir eden “unsuriyet”inizdi,¹² size ebediliğin ve hürlüğün zevkini verecek, uzvi arzuların ve mevhumelerin üstüne yükselen nihayetsiz arzularınız, yani *passion*’larınızdır.

İhtirasların birbirini aşarak yüceleşmeyi sağladığını söylerken Spinoza’nın bu konudaki fikirlerini hatırlayalım. Bu fikirlere ne kadar yaklaşır, ne kadar ayrıldığımızı görelim:

Etika: IV – İnsan köleliği ve duyguların kuvvetlerine dair

İnsanın kendi duygularını yönetmedeki güçsüzlüğüne kölelik diyorum. Vaka, duygulara bağlı olan insan kendi kendisine sahip değildir. Ben bu bölümde bu hali kendi sebepleriyle açıklamaya, duygulardan iyi olanla kötü olanı göstermeye çalışıyorum. Fakat daha önce tamlıkla eksiklik, iyilikle kötülük üzerinde düşünmek daha elverişlidir.

Bir kimse bir şeyi yapmaya azmederse ve bu azme tam olarak sahipse, eseri tamdır. Tamamlanmamış olduğunu farz ettiğimiz bir eser görülür ve yapanın amacının bir ev kurmak olduğu bilinirse, ev eksiktir, yahut yapanın onu hedefine ulaştırdığı görülürse o tamdır.

İyi veya kötüye gelince, onlar düşünce tarzlarından ve kullandığımız kavramlardan başka bir şey değildirler. Bundan dolayı, aynı şey hem iyi hem kötü, hem de ilgisiz olabilir. Meselâ musiki melankolik için iyi, taşkın mizaçlı için kötüdür. Bununla birlikte bu kelimeleri yine de kullanmak zorundayız. Göreli (izafi) bir anlamda, iyi deyince bizi hedefe gittikçe yaklaştıracak bir araç olduğunu bildiğimiz bir şeyi, kötü deyince de bu modeli meydana getirmeye engel olduğunu kesinlikle bildiğimiz şeyi anlayacağız. Birisinin daha az tamlıktan (yetkinlikten) daha çok tamlığa, yahut daha çok tamlıktan daha az tamlığa geçtiğini söylediğim zaman da, her şeyden önce bunu gösteriyorum.

Axiom – Tabiatla hiçbir şey yoktur ki, ondan daha güçlü ve daha kuvvetli bir başkası bulunmasın!

Önerme I – Yanlış bir fikirde, doğrunun ortadan kaldırdığı hiçbir müspet cihet yoktur.

Önerme III – İnsanın varlıkta devam etmesine sebep olan kuvvet sınırlıdır ve dış sebeplerin gücü onları sonsuzca aşar.

Önerme IV – İnsanın, tabiatın bir parçası olmaması imkânsızdır.

Kanıtlama – İnsanın (özel şeylerin) varlığını korumasına sebep olan şey, Tanrı'nın veya Tabiat'ın gücüdür. Ve bu hal, bu gücün sonsuz olması bakımından değil, fiili (*actuel*) bir insan özü ile açıklanabilmesi bakımındandır. Buradan şu sonuç çıkar ki, insan, zorunlu olarak daima *passion*'lara bağlıdır.

Önerme V – *Passion*'un veya duygunun kuvveti insanın başka etkilerini veya gücünü aşabilir.

Kanıtlama – Herhangi bir *passion*'un kuvveti ve artışı, varlıkta devam edişi, bir dış sebebin gücü ile belirlenir; öyleyse o, insanın gücünü aşabilir.

Önerme VII – Bir duygu ancak zıt bir duygu ile ve kendisinden daha kuvvetli bir duygu ve *passion* tarafından aşılabılır veya ortadan kaldırılabılır.

Kanıtlama – Ruh bir duygunun hükmü altında bulunduğu zaman, Beden de onu işleme gücünü artıran veya eksiltten bir duygu ile duygulanmıştır. Öyle ise, o ancak bir maddi sebeple azaltılabilir veya yok edilebilir ki, bedeni kendisinden daha kuvvetli olan bir duygu ve *passion*'la duygulanır. O zaman Ruh daha kuvvetli bir duyguyla duygulanmış olacaktır ki, bu da birincinin varlığını ortadan kaldıracak veya gölgede bırakacaktır. Bundan dolayı, bir duygu ancak kendisinden daha kuvvetli bir duygu tarafından aşılabılır ve azaltılabilir.

Önerme VIII – İyi ve kötü bilgisi, sevinç ve keder duygularının şuurundan başka bir şey değildir.

Önerme XV – İyi ve kötüye dair doğru bilgiden doğan bir arzu, hükmü altında bulunduğu duygulardan doğar, başka birçok arzuyla yok edilebilir veya azaltılabilir.

Önerme XVIII – Eşit şartlar altında sevinçten doğan bir arzu, kederden doğan bir arzudan daha kuvvetlidir.

Scolie – Şimdi size aklın hangi yolu gösterdiğini ve hangi duyguların insan aklının kurallarıyla uyuştuğunu, hangilerinin ona zıt olduğunu açıklayacağım. Akıl Tabiat'a aykırı hiçbir şey istemeyeceği için, o herkesin kendi kendisini sevmesini, kendisine faydalı olanı aramasını, insanı daha büyük bir tamliğe (yetkinliğe) götüren her şeye karşı istekli olmasını ister. Mademki erdem (fazilet) insanın kendi tabiatının kanunlarına göre hareket etmekten başka bir şey değildir; öyle ise; 1) Erdemin ilkesi insanın kendi varlığını korumak için sa-

vaşmasıdır. 2) Erdem kendi kendisi için istenmelidir: Kendisine karşı istek duyulan ondan daha değerli bir şey yoktur. 3) Varlığımızı korumak için hiçbir dış şeye ihtiyacımız olmaması imkânsızdır. Öyle ise, dışımızda bize faydalı olan ve kendilerine istek duyacağımız birçok şey vardır. 4) Aynı tabiatla iki kişi birleşseler, her birinin ayrı ayrı olduğundan daha kuvvetli bir kişi olurlar; öyle ise, insana insandan faydalı bir şey yoktur.

Önerme XXIX – Tabiatla bizim tabiatımızdan büsbütün farklı herhangi özel bir şey, bizim eylem gücümüzü ne tamamlayabilir ne eksiltebilir ve hiçbir şey, bizimle ortak bir yönü yoksa, bizim için ne iyi ne de kötü olabilir.

Önerme XXX – İnsanlar *passion*’ların hükmü altında bulunmaları bakımından tabiatça birbirlerinden farklı olabilirler.

Önerme XXXV – İnsanlar yalnız Akıl düsturuna göre yaşadıkları için birbirleriyle tabiatça uyuşurlar.

Önerme XXXVI – Erdem peşinde olanların yüce iyiliği hepsinde ortaktır ve hepsi bundan aynı derecede sevinç duyarlar.

Önerme XXXVII – Erdem peşinde koşan kimse kendisi için istediği iyiliği başkaları için de isteyecektir. İnsan kendisi için istediği iyiliği başkalarının da istediğini görürse, onu devamlı olarak sevecektir.

Bir duygu ancak daha kuvvetli bir duygu ile, bir *passion* daha kuvvetli bir *passion*’la aşılabılır, herkes daha büyük bir zarar korkusuyla zarar vermekten vazgeçer. Bir toplum, ortak bir hayat kuralı kurma gücüne sahipse, bu kanun ile böyle bir toplum kurulabilecektir. Böyle bir topluma “site” (cité) denir. Onun kanunları altında bulunanlara da “siteliler” (citoyens) denir.

Önerme XL – İnsanları ortak bir topluma doğru götüren, yani onları dirlik haline koyan şey faydalıdır. Siteye dirliksizlik getiren şey ise kötüdür. İnsanların dirlik ve uyuşma halinde yaşamalarını sağlayan şey, onların aynı Akıl düsturuna göre yaşamalarını sağlayan şeydir. Tersine, dirliksizlik uyandıran şey kötüdür.

Önerme XLVI – Bütün kin duyguları kötüdür. Öyleyse akıl düsturuna göre yaşayan kimse, mümkün olduğu kadar kin duygularının hükmü altında bulunmamaya çalışacaktır ve bunun sonucu olarak bir başkasının da bu duygu altında bulunmaması için çalışacaktır. Fakat kin karşılık bir kinle artmış veya sevgi ile söndürülmüş olabilir. Öyleyse Akıl düsturuna göre yaşayan kimse, Kin’i Sevgi ile, yani yüksek gönüllülükle karşılamalıdır. Uğradığı hakaretlere karşı kin ile öç almak isteyen kimse, sefalet içinde yaşar, bahtsız olur. Tam tersine, Kin’i Sevgi ile yenmeye çalışan kimse, sevinç ve huzur içinde onu yener.

Önerme XLVII – Ümit ve korku duyguları kendi başlarına iyi olamazlar. Ketersiz ümit ve korku duygusu yoktur, çünkü korku bir kederdir ve korkusuz ümit de yoktur. Bundan dolayı bu duygular kendi başlarına iyi olamazlar. Ancak taşkın ve aşırı bir sevinci azaltabilmeleri bakımından iyi olabilirler.

Şunu da katalım ki, bu duygular bir bilgi eksikliği ve bir ruh güçsüzlüğü gösterirler. Bundan dolayı, huzur, ümitsizlik, iç rahatlığı ve vicdan üzüntüsü güçsüzlüğün belirtileridir. Her ne kadar Huzur ve İç rahatlığı sevinç duyguları ise de, onlar önceki bir kederi, yani korkuyu ve ümidi içerirler. Öyle ise, ne kadar Akıl düsturuna göre yaşamaya çalışırsak, ümide o kadar daha az bağlı olmayı, korkudan kurtulmayı, talihe mümkün olduğu kadar emretmeyi ve eylemlerimizi Akıl danışmasına göre yönetmeyi başarırız.

Önerme XLVIII – Aşırı değerlendirme ve aşırı değersiz görme duyguları her zaman kötüdür.

Etika: Bölüm III – *passion*’ların kökü ve tabiatı üzerine

Önerme XLII – Bir kimse sevgi veya şeref ümidiyle sürüklenecek birisine iyilik yaparsa, yaptığı iyiliğin nankörlükle karşılandığını görünce kederlenecektir.

Önerme XLIII – Kin karşı bir kin yüzünden artmıştır ve tersine, sevgi ile yok edilmiş ve ortadan kaldırılmıştır.

Önerme XLIV – Sevginin büsbütün yendiği kin, sevgi halini alır ve sevgi, bu sebepten, kendinden önce kin bulunmayan sevgiden daha büyük olur.

Önerme XXII – Gurur, insanın kendi hakkında, olduğundan daha üstün değer vermesi halidir.

Önerme XLIV – Şöhret veya ikbâl hırısı, ölçsüz bir şeref arzudur. İkbâl hırısı bütün duyguların beslendiği ve kuvvetlendirildiği bir arzudur. Bundan dolayı, bu duygu güçlkle yenilebilir.

Etika: Bölüm IV – İnsan köleliği ve duygulanışları

Önerme LVII – Gururlu kimse dalkavuklar veya yüze gülücülerin bulunmasından hoşlanır ve yüksek gönüllülerin bulunmasından nefret eder. Gurur, insanın kendisine gerçekte olduğundan üstün değer vermesinden doğan bir sevinçtir. Öyleyse gururlu kimse, dalkavukların ve yüze gülücülerin etrafında olmasından hoşlanır.

Önerme LVIII – Şan ve şöret akla aykırı değildir, kökü oradan gelebilir. Boş yere şan ve şöret denen şey, yalnız halkın sanısı ile beslenen kendini

beğenme halidir. Bu sanı ortadan kalkınca, herkesin sevmesinden ibaret iyilik de kaybolur. Şan ve şöhretini halkın sanısından çıkaran kimsenin her gün korku ile kıvranarak şöhretini korumak için çabalaması, kendini zorlaması ve kendine kötülük yapması bundan ileri gelir.

* * *

Spinoza ile ortak tarafımız *passion*’ların birbirini aşarak yükselmesindedir. Ondan ayrıldığımız taraf, onca insanın birbirine rakip *passion*’larından kötülük doğduğu halde, “akıl düsturuna göre” *passion*’ların birbiriyle uyuştukları fikridir. Biz bu akılcı görüşe değil, Max Scheler’in geliştirdiği duygucu görüşe katılıyoruz.*¹ *Passion*’ları, sevgiyi fenomenolojik metotla “saf duygu fenomen”leri halinde görüyoruz. Empirik veriler dışında öz (*wesen*) olarak anladığımız bu duygu fenomenlerini değerlerin temeli sayıyoruz. Spinoza gibi, *passion*’ların yarışmasını kabul ediyor, fakat oradan değerler âleminin mertebelerini çıkarıyoruz. Akıl, bu mertebeler dışında tarafsız bir ölçü, bir hakem değil, mertebelerin ulaştığı zirve, değerler piramidinde “evrensel”e (üniversel), aydınlığa ve insanlığa doğru yükselişin hedefidir. Akla uygun düşünmek, evrensel olarak düşünmek, bundan dolayı *passion*’ların sonsuza, evrensele çevrilen eğitiminden geçerek değerler hiyerarşisinin zirvesinde evrenseli bulmak demektir. “Ortak duyu”nun (*sens commun*) “akıl”ı ile *passion*’ların yücelmesinden ve “ideal sevgi”sine yükselmesinden doğan “Akıl”ı ayırmalıdır. İlmin, sanatın, teknolojinin, insani ahlâkın hedefi olan “akıl” budur. Buna, “bulanık”tan (*ambigü*) aydına, karmaşıktan basite, özelden evrensele doğru yükseliş halindeki evrim diyoruz.*² Bu bakımdan evrimci görüşten uzaklaşan Scheler’den de bu noktada ayrılıyoruz. Çünkü, duygu fenomenlerini saf özler olarak görmek başka, bu özlerin bir tabiat evriminden geçtikten sonra kavrandıklarını söylemek başkadır. Bu noktada Husserl de son kitaplarında (*Avrupa Düşüncesinin Krizi* gibi) evrimci görüşe açık bulunmakta idi. Bizce insanlığın toplum ve ruh olarak gelişmesinde art arda iki büyük süreç hüküm sürmektedir: 1) İntibaksız heyecanlılık (*émotivité*) ki, bunu *émotionnalité*’den ayırmalıdır. Burada insanlık

zümrelerinin birbirine ve tabiata karşı savaşında bir kırbaçlanma ve yetişme safhasındayız ki, tepkiler başarısız bir bocalama içindedir. 2) Ketvurma (*inhibition*) veya durdurma ki, burada tepkiler olgunlaşmış, intibaklı ve başarılı fiiller halini almıştır. İnsanlık tarihinde *passion*'ların yücelmesi, “akıl” ve “irade” yetilerinin kurulması bu safhada meydana çıkar. (“Teheyyüciyet” ve “Heyecan” adlı makaleler: *Felsefe ve İçtimaiyat* dergisi, 1927; *Umumi Ruhiyat*, taşbasma, 1928; *Ahlâk*, 1945. Edebiyat Fakültesi’nde bu konuyu ele aldık. *Hâkimiyet* adlı kitapta daha etraflı olarak üzerinde duracağız.)

* * *

Ve ihtiraslarınız hepinizde başka türlü birleşerek sizi birbirinizden ayırır; siz ise bu halinizle başkalarına ait mallarla övünen müflis bir tüccar gibisiniz. Sizin olmayan şeyler için övünmeniz neye yarar? Sağlığınız, güzelliğiniz, unvanınız, şöhretiniz ve servetinizi terk ederek varlığınızın bütün çıplaklığıyla kaldığınız yeryüzünün mahşerlerinde, kaderin azameti önüne nasıl çıkacaksınız? Halbuki ruhunuzun iktidarı hakikaten sizindir; onunla iftihar etmeye lâıksınız; çünkü o mevcut olduğu için siz varsınız. Ve sizden söyleyen onun lisanıdır. Ben dediğiniz vakit biz diyeceksiniz. Kendime döndüm dediğiniz vakit insanlığa kavuşacaksınız. Ölmeden öleceksiniz ve hakiki hayata gözlerinizi açacaksınız.¹³

İki sultana birden kulluk edilemez. Ya maddeye ya ruha kulluk ediniz. Maddeye kulluk eden nesillerce öyle kalacaktır. Fakat ruha kulluk ederseniz, onunla maddeye hâkim olacak veya dünya saltanatını elde edeceksiniz.

Ruh bedenle birdir; madde mananın aynıdır. O, âlemin kemâl halinde birliği, o unsurlarda “kesiflik” şeklinde görünen birliğin parlıtıdır. Bedensiz ruh bir hayal, maddesiz mana bir vehimdir.

Ruh bir istek, bir arzu ve bir niyettir. O ancak bir şeyin isteği, bir maddenin arzusu ve bir fiile niyettir. Bu istenen şey, bu madde ve bu fiil olmadan ruh yoktur. Niyeti fiilinden ayırmak ve hiçbir şeye şevki olmayan arzuyu tasarlamak bile mümkün değil; nerede kaldı ki eskilerin gafletine düşerek mezarlığın hayaletleri gibi aslı olmayan bir kuruntuya inanalım.

Ruhta bâtın,¹⁴ esrar¹⁵ ve karanlık yoktur. O zâhirin,¹⁶ açıklığın ve aydınlığın en olgun halidir. Biz ruh iledir ki âlemin karanlık, gizli ve müphemini meydana çıkarıyoruz. Ruh iledir ki perişanlığa düzen ve karanlığa ışık getiriyoruz. Nasıl olur da o, sırrın, esrarın, müphem ve bâtının kaynağı olur? Ruh, âlemin aynasıdır. O ne kadar temiz ve açık ise, içindeki akisleri de o derece besbelli ve hakikidir. Hakikat ruhta ve ruh her yerdedir. Eskiler esrardan ve bâtından bahsetmişler; ben derim ki, hakikatlerin hakikati olan ruh, bunlardan büsbütün arınmıştır.

Sevinç¹⁷ ve sevgi ruhun iki kanadıdır. Bunlar ona kuvvet, sonsuz olan akışına hız verir. Bunlarla o, tehlikenin uçurumlarından aşarak hakikat ve zaferin şahikalarına ulaşan bir gökyüzü kartalıdır. Sevinci olmayan sevgi ümitsiz ve kırılmış bir ruhtur: Artık onun kudreti ve büyüklüğü kalmamıştır. Sevgisiz bir sevinç, iptidai ve hayvani bir ruhtur. O hiçbir zaman yükselmeyecek ve hâkim olamayacaktır. Sevinç devamlıdır, ahenklidir. İçtendir. Sevinç hâdiselerle gelmez, hâdiselerle gitmez. Günün küçük vakaları onu bulandırmaz. Heyecan –ki onun âciz takipçisidir– gösterişler ve taşkınlıklarla dermansız düşerek deniz peltesi gibi, vakaların dalgalarına kendini bırakır. Ey yol arayan (tâlip)!¹⁸ Heyecanlarından kurtulup içten sevince ulaştığın gün beden ve ruhun olgunluğa ulaşmıştır, onun için artık tehlike yoktur.

Aşk ise kemâle gelmiş bir ihtirastır. Kabuklarından ayıklanmış bir çekirdektir. Bütün çıplaklığıyla ve saflığıyla ruhtur. Sonsuz arzularınız kesintili uzviyet ve cemiyet hedeflerine kul olmaktan kurtulduğu zaman aşk olur. Tabiatı, birliği, güzelliği, sonsuzluğu konu edindiği zaman aşk olur. Tatmin ile sona erecek bir emele koşmaktan vazgeçtiği zaman aşk olur.

Can sıkıntısı, sevgisini ve içten sevincini kaybeden bir kimsenin kâbusudur. Hareketten, faaliyetten zevk almayan insan için her nefes bir yük, her arzu bir üzüntüdür. Hayat tatsızlığı¹⁹ onu her türlü düşkünlüklere, kumara, içkiye, haset ve iftiraya, âkıbet intihara kadar götürür. Hayatını bir cehennem haline getiren bu kâbustan kurtulmak için, ey yol arayan, ruhunu sevgi ve sevinç ile doldurman gerek!

Size “İlkçağ Hikmeti”ni²⁰ değil, aşk ahlâkını teklif ediyorum. Sizden vazgeçmenizi, ölçülü olmanızı, arzulara karşı koymanızı ve azla yetinmenizi değil, sonsuzca istemenizi, küçük ve aşağı arzularını aşmanızı, onlara değer ve ehemmiyet vermemenizi istiyorum.

Ruhunuzu terbiye ediniz derken, ona baskı yapınız, daraltınız, ona zulmediniz demiyorum. Fakat ona sonsuz hamleler verin; öyle uçsuz bucaksız emeller arkasından onu koşturun ki küçüklükler ve bayağılıklar ondan uzak kalsın, diyorum!

Bahçıvan, elma ağacını yetiştirmek için toprağına gübre verir, su döker. Alttan fışkıran dalları keser. Ta ki bütün kuvvet yukarı dallardaki çiçeklere ve yemişlere gitsin. Ben de öyle yapacağım ve ruh beden ağacını yetiştirmek için önce onun toprağına su vereceğim, köklerini besleyeceğim. Ta ki beden yeşersin, ruha at koşturacak bir meydan olsun, onu büyük işlere sevk etmek için altına koşulacak sağlam bir at bulunsun.

Meydan bulunur at bulunmaz; at bulunur meydan bulunmaz. Fakat ruha büyük işler gördürmek için, bize şahlanmış at ve temizlenmiş meydan lâzım! Ne yapayım ben o ruhu ki, bedenini harap etmiştir ve yola çıkmadan atını öldürmüştür. Varılacak menzili kalmamıştır.

Ruhun terakkisi²¹ maddeye hâkim olmaklardır. Her gün daha ileriye atılmaklardır. Atını öldüren yerinde kalır, bataklığa düşer. Yalnız derinliğine terakki ruhu karartır, onun kurtuluşu ileriye ve eşyaya doğru terakkidedir: Derinliğini de o buradan kazanacaktır. Ona can, hareket ve ateş verelim, o büyük emeller için de ateşlenmesini bilecektir. Onu faaliyete sevk edelim, o büyük işlerin zevkini de tatmaya başlayacaktır.

Kaplan yavrularını kızıl kumaşlarla, saldırmaya alıştıırırlar. Kediler makaralarla avlarına atılmayı öğrenir. Oyun benim ilk silâhımdır; ben atıma onunla gem vuracağım ve gemi azıya alıp yola çıkartacağım. Çünkü oyun tehlikeden zevk almaktır, engelleri hiçe saymaktır. İsteği fiile getirmek, hayali hakikate çıkarmaktır. Oyun dostluktur: Kuvvetin ve cüretin neşeyle, gönülden birleşmesidir. Ey yolunu arayan! Altmış yaşında olsan oynamaya çalış; çünkü hayata yeniden başlarsın.

Felsefe ruhun sporu, oyun bedeninin felsefesidir. Zaten âlem bir bütün halinde iken nasıl olur da siz onları ayırabilirsiniz? Kişilik ki küçük bir âlem ve büyük bir nüshadır.²² İki ayrı ustanın elinden çıkabilir mi? Birisi ona dışından et ve can katsın, birisi onun içindeki kudreti uyandırsın, bu nasıl mümkün olur? Hayır, gaflete dalmayın! Bu şehir dışarıdan imar edilemez. İnsan bir bütündür: Onun cevherine hâkim olduktan sonra kabuğu ve dalları –kendiliğinden– ele geçecektir.

Yalnızca bedeninin yetişmesi diye bir mesele olamaz: Ruhun felsefesinden gaflet edilir de tek başına bir vücut terbiyesi hülyasına düşülürse insan yerine makine yetiştirilmiş olacaktır. O manasız bir madde ve ruhsuz bir kalıptır. Bu ölü maddeye can katmak ve boş kalıba ruh üflemek artık kabil değildir. Çünkü yol yanlış tutulmuştur ve hakikatin tersine yürünmüştür. Ruhun bedenle birliğinden habersiz olanlar, yaptıkları topraktan putlara boş yere ruh üflemeye çalışacaktır; ve âkıbet, bir türlü canlanmayan putlarını öfkeyle kıracaklardır.

Spor bize güven ve cüret verecektir. Biz onunla içimizdeki kuvvete inanacağız; ve yine onunla ulaşılmayacak şeylere ulaşmak isteyeceğiz, kendimizi aşmak isteyeceğiz.

Spor bize sabır ve dayanma verecektir. Onun yardımıyla kuvvetimizi ölçmeyi, yenilgiler karşısında yeis ve korkuya kapılmamayı öğreneceğiz. O bizi, dışından yönetilen makine-adam olmaktan kurtaracak; isteyen ve yapan, teşebbüs insanı haline getirecektir.

Spor ruhun açıklığını ve saflığını geliştirecektir. Orada kudretler ölçülecek, cüret ve sabır başarı kazanacak; hile ve gösterişe imkân olmadığı görülecektir. Hâsılı, ruh ve beden felsefesinin bir unsuru gibi kabul ettiğimiz spor, bizi kudretli ve ahlâklı olmaya hazırlayacaktır.

Fakat ben, bütün düşkünlükler gibi spor düşkünlüğünden nefret ederim. Çünkü o, maddeye esir olmaktır. İnsanın bir unsuru ve âleti olan beden kuvvetini Tanrı haline getirmektir. Spor düşkünlüğüne uğrayan hasta, ne yazık ki, aracı gaye yerine koymuştur. Ona göstermeniz gerekir ki bu yol ruhun bütün gücünü öldürür; bir çürük temel üzerinde hiçbir bina kurulamaz. Düşkünde

nefse güven, kibir ve övünme halini alacak; cüret, küstahlık, teca-vüz derecesine alçalacaktır. Hasta artık inatçı ve kindardır: Çünkü içini yarışmanın ve hasedin akrepleri kemirmektedir. O bir de-fa kırılınca bir daha ümit ve cesaretini kazanamayacaktır. O ve-himlere, kuruntulara, yatağında kendisini kavuran ruhi kıvrantı-lara kurban olacaktır. Ona acıyınız ve onu bu dertten kurtarma-ya çalışınız!

Bazıları diyeceklerdir ki, bedeni terbiye etmek için ona düzen ve baskı²³ vermek lâzım! Ben bu dâvayı reddederim. Vücut bir maki-ne değildir; biz ona cambazlık öğretmek, “marifetler” kazandır-mak istemiyoruz. Onu dıştan idare edilen bir tahta kukla haline koyma hevesinde değiliz. Çünkü bu yol bizi körlüğe ve esirliğe gö-türecektir. Bizim, boyun eğen, gözlerini kapayan, götürüldüğü ye-re giden, kendiliğinden hiçbir şey yapmasını bilmeyen insana ihti-yacımız yok. Bize, fikirlerin arkasından körü körüne sürüklenecek insan değil, kendi içinden fikirler ve idealler doğuracak insan lâ-zım! Biz, insanlara tapanların zümresini değil, hürriyeti içinde du-yanların dostluğunu kurmak istiyoruz.

Mümkün mü ki ibadet bizi inanmaya götürmesin, zâhitlik²⁴ bi-zi tasavvufa sevk etmesin? Yaparken inanmasak bile yaparak ina-nırız. İcra etmek, ruhun koşu meydanında yarı yolu almak demek-tir. “İlmile âmil”²⁵ olmaya ne lüzum var! Biz zaten eylemimizden²⁶ ilmimizi çıkarıyoruz. Bir millete putlarını kırdırmak için, tapınağın kapısını unutturmak yeter.

Ben size ruhun hakikatine ulaşmak için bedeninizden başlayın, faaliyet ve cüret kazanınız diyorum. Ve bunu ruha ibadet gibi icra ediniz. Ta ki nefsinize güveniniz tamam olsun. İhtirasınız, aşkınız, sevinciniz olgunlaşsın. Ve gözünüzü kendinize çevirdiğiniz zaman orada olmuş, pişmiş bir şey bulasınız.

Bahçıvan, elma ağacına canlılık ve bereket vermek için ona en güzel cinslerden aşılar yapar; böylece onda eksik olan renk ise, en güzel renkli yemişleri yetiştirebilir ve onda bulunmayan güzel ko-ku ise, en lâtif kokuları doğurabilir. Yeter ki elma ağacının kökle-ri kuvvetli olsun, suyu ve gübresi verilsin, alttan fışkıran zayıf dal-ları temizlensin.

Nitekim biz de iyi beslenmiş ruh ağacına fikir aşısı yapabiliriz; faaliyete getirilmiş ve cüreti uyandırılmış insana idealler teklif edebiliriz. Çünkü onun içi artık şahlanmış bir at gibidir: O, gemini kırmak ve atılmak isteyecektir. Onun içi kaynayan bir su gibidir: Kapağını atmak ve taşmak isteyecektir.

O, karanlıkta yolunu kaybetmiş bir gezgin gibidir. Ona ışık tutmak ve yol göstermek gerek! O, yarımllığının azabını duyan ve tamamlanmak isteyen insandır. Ona rehber olmalı ve onu tamamlamalıdır.

Hareketten zevk alan için boş durmak ölümdür. Çalışmayı seven insan can sıkıntısını ve onun buhranlarını tanımayacaktır. Faaliyet içinde yaşayan, “Doydum!” demeyecek, her an daha fazlasını isteyecektir. O, durgunluktan, monotonluktan nefret edecek, her an yenileşme ve değişme isteyecektir. O, aradığına erişmeden daima yeni bir şey arayacak, bir bilinmezin arkasından koşacaktır.

Yolunu arayan, ebedi sağlığı kazanmak için bilerek hasta olmuştur. Ölüler gibi durgun ve emelsiz kalmaktansa “inanmak” ihtiyacıyla yanmayı tercih etmiştir. O, hakikaten hastadır; onda can sıkıntısı ve durgunluk ezası yerine eksikliğin ve yetmezliğin azabı geçmiştir.

O, her an daha fazla istediği ve hiçbir zaman halinden memnun olmadığı için “gün”ünün azabını “yarın”ının hayalleriyle doldurmaktadır.

O, inanmak ihtiyacıyla, kendi hülyalarına hakikat diye bakmış ve mevhumelerini²⁷ dışta görmeye başlamıştır. Sonunda o, eliyle yaptığı puta tapmış, kendini dev aynasında şişirilmiş ve büyütülmüş olarak görmeye varmıştır. O, inanmak ihtiyacıyla, hayallere ve mevhumelere inanmış; Nemrut ve Firavun gibi kibir ve kibrin en zavallı şekline kadar alçalmıştır.

Eğer o bunları yaptıysa, kabahat kimde? Ruhundaki boşluğu doldurmaya ihtiyacı varken biz ona rehber olmadıysak, ona karanlıkta ışık göstermediyse, kusur kimde?

Ben oyum, demeyiniz; fakat ben ondayım, deyiniz! Ben kudretliyim, demeyiniz; fakat bende ruhun iktidarı var deyiniz. Çünkü nihayetsiz iştiyakları uyandıran siz değilsiniz; hakikaten ruhun ik-

tidarıdır. Benliği aradan kaldırınız! Gururunuz, övünmeniz, bencilığınız eşya ile aranızda perdedir. Onları atmadan hiçbir şeyi olduğu gibi göremeyeceksiniz. Tasarınızdaki âlemin gerçekte olduğundan büsbütün başka bir manzarası var. Bu vehimlerinizden sıyrılınız ve şeyleri olduğu gibi görünüz!

Ruhunuzdaki boşluğu doldurmak mı istiyorsunuz? Size öyleyse hakikati vereceğim. İçinizdeki susuzluğu gidermek mi istiyorsunuz? Size bir kaynak göstereceğim, oradan kana kana içiniz. Doydum, deyinceye kadar içiniz. Bu hakikat, tutkunun ve aşkın hakikatidir ve bu kaynak insanlıktır.

İhtiras sonsuzca istemektir²⁸ ve aşk konusu içinde kaybolmaktır.²⁹ İsteklerinin içinde kendinden geçmektir. Benliği aradan silmek ve eşya ile karşı karşıya gelmektir.

İhtiras, gaye ve tatmin aramamaktır. Ve aşk, tatminsizliği sevmektir, halinden memnun olmaktır.

İhtiras, seçme hürlüğü denen küçük iradeyi terk etmektir. Ve aşk, beden ve ruhun kudretine bağlanmaktır. İhtiras, iç âlemimizin kaderidir. Ve aşk, bu kadere inanıştır.

İnsanlık ise aşkın küllileşmesidir. İnsan gerçeği üzerinde ahlâki binanın kurulmasıdır. Âlemin, insan denilen bir mihrak etrafında yer almasıdır.

Ruhumuzdaki açlığı doyurmak için, bu iki hakikati size yol gösteren iki ışık ve iki fikir gibi veriyorum.

Niçin size aşkı ve insanlığı, bu iki hakikati gösteriyorum? Çünkü birisi başlangıçtır ve öteki sona erme. Biri yola çıkmak, öteki ulaşmaktır. Biri daima ilerleme halindeki ruhu koşturan kuvvettir, öteki onun her zaman varmak isteyeceği âkıbet. Birisi olandır, öteki olması gerektir; biri gerçektir, öteki gelecektir. Biri güçtür, öteki fiildir. Biri maddedir, öteki “form”dur. Hâsılı, biri yerdir ve öteki göktür. Mümkün mü ki onları birbirinden ayıralım, her birine ayrı bir hakikat diyelim? Bütün halindeki insanın iki görünüşünü bağımsız birer cevher gibi kabul edelim? Formsuz maddenin manası var mıdır, kuvvetsiz bir fiil tasavvur edilebilir mi? Gerçeksiz ideal hayal, idealsiz gerçek ise zayıflık ve eksiklik.

Yalnız sevgiye inanmak, ona bir hedef, bir konu vermemek asla ilerleyememektir; bitmez tükenmez topraklar üzerinde hedefi serapla karıştırarak süründürmektir. Sade insanlığa inanmak, bizi ona ulaştıracak hakikati ve kuvveti görmemek de hayaller ve bulutlar âleminde kalmaktır. Sevgiye ideal gözüyle bakılamaz ve insanlığı meydana çıkmış gerçek saymak hatadır. Eşyanın tabiatını görünüz ve ona karşı koymayınız. Ruh ve bedenin birliğindeki düzeni bozmayınız!

İbadetle ruhu terbiye edilen mümin, dua ile yüzünü Allah’a çevirir. Züht ve takva³⁰ ile gönlü temizlenen tâlip (yol arayıcı) “esma ve tesbih” ile birliğe ulaşırdı.³¹ Dua ve esma,³² dinin Hakka açılan iki kapısıydı. Dua ile Hak kelâm*³ haline gelir; ve kelâm insanı küllileştirir, halk ile Hakkı bir kılardı. Esmâ ile Hak tasavvur haline gelir; nefis konunun aynı olur ve âlem birlikten ibaret kalırdı.³³

Ben derim ki, eylemle, cüretle ruhun binek atını kırbaçlayan insan, ihtirasa, sevgiye ve insanlığa dair düşünceyle akışına yatak bulmuş, cüretine hedef vermiş olacaktır. Bıteviye hareket ve cidâlden zevk alan insan, onunla aradığını bulacak ve yoluna ulaşacaktır.

İhtiras tohumdur, aşk filiz vermektir. İhtiras topraktır, aşk göğse yükselmektir. İhtiras bedendir, aşk ruha çıkmaktır. İhtiras vatandır, aşk hudutları aşmaktır.

İhtiras gerçektir, aşk gerçeğe doymamaktır. İhtiras vatandan başlamak ve vatanda bitirmektir; aşk vatanda ve insanlıkta bitirmektedir.

İhtirasta kalan, birliği bozmuştur; eşyanın düzenini tersine götürmüştür; olanı olması gereken, vatani ideal farz etmiştir. Aşka yükselen birliğe ulaşmıştır, olanla olması gerekeni birleştirmiştir. Vatani gerçek, insanlığı ideal kabul etmiştir. İhtirasta kalan yalnız yurttaştır. Aşka yükselen insani yurtseverdir.

Aşk, konusunda kendini yok etmektir: İnsanlık sevgisinin, insanlık idealinin var olması için kendini feda etmek, şehit olmaktır. İnsani idealin şehitleri, bütün şehitlerden büyüktür. İhtiras için ölen, toprakta kalacaktır; aşk için ölen, göğse yükselecektir. Göğse yükselmek, ideale ulaşmak, insanlığı kurban halinde gerçekleştirmek demektir; yok olarak unutulmamak demektir. Her göğse yük-

selen, insanları da yükseltecektir. Göğe yükselenler, insanlığa varlık vereceklerdir. İsa göğe yükseldi, Hüseyin göğe yükseldi, Ali göğe yükseldi, Sokrates göğe yükseldi, Buddha göğe yükseldi. Bu büyük şehitler bir dem için ölmediler, bir kavim için ölmediler; ebediyet için öldüler, insanlık için öldüler.

Bu büyük şehitler, bütün insanlığı sevmek için bir insanı sevmekten vazgeçenlerdir. Bütün insanlara mutluluk vermek için tek mutluluğu yıkmaktan çekinmeyenlerdir. Bütün kalpleri kazanmak için bir kalbi kırmaktan korkmayanlardır.

Sevgi, halinden memnun olmaktır. İstiraptan en büyük hazzı duymaktır. İnsanlık sevgisi, insani ideali meydana çıkarmak için çektiği azabını sevmektir; mutlu olmaktır. Bütün insanların mutluluğu için kahrını ve cefasını sevmek, mutlulukların en büyüğüdür.

Zevkini seven bedbaht olacak, ihtirasta kalacaktır; ıstırabını seven mesut olacak, aşka yükselecektir. Aşka yükselenler insanlığa varlık verecektir.

“Bu benim hakkım,” demeyenler hakların en büyüğünü; bir kişiyi sevmek hakkını terk edenler, bütün insanları sevenlerdir; en büyük sevgiye yükselenlerdir.

İsa aşka yükseldi, Ali aşka yükseldi, Platon aşka yükseldi, Mevlânâ aşka yükseldi. Ve onların ardında insani ruhun kudretine, cüret, fazilet ve Hakka inanan bir ümmet, kanatları kırılmış kısır gerçeğin hücum ve alaylarına meydan okuyarak, asırdan asıra, günden güne daha çok muzaffer olmaktadır.

Milli kinlerin üstünde insanlık sevgisi var. Sınıf kinlerinin yuvarısında insanlık aşkı olacaktır.³⁴ Kin Deccal’dır; çirkin ve eksik gerçektir. Aşk Mehdi’dir: güzel ve mükemmel hakikat olacaktır. Kin dağıtacak, aşk birleştirecektir. Kin öldürecek, aşk tekrar diriltecektir.

Aşka varmak için kinin geçidini aşmak gerek! Birliğe ulaşmak için çokluk köprüsünden geçmek gerek! İnsanlık sevgisine ulaşmak için ihtiras ocağında pişmek gerek!

Dinlerin üstüne yükselmek için Müslimlerle İsevilerin çarpışmaları mukadderdi. İnsanlığın birliğine ulaşmak için milli kinlerin aşılması mukadder olacaktır.

İran'la Turan'ın düşmanlığı, yerini dostluğa ve insanlığa bırakacaktır. Açlarla tokların cidalinden ahlâki mertebeler ve nizam doğacaktır.

Sevgi, ruhun kudretine teslim olmaktır. Kibir ve nahveti atıp benlik dâvasından geçmektir. Bencilik iradesini bırakıp, ruhun ve bedenın kudretine dayanmaktır. Mutlaka bir şeye, bir inanca bağlanmaktır. Bir şeye bağlanmasını bilenler, kölelik bağlarından kurtulanlardır. Bir şeye inanmasını bilenler, maddeye, sultana ve hırslarına kul olmaktan kurtulanlardır.

Aşk, ruha teslim olmaktır. Zira o dış gözünün kör olması, iç gözünün bütün varlığa açılmasıdır. İç gözüyle varlığı bulanlar maddeye, sultana, hırslarına hükmedeceklerdir. İsa maddeye hükmetti, Sokrates bedene hükmetti, Muhammed dünyaya hükmetti, Gandhi sultana hükmetti. Bu büyük sultanlar bir gün için taç giymediler, bir millet için unvanlar almadılar. Ebedi insanlık saltanatını kurmak için günün şöhrat ve şereflerinden vazgeçtiler.

Madde âleminde düzeni kuran çekimdir;³⁵ hayat âleminde düzen veren meyil ve ilgidir,³⁶ cemiyet âleminin mihveri vecd ve heyecandır.³⁷ Ruh âleminde ise eşyayı ahenk içinde toplayan, fiillerimize bütünlük veren “aşk”tır.

Çekim, ilgi, içgüdü,³⁸ meyil, vecd, heyecan, duygudaşlık en sonra aşk âlemlerin mertebelerinde varlığın safha safha zuhurudur.

Âlem, aşk halinde kemâle gelir. Tabiat, insanda “nüsha-i kübra”³⁹ olur. Tabiat insanlığa çevrilince cemiyet olur. İhtiras ve aşk yolundan insanlığa ulaşmak, birliğe ve hakikate ermek demektir.

Aşk, maddeye esir olmamaktır. Allah'a, yani sonsuz birliğe ulaşmaktır. Ferte cemiyeti, insanda insanlığı sevmektir. Şekle değil, tecelliye⁴⁰ bakmaktır. Her yerde ve her şeyde onu görmektir. Ruhunu bir kişiye hasreden, eşyaya gözlerini kapamıştır. Yalnız parçayı seven, bütüne varamayacaktır; bütünü seven parçaları da sevecektir. Parçayı seven aldanacak, hayal kırıklığına uğrayacak, meysus olacaktır. Parçayı seven uslanacak, bıkacak, pişman olacaktır. Bütünü seven hakikati sevecek; her yerde ve her şeyde onu bulacaktır. Bütünü seven bıkmayacak, uslanmayacak, biteviye sevecektir.

Bütünü seven birlik halindedir. Birlik halinde olan insandır. Biz insanı arıyoruz ve âlemi onun etrafında yeni baştan kuracağız. Çokluk ve çeşitlilik hakkındaki âlemden insana varmak mümkün müdür? İnsana ulaştıktan sonra, oradan bütün âlem fethedilebilir. İnsan kişiliktir: Parçalanamaz, parça kabul edemez. Onu teşkil için, biz ruhla bedene hareket ve faaliyet verdik; ihtirasını, sevgisini insani hedeflere çevirdik; ona teklif ettiğimiz insani hedefler, iç hürlüğü, birbirini sevme ve kardeşliktir, içtimai adalettir. İyiliktir, güzelliiktir.

Ruhunda istiklâl olmayan hür değildir. İçinden hürlüğü duymayana kimse onu dışından veremez. Hür olmak, sultana, mevhumelere ve herhangi bir baskıya bağlanmamak, varlığını, içinden yaşadığı bütünlükten çıkarmaktır.

Hür olmak, birliğin her vafına sahip olmak⁴¹ “makine-adam” olmamak, makineleşmenin içinde kendini kaybetmemektir.⁴²

Hür olmak, ihtisas (uzmanlık) ve meslek içinde kişiliğini parçalamamak, ihtisası ve mesleği kişiliğine bağlamaktır. Yani uzmanlığın parça-adamlığından bütünü kendinde aksettiren kişilikle, onun evrensel görüşüyle kurtulmaktır.

Dostluk, hür insanlar arasında ruh birliğidir. Kardeşlik, hürlüğü içinde duyanlar arasında insanlık birliğidir. Ancak onlar birbirlerini anlayacaklar ve birleşeceklerdir. Yalnız onların arasında, aynı şeyi ifade eden birleşik bir dil olacaktır.

Adalet, tabiatın düzenine uymaktır; insanları ahlâk mertebelerine göre ayırmaktır. Hürlerin kölelere, tamların eksiklere, kudretlilerin zayıflara, sevenlerin sevmesini bilmeyenlere borcudur.

İyilik zıtları ve parçaları, yalanı ve hastalığı aşan birliğin gerçekleşmesidir. Yetkinlik ve tamamlık halinde âlemdir. Karanlıktan, sırdan ve müphemden kurtulmak; aydınlığa, görünüre ve vuzuha çıkmaktır. Kötülük ise eksik olmaktır. Karanlıkta ve müphemde kalmaktır; tamlığa erişememektir.^{*4}

Âlemin kemâli güzelliiktir. Ahenk, düzen ve birlik onda tecelli eder. İçgüdü, ahlâk, sempati ve sevgi onun içindir; ve bunlar birliği fiile getirmek üzere ruhun yaptığı çabalarlardır. Safha safha her biri tamamlanmamış olan, eksik olan bu çabalardan yalnız aşk, bir-

liğin gerçekleşmesidir. Aşk iledir ki âlem kemâle gelir ve bize güzellik suretinde görünür.⁴³

Sanat ve hikmet (bilgelik) ruhun terbiyesi için teklif ettiğim, insani hedeflere ulaştıracak, insanlığın açtığı ilk iki yoldur.

Sanat, şekillerin vuzuh ve kemâline ruhun derinliğini katmaktır. Eski dünyanın “plastik” güzelliğini, yeni dünyanın “manevi” zevkiyle birleştirmektir. İnsani ve birleşik medeniyet yapısında kat kat yükselmektir. Sanat, Yunan ve Roma’dan başlamak, Doğu’nun ve Batı’nın ortaçağından geçmek, yeni dünyanın şekil ihtilâline ulaşmaktır.⁴⁴

Hikmet, aklın sükûn ve ahengini ihtirasın kuvvetiyle uzlaştırmaktır. Eski medeniyetin “feragat” ahlâkıyla yeni âlemin egemenlik (buyruk)⁴⁵ iradesini birbirine katmaktır. Beden ve ruhun ilerlemesinde geçilen merhalelerden safha safha yükselmektir. Hikmet Yunan’dan başlamak, “sûfi”lerden geçmek, insani yurtseverliğe varmaktır.

Beden ve ruh ağacının beslenmesi için ona dışından vereceğimiz aşilar; onun gelişmesi için yapacağımız zihni ve insani öğretiler bunlardır.

Bahçıvan elma ağacını temizlemek için lüzumsuz dallarını ve kuru yapraklarını keser, kökündeki azmış otları ayıklar. Nitekim biz de, ruh ve beden ağacına temizlik ve asillik vermek için onu kaba ve kötü unsurlardan ayıracağız. Bünyesine karışan eksik kuruşlardan onu sıyırmaya çalışacağız. Şu kadar var ki, burada bizim ruh ve bedene karışmamız bahçıvanın elma ağacına karışması gibi olmayıp, su kaynatan bir adamın kaynama fiiline karışması gibidir. Çünkü ruhun arınması, kendi içinde olup bitecek bir şeydir. Ve su kaynatan adam ısıyla suyu yan yana getirdiği zaman kaynama fiili kendiliğinden olup bittiği gibi, bir insanın iç âlemini temizlemek istediğimiz zaman da, ona kendisine bakmasını ve kendine telkin yapmasını öğretmemiz yetecektir. Aradığımız asillik ve temizlik fikri, yalnız şartlarını hazırlamakla yol arayanın ruhunda yerleşecek, yayılacak, ona hâkim olacaktır.

Yolunu arayanın kendine yapacağı ilk telkin, her türlü devamlı çalışmadan zevk almak; dinlenme, eğlence ve çalışma zamanla-

rını düzene koymak telkini olacaktır. O bütün bunları yapmaya karar vermeyecek, “yapmak istiyorum veya yapacağım” demeyecektir. Belki “yapmaktayım, zaten yapıyorum” diyecektir. Böylece o, yavaş yavaş hakikaten boş durmaktan azap duyacak, çalışmak ona en devamlı, en büyük zevki vermeye başlayacak; sonunda o, çalışmalarına, eğlencelerine, dinlenmelerine ayırdığı vakitlerin düzenliliğiyle hiçbir yorgunluk ve neşesizlik duymayacaktır. Yolunu arayan, bu telkinleri her gün, çevrenin gürültülü ve dağıtıcı etkilerinden en uzak olduğu uyuma ve uyanma saatlerinde, kendi kendisine çekildiği zaman yapacaktır.

Kendimize teklif edeceğimiz telkinlerden biri de halinden memnun olmak, günlük hayatın mutluluğunu duymak, işinden ve hayatının şeklinden neşe ve tat çıkarmasını bilmek telkini olacaktır. O, “Rahatsızım, yaşayışımдан memnun değilim, daha yetkin bir hayat istiyorum!” demeyecek; belki o, “Yaşayışımдан memnunum, mutluluk duyuyorum, her gün daha iyi oluyorum ve ileride daha iyi olacağım!” diyecektir. Hakikati göremeyen buna isyan edecek ve, “Halinden memnun olmak kendini aldatmaktır, ıstırap çeken zaruret içinde yaşayan nasıl mutlu olur?” diyecektir. Yahut da o, “Daha güzel, daha iyi bir hayatı aramaktan nasıl vazgeçmeli, halinden memnun olmak, boynu büküklüğe, kanaate ve sonunda miskinliğe varmak değil midir?” diyecektir. Fakat böyle demekle hataya düşmüştür. Çünkü halinden memnun olmak dünyayı sevmek, dünyayı tam birlik halinde görmek demektir. Üstün âlemi⁴⁶ yeryüzüne indirmektir. Üst âlemi yeryüzüne indiren, her yerde ve her yerde birliğin tecellisini görecektir. Dünyanın bütün cilvelerini sevecektir. Zannetmeyin ki o, böyle düşünmekle boynu büküklüğe ve miskinliğe varmıştır. O, herkesten ziyade ilerleyişe,⁴⁷ gelişmeye inanan, yarından büyük şeyler bekleyendir. Zira bilir ki, birliğe varmak için çoklukta yorulmak lâzımdır. Yeryüzü cennetine ulaşmak için cehennemden geçmek gerektir. Zira o bilir ki, birlik “zıtların birleştiği” yerdedir. Çokluk olmazsa birlik yoktur. Yanlış olmazsa Hakka varılamaz. Cehennem yoksa cennet de yoktur. Birliği sevmek, zıtları ve karşı koyanları sevmek demektir. Yolun kahrını ve sevgilinin cilvesini sevmek demektir.

Halini hoş görmek tutkusunu sevmektir; sonsuz savaşında ruhun kudretini görmektir. Sınırsız şeyler istemek, fakat düşkünlüklerinin elinde kul olmamak; arzularının azap ve kıvrantısına uğramaktır. Çünkü düşkün olan gerçekten bahtsızdır; cennette olsa onun ruhu cehennem içindedir. O, arzularını fiile koymadığı için azaptadır... O, arzularını fiile koyduğu fakat onlardan kurtulamadığı için azaptadır. Düşkün zavallıdır, daima bahtsızdır.

Halini hoş görmek, asla arzularından vazgeçmek değildir. Bir hırka ve bir lokmaya razı olmak, dünyadan geçmek, kaza ve kadere teslim olmak değildir. Çünkü kadere teslim olan kendisine dönememiştir; ruhunun kudretini görememiştir. Çokluk ve değişiklik cehenneminde yorulmadan, “Birliğe erdim!” diyen Hakkı ve birliği büsbütün kaybetmiştir. İhtirası elden çıkaran okyanusun ortasında yelkensiz ve küreksiz kalmıştır. Olgun insan, dünyaya âşık olandır, dünya mutluluğunu sonsuzca isteyendir.

Teklif ettiğim kendine telkinlerden üçüncüsü de düşündüklerini fiile koyabilmek; tereddüt ve vehimler içinde kalmayarak, sağduyuya uygun olan isteklerini meydana çıkarmak; düşünmek ve muktedir olmak telkinidir. Yolunu arayan “şöyle düşünüyorum ve onu yapmak istiyorum” demeyecek, “düşündüklerimi yapmaya mecburum; düşüncelerimin kuvveti beni arzuma rağmen onları yapmaya sevk ediyor. Ben istemesem bile o düşünceler gerçekleşecek” diyecektir. O suretle ki yol arayanda muktedir olmak ve yapmak iradesi, kendi benliğinin gücünden gelmeyip, ruhuna hâkim olan düşüncelerin itişinden ve gücünden doğmuş olacaktır. Halbuki benlik dâvasına kalkarak, benliğinin isteklerini yerine getirseydi heveslerine yenilecekti, dileklerinin kölesi⁴⁸ olacaktı. Buna biz “ilcai” deriz ve böyle bir insanın iradesi, şımarık çocuk iradesidir ki, elinde değnekle camları kırıp ev halkını birbirine katar. Yoğurdun şekerden ayrılmasını ister ve aklına gelen hemen yapılmayınca kederinden kendini harap eder.

Tekrar edelim: Muktedir olmak, aklına geleni yapmak, ortalığı gürültüye vermek değildir; fakat sağduyuya⁴⁹ uygun olan hâkim bir düşüncenin kendi gücü ile eyleme geçmesi, yani onu yapmaya bizi mecbur etmesi demektir.

Güçlülük, cüret etmekten gelir. Her an tehlike ihtimalini düşünen, gecesı gündüzü tedbir kuruntusuyla dolu olan güçlü olamaz. Güçlü olmak önce yalnız gayeyi düşünmekle mümkün olur. Bir ip cambazı gibi cüreti olan, altındaki uçurumu düşünmeden ve göz kırpmadan hedefine doğru gider. Çünkü gaye zihinde o kadar kuvvetle yerleşecek ve insan öylesine ondan ibaret kalacaktır ki, istemese bile o meydana çıkmış ve bütün vasıtalarını kendi başına hazırlamış olacaktır. İstemek hiçbir şey değildir. Fakat kuvvetle düşünmek muktedir olmaktır. Çünkü güçlü olan biz değiliz, zihnimizin düşünceden ibaret olan iktidarındır.

* * *

Nietzsche'ye göre, yaşamının boşuna dönen bir çark olması nihilizm fikrini doğurmuştur. Buna "Ezeli Dönüş" diyor ki, "Ezeli bir yokluktur. Ahlâk, onca yeise karşı varlığı korumaktadır. Ezilen ve kahra uğrayan sınıfların yokluk içindeki hamlesidir. Yaşama ümitsizliği doğuran tabiat önünde güçsüzlük değil, insanlar karşısında güçsüzlüktür. Ahlâk, zorbalık ve şiddet kullanan insanlara düşmanca davranıştır." Halbuki Nietzsche'ye göre "asıl değer kudret iradesine sahip olanlarda, hâkimlerdedir. Onlar başarıya ulaşacaklar, üstün sınıf olacaklardır." Bu yüzden Nietzsche zayıfları tutan ahlâka karşıdır: "Bir tabiat 'galat'ı (*monstre*) can sıkıcı duygudan daha değerlidir!" diyor.*⁵ Ne paradoks!..

Nietzsche insanın iyi olarak doğmadığını, büyük *passion*'ları olduğunu söylerken Rousseau'ya haklı olarak hücum eder. Fakat insan büyük *passion*'larla doğmaz, onları kazanır. Rousseau'nun başlangıçta iyi olan insan teorisi bir Altınçağ (*Âge d'or*) hayalidir. Böyle bir çağ yoktur. İnsan eksik ve kusurlu olarak doğmaktadır. (*Yeni Felsefi Antropoloji*'de Arnold Gehlen bunu anlatıyor.)*⁶ Fakat bu eksiklik ona çaba ve savaş gücü vermektedir. Kendini tamamlama gayreti insanda gelişerek *passion*'ları doğurmaktadır. *Passion*'ların doğuşu Nietzsche'nin dediği "kudret iradesi" yanında düşkünlükler, kudretsizlikler, yalan ve kötülük halini de alabilir. Bu sahte kudretle *passion*'ların kudretini ayırmalıdır. Nietzsche "kudret iradesi"nde onları karıştırıyor. Adaletle zulmü,

iyilikle kötülüğü, kinle sevgiyi, insanlıkla canavarlığı ayırmıyor. Bu yüzden, ideali *İyilikle Kötülüğün Ötesinde*'de (*Jenseits von Gut und Böse*) arıyor. Kudretsizliğe, onun maskeli şekli saydığı acımaya ve insanlık sevgisine hücum ederken, asıl kudretsizliğin, düşkünlük ve yalandan doğan vahşette, sadizmde, zulümde, sahte hayatta, aldatıcı sözde, kalp güçte olduğunu görmüyor. Düşkünlüğün ve yalanın doğurduğu sözde-kudret iradesiyle, yaratıcı *passion*'ların doğurduğu asıl "kudret iradesi"ni ayırmalıdır. Keramete, kılıca, paraya dayanan "cüretli" söze aldanmamalıdır. Cüretin hâlisi (*authentique*) *passion*'ların yücelmesinden, fikir sevgisinden kuvvet alan medeni cesarettir. Sokrates'in, Giordano Bruno'nun, Lütfi Molla'nın, Esad Efendi'nin medeni cesaretleridir. "Kudret iradesi" yalnız orada olduğu için, Nietzsche'nin sandığı gibi "iyi ve kötünün ötesinde" değil, aşağı dereceden görelî "iyi"leri aşarak "insanlığa", "insani bütünlüğe" yönelen yüce iyilik idealindedir.

* * *

Güçlü olmak, sağduyunun gerçekleşmesi demektir. Sağduyu, sağlam ihtirasların ve büyük sevgilerin eseridir. Sağduyu kuruntulardan ve hayallerden kurtulmak konusunu hakıyla tanımak demektir. Bu yüzden o büyük bir aşk kadar ve hakiki bir güç kadar nâdirdir. Marangozun iyisi kerestesini seçmesini bilendir. Aylandoz ağacından olduktan sonra en güzel camlı dolap bile neye yarar? Benliği aradan kaldıran, eşyayı tanıyacaktır. Ondaki uygun görüş kuvvetine biz sağduyu diyoruz. Sağduyu, halkın aklı (ortak duyu) gibi ucuz bir matah değildir. Halkın gözü mevhumeler ve hayallerle bulanıktır; bunları kaldırmak pek az babayiğide nasip olur.

Hayvan yularından çekilir. İnsan gözünden, kulağından çekilir. Bizim kadar aldanmaya hazır yaratık var mıdır? Yüzümüze gülenleri dost sanırız; kulağımıza gelen sözlere hemen inanırız. Etrafımızı dalkavuklar sarınca, kendimizi dev aynasında görmeye başlarız. Artık bu hal ile bizde sağduyu mu kalır? Gözümüzü benlik perdesi bürüyerek, kibir ve nahvetten her şeyin ve herkesin üstünde olduğumuzu zannettikten sonra nasıl olur da eşyayı olduğu gibi gö-

rebilir ve hakikati tanıyabiliriz? Kendimizi sultan farz ederiz; hal-buki maddenin, heveslerimizin esiriyiz. Ruha kulluk etmesini bilirsek ve içimizdeki gurur ejderini kırarsak “âşık, maşuk ve aşkı birleştirecek,”⁵⁰ yani konumuzu bire irca edecek yerde kendimizi konuda eritirsek, o zaman eşyayı hakkıyla tanıyacak ve sağduyumuzu kaybetmeyeceğiz.

Marangozun meziyeti tahtasını tanımaktır. Çiftçinin meziyeti toprağını ve tohumunu tanımaktır. Hakimin meziyeti de insanı tanımak olmalıdır. Çünkü o ülküsünü insana telkin edecek, ahlâki ve siyasi yapısını insan üzerine kuracaktır. Bir marangoz gibi kalp insanı sağlamından, sahtesini temizinden, bayağını asilinden ayırt edemeyen nasıl hakim (bilge) olur? Sağduyusunu⁵¹ kaybeden, kibre ve benciliğe esir olan nasıl olur da maddesini seçer, onun üzerine bina kurmaya kalkar? İnsan tanımak ve dost seçmek meziyetlerin en basiti, iktidarların en büyüğüdür. Onu kazanan her şeyi kazanacak, onu kaybeden hiçbir şey kazanamayacaktır. Eğer insan tanımıyorsak, yüzümüze gülenleri, etrafımızda sahte bir medih ve riya havası yapanları, değerli insanlardan ayıramıyorsak kurmak istediğimiz ahlâk ve siyaset binasının âkıbeti bir gün tahtadan bir yapı iskelesi gibi devriliş gitmek olacaktır.

Size teklif edeceğim telkinlerden biri de sükûn ve sabır telkini- dir. Hedefe bir an önce varmak için çırpınmayınız, telâş etmeyiniz! Vakaların aksi neticelerinden yeise düşerek heyecana kapılmayınız! En sonra söylemeniz gereken şeyi ilk önce söylemeyiniz. Vakaların tesiriyle doğup kaybolan taşkınlıktan sakının. Çünkü aceleleniz sizi şaşırtacak, taşkınlığınız yenilmeye götürecektir. Zaten az olan kuvvetinizi bir seferde tüketerek yarı yolda kalmak neye yarar! Sabır ruhun meziyetlerinden en büyüğüdür. İhtiras onunla gerçekleşir ve insan onunla gayesine ulaşır. Sabır tabiata meydan okumaktır. Sabır, kini yenmek ve kötülüğü öldürmektir. Az şey isteyen sabredemez. Hemen ulaşılacak şey isteyen sabredemez. Ancak büyük, sonsuz ve ulaşılamayacak şeyler isteyendir ki, sabredek ve ebediyetten yol alacaktır.

Çünkü büyük emelleri olan küçük emellere gülecektir. Bitmeyecek şeyler isteyen sonlu arzular karşısında telâş ve heyecan göster-

meyecektir. Ey yolunu arayan! Bil ki insanlar ancak küçük şeyler için telâş ederler, heyecanlanır ve kendilerini yerler.

Sabır, kendini yenmek, nefsini öldürmek değildir. Sabır, içindeki kuvvetle vakalara hükmetmek ve onları aşmak, vakaları arkasında bırakmak demektir. Güne değer veren, hükmolunacaktır. Güne değer vermeyen, sabredecek ve günü aşacaktır. Günü aşanlar insanlığa ulaşacaktır.

Sabreden ebedi olacak; sabredemeyen, günlük işler yapacak ve ölümlü kalacaktır. O, ihtirasıyla heyecanlarına hükmetmek; biten şeyleri bitmeyen şeyler içinde eritmek demektir. Ruhunu tabiat gibi ebedileştirmektir. Sabır, ruhun tabiatla birlik haline gelmesidir. Sabretmek, vakaların önünde yenilmemek, eksikliğe acımak ve affetmektir. Sabreden, sonucu bekleyecek, hedefine adım adım yürüyecek; sabreden, vakaların vaadinden gözü kamaşmayacak, tehdidinden telâşa düşmeyecek, er geç muzaffer olacaktır.

Karnı acıkan, ağaçtan yemiş toplar ve doyunca, oracıkta uyu-yakalır, ta yeniden acıkıncaya kadar! Komşusunun yardımına koşan onu tehlikeden korur, kurtarınca yaptığından vicdanı rahat eder, yaptığı beğenilir: Herhalde hedefine ulaşmış olur. Ama tekerleği, salı yürüten gücü, ateşin yaptığı, böceklerin (karıncaların, arıların) nasıl yaşadığını arayan kimsenin gözü bir konuya çevrilmiştir: Yorulmadan dinlenmeden onu arar. Bu ömürler boyu süren sonsuz arayış, tükenmeyen sabırla projektör ışığı gibi karanlıkları aydınlığa çıkarır. İnsanlar ondan faydalanır. Aydınlığa çıkan buluşları kendilerini doyuran değer haline koyarlar. Ama arayanın tükenmeyen şevki, bu tatminlerle ilgisiz, kendi yolunda sürer gider. İşte *passion*'un işi budur! Isı dünyasına dalmış Carnot, ışık dünyasına dalmış Helmholtz, elektrik dünyasına dalmış Faraday, Hertz, böcekler dünyasına dalmış Fabre, çocuk dünyasına dalmış Pestalozzi, karanlığa yer yer ışık tutan *passion* adamlarıdır. Sanatın yaratıcıları da onlar gibidir. Goethe *Faust*'u 60 yılda yazdı. Mimar Sinan Süleymaniye'yi 18 yılda yaptı. Gandhi Hint'in kurtuluşu için 30 yıl şehir şehir vaaz etti. Tekniğin, ilmin *passion* adamları gibi sanatın, ahlâkın, ahlâklı siyasetin *passion* adamları da aynı yolun kahramanlarıdır.

Size söylenen her sözü sonuna kadar dinleyiniz. Onu söyleyen düşmanınız veya dostunuz, söylediği size uygun veya aykırı olsun! Sabrediniz ve onu sonuna kadar dinleyiniz. Çünkü her söz, tam veya eksik, hakikattir.

Size çevrilen silâhlardan irkilmeyiniz. Hücum edenler kuvvetinizden korkanlardır ve sizi tenkit edenler cüretinizde tehlike görenlerdir. Sabrediniz: Çünkü korkan geri dönecek ve tehlike gören vazgececektir.

Size yüz vermeyen talihe levmetmeyiniz. Ne hücumuna uğradığınız vakit yeise düşün; ne de vakalar size güldüğü zaman mest olunuz. Yalnız ve yalnız sabrediniz. Çünkü hâdiseler ile gülen hâdiseler ile ağlayacaktır. Ve içinden gülen her zaman gülecektir.

Size en sonra, kendinizi itham ediniz, hatayı kendinizde bulmaya alışınız, diyeceğim. Biliniz ki, nefsinize yapacağınız telkinlerden en müşkülüdür. Çünkü insan içini temizlemedikçe noksanlıdır. Ve bu yüzden bütün âlemi eksik görmeye meyler. Her şeyde hata bularak, gözümüze öyle bir perde çekeriz ki, âkıbet hatanın kaynağı olan kendimize bakmak gücünü kaybederiz. Kendine bakmak, eksiğini görmek, mesafe ne kadar büyük olursa olsun yanlışını anladığı yerden geri dönmek faziletlerin en büyüğüdür.

Kendine bakan eksiğini görecektir. Eksiğini gören her gün tam olmaya biraz daha yaklaşacaktır. Düşkünlüklerine kul olan, gururu kendine bakmasına engel olan eksiğini göremeyecektir. Hatada inat eden hakka doğru asla yol alamayacak ve daima eksik kalacaktır.

Zafer kudretlidir ve kudret, ruh ve bedenün gücüdür, dedim. Ruh ve beden gücünün ihtiras ve aşk olduğunu, aşkın fedayı nefste ve cürette gerçekleştiğini size gösterdim. Anlaşıldı ki bir ski şampiyonunun zaferi uçurumları hiçe saymasındadır. Ve bir ilim âşığına zaferi hücumları ve tenkitleri küçümsemesindedir.

İhtirası sabırla gerçekleşen, aşkı cüretle kanatlanmış insan, ancak iğreti aşkı hakikisinden, sahte ihtirası asilinden ayırdığı zaman yolun zirvesine ulaşacaktır. Ve insan, ancak bakışını günün vakalarından kendine çevirdiği zaman, eşyanın çokluğu ve değişikliğinden âlemin birliğine, bütünlüğüne döndüğü zaman hakiki sevgiyi ve asıl ihtirası bulacaktır. Zira günün vakalarına bağlanmak göl-

geleri gerçek sanmak ve vehimlere kul olmaktır; eşyanın çokluğundan, düşkünlüklerinden kurtulamamaktır. Kendinizi itham ediniz! Yanılmayı kendinizde bulunuz. Çünkü hata sahte ihtiras olan düşkünlüktedir ve iğreti aşk olan vehimlerdedir.

Hazlarına kul olmak düşkünlüktür. Kendinizi düşkünlükten kurtarınız! Haz bizi aşka götüren yol ise de, haz bizi hakka götüren hayal ise de, ona kul olmak aşkı öldürmek ve hakka gözlerini kapamaktır. Zira, yolunda geciken, menziline varamayacaktır ve hayal içinde kalan hakka erişemeyecektir. Haz veren şeylerden zevk alınız ama onlara asla ram olmayınız. Haz veren şeyleri sevincinizin⁵² ve sevginizin hizmetçisi gibi kullanınız; ama onlara asla kendinizi vermeyiniz.

Çevresine kul olmak vehim ve hayaller içinde yaşamaktır. Kendinizi itham ediniz, gölgeler elinde kalmaktan kurtarınız! Ruhunuza ateş veren, sevginize taze ufuklar açan çevre ise de, onu son menzil yapan insan, şöhret ve hükûmet düşkünlüğüne kurban olacaktır. Çevresine kul olmak, aşk için yapmayıp halk istediği için yapmaktır. İhtirasının emrettiği şeyi beğenilmemek ve tenkit edilmek korkusuyla yapmaktan çekinmektir. Ne derler, ne diyecekler, diye düşünmektir. Ne derler diyen, ne dediğini bilmeyendir. Ne diyecekler diyen, her adımında çevresinin vehim ve hayalleri içinde yürüyen, hak için büsbütün gözleri kapalı kalacak insandır.

Kendinizi itham ediniz! Hatayı kendinizde bulmaya alışınız. Ruhunuza yalnız aşkı hâkim kılmak için maddeye kul olmaktan kurtulunuz. Bedene ve cemiyete hizmet etmeyiniz. Düşkünlüklerinizden, tutkularınızdan, hayaletlerinizden birer birer soyunarak Hakkın huzuruna temizlenmiş ruh olarak, yalnız aşk olarak çıkınız.

Korkuların ötesine geçiniz! Aslâ korktuğunuz ve ümit ettiğiniz için yapmayınız. Yalnız sevdiğiniz için yapınız. Allah korkusunu aşan Allah'a ulaşmıştır.

Ukbâ⁵³ ümidini kalbinden silen ukbâyâ zaten erişmiştir. İhtirasınız öyle nihayetsiz ve cüretiniz o kadar sınırsız olsun ki fani arzuları kaybetmek korkusunun kalbinizde yeri kalmasın. Mevhumelerden⁵⁴ korkmayınız, onlardan silkinip hudutları aşınız! Halkın, hakkınızda söylediği ve söyleyebileceği şeylerden korkmayı-

nız! İhtirası, cüreti ve aşkı olmayanların boş itirazları arasından ruhunuzun bütün saflığı ile geçin. İç hürriyetinin zevkinden gafil olanların öç alma ve ceza tehdidinden korkmayınız! Çünkü onlar ruhunuzun gücüne karşı kurulmuş tuzaklardır. İntikam zaafın âlâmetidir. Ve ceza, bir körük soluğu gibi, ruhunuzun ateşini her seferde daha fazla canlandıracaktır.

Şöhret ve unvanınızın, makam ve rütbenizin geri alınması tehdidinden korkmayınız! Çünkü hakiki şöhret yalnız ruhun iktidarının şöhretidir ve onu hangi türedi vermiştir ki sizden geri alabilsin? Ruhunuzun makamı büyük ruhlar arasında iken unvanın ve rütbenin ne kıymeti var? Belki onları terk etmek kudretinizin delilidir.

Korkuların en büyüğü olan ölüm korkusunu da terk ediniz! Hayatın şevkini ebedi kılmak için, her gününüzü vehimler ve gelecek tasaları içinde cehenneme çevirmekten kurtarmak için önünüzde insanlığın sonsuz bir hayatı olduğunu düşünün! Ölümlülüğün azabından sıyrılarak ölüm korkusunu aşınız! Ölüm korkusunu terk eden, biliniz ki, hak dilediğinde, yarı yolu almış demektir.

Büyük ruhlu insan kimdir, nerededir, onu göremiyorum diyenlere bu satırları ithaf ederim. Gerçekten o bir radyum parçası kadar nâdirdir. Fakat işte asıl mesele onu bulmakta ve görmekte değil midir? O da sizin gibi yaşamıyor mu? Yemek yiyip nefes almıyor mu? Onun da sizin gibi uzviyeti ve temayülleri yok mu? Bütün bu vasıflarıyla tıpkı size benzeyen, hatta belki sizden zayıf olan onu, nasıl olur da tanıyabilirsiniz? Bu gözlerle baktıkça o her zaman, sonuna kadar sizden gizli kalacaktır.

Hakiki insan, parlak kıyafetlerden, yapma tavırlardan, mağrur ve alaycı ilimden nur almaya muhtaç olmayacak kadar sade ve kudretli olandır.

Hakiki marangoz, bize birçok mükemmel dolap vaat eden değil, belki bir dolap yapandır. Hakiki mimar bize birçok hayali bina resmeden değil, fakat bir bina vücuda getirendir. Nitekim hakiki insan da sözüyle değil, fiili ile tanınır. Muhteşem tavırlara ve parlak sözlere bakmayınız. Fedayı nefis fiilde gerçekleşir. Cüret, sabır ve aşk fiilde kendini gösterir. İnsan işbaşında anlaşılır. Büyük

insanı tanımak istiyorsanız, kastınız basit bir görünüş altından zengin bir hazineyi meydana çıkarmaksa, parlak söze değil, feda edilmiş hayata bakınız.

Hak yolunda yürüyünüz! İnsanlık sevgisiyle, başarıma ihtirasıyla ve inancın verdiği cüretle ilerleyiniz. Yolunuzun üzerinde bazen güller ve çiçekler vardır. Fakat çok defa dikenlerle, bataklarla karşılaşacaksınız. Biliniz ki onlar hakiki insanın gözünde bulunmaz bir nimettir.

Zulüm ve kahr devirleri ruhlar için bir imtihan meydanıdır. Orada kuvvetliler zayıflardan, imanlılar imansızlardan ayırt edilir. Hakkın yolu orada başlar. Ölümsüzlerin ve dünya malına bağlananların yolu orada sona erer. Kimi, zulmü görünce cüretinden pişman olacak, ağlayacak ve dâvasından zilletle vazgecektir. Kimi, kahra uğrayınca aczini itiraf edecek, terk ettiği dostlarından af niyaz edecektir. Ve kimi, âkıbetinden yılacak, cefaya katlanamayacak, kendini kurtarmak için dostunu düşmanına teslim edecektir. Kimi, dehşetinden yeise düşecek, bütün ümit ve neşesini kaybederek perişan olacaktır. Fakat büyük ruhlar için zulüm, cîdâl zevkini ve zafer sevincini körükleyen bir rüzgârdır. Onlar, kahrı ve cefayı, ateşler içinden geçen bir semender⁵⁵ gibi daha canlı ve daha hararetli kat edeceklerdir. Orada insan, mahşer günü gibi ruhunun bütün çıplaklığıyla kalacak ve hakiki olan sahtesinden ayrılacaktır. Zulüm ve kahr devirleri ruhlar için bir imtihan meydanıdır.

Çevresine kul olmak, vehim ve hayal içinde kalmaktır. Fakat çevresini inkâr etmek, kırılmak ve bütün başarı ümitlerini kaybetmektir. Çevrelerinin kör kuvvetine boyun eğenler, sürülerin hırsına âlet olmuşlardır. Fakat çevresinden gafil olanlar yeisten yeise düşerek perişan olmuşlardır.

Çevresini tanımak gerektir! Onunla her zaman dirsek temasını sağlamak ve kütleye hâkim olmak gerektir. Yaban ahlatını ıhlamur sanan, yalancı taşlara elmas diye bakan hayal kırıklığına uğrayacak ve kırılacaktır. Bastığı toprağı tanıyan az adım atacak, fakat her halde atacaktır. Hiçbir yere dayanmayanlar asla başarı kazanamayacaklar, dayandığı yeri bilmeyenler mutlaka bir gün çökeceklerdir.

Büyük ruhlar hangi maksat ardından koşsa yine büyüktür. Değer söylenen sözde değil, söylenen kuvvettedir. Hangi dâva ardından koşarsa koşsun, ruhun cüreti, aşkı ve samimiliği o dâvayı ilâhi ve ebedi kılmaya yeter. Ve en temiz fikirler, en büyük hakikatler kindar, kibirli ve sahte insanların elinde paçavra haline gelmeye mahkûmdur.

Hak yolu, her devirde ve her yerde birdir. O yoldan geçen fikrin bizce ne farkı var! O yoldan geçmeyen fikrin bizce ne kıymeti var!

Gafil bu kitabı fazla davalı⁵⁶ bulacak ve belki peygamberlik yapıyor diye hücum edecektir.*⁷ Ona deyin ki: Bu kitabın dâvası, yalnız fazileti aramaktır. Ve bir kısmı da onu yanlış görecektir, burada bir filozof, bir edip veya bir heveskâr eseri arayarak vehim ve hayale kapılacaktır. Sırmalı ulemalık onları gaflete düşürmüştür. Bu kitap şiir değildir. Bu kitap bilgelik taslağı ve sözde felsefe⁵⁷ değildir. Bu ancak ruhun kitabıdır ve yalnız insana hitap eder.

Gömleği olmayan mutlu adam neye yarar? Bize gömlekli mutluluk lâzım! Biz kötülüğe gücü olmadığı için iyi olan insanı istemiyoruz. Biz köşesinde oturan ve zayıflığından kimseye zararı dokunmayanı değil; güçlü olanı, sonsuzca isteyen ve bundan dolayı iyi olanı arıyoruz.

Siz bana ruhu zayıf, ihtirası zayıf insanlar gösteriyorsunuz ve, işte bak, erdemli adam, diyorsunuz. Ben o fazileti ne yapayım? Siz bana ruhu kudretli ve ihtirası büyük insanlar veriyorsunuz: Fakat o ruh hilekâr akla ve o ihtiras zehirli bir oka çevrilmiştir. Ben o akli ne yapayım?

Ruhun olgunluğu ihtirastadır. İhtiras, bir şeyi kuvvetle istemek ve yapmak demektir. Büyük şeyler isteyen fakat yapmasını bilmeyen âcizdir. Güçlü olsa da ne istediğini bilmeyen, hislerine yenilmiş ve eksik insandır. Eskiler yalnız, fiile geçmeyen ve istekte kalan fikir adamları yetiştirdiler. Çocukça hevesleri arkasından kütleleri uçuruma sürükleyen fikirsiz fiil adamları yetiştirdiler. Bu iki insan birbirine yabancı ve düşman kaldı: Fikir boş yere feryat etti ve fiil delice, halkı birbirine kattı. Yirmi asrın bu eski derdi bugün de kapanmış değildir. Yine güçsüz ve tesirsiz fikir adamı, yi-

ne fikirsiz ve boş sözle halkı sürükleyen siyaset adamı dünya yüzünde sürüp gidiyor.

Ya fikir gerçekleşmek istedi; fiilin koruması altına girdi. Fakat zavallı fikir kafasız fiilin elinde oyuncak oldu. Ve onun düşkünlüklerine, yalanlarına, mevhumelerine âlet olma zorunda kaldı. Ya da binde bir, bu gücü kendi yarattı!

Ruhun olgunluğu istemek ve yapmaktadır. Kafa yumruğa kölelik edince, bütün asaletini kaybedecektir. Yumruk kafanın hükmünü asla kabul etmeyecektir. Biz bu iki eksik hakikati ruh ve bedenin bütünlüğünde birleştirmek istiyoruz.

Okyanusun içinde fırtınaya tutulmuş bir gemideyiz. Küreklerimiz kırılmış ve yelkenlerimiz uçmuştur. Kaza kayalarına çarpıp yıkılmak ve dalgaların içinde kaybolmak belki de kaderde yazılmıştır. Artık oturup inci dizemeyiz. Güzel sözler, hayali fikirler için kaybedilecek vaktimiz yoktur. Biz zaafın ve miskinliğin faziletini değil, ruhun ve kudretin faziletini istiyoruz. Biz vaaz eden, nasihat eden ahlâkı değil, fakat güçlü olan ve dünyanın düzenini değiştirecek ahlâkı arıyoruz.

Nefsi yenmek, onu kudretli kılmak içindir. Onun zaaflarını öldürerek yalnız aşkını, kudretini hâkim kılmak içindir.

Yazık o alaycılara ki aşkı inkâr ederler; onu bir hastalık ve bir vehim gibi görürler.⁵⁸ Aşk bütün ruhtur. Bütün bir hayattır. Tabiat, sonsuzluğa susamaktır. O olmasa medeniyetin ne manası kalırdı! İlim onun eseridir, sanat onun eseridir. Düşünce ve hakikat onun yapısıdır. İnsanlık onun âbidesi olacaktır. Bırakınız insan sürüleri ondan gafil⁵⁹ yaşasın; ve korkanlar, ümitt edenler, kibir ve nahvete kul olanlar aşkın lezzetini duymasınlar. Fakat bize o ateşte nefsi feda edenler yeter! Çünkü onlarla biz donmuş kalıpların içinde uyuyan ruhu uyandıracğız. Sahte bakışların arkasında saklanan günahı ilân edeceğiz. Ve hakiki kuvvetin nerede olduğunu göstereceğiz.

Ruhun ölmezliği bize ne lâzım! Çünkü o bizi ümit ahlâkına götürür. Biz ne cennet, ne saltanat ümidiyle yapıyoruz. Biz yalnız aşk için ve aşk ile yapıyoruz. Biz iyiliği seviyoruz ve ancak sevdiğimiz

için onu icra edelim diyoruz. Bize ruhun ölmezliği değil, fakat ebediliğe âşık olan ruh lâzım!

Dostlarınıza karşı zekânızı kullanmayınız. Fakat bütün ruhunuzla hitap ediniz. Ruhun bu zehirli silâhını yalnız madde ve tabiat için saklayın! Biliniz ki zeki görünmek emeli kibir ve nahvetini artırarak; tenkit ve istihza ruhlarınız arasında uçurumlar açacaktır. Yine biliniz ki zırhlarına bürünen silâhşor, kuvvetine güvenemeyendir. Ve sahte zekânın arkasında saklanan insan, ruhunda kudret olmayandır.

Hayatı bir oyun gibi alınız! Oyun, tehlikeden zevk almak, mihnette neşe bulmaktır. Tabiatın ahengine arzularını uydurarak, ruhunun veznini eşyadan çıkaran çocuk gibi siz de vakaların dalgaları karşısında kendinizi tutmadan, onları aşmanın sevincini duyarak aşınız.

Oyun, zafer sevinci içinde engelleri görmemek ve küçük hezimetleri büyük neşeler içinde aşmaktır. Hayatınızı asla bir vazifenin ifası veya bir emrin icrası gibi almayınız. Fakat ona içinizden gelen ve tabiatın ahengini tamamlayan bir arzunun zaferi diye bakınız. Küçük hezimetleri büyük zaferinizin sevinci içinde aşınız! Çünkü hayat bir oyundur ve oyun muzaffer olmanın sevincidir.

Sözlerime büyük bir filozofun dediklerini katıyorum. Descartes bir “metot” düşünürüdür ama, Prenses Elisabeth’e mektupları bu konuda düşündüklerini özetliyor: *⁸

İnsana kendi hakkında gerektiğinden daha iyi bir kanaat besleten gururun, ancak zayıf ve aşağı ruhlara ait bir eksiklik olması, kuvvetli ve iyiliksever ruhların kendilerini hor görmesini gerektirmez. Fakat insanın üstünlükleri kadar eksikliklerini de tanıyarak kendi hakkında doğrulukla hüküm vermesi gerekir.

Descartes, Ahlâk Üzerine Mektuplar
(Elisabeth’e Mektup)

Bilinmesi gereken ikinci şey ruhumuzun tabiatıdır. Kendimize *halkın* bir parçası gözüyle bakınca herkese iyilik etmekten zevk alırız. Gerekirse başkasının iyiliği için hayatımızı tehlikeye koymaktan bile sakınmayız ve daha ileri

giderek, başkalarını kurtarmak için, elimizde olsa, ruhumuzu bile feda etmek isteriz. İnsanların yaptığı bütün kahramanlıkların kaynağı ve kökü işte bu düşüncedir. Övülmeyi umdukları için gururla yahut tehlikeye aldırış etmedikleri için körü körüne ölümü göze alanlar, beğenilmekten çok acınmaya lâyık kimselerdir. Fakat bir kimse vazife için hayatını tehlikeye koyduğu, başkalarının iyiliği için kötülüğe katlandığı zaman, bir parçası bulunduğu millete borçlu olduğu için yaptığını düşünmese bile yine bunu müphem bir düşünceyle yapmaktadır.

Elisabeth'e Mektup

15 Eylül 1645

NOTLAR

- *₁ M. Scheler, *Nature et Formes de la Sympathie*, 1928.
- *₂ Roberto Ardigo, A. Lalande gibi. Bu evrim Spencer'daki basitten karmaşığa gidişin tam aksidir.
- *₃ Esmâ: İsimler (Esmâ-i hüsnâ: Tanrı'nın 99 adı) (Tanrı'nın güzel isimleri).
- *₄ Ancak, her kötü olan eksik ise de, her eksik olan kötü değildir. Çünkü kötülüğün yetmezlikten, kusurdan daha derin bir kaynağı var: Zulüm! Zulüm aktif eksiklik, yalnızca eksiklikse pasiftir ve bazen kötülük değildir.
- *₅ F. Nietzsche, *La Volonté de Puissance*, Fransızca'ya çev. H. Albert.
- *₆ A. Gehlen, *Der Mensch, Seine Natur und Seine Stellung in der Welt*.
- *₇ 1931'de bir zat *Kadro* adındaki dergide böyle hücum etti ve "Bir tekzip" (yalanlama) adlı yazıyla cevabını aldı (*Galatasaray* dergisi, 1931).
- *₈ Prof. Mehmet Karasan'ın tercümesinden.
- 1 *Fiction*.
- 2 Cezbeli: *Extatique*. Fakat sonradan "deli" manasına kullanılmıştır.
- 3 El-kalbü ile-l' kalbi min-el kalbi sebîlâ (Gönülden gönüle gönül yoludur).
- 4 Sosyal zaruretler (demografik, ekonomik, ekolojik, teknik vb. sebeplerle) toplumları, ruhi zaruretler kültürleri, yaş dönüşleri de şuur hayatını değiştirir. Biz onları aydınlığa çıkarır ve yalnız bu zaruretleri bilerek olaylara tesir edebiliriz.
- 5 Dışşuur (*inconscient*) psikolojisinin, psikanalizin, dinamik psikolojinin ve psiko-somatik tıbbın yaptığı budur.
- 6 *Pierre philosophale*, simyacılar göre bir madeni altın yapan taş.
- 7 *Mythologie*.
- 8 *Fictions*.
- 9 *Esprit éternel*.
- 10 Tasavvufta insana Nüsha-i kübra derler. Biz onu küçük nüsha diye değiştirdik.
- 11 İsa'nın şu sözünü hatırlatır: "Kayser'e ait olanı Kayser'e veriniz!"

- 12 Tasavvufa göre madde âlemi, burada organik ve içtimai şuurun süresiz, fasılalı fiil-
leri manasına alınmıştır.
- 13 “Mütû kable en temûtû!” (Ölmeden önce olunuz!) hadisine işaret. Burada uzvi ve iç-
timai arzuların aşılmasını delâlet eder.
- 14 Gizli.
- 15 *Mystère*.
- 16 Görünen.
- 17 *Lajoie*: Sürur.
- 18 Tâlip, tarikatlarda yol arayana derler. Biz bu kelimeyi bugünün toplumunda çağdaş
insanlık savaşlarında yol arayan için yeni bir anlamda kullanıyoruz.
- 19 *Tedeum vitae* (*spleen*). Baudelaire’in, yazılan ve şiirlerine konu aldığı bu son yüzyıl
Batı kültürünün yaygın hastalığı.
- 20 *La sagesse antique* (bilgelik).
- 21 *Progrès* (ilerleme).
- 22 Tasavvuftaki “Nüsha-i kübra”nın karşılığı.
- 23 Bu kelimeler burada tam *discipline* ve *contrainte* karşılığı olarak alınmalıdır.
- 24 *Ascétisme*.
- 25 Bilgisi ve söyledikleri ile yaptıkları birbirini tutan.
- 26 *Action*: Bu kelime fizikte ve tabiat ilimlerinde “etki” diye anlaşılmalıdır, karşılığı tep-
kidir (*réaction*). Ahlâk ve siyaset alanında *action* ötekinden büsbütün ayrı olduğu için
eylem diyoruz (“etmek”, “eylemek”ten).
- 27 *Fiction, illusion*.
- 28 İhtirası olan zaten “doydum” demeyeceği için bu söz gelmeyecek bir sonun işaretidir.
- 29 Kendi “obje”si içinde kendini eritmektir.
- 30 *Ascèse, ascétisme*: Dinin kalp eğitiminde kurallara son derece dikkatli ve uyucu olma
hali. Kalbi temizlemedeki bu dikkat “çile çıkarma” adını alır.
- 31 Tasavvuf yollarına ait kurallar! Allah adlarını tekrar etmek.
- 32 Hak (*vérité*) aynı zamanda Allah ve tümel varlık demektir. Zikr ve tesbih “varlık”la
“kelâm” (*verbe*) arasında bağ kurardı. İncil’de, “Başlangıçta her şey kelâmı,” deniyor.
- 33 Tasavvuf tabirleri, burada ruhi gelişmeyi anlatmak için sembol olarak kullanılmıştır.
Eski terimler olan “nefs” ve “mevzu” süje-obje münasebetini ifade ediyor.
- 34 Sınıf savaşının doğurduğu sınıf kini elbet bir gerçektir. Ancak, bu durumda da her sı-
nıf içinde kuvveti sağlayan, dayanışma ve sevgidir. Sınıf savaşında da unutulmayan,
sevgisine sadık kalan ve kurban olanlardır.
- 35 Çekim kanunu (cazibe: *gravitation*).
- 36 *Tendance et intérêt*.
- 37 *Enthousiasme social*.
- 38 İnsiyak (*instinct*).
- 39 Tasavvufa göre insan mikrokozmos ve varlığın büyük nüshasıdır.
- 40 *Emanation*: Görüntü.
- 41 Tasavvufta bu, Esma ve Sıfat adını alıyor.
- 42 Goethe’nin *Faust*’ta “Homunculus” dediği yapma adam. İhtisas ve meslek adamı.
- 43 J.M. Baldwin’in Yeni-Schelling’çi kuramına bakınız.
- 44 Kitabın önceki baskılarında da belirtilmemiştir (e.n.).
- 45 Hâkimiyet.
- 46 “Mavera.”
- 47 “Memnun olmak” kötülüğe karşı savaştan memnun olmaktır.
- 48 İlcaî: *Impulsif*.

- 49 *Bon sens*: Sağduyu.
- 50 Aristoteles felsefesinden Yeni-Platonculuğa, oradan tasavvufa geçen görüş.
- 51 Akl-ı selimini.
- 52 Sürür.
- 53 Ahiret, öbür dünya.
- 54 *Illusion, préjugé* (peşin hüküm).
- 55 Ateşin yakmadığı kertenkele cinsi, mitolojik bir hayvan.
- 56 Dâva *théorème* karşılığı değil, *thèse* karşılığıdır. Dâvalı Fransızcada *prétentieux* şeklinde kullanılıyor.
- 57 Burada ukala felsefe “tefelsüf” (*philosophème*) yerine kullanılmıştır.
- 58 Bazı psikiyatri kitaplarında *passion* (ihtiras) ruh hastalıkları arasına konmuş, *amour* (aşk) da cinsi sevgiden (libido) ibaret gibi gösterilmiştir. Birincisini söyleyenler insanlık tarihinin hamleleri önünde göz hastalığına tutulmuş olanlardır. İkincisini söyleyen psikanaliz, cinsi sevgiyle yücelmiş hedeflere çevrilen sevgiyi boş yere karıştırıyor ve ikinciye birinciden doğmuş sanıyor. Tam tersine, cinsi sevgi sevileni yücelten ve iki insanı üstün duygularla bağlayan bir güç olduğu zaman, üstün değerli sevginin kanadı altına girmiş; gудde boşalmasından ibaret hayvani fiilden çıkmış demektir. Eşek de insan da karnını doyurur. Ama insanın sofrası bir yarân meclisi, Platon’un “ziyafet”i halini alır.
- 59 Bilmediğini de bilmeyen.

Ahlâk (Eylem) Meselesi

“Kaybeden kazanacaktır.”
İncil

“Hayatını bulan onu kaybedecek ve
benim için kaybeden onu kazanacaktır.”
İncil
(Luka, Bölüm 10 - Madde: 40)

Ruhunda hareket ihtiyacı olan boş durmayacaktır. İmana susamış olan inanacaktır. O bir iş bulacak, yoktan kendine mevzu çıkaracak ve asla can sıkıntısından, boşluktan şikâyet etmeyecektir. Kendine bir rehber ve mürşit¹ bulacak, bir fikir arkasından koşacak, mutlaka inanacaktır.

Asla inanmayanlar, hiçbir gün bir inanca ulaşamayanlar, bir fikre köle olup körü körüne sürüklenenler gibi, biliniz ki hasta insanlardır. Bunlar daima şüphe içinde kıvranacaklar, hiçbir neticeye varmadan yollarda kaybolacaklar; ruhlarındaki azabı insanlara hücum ile örteceklerdir. Yazık o insanlara ki cehennemi yeryüzüne indireceklerdir. Bir fikre, bir kuru söze kul olup körü körüne inananların hali onlardan da fecidir. Çünkü bunlar, içlerindeki ışığı söndürmüş olanlardır. Ruh için, hürriyet yaratıcı düşünce için, büsbütün mahvolmuş olanlardır.

İnanmak, varlığın birliğine ulaşmaktır. İlmin dışında âlem bırakmamaktır. Ruhu parçalamaktan kurtarıp zaruretler yolundan hürriyete kavuşmaktır.² İnanmak yetkinliğe (*perfection*) doğru yol almaktır; hakikati görmek ve dünyaya hâkim olmaktır. Yanılmalar içinde kıvranan ruhu, kurtuluş kıyısına çıkararak maddeye, hayata ve cemiyete hükmedecek yolu kazandırmaktır.

İlimle imanı ayıran, hayal kurucu olarak kalacaktır.³ Ruhunu parçalara bölecektir. Çelişmelere⁴ düşerek kendi kendini yok edecektir. Dogmatik imanı yüzünden ilmi kuvvetten düşecek, aşırı derece daraltılmış bilgisi yüzünden imanını temelsiz bırakacaktır. İlim onda, “Ben âcizim, hakikat için neye yararım!” diye bağırarak; ve iman onda hayaller gibi bulutlarda gezecektir. Sonunda ilmi, bir yapı iskelesi gibi yıkılacak ve imanı bulutlarda kalınca bir çocuk balonu gibi onu terk edecektir.

İlimle inancı birleştirense hakikate ulaşacaktır. Ruhu, bütün halinde kişilik olacak ve tabiatla, insanla, duyuları aşan varlıkla diyalektik karşılaşmadan biteviye genişleyen kendi varlığını yaratacaktır. İlmî, aynı zamanda onun inancı olduğu için şüphe ve acz içinde yıkılmayacak; inancı, bir yandan ilmi olduğu için, asla boşlukta kalmayacak ve onu terk etmeyecektir.

İlimle imanı birleştiren kimse, bütünlüğe, birliğe, insanlığa ulaşandır. O, yalnız bilen değildir, yalnız inanan da değildir. Hepsinin üstünde o, gerçeklerin bütünlüğünü iç ve dış gözü ile görendir.⁵ Ruhunda hareket ihtiyacı olan daima arayacak ve içinde inanma ihtiyacı olan arifliğe ulaşacaktır.

Arif hakka ulaşandır. Akıl ile duyguyu birleştirendir. İlimle imanı uzlaştırandır. Vatanda insanlığı ve insanlıkta vatani görendir. İdeal ile gerçeği, olanla olması gerekeni, yerle göğü bir kılandır.

Arif, çokluğu bilen, birliğe inanandır ve bu çokluğu birlikten çıkarandır. İnsanlık sıfatıyla vatana değer verendir. İnsanlığı vatan için değil, vatani insanlık için bir merhale gibi görendir. Tarihi gelecek ile, hatırayı ümit ile, vatan sevgisini insanlık aşkıyla bir kılandır. Arif için tabiattan başka tapacak ve aşktan başka kanun yoktur.

Hakikati arayınız! Bıkmadan, usanmadan, biteviye arayınız. Çünkü hakikat bu arayıştadır. İrfan bilgiye doymamaktır. Ermek, asla ulaşılmış olmamaktır. Kader, hedefe erişmiş olan hak ile ona ermek için duyulan aşkı işaret ederek, “Bunlardan birisini seçiniz!” demiş olsaydı, tereddütsüz, “Bana aşkı ver, çünkü sonuna ermiş olan hak yalnız sana mahsustur,” derdim.

Hakikati arayınız!.. Vardığımız hiçbir noktaya son menzile gözüyle bakmayınız. Biliniz ki yol, asıl ondan sonra başlayacaktır. Siz

bir serabın arkasından koşup hiçbir şeye ulaşmayan hayal kurucu değilsiniz. Siz hakkın yolcularısınız! Sonsuz tabiattan, her gün yeni kıtalar fethedecek ve hakikat yolunda her gün bir adım daha atacaksınız.

İsteyen mutlaka yol alacaktır. Arayan her halde bulacaktır. Siz bir kere hakkı isteyiniz: Er geç yolunuzda o sizin karşınıza çıkacaktır.

Hakkın yolunu bulan, “Hak bendedir!” diye bağırmayacaktır. Rehber olan, size sırlar âlemini açacağı demeyecektir. Fakat içinize ateş düştüğü zaman onu arayıp bulacaksınız. Sel olduğunuz zaman ummana karışmak isteyeceksiniz. İmana susadığınız zaman bir kaynaktan onu dindirmek için koşacaksınız. Fırtına gibi coştduğunuz zaman, bir rehberin sevgisinde sükûn bulmak için onu gönülden dinlemeye rıza göstereceksiniz.

Bırakınız, dünya cehenneminde ruhları kavrulanlar her şey kemâle varmış, her şey hallolmuş sansınlar! Fakat siz her gün yeni baştan yola çıktığınızı biliniz ve hak yolunu arayınız. Çünkü arayan, rehberini bulacaktır; ve rehber, ruhunda ateşi sönmüş olanlara, “Geliniz size yol göstereyim!” demeyecektir.

Ruhlarınızın arasında Çin setleri vardır, gûr hufreleri açılmıştır. Hanginiz başvurduğu kalpten cevap aldı? En derin yaranızla feryat ettiğiniz zaman en yakın dostunuz biliniz ki, içinden başka nağmeler dinliyordu. Teselli bekleyenin sedası kayalarda parçalandı. Ruhunu açmak isteyen kahra uğramıştır. Ümit eden, yeise ve hüsrana düşmüştür. Bir kör dövüşünde yaşıyorsunuz. Yeise ve hüsrana düşen ya köstebek gibi kendi içine katlanıp kalacak, ya ateşini bir kabukla örtecek, mahvolmamak için sürüngenler gibi zehrini dışına akıtacaktır.

Ey terk edilmiş ve ey kırılmışlar! Şefkat aradınız, fakat sizde cefanın hıncı var. Dostluk beklediniz, sizde ihanet azabı var. Ruhlarınız birbirine uçurumlar ve Çin setleriyle kapalıdır. Siz affetmeyi, sevmeyi, çoktan unuttunuz. Sizde yalnız yeis ve intikam kalmıştır. Siz ezilenler ve ezenlersiniz. Siz kahredilen ve kahredenlersiniz. Ve siz zulme uğradığı için zulmedenlersiniz. Kırıldığı için kırmak isteyenlersiniz.

Yalnızlığın ıstırabını duyanlara acıyınız. Çünkü onlar hakikaten acınmaya lâyıktır. Şehirlerin cehennemi gürültüsü içinde, in-

sanların, eşyanın, fikirlerin arasında onlar, münzevi çöl sakinlerinin yalnızlığını ve ıstırabını duyarak yaşarlar. Cemiyetin ortasında cemiyetten uzaktırlar. Dertlerine ortak bir dostları yoktur; ümitleri yoktur, aşkları yoktur. Onlara son nefesinde bir damla su verebilen bir el yoktur. İçlerine kapanarak, gecelerin hüznüne bir sevgiliye sarılır gibi sarılırlar. Karanlıklar, sokaklar ve kahvehane peykeleri ruhlarının gölgesidir. Yalnızlığın azabını duyanlar cemiyete ısınmak isterler, fakat sokulamazlar. Cemiyetten kaçmak isterler, yalnızlığın dehşetine katlanamazlar. Ne onunla beraber, ne ondan ayrı kalırlar.⁶ Bu uçsuz bucaksız dünyanın içinde kendilerini terk edilmiş görürler. İnsan, tek başına bir cemiyet olandır. İçinde bütün bir âlemi taşıyandır. Kütlelerin ortasında fert olarak kalandır; dağ başında ruhuyla bir cemiyet yaratandır. Bütün güç ve gayretinizle bu insanı arayınız! Yalnızlığın azabını duyanlara acıyınız!

Terk edilen ve kırılanlar, ezilenler ve ezenler, kahra uğrayanlar ve kahredenler! Ruhlarınız birbirine Çin setleriyle kapalıdır, içinizde yalnızlığın acısından başka ne var?

Kalpleriniz kararmadan önce, cefa ateşinde kül olmadan önce hakikati arayınız! Aradan benliği kaldırınız. Her türlü ikilikten vazgeçiniz. Birliğe ulaşınız; ihtiras haline geliniz. Tabiatla ruhu aşkta birleştiriniz. Arzuların size değil, sizin arzulara bağlı olduğunuzu biliniz! Bir serap olan iradenizi gözünüzden siliniz. Ben istiyorum demeyiniz, fakat ruhun iktidarı istiyor deyiniz. İhtirasın ve aşkın, içinizdeki “kader” olduğunu; muktedir olan ve yapanın siz değil, ancak ruhun kaderi olduğunu takdir ediniz. Biliniz ki, tabiat bir vahdettir ve ruhun kaderi bu vahdetin parçasıdır. Hislerinde kalan kendi içine kapanacaktır. Düşünceye yükselen ruhunu âlemle birleştirecektir. Duyularda kalan âlemi çokluk halinde görecektir, mefhuma (*concept*) yükselen birliğin şuurunu duyacaktır. Düşüncesinin kudretiyle duyularını mefhumlara bağlayan birlikte çokluğu bulacaktır.

Arif, duyularından başlayıp düşünceye yükselendir. “Algı”larını (*perception*) mefhumlar âlemiyle mezcedendir. Cemiyetin yekpâreliğine özel renkler katan ve kişilikler yaratandır. Ummanın dıştaki dalgalanmaları altından birliğin sonsuz sükûnunu bulup çı-

karandır. Yolunu arayan rehberini bulacak, birliğe varan ruhunun kapılarını bütün âleme açacaktır.

Âlem sürekli değişme ve olmadadır. İnsanlık bu oluşun son haddidir. Size derim ki hak görünende tecelli eder. Ve insanlık bütün güçlerin meydana çıkışıdır. Bütün tohumların açılmasıdır. Hak, insanda zuhur edecektir; çünkü insan, olan değil, olması gerekendir. Gerçek değil idealdir. İnsanlık, şimdi bu anda yoktur, ancak olmaktadır ve olacaktır. İnsan bir kemâl değildir, ancak bir varoluş⁷ ve bir oluştur.⁸ Biz, “nüsha-i kübra” olan insan-ı kâmil olmak dâvasında değiliz. Fakat, insana ulaşmak istiyoruz. Ve dâvamızın bütün değeri bu istektedir.

Rehber, yolunu arayanı aramayacaktır. Fakat yolunu arayan, kendi rehberini bulacak, ondan ihtirasını doyuran bir konu alarak ruhundaki boşluğu doldurmak için iman isteyecektir. Rehberin bütün çabası içine ateş düşen; cüreti, ihtirası ve aşkı uyandırılmış olan yol arayana irfan vermektir.

İrfan vermek, akılla duyguyu birleştirmektir. Tabiatla nefsi birlik haline koymaktır. Ruhu azabından kurtarıp âlemle temasa getirmektir. İçindeki kudretin, tabiat denen bütünden bir parça olduğunu görmektir. Her yerde ve her şeyde o kudreti bulmaktır. Aynı zamanda irfan, nefsi tabiatın potasında erimekten ve ruhu toplumun ocağında yanmaktan kurtarmaktır.

Hakkın, ne fertte ne cemiyette olmayıp çoklukta tecelli eden birlikte, insanda tecelli eden insanlıkta, hâsılı birliğe ermiş ve iç hürlüğünü kazanmış olan kişilikte olduğunu telkin etmektir.

Kişilik insanın kemâlidir. İhtirasını irfan ile süsleyen ruhtur. Hakkı cüretle gerçekleştiren, imanı fiil haline koyan varoluş (*existence*) ahlâkın varoluşudur. Ve bundan dolayı onun en önemli vasfı “ahlâkılık”tır. Ahlâklı olmak, imanını dünyaya yaymak, irfanını fiil haline koymak demektir. Bu ise, ruhu kudretli olmakla kabildir. Ruhunda cüret ve aşk olmayanın irfanında değer yoktur. Onun kişiliği yoktur, kişi olmamıştır, ahlâki varoluş değildir. O, boş bir kalıptan, ateşi sönmüş bir ocaktan ibarettir. Ruhunda kudret olan, irfan kazanmaya adaydır. Çünkü o, yolunu arayandır, sevendir. Kendinden geçmesini, ideal uğruna kendini feda etmesini

bilendir. Çünkü o, kişi olma yolunu aramıştır ve hakikaten ahlâkı sevmiştir.

İrfan isteyen, ahlâkı seven, varlığın bütünlüğüne kendini verecektir. Kendini vermek, ferdi iradesini silmek demektir. Tabiatın bir parçası olan ruhun kaderine rıza göstermek demektir. Kendini vermek, birliğe ve tabiatın kanunlarına bağlanmak; düşkünlüklerin ve vehimlerin zincirlerinden kurtulmak, üzerinden benlik yükünü silkip atmak demektir. Kendini vermek, ruhun gerçek hürriyetine, “Nirvana”ya ulaşmak demektir. İrfan isteyen, rehberin şahsına değil, onun temsil ettiği birliğe ve hakikate kendini verecektir.

İrfanın ilk adımı kendine bakmaktır. İçindeki âlemi gören, dışarıdaki âlemi de anlayacaktır. Bu adım, menzillerin en müşkülüdür. İnsan uzun müddet yanlıştaki dolaşmadan doğruya varamayacak; çok zaman eşyaya gafletle bakma yüzünden kendine dönemeyecektir. Zaten kendine dönüşün bütün değeri bu noktada değil midir? Yolunu arayana, rehberin vereceği ilk öğüt budur: Kendine bakan orada bir âlem görecektir. Tabiatın bir parçasını, öbür kısmı eşya olan birliğin bir cüzünü, ruhun kaderini bulacaktır.

O anlayacaktır ki: Ruh bir ayna ve bir akis değildir. Bir mevhme ve bir hayal değildir. Bir gölge ve bir görünüş değildir. Ruh tıpkı enerji gibi, hayat gibi bir faaliyet ve gerçektir. Sonsuz oluş halindeki varlığın bir cüzüdür. Ruhun hakikatine böyle inanan ve onu eşya gibi açık gören için âlemin manası değişmiştir. Bir göz hastalığına uğrayanlar için eşyanın yarısı silinmiş olduğu gibi, hayallerle⁹ kul olup kendine bakmasını bilmeyenler için de hakikatin yarısı kaybolmuştur. İşte bu, ruhun hakikatidir.

Şuuru aşan gerçeği vehim sayan idealistlerin, maddeden başka bütün gerçeklere gözlerini kapayan maddecilerin, ruhu ayrı bir cevher ve içe kapanmış bir âlem farz eden iki âlemcinin,¹⁰ sırlar ve hayaller gibi maddede manevi güçler gören ruhçuların¹¹ gafletinden kaçınınız. Çünkü gördüğümüz, eşyanın hayali değil kendisidir. Perdenin öbür yanında kuklaların ipini çeken yoktur, esrar ve meçhul yoktur. Ruhun dünyaya çevrilen faaliyetidir ki, bize hakikatten sahneler açar.

Eşya nasıl hak ise ruh da öyle haktır. İnsanlıkta kemâlini bulan âlem ruhla bedenden ibaret bir bütündür. Hak bütündedir ve birlik görünüşte tecelli eder. Tekrar edelim: Ne bu âlemin dışında taht kurmuş, ne de maddenin içerisine gizlenmiş ayrı bir âlem vardır. Perdenin arkasında kuklaları oynatan esrar ve üstünlük yoktur. Biz uydurma hayaller içinde bırakan, bize hükmeden bir bilinmez değil, ruhumuzun ışığı altında her gün daha çok aydınlanan ve bizim hükmettiğimiz bir bilinmez vardır.

Ruhu eşya gibi bir hakikat olarak görünüz! Tıpkı şu tuttuğunuz kalem gibi, biliniz ki, ruhunuz da bir varlıktır. Taşın düşmesi ve suyun kaynaması nasıl bir gerçek ise ruhunuzun her hamlesi ve her eylemi de öyle bir gerçektir. Dikkatiniz, cehdiniz, ihtirasınız, cüretiniz, aşkınız tabiatın birliğini tamamlayan birer unsurdur. Bunlar vehim değildir, gölge değildir. Tabiatın paraziti veya tabiat galatı değildir. Gafil der ki: Ben ruhu nerede bulayım? Her yerde eşya görüyorum. Cansız, canlı ve zümreli tabiatla yalnız eşya ve eşyanın değişimleri var. Kendime bakınca orada ancak bedenimi ve onun değişmelerini, yine eşyayı, yine eşyayı görüyorum. Fikirler gölge halinde eşyadır; değerler mevhum halinde eşyadır. Ben ruhu nerede bulayım? Her yerde yalnız eşya ve onun gölgeleri var. Fakat bu söz yanlış. Âleme ibret gözüyle bakınız. Gölgeyi değil, ışığı görünüz. İhtiras tabiatın çiçeğidir. Dikkat, âlemin bir unsurudur. Aşk, oluş halindeki birliği tamamlayan son sözdür.

Mum dibine ışık vermez. Bütün âlemi aksettiren ayna yalnız kendini aksettirmez. O ancak başka bir aynanın içinde kendinden haberdar olur. Fakat ruh, varlığından habersiz bir ışık değildir. Ruh bir ayna ve bir akis değildir. Eşya ile kendisinden ibaret birliğin şuurudur. Eğer biz çok defa kendimize dönemiyorsak ve her şeyi bildiğimiz halde yalnız kendi kendimizden habersizsek, bunun sebebini dışımızda aramayalım. Düşkünlüklerine ve kuruntularına esir olan asla kendini varlık gibi göremeyecektir. Günün ayrıntılarına bağlı kalan, kendini onların içinde kaybedecektir. Hâdiselerin çokluğu arasından kurtularak kaç kere ruhunuzun birliğine dönebilirsiniz? Siz, teknesi bin yerinden rahne almış gemiler gibi, her zaman günlük tasaların salgınında kalacaksınız. Size, kendinize

dönünüz, demekle eşyaya sırtınızı dönünüz, mana halinde yaşayınız, demiyorum. Fakat, bir an için eşyanın hükmünden kurtulunuz. Ruhunuzda nedamet, vicdan azabı, hatıra, keder ve kırıklık şeklinde devam eden eşyanın izlerinden bir an için sıyrılarak, bütün bu dalgaların altındaki ummana bakınız, diyorum. Yıllarca hâdiseler içinde yolunu kaybettikten sonra bir dem murakabe¹² ile kendini bulan insan bütün hayatını kazanmıştır.

Murakabe, eskiye göre nefisle baş başa kalmak, mahşerde iki eli kanda olsa her şeyi terk etmek ve yalnız hakkı dinlemektir. Murakabe, ruh ile ruh olmak için dünyayı, ukbâyı ve terki terk etmektir.¹³

Eskiler hakka varmak için hak olmayanı terk ile başlarlar; dünya ilgilerinden vazgeçmeyi, arzuları öldürmeyi, yaşama tasası adına her ne varsa bırakmayı teklif ederlerdi. Ben derim ki, murakabeyle varmak için hiçbir şeyin terk edilmesini istemeyiniz! Fakat en büyük arzu ile ruhu isteyiniz. İhtirasınız, cüretiniz ve sevginiz o kadar sonsuz olsun ki, dünya faydaları, vehimler, korkular, pişman oluşlar ve kırılışlar sizden uzak ve terk edilmiş kalsın...

Nefsine hükmetmesini bilen cihana hâkim olacaktır. Nefsine hükmetmek, tutkusunu ve sevgisini ruhunun mihrini yapmaktır. Küçük menfaatlerini, huzur ve saadetini, korkusunu, ümidini, gurur ve nahvetini ayaklar altına almak ihtirasının aydınlığı yanında onları karanlıkta bırakmaktır. Nefsine hükmetmek, asla arzularına zincir vurmak ve kendine cebretmek değildir. Böyle yapan, içindeki gücü öldürecek ve bedbaht olacaktır. Fakat, maddeye ve cemiyyete köle olmaktan kurtularak, düşkünlük bentlerini yıkan bir ruh, sel olup taşacak, yatağını kendi kazacak, akacağı yeri bulacak ve mutlaka zafere ulaşacaktır.

İrfanın ikinci adımı kendinde aşkı görmektir. Aşk, ruhun olgunluğudur. Hem zaafıdır hem kuvvetidir. Lütfudur ve şiddetidir. İnsan onunla, cehennemle lezzetini tadar ve bela tacını giyer. Cefadan safa umar ve ölümden hayat bulur.*¹

Aşk, vuslattan uzak olmaktır. Ona asla erişememektir. Visâli, vasil olmamak için istemektir. Yanmaktan ve yanmaktan zevk duymaktır. Âşık, vuslatı istemez, çünkü ulaşılmazı istemiştir. Âşık

ümit etmez, çünkü en büyük zevki bulmuştur. Âşık sevdiği için övünmez, çünkü kendinden geçmiştir. Vuslatı ve sona ermeyi uman âşık değildir. Âşıkla övünen âşık değildir.

Aşk, âlemi kendinde gören ihtirastır. Aşk, gözleri açılmış ve varlığın oluşunu kavramış olan ihtirastır. İhtiras gizli bir hazinedir ki, aşk halinde aydınlığa çıkar. Gizli ve karanlık varlık öyle bir derin birliktir ki, âlemin çokluğunda kendini keşfeder. Nihayetsiz bir kaynaktır ki, ruhun bütün hamleleri ondan kuvvet alır.

İhtiras, bir hedefte sona ermeyen, tatmin edilemeyen, çıkar ve fayda aramayan arzudur. Uzviyetin arzuları uzvi ilgiden doğacak ve hedefe ulaşınca sona erecektir. Cemiyetin arzuları da bir gayenin, bir değerın gerçekleşmesini bekleyen emirlerdir. O, gaye gerçekleşince sona erecek ve tatmin edilecektir.

Açlık yemekle ve susuzluk içmekle giderilir. İyilik halka hizmet içindir. İyi kimse, cemiyete faydası olan, kötü kimse cemiyete mızur olandır. Doğru söz, bir cemiyeti tatmin edendir. Yanlış, o cemiyeti ruhça bozandır. Güzel, cemiyet için hoş gelendir. Lüzumlu, cemiyete fayda verendir. Cemiyet değer hükmü demektir. Ve değer hükmü, ilgiler uyandırıp tatmin ile sona eren müspet ve menfi sosyal arzulara dayanır.

Yalnız ihtirastır ki, gayesi kendinde olduğu için gayesiz,¹⁴ tatminsiz, fayda gütmeyen arzuları doğurur. İhtirastır ki uzviyet ve cemiyetin bağlarından kurtularak ruha hürriyet verir.

İdeal eğer zamanın üstüne çıkmak, dar sınırları aşarak bütüne ve evrensele yönelmek¹⁵ demekse, yalnız sevgi ve onun gelişmesinden doğan insanlık ideal olabilir.

Ahlâk eğer benliğinden geçmek, benciliği aşarak imanını bütün zamanlar, bütün mekânlar için düstur olacak bir fiil haline koymak demekse, yine yalnız ihtiras ve yalnız aşk üzerine kurulan bir ahlâk olabilir; ve bu ahlâkın binası yalnız insanlıktır.*²

Çünkü uzviyetin sonlu, sınırlı ve ölümlü olan arzuları üzerine hiçbir ideal kurulamaz. Ve cemiyetin değişik, izafi ve indî¹⁶ değerleri üzerine hiçbir sabit ahlâk kurulamaz.¹⁷ Büyük dinler, ancak ihtirastan kuvvet almışlar; insani ahlâklar yalnız aşk üzerinde kurulmuşlardır.

Korku üzerine kurulmuş ahlâk olamaz. Cehennem korkusu ve kılıç korkusu, Allah korkusu ve kanun korkusu eğer bizi düzeltecekse, bu düzelmenin gözümde hiçbir değeri ve insani ahlâk ile bir münasebeti yoktur.

Dışımızdan gelen bir emre boyun eğmek ve bağlanmak üzerine kurulmuş ahlâk olamaz. Bilmediğimiz bir yerden, bilinmezden ve sırlardan gelen bir emre baş eğen ahlâk olamaz.

Çünkü bu, kişiliğini kaybetmek; sırlara ve bilmeceye karşı, vahşiler ve çocuklar gibi, korku ile karışık bir saygı ve çekinme duymaktır.

Ümit üzerine kurulmuş ahlâk olamaz. Uçmak (cennet) ve gelecek ümidi, mağfired ümidi ve şöhret ümidi; eğer vaat ettikleri tatmin ve menfaatle bizi faziletli yapacaklarsa; bu vaatlerin bir hayal ve bir tuzak olduğu anlaşıldığı vakit fazilet bitecektir. Veya bu ümitler tatmin edildiği, sahte mutluluğa varıldığı ve şöhret temin edildiği zaman ahlâka lüzum kalmayacaktır.

Benlik iddiasına dayanan ve gurur üzerine kurulan ahlâk olamaz. Her şey bendedir diyen, hakikaten her şey eski sahiplerine iade edildiği zaman bomboş kalacaktır. Gurur, birliğin azametini bilmemektir. Tabiatın kaderinden gaflet etmektir. Ruhunu körletmektir; gurur, irfansız olmaktır. Gurur ile ve gurur için yapılan bir hareket, ahlâka hizmet etmek şöyle dursun, belki de insani ahlâka tecavüzdür.

Yalnız ihtiras, yalnız sevgi üzerine kurulmuş bir ahlâk olabilir. Eğer yaptığımız hareketi ondan hiçbir fayda ve hiçbir tatmin beklemeden yapıyorsak; yaptığımız hareketi yalnız içimizden gelen sonsuz bir şevkin kudretiyle icra ediyorsak, bu hareket gerçekten ahlâki olabilir.

Büyük ülkücüler (idealistler) aşk ahlâkına ulaşanlardır. Yarın insanlığı fiil haline koyacaklarsa, yalnız aşk ahlâkına ulaşanlar olacaktır.

İhtiras ahlâkı, örf ve âdete bağlı olmayan, zamanla ve mekânla değişmeyen ahlâktır. Sevgi ahlâkı, menfaate ve tatmine köle olmayan, dıştan veya sırlardan gelen hiçbir emre boyun eğmeyen, yalnız içten gelen mutlak emirlere, ruhun kudretine bağlı olan ahlâktır. İnsanlık ahlâkıdır.

İhtiras, ruhun uzviyet ve cemiyetten kurtuluşudur. Bitmeyen faaliyete, daima aramaya, sonsuzluğa susamaktır. İhtiras hedefini sonu gelmemek üzere istemek ve bunun için hedefine hâkim olmaktır. İhtiras, asla düşkünlük değildir. Çünkü düşkünlük, hedefine kul olmaktır. Maddenin, uzviyetin, cemiyetin belirli bir konusuna bağlanmak, onlardan kurtulmaya çabaladığı halde kurtulamamaktır. Ayyaş düşkündür, kumarbaz düşkündür, müsrif düşkündür. Servet, unvan ve şöhret meraklısı düşkündür. Kitap ve koleksiyon meraklısı bazı hallerde ihtiraslı bazı hallerde düşkündür; ikbâl ve mevki hırsına uğrayan düşkündür. Bunlar maddeye, uzvi eğilimlere, içtimai konulara; zevk için, tatmin için araç olan şeylere esir olanlardır. Düşkünler, tatmin edecek vasıtayı tatmin oluncak gaye haline getirenler; ruha sükûn ve şifa verecek hazlara kendini kaptırarak onlardan cefa ve eza duyanlardır. İhtiras ruhun kudretidir. Düşkünlük onun aczi ve miskinliğidir. Tutku yeryüzünün cenneti, düşkünlük onun cehennemidir.

Uzviyet ve cemiyet birbirine zıt iki âlemdir. Varlığın bütünü içinde bakılınca iki unsur, yalnız başına alınırsa iki düşman ve çarpışan iki kuvvettir. Nitekim madde ile hayat bütün içinde iki tamamlayıcı unsur, fakat tek başlarına iki rakip kuvvettir. Madde tembel kalmak ister, hayat değişir, çoğalır. Madde parçalanır, hayat nesillerde sürer gider. Madde her zaman aynı halde kalır; hayat gelişir, büyür ve ölür. Barutla ateş gibi, geceyle güneş gibi, âlemlerin zıtlığı en fazla uzviyetle cemiyet arasında kendini gösterir. Uzviyet, iştahlardan ve onların doyurulmasından ibaret bir düzendir. Cemiyet ise, bir kısım meyilleri geliştiren, bir kısmını yasak eden (maddi-manevi) bir baskıdır. Uzviyet arzudur, cemiyet arzuyu durdurmaktır.¹⁸ Uzviyet doyum ve sükündür, cemiyet emirdir. Bazı meyiller vardır, cemiyet onları yasak ettiği halde uzviyet icra eder. Bazı fiiller vardır cemiyet onların yapılmasını durdurur. Hâsılı uzviyet, cemiyetin emirler ve yasaklardan ibaret “baskı”sına kendi düzenini uydurmaz: Ya cemiyetin “baskı”sı uzviyetin “düzen”ini bozarak arzular ve hayallerde buhran doğuracak ve bundan marazi şuur çıkacaktır,¹⁹ ya uzviyetin düzeni cemiyetin baskısına uymadığı için, sahte bir hayat doğuracaktır ki; bu suretle uz-

viyetin sükûnuna zıt gelen cemiyetin emirleri sanki yapılmış gibi görünecektir. Ya da, yasak olmasına rağmen, uzviyetin durdurmadığı temayüller sanki yapılmamış gibi gösterilecektir. Sosyal görevin ağırlığı, uzviyeti ya buhrana ya da firara götürecektir. İçtimai haramların şiddeti iştahlar ve içgüdüleri ya ihtilâle ya da gizli tatmine götürecektir. İçtimai nezaket, “kamu sanısı”nın (*opinion publique*) baskısı, duyulmayan şeyi duyar gibi göstermeye, yapılan hareketleri örtmeye, duyulan hisleri kapamaya ve asla yapılmayan şeyleri icra ediyormuş gibi görünmeye uzviyeti zorlayacaktır. Böylece, uzviyetle cemiyetin zıtlığından ruhun bütün buhranları, fakat ondan daha ağır, ondan daha derin bir hastalık doğacaktır: Yalan.

Yalan, tabiatın yüz karasıdır; birliğin düşmanı ve Hakkın yanında şeytandır. Her ne kadar cemiyet tabiatın bir parça olduğu için yalan, tabiatın mahsulü ise de, o kendi mahsulünden nefret eder. Tabiat, birlik halinde asla yalanı doğurmaz. Ancak çokluk ve fark halinde bu yaratış galatı meydana gelir. Hakkın aydınlığa çıkması için gerekir ki, yanlış vücuda gelsin ve doğrunun görünmesi için yalan doğsun.

Yalan, insan iradesinin eseri değildir. İndi bir söz, mevhum bir görüntü değildir. Yalan bir gerçektir. Tabiatın çokluk halindeki buhranıdır. Eşya gibi, ruh gibi, bir gerçektir. Bir merhaledir ki, tabiat ancak çokluktan bir daha birliği kazandığı zaman kaybolur. Uzviyet ve cemiyet çatışmasının üstüne tabiatın tüm birliği ile çıkıldığı zaman kaybolur. İhtiras ve sevgi halinde ruh, tabiatla sırdaş olduğu ve tabiatın lisanını konuştuğu zaman kaybolur. Aşk halinde ruh, tabiatın birliğine tamamen uygundur. Birlik haktır ve yalan orada güneş altındaki buz kitleleri gibi erir ve ortadan kalkar.

Korkular, vehimler ve kuruntular cemiyetin baskısı altında uzvi düzenin ilk isyanlarıdır. Korku, parçanın bütünden habersiz olması demektir. Kendini aşmayı, fedayı bilmemesi demektir. Birlikten gafil olması, fark içinde kalması, benlik dâvasından geçmemesi demektir. Çocuk cemiyetten daima korkacaktır. Kişiliği olmayanlar, tamam olmak için başka birine muhtaç olanlar korkacaklar, cemiyeti başlarında bir ejder ve bir heyulâ gibi göreceklidir.

Vehim, kendini tanımamak demektir. İçindeki güce inanmamak demektir. Cemiyetin baskısını diyapazon gibi ruhunda bin defa büyüterek bir bardak suda fırtına çıkarmaktır. Gölgesinden korkmak ve kendi sesine mana vermektir. Vehim, hayatına bir yatak kaza-mamak, tereddütler, kararsızlıklar içinde kalmaktır. Birlikten gafil olmak, fakat birliğe kurban gitmektir. Kadere inanmamak, fakat kaderin elinde ezilmektir. Vehim, tabiatın lisanından anlamamak; sabra ve zaruretlar şuuruna ermemek, ihtirastan ve sevgiden yoksun olmaktadır.

Hüseyin, Kerbela yolunda menzil menzil yüklerini attı. Bütün boşuna dostlarını bıraktı. Hak meydanına yalnız tutkusu ve yalnız aşkı olanlarla girdi. Dehrin kötülüklerinden korkanlar, dost ne der, düşman ne der, diyenler, bir vehme bin bahane bulanlar, benlik dâvasından geçmeyenler, hak için, insanlık için mücadeleye girmeyip gurur ve bencilik için gaza verenler, menzil menzil Hüseyin'i Kerbela yolunda terk etti. Ve bu yüzden Hüseyin'in dâvası temiz kalmıştır. İnsanlık yapısına bir taş konulmuştur. Çünkü yoldan dönenler ruha zincir vuranlardır. İhtirasın ayağına dolaşanlar ve aşkın kanadını kıranlardır. Hüseyin'in dâvası temiz kaldı. Ve bu yüzden çölün günlük saltanatı yerine insanlığın sonsuz saltanatına temel kurulmuştur.

Biz insani ahlâkı korku ve ümitten, vehim ve kuruntudan, gurur ve övünmeden kurtulmuş olan ihtiras üzerine, sevgi üzerine kuracağız.

Ruh ki sade ihtiras ve sade aşktır. İki zıt âlemin çatışmasından doğan bir kıvılcıma benzetilebilir. Çekiçle örs arasından çıkan parıltı gibi, kolektif baskı ve uzvi temayüllerin çarpışması sonunda yeni bir gerçek doğmuştur: Buna biz ruhi faaliyet diyoruz. Ruh tabiattaki çözülmeyi tamir etmiştir; farkları yine toplamış,²⁰ çokluğu birliğe çevirmiştir. Bu çatışmanın ilk eseri sebepsiz devamlı heyecan (*émotivité*) ve duygululuktur. Cemiyetin hem sürekli hem devreli olan baskısı, uzvi heyecanı devamlı ve temelli bir hale koymuştur: Eski heyecanları baştan yaşamaktan hisler ve his-hatıralar doğmuş; uzvi hayallerin devam edip yerleşmesinden hafıza ve hayal-hatıralar meydana gelmiştir.

Cemiyetle uzviyetin çarpışmasından doğan ikinci eser, hayal gücüdür. Doyurulmayan temayüller hayal hazinesini meydana getirmiş, arzuların kolektif baskıya isyanı, fiile geçemeyen tasavvur şeklini almıştır; uzviyet karşı hücumunu yapmış, fakat henüz saldırgan ve faal olmamıştır.

Çekicin örse vurmasından çıkan üçüncü eser, iradedir. İrade, cemiyet karşısında ferdin kurulmasıdır. Temayüllerin mertebeye konulmasıdır. Arzulara dizgin vurulması, seçme ve tercih gücünün doğmasıdır; bu merhaleyle uzviyet saldırışa geçmiş, cemiyete karşı faal olmuştur.

Bu karşılıklı dövüşün son eseri, ruhun kemâli ve kişiliğin temeli olan ihtirastır. İhtiras hayal gücünün irade ile birleşmesidir. Tasavvurun fiile evlenmesidir. Sonsuz arzuların iktidar haline gelmesi, cemiyeti aşması, yaratıcı olması, tabiatın lisanını konuşmasıdır. İhtiras iledir ki, ruh, hürriyetini kazanmış ve tabiatın birliğini tamamlamıştır.

İnsanlık, devamlı heyecan²¹ ve duygu devresinde eşya ile kendisini aynı görmüş, içinde uyanmaya başlayan yeni kudreti bütün âleme yaygın sanmıştır. İnsanlığın bu çocukluk devresidir. Orada her şey, canlı ve cansız bütün çevre, sanki bir aile gibi, vahşinin heyecanlarına bağlıdır.

İnsanlık hayal gücü devresinde kabuklu hayvanlar gibi kendi içine katlanmış. İnsan, cemiyetin sınırlarını aşmak istemiş, kahramanlar tasavvur etmiş, fakat mitoslar (*mytos*'lar) yaratarak iç âleminde mahpus kalmıştır.

İnsanlık, irade devresinde başbuğlar yetiştirmiş, cemiyetin sınırlarını genişletmiş, saltanatlar kurmuş, hükmedenler ve hükmedilenler diye sınıflara ayrılmıştır. Bu devrede, cemiyetlerin dar çerçevesi kırılarak hükmedenlerle hükmedilenler kendi aralarında sınıf dayanışması kurmuş; gelecekteki insanlığa zemin hazırlanmıştır.

İnsanlık, ihtiras devresinde hür insanlar yetiştirmiş; cemiyet artık bir aile ve bir toprak olmaktan çıkarak bir işleyiş ocağı haline gelmiştir. İş zümreleri gitgide genişleyerek bütün dünyaya yayılma istidadını kazanmaya başlamıştır. İhtiras devresinde, insanın yaratıcı gücü son derece gelişerek tabiatın hazineleri en fazla meydana çıkarılmış; sanat, ilim ve teknik en çok bu devrede olgunlaşmıştır.

İrade devrinin bencil ve gururlu başbuğları yerine bu devrede ideal sevgisinden kuvvet alanların dostluğu geçmiştir. Bu devrede hür insanlar zümresine doğru en büyük adım atılmış; ve cemiyetlerin asalet üzerine, servet üzerine, zorbalık üzerine kurulu yıpranmış sınıfları birer birer çökerek; onların yerine yalnız ruh asilliğine dayalı yeni mertebeler geçmeye başlamıştır ve başlayacaktır.

İnsanlık bu devrelerden yer yer, zaman zaman geçmektedir. Bu geçiş, tarihi kaderin eseridir. Bu diyar ihtiras devresinde iken bir başkası henüz hayal gücü devresindedir. Bu devirler mutlaka geçilecektir. Ve mutlaka birliğin kemâli olan ruhun hürriyetine ulaşılacaktır.

Bu devrelerden bize en yakını ve en mühimi irade devresidir. Çünkü biz o devrenin içindeyiz. Onun içinden yükseliyor ve ondan kurtulmak istiyoruz. Vahşi cemiyet, çöl medeniyeti, heyecanlılık devresindedir. Eski Şark devletleri hayal gücü²² devrine yükselmiştir. Hint'in sırrılığı, İslâm'ın batınlılığı bu devrenin dehasıdır. Eski Yunan, hayal gücü devresinden irade devresine geçmiştir. Türk saltanatı, irade ve hayal gücü devrelerinin savaşması ve birincinin ötekini yenmesidir. Batı medeniyeti ise yalnız irade medeniyetidir. Orada hayal gücü devresinin unsurları Hıristiyanlık şekli altında devam etmeye çalışır. İrade devresinde maddi güç ve iktidar medeniyetinin mihveri olmuştur; asillik, zorbalık (tahakküm) ve servet üzerine kurulan sınıflar ve mertebeler vücuda gelmiş; hâkimler ve mahkûmlar, efendiler ve köleler, zenginler ve yoksullar arasında uçurumlar açılmıştır. İrade medeniyeti, ruhun telkin ve hayal şeklindeki iç kudretleri yerine yalnız zekânın ve yalnız maddeye hükmetmenin geliştiği devirdir. Bu yüzdendir ki, irade medeniyetinde teknik en fazla gelişmiş, çokluk ve değişiklik halinde tabiat kendi dizginleriyle ele geçmiş, bu medeniyet makine medeniyeti haline gelmiştir. Yine bu sebeptendir ki, irade devrinde duygular katılmış, hayal gücü zenginliğini ve asilliğini kaybetmiş, kalpsizlik ve içtimai adaletsizlik en aşırı, en acı şeklini almıştır. Fakat yine de irade medeniyeti bir ilerlemedir. İnsanlığın yolunda büyük bir merhaledir. Çünkü ruh, cemiyetin elinde köle olmaktan ve deniz peltesi gibi dalgalarla sürüklenmekten kurtulmuştur. Eşyaya ve cemiyete hâkim olma kudretini kazanmıştır. Ancak bu zafer, yolun yarısıdır.

Daha geçilecek büyük bir merhale var. İç âleme dönmek, hayal gücünün kaybolan değerini yeniden kazanmak, irade ile telkini birleştirmek, dünyaya hükmetmek için ruha hâkim olmak gerekir. Bunu yapacak, ihtiras ve aşk medeniyetidir.

İnsanlık yer yer ve zaman zaman bu devreye girmiştir. Kâh Muhammed'le, İsa ile, Buddha ile, kâh büyük ahlâkçılarla, sosyalistler ve insaniyetçilerle ihtiras devresi, ruhun hürlüğü devresi kapılarını açmıştır.

Her devir şehitler vererek cidâle girer. Bu devir de şehitlerini vermiştir. Yer yer ve zaman zaman fiil halini almıştır. Bu devir mutlaka gerçekleşecek ve insanlık bununla kemâle gelecektir.

Ahlâk, parçayı bütün için hazırlamaktır; ferdin fiillerini, cemiyet ve insanlık için düzene koymaktır. Ahlâk, son hedefinde, yalnız insanlık içindir ve ancak insani ahlâk olacaktır. Fakat biliniz ki, bu hakikat daha pek tazedir ve henüz her yerde fiile geçmemiştir. O kabul edildiği zaman, insanlık gerçekleşecek ve ruh gayesini bulacaktır. Eski medeniyetler birbirinden uçurumlarla ayrılırdı. Onların esrarlı hudutlarını kırarak en yaygın cemiyetler içinde kütleleri birbirine katan, insani ruhun gelişmesi olmuştur.

Eski cemiyetler yalnız uzviyet ahlâkına inanırlardı. Onlar için ahlâklı hareket uzviyetin istediğini vermemek, arzusuna ram olmamak, hırsı boğmak ve şehveti öldürmektir. Onlar için ahlâksız hareket yalnız uzviyete ve şehvete ait olan arzularıdır. Kütleleri birbirine katan, zümreleri vahşi hayvanlar gibi boğazlaşmalara sürükleyen manevi kusurlar, kötölemeler, leke sürmeler, hasetler, iftiralar ve yalanlar üzerinde durulmaz, bunlar asla ahlâksızlık gibi görülmezdi.

Dünün ve bugünün cemiyetleri yalnız “desinler” ahlâkına inanıyorlar. Eğer bunlar fazilete değer veriyorlarsa, bu, faziletli görünmek içindir. Eğer iyilik yapıyorlarsa âlem onlara iyi desin diyer. Eğer bir zümre için feragat gösteriyorlarsa, bu mutlaka, “Bak ne babayiğit adam!” desinler diyer. Olmamak, fakat görünmek onlar için yeter. “Desinler” ahlâkında olan kimse hakka, adalete, iyiliğe, şefkate inandığı için değil, zümresi onu takdir etsin, şeref kazansın, büyük görünsün diye bunları yapar. Desinler ahlâkı,

eğer vahşi cemiyette ise uzviyet ahlâkına, onun vehimlerine, cinsi korkularına, tabiata aykırı baskılarına da değer verecek ve uzvi yasaklara karşı saygılı desinler diye onlardan kaçınacaktır.

Uzviyet ahlâkı tek, basit ve arkaik olan toplumlara özel bir ahlâktır. Fakat desinler ahlâkı riyakâr, bencil ve çıkar düşkününü bir ahlâktır. O kadar çıkarlarına esirdir ki, gerekirse en geri cemiyetin mevhumelerine bile uyarak, “faziletli desinler” diye, o hayatı taklide razı olacaktır. İnsani ahlâk insanlığın bu iki aşağı devresinden büsbütün kurtulmuş, onlarla bağlarını kesmiş olan sevgi ahlâkıdır.

Sevgi ahlâkı, hürriyet ahlâkıdır. Kölelikten nefret eden, hiçbir kuvvete ve hiçbir insana ibadet etmeyen ahlâktır. Uzviyet ahlâkı uzviyete esirdir. Desinler ahlâkı örf ve âdete esirdir. Bu sebepten eski ahlâklara bağlananlar, ruhunda hürriyet olmayanlardır. Daima üstlerindeki bir kuvvete, esrara, başına buyruk bir insana boyun eğmeye mecbur olanlardır. Kölelikten zevk alanlar ve bir zâlimin hevesleri uğrunda körü körüne sürüklenmekte fazilet görenlerdir.

Eski ahlâklara bağlananların, hiçbir ahlâka inanmayanlardan ne farkı var? Ruhunda hürriyet olmayan, kötülük yapmasa da, kötülüğe âlet olacaktır.

Mesnevi der ki: Müşrikler bir genci ateşe atmışlardı. Anası fer-yat etmiş ve verin bana evladımı diye üstüne atılmıştı. Lâkin ateş-te yanan, “Neden şikâyet edersin ana?” dedi. “Burada saadet var. Niçin beni bundan mahrum etmek istersin. Sen de gel benimle beraber yan, yan da büyük saadeti seninle paylaşalım.” Bu ateş insanlık ateşidir. Onda yanmak aşk ahlâkıdır. Bu ateşe herkes giremez. Yanmış desinler diye, kimse hayatını, ümit ve rahatını, ölüm-lü ve değersiz zevkini feda edemez. Oraya ancak aşk ile ve aşk için girilir. Dünyaya hükmetmek için dünyasını feda etmek lâzımdır.

Devrin en büyük ruhu ve birliğin büyük âşığı gözlerini dünyaya kapamış; haktan onun yerine bir imam ve kutup seçilmesi gününü gelmişti. Bir gece sabaha kadar bütün hak âşıkları dua ile, rahmet secdesine kapandılar: Yarabbi! Mertebelerin en büyüğünü bana nasip et. Beni bu lütfundan yoksun eyleme, dediler. İçlerinde servetini halk uğruna feda etmiş Kârunlar vardı. Gizli ve açık bütün fenleri bilen âlimler vardı. İlmin ve fazlın rütbesini yedi ceddin-

den nakleden kâmiller vardı. Fakat onlardan hiçbirisi hakkın kapısında makbul olmadı. Ve Bağdatlı bir marangoz ustası, devrin imamı ve kutbu nâsp edildi. Çünkü o gufran gecesinde, bütün eller bir çıkar dileği ile göğe yükseldiği zaman, yalnız o, Allah'tan şöyle niyaz etmişti:

Yarabbi! Bu âciz tenime öyle nihayetsiz yanma iktidarı ver ki, bütün günahkârların, sapıklıkta ve gaflette kalanların yerine cehenneminde ben yanayım. Aşk ahlâkî diye işte buna derler ve bu menzile erenler, insanlığı gerçekleştirenlerdir.

Uygurların Budist oldukları sırada yazılmış *Maitrisimit* adlı eserlerinde şu duayı okuyoruz: Zengin Maitra Kainaka din adamlarına altın dağıttıktan sonra denizaşırı geziye çıkmak istiyor. Bu gezisine engel olan anasına vurarak yola koyuluyor. Rüya ülkesinde kazaya uğruyor; dayanılmaz bir kuvvet onu güneye atıyor. Verdiği eski sadakalar yüzünden, yolda muhteşem şatolar onu biraz alıkoyuyorlar. Ama, Maitra'yı günahı daima güneye atıyor. Orada kellesi kızıl demirle dağlanmış biri ona soruyor: Ey mutsuz kişi! Ne yaptın da buraya geldin? O diyor ki: Büyük bir suçum var. Benim kadar suçlu biri gelinceye dek burada kalmalıyım. Ama, başka birinin, anasına benim gibi vuracağını sanmıyorum. Kızıl demir onun da başından geçiyor. Fakat acı ona yüce bir istek ilham ediyor: Sakın hiç kimse benim yerimi tutacak kadar kötü olmasın! Ve bu iyilik etme fikri onu kurtarıyor.*³

İnsanlığı gökten yere indirmek güç iledir. Güç siyaset iledir. Siyaset ahlâk iledir. Ve ahlâk ruh ile, ruhun kudretiyledir.

Eskiler demişler ki, siyaset ahlâk ile olmaz. İmanla ve doğru sözle iktidar mevkiine varılamaz; muzaffer ol da nasıl olursan ol! Gayene ulaş da istersen alçaklık et! Maksadın büyük olsun; geçtiğin yolun, kullandığın âletin ne ehemmiyeti var! Yarın iyilik yapabilmek için gerekirse bugün kötülük yap.*⁴ Fakat eskiler yanılmışlardır. Adaletle asla zulümle varılamaz. İyiliğe giden yol kötülükten geçmeyecektir. Zulüm, zulüm için yapılır. Kahreden, devlet hırsını doyurmak için, saltanat mevkiine geçmek için kahreder. Hiçbir ideal yoktur ki hile elinde paçavra olmasın: Hiçbir gaye yoktur ki zulmün elinde bayağılığa düşmesin. Her gün, idealden koparılmış

bir parçadır. Her iş gayeden kazanılmış bir adımdır. İdealin güzelliği o sonu gelmez parçaların toplamında değil midir? Ve her adımda bir cüretin, bir sevginin izi varsa, biliniz ki gayenin ülkesine girilmiş, gayeden büyük bir yol alınmıştır. Günün birinde doğruluğu kurmak için her gün yalan söyleyen, sonunda yalanı kurmuş olacaktır. Bir gün adalete ulaşmak için her gün zulüm yapan, sonunda zulme ulaşmış olacaktır.

Ahlâksız siyaset vatan için değildir, insanlık için değildir. Hatta bir sınıfın ve bir zümrenin hukuku için değildir. O yalnız koltuk hırsını doyurmak içindir. Ve bir zorbaya baş eğdirmek için, bir gaffiller sürüsünü bir zâlime kul etmek içindir.

Fakat siyasetlessiz ahlâk yalnız çocuklar içindir. Dünyadan elini çeken bunaklar içindir. Biz doğru olmayı ne yapalım, doğruluğu yetiştirmedikten sonra! Biz iyi olmayı ne yapalım, iyiliği kuvvetle fiile koymadıktan sonra! Biz nasihat eden, vaaz eden, kuru sözlerle hiçbir neticeye varmayan ahlâkı değil; fakat telkin eden, güçlü olan ve insanlara içinde mutlu olacakları yeni bir cemiyet veren ahlâkı istiyoruz.

İrade medeniyeti, cansız tabiata hükmetmek için ruhun bütün gücünü madde üzerinde toplamıştır. Yalnız dikkati, refleksi ve zekâyı beslemiştir. Bu yüzdendir ki ruh, gözünü eşyadan kendine çevirmek için pek az fırsat bulmuş ve sonunda bütün gerçeği madde-den ibaret farz etmeye başlamıştır. İrade medeniyeti –kendiliğinden– insanı makineleştirmiş, cansız tabiata hükmetmek isterken, bir bakımdan, onun hükmüne girmiştir. İrade medeniyeti insanda, ruhun gücünü inkâr ederek, maddeyi tanrı haline getirmiştir.

İrade medeniyeti, kibri ve böbürlenmeyi körüklemiş, benciliğe alev vermiş: Cemiyetçilik, idealcilik, insaniyetçilik yerine, sınıf çıkarlarını, zümre zorbalıklarını koymuştur.

İrade medeniyeti maddeye hükmedeyim derken, maddenin hükmü altına girmiş; ve âkıbet kendi silâhıyla vurulmuş, içinden yıkılmaya başlamıştır.

Bir kafil ki, hayat iksirini bulmaya çıkmıştır, önünde uçurumlar ve ateşten yollar var. Hakka varmak için bu tehlikelere ve bu azaplara katlanmak gerek! Bir kafil ki içinde şöhret arayanlar var.

Servet ve yükselme umanlar var. İşte bak, bizden aşağı kaldı, demesinler diye gelenler var. Ceza tehdidiyle, zorla sürüklenenler var. Kaç yolcu orada hayat iksirini bulmuş olmak için yola çıkmıştır. Kaç yolcu, iksiri iksir için aramıştır?

Yolcular elbette yorulacaktır. Kahra uğrayacak ve cefa çekecektir. Ruhunda kuvvet olmayanlar şikâyet edecek, feryat edecek, kara bahtına lânet eyleyecektir. Kimi maksadına figan ederek varacak ve kimi yeise düşerek yolunu terk edecektir. Seyyah ona derler ki, yolu yol için aşmıştır. Yolun mihnetini, kahrını ve cefasını sevmiştir.

Yolun kahramanı, yalnız iksiri arayan ve mihnetini seven değildir. Yolun kahramanını ümitsizlere ümit veren, meysa cesaret üfleyendir: Şöhret arayanı yoldan çeviren, ilerde yükselme umanı vazgeçirendir. İman arayana hakkı ve aşkı öğretendir.

Büyük yolcu bununla da kanamaz. O hayat iksirine ulaşmak istemeyecektir. O hiçbir zaman son menzile vardım demeyecek; her gün yeni baştan yola çıkacaktır. Hayat iksirini elde edince, ardından ulaşılabilecek iksirler, yeni iksirler gelecektir.

Yolcunun kemâli varacağı menzili bildirmesindedir. Geçtiği yolu ve yolun mihnetini, zaafını ve kuvvetini söylemesindedir. Aşkını ve onun emirlerini, vehimler içinde saklamadan ilân etmesindedir; hayatında sır ve karanlık taraf bırakmamasındadır.

Bu kafiye, insani ahlâka ulaşmak için ruhunda kudret olanların kafiyesidir. Hayat iksiri, onları insanlığa götüren “hakikat ihtirası”dır. Yol sevgisi onlara sürekli iş zevkini veren “iş ihtirası”dır. Yolculara ümit ve cesaret üflemesi, işimizi gücümüzü “çevre” kılan, bizi cemiyete bağlayan tesir etme aşkıdır. Daima yeni menzillere varmak ihtiyacı, iş ve hakikat arayış sevgimizin asla tükenmesini sağlayan sonsuzluk duygusudur.

Menzilin, yolun ve aşkın ilân edilmesi, gizliden, sahteden ve yalandan bizi kurtararak ahlâkımıza tunçtan temeller kuran açıklık, “vuzuh” ihtirasıdır. Ruhun büyük savaşında rehberlik eden beş ihtiras onu emniyetle insani ahlâka ve insani siyasete götürecektir.

Size ruhun bu beş asil ihtirasını göstermeden önce, niçin ahlâkın başka bir temel üzerine kurulmayıp yalnız ihtiras ve sevgi üzerine bina edileceğini söyleyeceğim.

Haz üzerine kurulan ahlâk, hazzı feda etmek gerektiği zaman, manasını kaybedecektir. İdeal uğrunda kendini feda etmek için, ilk önce zevkini çiğnemek ve hazzını feda etmek gerektir.

Hazların ve arzuların yok edilmesi temeline dayanan ahlâk, ruhu güçsüz bırakarak yalnız ferdin mutluluğunu düşünen, faal (aktif) olmayan bir ahlâk olacak; tabiata karşı gittiği, kendini zorlama²³ üzerine kurduğu için tabiat onu er geç yıpratacak, yapma ve iğreti kalacaktır.

Dayanma ve katlanma²⁴ üzerine kurulan ahlâk, öteki gibi yapma ve iğreti olmaya mahkûmdur. Tabiatın kuvveti karşısında dayanma gücü kırıldığı ve katlanma kalmadığı zaman, bu ahlâkın yapısı da kendiliğinden yıkılacaktır.

Fazilet akıntıya kürek çekmekle değil, yenmek sevgisi ve sevinçle yürümektedir. Eşyanın tabiatına sırtını çevirmekte, biteviye kırılmakta, bu kırılmayı bir şeref sanmakla değil, insanlığa ulaşmak için eşyayı bilerek yürümekte, mutlaka zafere ulaşmakta; zafere ulaşmak için gerekirse ölmektedir.

Fayda üzerine kurulan ahlâk, fayda ve çıkarlar çarpıştığı anda yıkılacaktır. Bir zümre içinde fertlerin faydasını, bir cemiyet içinde zümrelerin faydasını, bir medeniyet içinde milletlerin çıkarını birleştirmek imkânsızdır. Fayda ahlâkı ister bencilik üzerine kurulsun, ister sosyal çıkar üzerine dayansın görelidir, değişiktir, iğreti olmaya mahkûmdur.

Cemiyet üzerine kurulan ahlâk, sosyal değerlere bağlı olarak yer yer, zaman zaman değişmek zorundadır. Cemiyet ahlâkı, bize hiçbir halde hiçbir düstur teklif edemez. Çünkü dün doğru olan, bugün yanlıştır. Anti-Toroslar'ın yukarısında hak olan, aşağısında hatadır.²⁵ Cemiyetlerden doğan şey, ahlâk değil, ancak örf ve âdettir.

Duygu üzerine kurulan ahlâk, tıpkı duygular gibi sübjektif ve değişik olmak zorundadır. Duygular bizde özel, garip ve ferdi olan şeylerdir. Hisler bizi kendi içimize kapanıp kalmaya zorlayan garabetlerdir. Ne kadar insan varsa o kadar his vardır. Ahlâk ise zaman ve mekân üstünde devam etmek, evrensel olmak (universel) demektir. His ahlâkı, ancak anarşi ahlâkıdır. Akıl üzerine kurulan ahlâk, elbette bütün ahlâkların en küllisi, en sağlamıdır. Fakat tah-

lil edince görürsünüz; o da bizi doyuramaz. Tetkikle anlaşıldı ki, akıl her zaman aynı kalan ve değişmeyen bir güç değildir. Ahlâkın bütün emirlerine bir şekil (form) hazırlarsa da, içindeki muhtevayı (*contenu, inhalt*) asla veremez. Çünkü ahlâki hareketin, külli ve devamlı olduğu kadar, kendiliğinden²⁶ ve faal olması gerekir. Onu temellendirmek için mutlaka içerden gelen ve yayılmaya, etki etmeye elverişli bir kuvvet gerekir.

Bu sebepten, ahlâki akıl üzerine kurmak isteyenlerden bir kısmı, akli, bilinmez bir âlemden içimize gelen külli emri ifade kuvveti gibi görmüşlerdir.

Fakat bilinmez, bilinemez ve esrar üzerine, tecrübemizin ulaşmadığı âlemden gelen bir emre boyun eğme üzerine kurulmuş ahlâk; hürriyetten, ruh muhtarlığından, kendiliğinden ve faal olma güçlerinden mahrum bir ahlâktır. Çünkü o, ya Allah'ın ve göklerin bilinmezinden inen bir dogma yahut vicdanın esrarlı âleminden geldiği kabul edilen bir emre itaattir. Bu iki âlemden her ikisi de tecrübemizin dışında ve bu sebepten hayaldedir. Ahlâk yalnız hayat içindir. Ve ancak bilgimize giren gerçeklere ve tabiatın bütünlüğüne dayanabilir. Ahlâki madde üzerine, hatta cemiyet üzerine kuramayız. Çünkü ahlâk insan içindir; insanda başlayacak ve insanda hedefini bulacaktır. Bir hareket ve bir tesir düsturu olacaktır. Bu düstur zamanla ve mekânla değişmeyecektir. İnsan ruhu oluş halindeki varlığın bir parçasıdır. Bir gerçektir. Dış ve iç tecrübemizin konusudur. İnsan ruhunda hazlar ve arzular, mevhumeler ve değerler gibi tatminle sona ermeyen, iğreti ve kesintili olmayan, zamanla ve mekânla değişikliğe uğramayan; devirlere, dillere, medeniyetlere, modalar, fikirler ve ihtiyaçların değişmelerine rağmen her zaman aynı kalan bir güç vardır: Bu güce, yüksek ve insani konulara çevrildiği, yükseldiği ve yüceltiği zaman “aşk” adını veriyoruz. Aşk ruhun kendiliğinden ve sonsuza dönük gücüdür. Aşk iledir ki, ruh tabiatın birliğine uygundur. Kendi eylemlerine ve iç kudretine sadıktır. Aşk iledir ki ruh, muhtarlığını ve hürriyetini kazanmıştır. Cansız ve canlı tabiatın, cemiyetin baskısından kurtulmuştur. Aşk iledir ki ruh, sonsuz varlıkla birleşen güç olmaya başlamıştır. Birlik ve bütünlüğe kapılarını açmış; feragate, fedayı nefse ulaşmıştır. Bunun için biz, ahlâki yalnız ihtiras ve aşk üzerine kuracağız.

Kant, aklın evrensel formu üzerine mutlak “emir” halinde ahlâkı kurmak istiyor. Fakat bu emir fenomenlerin dışından, “sır” âleminde geldiği için tatmin etmiyor. Burada Kant’ın *Âdetler Metafiziğinin Temelleri*’nden bir parça alıyorum:

Saf bir ahlâk felsefesinin zorunluluğu “ödev” ve “ahlâk” kanunlarının varlığından kendi kendine çıkar. Ahlâki bir değer var olması için, yani bir yükümlülük kurmak için bir kanunun kendisinde mutlak zorunluluk bulunmalıdır. “Yalan söylememelisin!” emrinin başka akıllı varlıkları bir yana bırakarak yalnız insanlar için geçerli olmaması gerekir. Başka ahlâk kanunları için de mesele böyledir. Bundan dolayı yükümlülük prensibi insanın tabiatında veya onun bu âlemde, içinde bulunduğu hal ve şartlarda araştırılmamalı, *a priori* olarak yalnız saf aklın kavramlarında araştırılmalıdır. Tecrübe ilkelerine dayanan herhangi bir emir, bazı bakımlardan evrensel bir emir olsa bile, böyle bir emre, pratik kural olmasına rağmen, asla ahlâk kanununa denemez.

Âlemde, hatta âlemin dışında mutlak olarak iyi diye kabul edilmesi mümkün biricik şey, iyidir. Zekâ, insanın benzeyişleri kavrama melekesi, tikeli seçme melekesi, zihnin başka yatkınlıkları, meselâ cesaret, karar, sebat, ölçülülük nitelikleri bakımından birçok yerde istenen şeylerdir; fakat bu tabiat vergileri onları kullanan irade ve niyet iyi değilse, son derece uğursuz ve kötü olurlar. Talih vergileri için de mesele aynıdır. Güçlülük, servet, sosyal mevki, hatta sağlık, refah ve mutluluk adı verilen halinden memnun olmak, bu kazançların ruh üzerinde etkisini evrensel amaçlara çevirecek ve düzelterek olan iyi niyet olmadığı takdirde, bóbürlenme halini alan kötü bir kendine güvenmeye çevirebilir. İyi niyete elverişli olan ve onun eserini çok daha kolaylaştıran, buna rağmen mutlak iç değeri olmayan nitelikler olduğu gibi, daima iyi bir niyeti gerektiren nitelikler de vardır. Bu, haklı olarak, üstün takdiri sınırlandıran bir şarttır. Duygular, ihtiraslarda ölçülülük, kendine hükmetme, sakin düşünme gücü yalnız birçok bakımdan iyi değildir, aynı zamanda kişinin iç değerinin bir kısmını meydana getirir. Bununla birlikte onlara asla öze iyi denemez. Çünkü iyi niyet ilkesi olmadan onlar son derece kötü olabilirler: Bir katilin soğukkanlılığı onu yalnız daha tehlikeli yapmakla kalmaz, aynı zamanda gözümüzde daha tiksiniyecek hale getirir.

Burada her şeyden önce ödevle zıt sayılan bütün hareketleri bir yana bırakıyorum, çünkü bu hareketler ödevle yapılacak yerde, ödevle karşı yapılmaktadır. Nitekim ödevle uygun olarak yapılan hareketleri de bir ya-

na bırakıyorum. Zira ödevde uygun olan bütün hareketler ahlâki sayılmazlar. İnsanın, hayatını koruması, ticarete kazanması, mutluluk şartlarını hazırlaması, vs. ödevde uygundur. Fakat bunlar namusluca yapılabileceği gibi, başkalarına saldırarak veya zarar vererek de yapılabilir. Hayatını korumak bir zevk, eğilim ve haz konusu olmak üzere ödevde uygun bir harekettir. Fakat hayatını korumak acıya, eğilim ve arzulara rağmen ödevle yapıldığı zaman ancak ahlâki eylemden söz edilebilir.

Başkalarına iyilik yapmak bir ödevdir: Hatta sempatik öyle ruhlar vardır ki, başka bir fayda ve övünme saiki olmaksızın, onlar çevrelerine sevinç yaymaktan büyük tatmin duyarlar. İddia ederim ki bu durumda böyle bir eylem ödevde ne kadar uygun olsa da, asıl ahlâki değere sahip değildir; başka eğilimlerle diyelim, mevki hırsıyla birlikte gelişir. Çünkü bu eylemler ödevle değil eğilimle yapılmışlardır. Farz ediniz ki bir iyilikseverin içi başkasına sempatiyle bakmayı körleştiren şahsi bir dertle kararmış, yine de bahtsızlara iyilik yapabilme gücünü saklamış olsun. Ancak, kendi derdine büsbütün dalmış olacağı ve artık hiçbir eğilim onu sevk etmediği için, bu durumu onu başkalarına karşı duygusuz bir hale getirecek. Fakat eğer o eğilimle değil, ödevle hareket etmiş olsaydı, o zaman hareketi hakiki ahlâk değeri kazanırdı. Eğer tabiat filan ve falanın kalbine pek az sempati vermişse, eğer şu adam başkalarının acılarına karşı ilgisiz ise, bunun sebebi onun da başkalarında aynı hallerin bulunduğunu farz etmesidir. Kendi mutluluğunu sağlamak bir ödevdir. Zira kendinden memnun olmamak, birçok tasanın ve doyurulmamış ihtiyaçların baskısı altında yaşamak ödevlerini bozmak için onda şevk uyandırabilir. Fakat burada da ö d e v e baktırmaksızın, bütün insanlarda kendiliklerinden en kuvvetli ve en içten mutluluk eğilimi vardır. Çünkü bu mutluluk fikrinde eğilimler bir b ü t ü n halinde birleşirler. Yalnız kendini mutlu kılmayı emreden düsturda bazı eğilimlere karşı çok zarar verici bir özellik vardır.

Eğilim olarak sevgi (*amour*) kendi kendine emredermez; ancak bizi iten bir eğilim olmaksızın, hatta bize karşı koyan dayanılmaz bir hal, bir kaçınma ve çekinme olduğu halde, sırf ödevle iyilik yapma, duyguya ait değil, pratik bir sevgidir. Bunun da kökü eğilimlerimizde ve duygularımızda değil, irademizdedir; yumuşatıcı şefkatte değil, eylem ilkelerindedir. Halbuki yalnız bu sevgi emredebilir.

İşte ikinci önerme: Ödevle yapılan bir hareket ahlâk değerlerini, onunla ulaşılan hedeften değil, kendisine göre karar verilen "kural"dan (*maxime*) çıkarır. O, eylem hedefinin gerçekliğine değil, yalnızca isteme ilkesine bağlıdır.

Eylemlerimizin hedefleri ve onlardan çıkan sonuçlar (iradenin amacı ve saiki olmak üzere) bu eylemlere hiçbir mutlak ahlâk değeri veremezler. Ancak, bu eylemlerden beklenen sonuçlarla ilgileri bakımından göz önüne alınan irade-de var iseler, ona ahlâki değer verirler.

İradeyi bütün eğilimlerden, *impulsion*'lardan boşalttığım zaman geriye eylemlerin kanuna evrensel uygunluğundan başka bir şey kalmaz. Bu da ona prensip (ilke) görevini görür. Başka deyişle, o tarzda hareket etmeliyim ki, *kuralımı* evrensel olabilecek gibi işleyeyim. Burada iradeye prensip görevini gördüren şey, sadece kanuna uygun hareket etmektir denebilir. Meselâ şöyle soralım: Sıkıntıda olduğum zaman sözümü yerine getirmeme niyetiyle bir vaatte bulunmamalıyım. Burada sorunun alabileceği manaları kolay ayırabilirim: Sahte bir vaatte bulunmak öngörüşlü müdür, ödeve uygun mudur?

Böyle bir hareket birçok durumda öngörüşlü olabilir. Zira o beni yalnız içinde bulunduğum sıkıntılı durumdan kurtarmakla kalmaz, ilerde uğrayabileceğim daha büyük bir sıkıntıdan da kurtarabilir. Burada sözümü tutmak hiçbir öngörüşle, eğilime uyma ile, ödeve uygun hareketle açıklanamaz. O ancak sırf ödevle ve kanuna saygı ile yani kanuna evrensel boyun eğme halinde yapıldığı zaman gerçekleşebilir.

İrademin ahlâkça iyi olması için çok ileri bir inceliğim olması gerekmez. Hatta tecrübesiz, birçok olayı karşılamada güçsüz olsam bile, “Düsturunun evrensel bir kanun olmasını isteyebilir misin?” diye kendimize sormamız yeter. Eğer bunu istemezsek, ahlâklılık kaybolur. Bu ise ne ilimle, ne tecrübeyle ne örf ve âdetlere bağlanmakla elde edilebilir.

Her türlü ahlâklılığa karşı dudak büken ve onu hayal gücünün vehmi gibi görenlere, ödev kavramlarının karşı çıkması gerektiğini göstermek kadar, onların arzularına uygun, onları doyuracak bir şey olamaz. Hayatın bazı anlarında, hele yaş ilerledikçe ve akıl yürütme tecrübeyle olgunlaştıkça, hakaki erdemin (fazilet) âlemde var olduğundan şüphe edebilmek için erdem düşmanı olmak gerekmez. Yalnızca, gerçekleşen iyiliği görme arzusunda olmamak ve soğukkanlı bir gözlemci olmak yeter. O zaman ödeve dair fikirlerimizin tam yıkılmasından bizi korumak için, ruhumuzda onu emreden kanuna saygı duygusunu saklamak için, saf kaynaklardan çıkan eylemler bulunmadığı zamanlar bile, şu ve bu hareketin yapılması söz konusu olmadığını, aklın bütün olgulardan ve tecrübelerden bağımsız olarak yapılması gereken şeyi tâyin ettiğini bilmek yeter. İşte bu bilgi irademin tam deney üstünde *a priori* ilkeler tarafından getirildiğini bize göstermektedir.

Tabiatla her şey kanunlara göre işler. Yalnız akıllı varlıklardır ki kanunların tasarlanmasına göre (yani iradesi olan ilkelere göre) hareket etme yetisine sahiptir. İrade pratik akıldan başka bir şey değildir. Böyle bir iradenin gerçekleştirilmesine baskı (*contrainte*) denir. Yani objektif kanunların tam iyi olmayan iradeyle ilişkisi akıllı varlığın iradesinin gerçekleştirilmesi gibi tasavvur edilir. Objektif bir prensibin tasavvuruna (yani bu prensibin iradeye baskı yapmasına) aklın emri ve bu emrin formülüne “emperatif” denir. Bütün emperatifler yükümlü olmak (ödev) fiili ile ifade edilirler ve sübjektif bünyesi gereğince bu kanun (yani baskı) ile zorunlu olarak belirlenmiş olmayan iradenin objektif akıl kanunuyla ilişkisini gösterirler. Filan şeyi yapmak ve filan şeyden kaçınmanın iyi olacağını söylerler. Fakat bunu, yapılması iyi olduğu tasavvur edildiği için, bir şeyi daima yapan iradeye söylerler.

Bütün emperatifler ya şartlı (*hypothétique*) olarak yahut mutlak (*catégorique*) olarak emrederler. Şanlı emperatifler istenilen başka bir şeye ulaşmak için araç gibi görülen mümkün bir hareketin pratik zorunluluğunu gösterirler. Mutlak emperatif bir hareketi kendi kendisi için zorunlu ve başka bir hedefle bağlantısız, objektif olarak gerekli gibi tasavvur eden emirdir.

Her pratik kanun mümkün bir hareketi iyi olarak ve bundan dolayı da pratik bakımdan akılla gerçekleştirilmeye elverişli bir süje için zorunlu olarak tasavvur ettiği için, bütün emperatifler iyi bir iradenin prensibine göre zorunlu olan hareketi gerektiren formüllerdir. Eğer hareket yalnız başka bir şey için araç olarak iyi ise, emperatif şartlıdır. Eğer kendi başına (*an sich*) iyi diye tasavvur edilmişse, o zaman da “emperatif kategorik”tir. Şartlı emperatifler ya maharet kurallarıdır, ya öngörüşün (*prévoyance*) öğütleridir. Yahut da ahlâklılığın emirleri veya kanunlarıdır. Öngörüş emperatifleri aynı mahiyettedirler. Yani her ikisi de analiktir.

Tek bir kategorik emperatif vardır, o da şudur: İşleyebilmeyi sağlayan, aynı zamanda evrensel kanun olan *kurala* göre hareket et!

Ümitsizliğe düşüren bir yığın kötülüğe uğradıktan sonra bir kimse, uğradığı bu hareketlerin ödevle saldırış olduğunu kendi kendisine soracak kadar akıllı başında olmak şartıyla hayattan bezmiş olabilir. O zaman aradığı şey, eyleminin *kuralı* tabiatın evrensel kanunu olup olmayacağını araştırmaktır. Fakat *kuralı* şudur: Kendime karşı sevgiden dolayı hayatımı kısaltmayı prensip olarak koyuyorum. Eğer daha çok uzatırsam, umduğum tatminlerden fazla kötülüklerle uğrayabilir mi? Fakat görülür ki, hayatı yok etmenin kanun olduğu bir tabiat kendisiyle çelişme halindedir ve bu *kural* asla tabiatın evrensel kanunu olamaz; bundan dolayı ödevin yüce ilkesine zıttır.

Evrensellik ilkesi, insani dinlerin, büyük filozofların, bilginlerin (*sage*), büyük sanatçıların ve yaratıcı âlimlerin, nihayet eşyayı tanıyan ve âlet yapanların, zanaatçıların düsturudur. Hepsinin ilk kılmıdaticısı ve son hedefi yalnız evrensel hakikattir. Buddha, Muhammed, Lâ, Sokrates evrensel hakikat âşığıydılar. Gandhi “Sat-yagrâha” düsturu ile hakikat ihtirasında Müslümanlığı, Hristiyanlığı, Brahmanizmi, hâsılı insanlığı birleştirdi. Maddeye veya ruha inansın; çoklukta kalsın veya birliğe ulaşsın; bütün hakiki ülkücülerde (idealcilerde), büyük insanîyetçilerde ortak bir temel ve bir düstur vardır: Evrensellik!

Hakikat ihtirası, hakkı hak için istemektir. Hakkın dileğinde asla doymamaktır. Hakikati başka bir gayenin hizmetçisi haline koymamaktır: İsterse bu gaye fayda gibi aşağı veya cemiyet gibi yukarı olsun! Hakikati son menzil sayarak billurlaşmış bir inanışa kalbetmemektir. Her an yanılabilceğine inanmak ve geçilen yol bütün bir ömre mal olsa bile yanlış olduğu anlaşıldığı anda, ilk menzile dönebilmektir. Yanlış üzerinde asla inat etmemektir. Hakikat uğrunda gururunu, şöhretini, ümidini ve menfaatini terk etmektir. Eşyayı olduğu gibi kabul etmektir. Mevhumeler ve hülyalar içinde kalmamak, eşyanın tabiatına aykırı olan ve gururunu okşayan kurunlarla kendini asla aldatmamaktır. Kendine, kavmine ve ümmetine asla hakkından fazla değer vermemek; âlemin ve ruhun kaderlerini tanımak; onlara cebretmeye ve karşı koymaya kalkmadan hareketlerini tabiatın düzenine uydurmaktır. Birliğe ve kemâle doğru her dem seferber olmaktır. Hakikat ihtirası, tabiatın her gün yeni kıtalar fethetmek, fakat hiçbir zaman kemâle gel-dim ve hakka ulaştım dememektir.

Peygamberler bize ruhun ve eşyanın hakikatinden, birlikten bahsettiler. Kadere imanı, fiillerimizi ona uydurmayı ve bu yoldan eşyaya ve tabiata hükmetmeyi öğrettiler. Gözümüzdeki perdeyi kaldırdılar; ırkların ve dillerin, asırların ve ülkelerin üstüne yükselerek bize şeylerin ve ruhumuzun tabiatını gösterdiler.

Filozoflar, cüretle, tümellik âlemine girdiler. Elimizden tutup bizi o âleme götürdüler. Karışık yollarında ve tehlikeli geçitlerinde kaybolmamak için bize yol gösterdiler ve usûl verdiler. Peygamber-

lerin bize haber verdiği bu âlemden daha ayrıntılı, daha derin bahsettiler. Bize insanlığımızı öğrettiler.

Hakimler (bilgeler), hakikat âlemine girdiler. Orada kaldılar ve öyle yaşadılar. Hayatlarıyla yükselmenin, birliğe ve varlığın düzeneine uygun yaşayarak mutlu ve faziletli olmanın örneğini verdiler bize. Sanatçılar, hakikat âlemine doyamadılar. Ona hasretlerini, şekillerin kemâli için duydukları açlığı sanatla ödediler. Keşke bin gözümüz ve bin kulağımız olsaydı da tabiatı doya doya içseydik, dediler. Olgunluğa ve birliğe hasretle, daima yeryüzünde ve noksanlık içinde kalarak feryat ettiler.

Bilginler, hakikate nüfuz etmek için çokluktan başladılar. Parçalar üzerinde kaldılar ve orada derinleşerek bizi birliğe götürmek istediler. Daima hakkı hak için aradılar. Daima ruhun ve eşyanın hakikatini, âlemin kaderlerini²⁷ yani tabiatın kanunlarını, kabuğun altındaki özü, insanlığımızı aradılar.

Âlet yapanlar bize eşyanın hakiki değerini gösterdiler. Tabiata karşı koymanın zararını ve tabiata uymanın değerini öğrettiler. Eşyanın özüne uyarak ona hâkim olmanın yolunu buldular. İnsanın tabiattaki yerinin en küçük, fakat bununla birlikte en büyük olduğunu haber verdiler.

Hakikati arayan, hakikate varmak için tehlikeleri hiçe sayan, ilk büyük menzili aşmıştır; cürete, tehlikeden zevk almaya, kendini hak için kurban etmeye ulaşmıştır.

Bir hiç için cüret miskinlikten ve aptalca hesaplı olmaktan elbette çok yüksektir. Hak için cüret yalnız kuvvet değil, en büyük fazilettir.

Kahraman desinler diye tehlikeye atılmak korkakça ölmekten ve küçük hesaplarla ümit etmekten değerlidir. Tehlikeyi tehlike için istemek ondan da değerlidir. Hak için tehlikeye atılmak yalnız bir değer değil, en büyük fazilettir.

Gurur için kendini feda etmek miskince yaşamaktan ve zilletle ölmekten bin kere hayırlıdır. Fakat hak için kendini kurban etmek en büyük fazilettir.

Hakikat ihtirası bizi ahlâka ve insanlığa götüren birinci yoldur. Peygamber ve filozoflar, hakim, sanatçı ve bilginler bu yolun yol-

cularıdır: Kimi umman, kimi bir avuç su, kimi cahil, kimi gizli, kimi açık;²⁸ hakikat ihtirasında ve birlik aşkında hepsi aynı kapının kullarıdır. Kâh bir peygamberin izinde, kâh bir hakimim ağzında, kâh ise bir şairin sazında hak görünmüş ve birlik dile gelmiştir.

Hak yolunda giden zanaatçıyı bir hakim gibi yüksek tutunuz! Ve hak yolundan ayrılıp hakikati kibrine, şöhretine, vehmine kurban eden bilgini taşla tutunuz!

Sizi hülyalar içinde dolaştırıp seraplar vaat eden ve kırılıştan kırılışa düşüren sahte peygamberlerden sakınınız!²⁹

Sizi tabiatın zıddına götürmek isteyen, ruhunuzu daraltan ve kuvvetinizi israf eden sahte hakimden sakınınız!

Şişirilmiş özsüz eserlerle halkı hayrette bırakarak avlayan, ki-bir ve hırsını doyurmaktan başka emeli olmayan sahte bilgenden sakınınız!

Çürük tahta ile kötü dolaplar yapan ve sizi kandıran sahte zanaatçıdan sakınınız!

Hak yolundan ayrılan ve hakikat ihtirasını bırakan, peygamber veya marangoz olsun, ondan el çekiniz ve yüz çeviriniz! Onunla her türlü teması kesiniz, ta ki siz temiz kalasınız! Ve onu kötülüğü içinde yalnız bırakarak şiddet göstermeden, sonunda yola gelmeye mecbur edesiniz!

İş ihtirası, işine dört elle sarılmak, yorgunluğunu sevmek ve mihnetinde safa bulmaktır. İş ihtirası, işini her şeyin üstünde görmek, onun için huzurunu feda etmek, işinin her gün daha canlı, daha yaratıcı olmasını istemek ve işinden asla şikâyet etmemek ve halinden memnun olmaktır.³⁰ İş ihtirası, işinden başka şeyi sevmek, ondan asla bıkmamak, usanmamak, daima onu istemektir. İş bir görev (*fonction*), bir emir ve bir vasıta gibi yapmamak; fakat işi yalnız iş için ve iş sevgisiyle yapmaktır.

İş ihtirası, işini küçük çıkara, şöhrete ve benliğe kurban etmektir. Bir baskı altında korku ile, ümit ile iş görmemektir. “Bak ne çalışkan adam!” desinler diye asla çalışmamaktır. Yalnız ve yalnız aşk ile ve aşk için çalışmaktır. Fakat bana diyeceksiniz ki, böyle adamı nerede bulayım? İşçi, isteğiyle yeraltına girer miydi? Çiftçi, kızgın güneş altında kendi rızasıyla kavrulur muydu? Kim gele-

cekteki kârı ummadan cefaya katlanmıştır? Hangi insan hoş görülme için çarpışmamış, takdir edilmeden çalışmak istemiştir? Fakat bu telâşınız boşunadır. İş ihtirası, okyanusun dibindeki cevher gibi nâdir olmasaydı ben size, onu arayınız, bıkmadan, usanmadan arayınız, der miydiniz?

Korkarak iş yapan, ümit ettiği ve takdir beklediği için çalışan, işine kul olandır. Kölelik zincirini eliyle boynuna geçirendir. Ancak sevdiği için çalışan işinin efendisidir. Yalnız o hürriyete kavuşmuş ve köleliği kabul edenlere hükmetmek ruhun ona verdiği ödev olmuştur.

İş ihtirası, şehvete ve şöhrete kul olmayanların, işini bir âşık gibi sevenlerin, filozofların, hakimlerin, hakiki bilginlerin, büyük sanatçıların, ruhunda hürriyet olan bütün işçilerin düsturudur. Hakikat yolunda onlara hararet veren, ruhlarına sonsuz bir sabır ve dayanma gücü üfleyen iş ihtirasıdır.

Beni İsrail peygamberleri saban arkasından koşup tarla sürerek bize rehber oldular. Gandhi iplik büküp bez dokuyarak halka yol gösterdi. Hakimler iş içinde piştiler. Hikmeti³¹ çekiçe örsün arasından, kunduranın çivisinden çıkardılar. Hak uğrunda hayatlarını feda ettiler. Sanatçılar bir taş a can katmak için, bir tahtadan ruh çıkarmak için ömürlerini yıprattılar. Ruhunda hürriyet olan bütün işçiler insanlık sevgisiyle zevklerini işe vakfettiler. O kimse ki kendisini işinin efendisi sayar, hakikaten efendilik edecektir. O kimse ki işinden şikâyet eder, ruhunda sevgi olmadığı için yalnız korkarak ve ümit ederek yapar; o kimse ki işini bir baskı ve bir zulüm gibi görür, işine esir olur: Hakikaten kölelik edecektir.

İşçiler cemiyetin efendileridir. Gelecek insanlığın direkleri onların omuzlarında duruyor. Kol işçileri ve fikir işçileri, el işçileri ve dil işçileri hangi meslekte, hangi zümrede, hangi toprak ve hangi dilde olursa olsun hürriyete ulaşan, şahsiyet olan, insanlığa temel kuran insanlardır. İş onların omzunda yük, başında kâbus ve dilinde şikâyet değildir. Fakat iş onların kalbinde sevgidir, başında emel ve dilinde memnunluktur. Bir millet içinde insanlığa yönelen iş adamı, iş ihtirasına ulaşandır. İçinden gelen sonsuz hamle ile hayatını insani bir işe vakfedendir. Yoksa her gördüğün demirci veya

sanatçı işçi değildir. Hakikat yoluna zorla sürülen hakim olamaz. Çekiciden şikâyet sesi gelen demirci olamaz. İşçiler ezilen bir sınıf değildir. Belki insanlığın temelini kuranlardır. İçlerinde aşk olan ve büyük vazifeyi omuzlarına seve seve alanlardır. İşçiler yolun mihnetinden zevk alanlar, yorgunluğu hoş görenler ve yarın mutlaka muzaffer olmayı bekleyenlerdir.³²

İşine ihtirasla, sevinçle sarılan, ruhun hürriyetinde yeni bir merhaleye varmıştır.

İş ihtirasının doğurduğu ilk fazilet hayat neşesidir. Çünkü o, çabanın ve başarının sevinci içinde yüksek bir ruh seviyesini saklayacaktır. Yaratma neşesi, iş adamından çevresine yayılacak ve işçiler birbirini sevdikçe, dayanışmaları güçlendikçe iş örgütü gittikçe yerleşecektir.

İş sevgisinin meydana getirdiği ikinci fazilet yaptığı işten memnun olmaktır. Şevk ve gayret içinde, her an yaptığı ve yarattığı şeyin en güzel şey olduğunu bilmektir. İşçi yapıcıdır, yaratıcıdır. Çırak olsun usta olsun yaptığı, insanlığa katılmış bir değerdir. O bu görevle başa baş parazit insanlar üstünde bir değer olduğunu bilmeli ve onun sevinci ve gururunu duymalıdır.

İş ihtirasının verdiği üçüncü fazilet, güçlü olmak, beklemek ve direnmektir. Zaman olur ki yolumuzda uçurumlar açılır. İnsanlar bizi terk eder, eşya bizi terk eder. Zaman olur gaflet içinde kaldığımızı anlayarak başımızı taştan taş vurmaya isteriz. Fakat içinde gerçek duygusu, iş ihtirası olan; yalnız zafer, her halde zafer isteyen telâş etmeyecek, yeise düşmeyecektir. Yetkinliği neticeye hemen ulaşmada değil, fakat işi sevmeye bulan asla ulaşmak için çırpınmayacak; hedefe doğru emniyetle, kuvvetle yürüyecektir.

Sonsuzca isteyen, hakikatten her halde ve daima bir şeyler elde edecek; sınırlı isteyen telâş edecek, şaşırarak, beklemenin azabı içinde buhranlar geçirecek ve bir gün küçük ve yakın hedeflere ulaşınca “beklediğim bu muydu” diyerek hayal kırıklığına uğrayacaktır.

Tesir etme sevgisi, ruhun kendini kendi dışında tamamlamak için yaptığı olgun (yetkin) halde bir gayrettir. Etki aşkı inanışla olaylar arasında köprüdür; ruhla âlem arasında birliğe ulaşmak

için yapılan en yüksek hamledir. İnsanın kendini aşması ve insanlara tesir etmesi için enginlere açılmasıdır. Ruhu, zekâ kalesine kapanıp kalmaktan, gurura ve benciliğe kul olup yalnızlığa çekilmekten, inancı bir his garabeti gibi zindanda bırakmaktan kurtarmaktır. Tesir sevgisi, telkinin İsrâfil sürü gibi esen yeliyle ruhları birlik haline koymaktır. Bir dâva uğrunda birleşenlerden kahramanlar, alçakgönüllü feragat adamları çıkarmaktır. İnancı, hareket halinde, fiil halinde zindanından, zincirlerinden kurtararak âlemlerle birleştirmektir.

Ruh, tesir etme sevgisi ile kendini toplumla tamamlar ve kişilik olur. Zincirlerini kırarak yeryüzüne ateşi indiren Prometheus olur. Tasavvuru fiil haline getiren hürriyet olur. Tesir etme aşkı, parçayı bütünle, ferdi cemiyetle, insanı insanlıkla birleştiren en yüce fiil olur.

İnsanın kişi olması, ruhun hürriyetini kazanması için hakikat ihtirası, iş ihtirası yetmez. Gerçekten gafil olan körlük halindedir. Hakikat için yola çıkan fakat yolun mihnetine katlanmasını bilmeyen, işinin, cemiyetin kölesidir. Hayat iksirini arayan, yolun cefasına katlanan, fakat tesir aşkının inancını yamak şevkinden yoksun olan da henüz hürriyete kavuşmamıştır. Çünkü onun ruhu ya yalnız tasavvur halindedir, inanış halindedir, ya da yalnız hareket, fiil, irade halindedir. Tesir aşkına sahip olmak, ihtirasın kanatlanması demektir, güçsüz tasavvurun fiille güç kazanması, yoksul fiilin tasavvurla zengin olması demektir. Tesir aşkı varlığın birliğine doğru yol almaktır. Ruhun hürriyetinde ilk büyük merhaleyi aşmaktır.

Tesir etme sevgisi peygamberlerin, hakimlerin, filozofların sevgisidir. Büyük telkin adamları ve hatiplerin sevgisidir. Büyük idealcilerin, şehitlerin ve insanlık kurbanlarının sevgisidir. Tesir aşkı, hakikati gören ve yolun mihnetine katlanan işçilerin sevgisidir. Tesir aşkı, insanlık uğrunda kendini feda eden, dehrin belasını kabul eden insanların sevgisidir. Büyük insan yalnız hakikati gören ve yolun cefasına katlanan değildir. Büyük insan hakikat için cidal eden, hakikati fiil haline koyan ve hakikat uğrunda kendini ateşe atmaktan ve çarmıha gerilmekten zevk duyan insandır.

Peygamberler, hakikat uğrunda recme uğradılar, zincire vuruldular, çöllerde terk edildiler. Hakimler hazineleri küçümsediler, sultanları hiçe saydılar. Tesir sevgisi uğruna dünyalarını feda ettiler. Çünkü inancını telkin etmeyen, fikrin belasını çekmeyen sahte peygamberdir. İnanişını fiil haline koymayan, sultanlara meydan okumayan, hakim değildir.

İş ihtirası bize kendinden geçmeyi öğretti. Kendimizden geçmeyi ve hedefimiz içinde kendimizi unutmayı öğretti. Tesir etme aşkı bize kendini fedayı öğretecektir. Gururu, nahveti, övünmeyi aşarak gönülsüzlüğe ulaşmanın yetmediğini, hayatın kendisini feda etmek ve candan geçmek lâzım olduğunu tâlim edecektir. İş ihtirası konusunda kendini unutturmadır. Allah'ı arayan Allah'ta fani olacaktır. İnsanlığı arayan, insanlıkta fani olacaktır. Fakat tesir aşkı ancak nefsi feda ile, kurban ile gerçekleşir. Kurban insanlığın yaratıcısıdır. Yaşamaya hak kazanmak için ölmek bilmek gerekir. Yaratarak devam etmek için, nefsinin kurban etmek gerektir.

Yaratış, nefsi fedanın eseridir. Prometheus insanı yaratmak için nefsinin feda etti. İsa insanlığı yaratmak için nefsinin feda etti. Tesir aşkı, hakikat zaferine ulaşmak için kendini aradan silmektir. Dâhi kendini aradan silerek eseriyle devam edendir. Ölerek yaşayandır.

İnsan, tesir etme sevgisiyle iradeli ve aktif (faal) olmuştur. Faal olmakla ruhu hürriyet kazanmıştır. Ruhun hürriyeti böylece bir menzil daha aşmış yani faziletlerle ulaşmıştır.

Tesir aşkının kazandırdığı birinci fazilet yaratıcılıktır.

Artık insan yalnız arayan ve bilen değildir. Fakat bildiğini yapan, kabul ettiren, hakikat imanını kurmak için gerçeğin üstüne yükselendir.

İkinci fazilet, alçakgönüllülüktür. İmanla eşyayı, ruhla âlemi birleştirmek için, bir fikri özel bir kanaat olmaktan çıkarıp kamu inancı haline getirmek için mutlaka benlik dâvasından vazgeçmek, alçakgönüllülüğe erişmek gerekir.

Üçüncü fazilet kızmamak, kırılmamak, kin beslememektir. Çevreye tesir etmek için ruh ve âlemi birlik halinde görmek, her şeyde aynı fikrin tecellisini bulmak gerektir.

Ruh ile âlemi birlik halinde gören için birliğin dışında başka bir âlem yoktur. Her hareket, her fikir ya birliğin kendisidir veya parçasıdır. Birlikse bizim aynımızdır. Birliğin parçası ise eksik hakikattir.

Kızmak, fikri bir kale içine hapsetmektir. Kırılmak birlikten gafil olmaktır. Kin beslemek Don Kişot'un değirmene hücumu gibi hayali bir kuvvetle hücum etmek ve iyiliğin dışında kötülük farz etmektir. Halbuki iyilik, ancak birliğin gerçekleşmesidir. Ruhun âlemle bir fikirde birleşmesidir. Ve noksanlığa karşı kızmak, kırılmak ve kin beslemek boşuna ve manasızdır. Kızmak ve kırılmak: Kendi içine hapsolup tesir kuvvetini büsbütün kaybetmektir.

Tesir aşkının bize verdiği son ve en büyük fazilet nefsi feda etmektir. İnsanlığın kemâli kurban iledir. Kurban, ideal uğrunda şehit olmaktır. İstirabın ateşinde kalpleri eritmektir. İnsani cüretle misâl olmaktır.

Kendini fedayı göze alan mutlaka zafere ulaşacaktır. Nefsini fedaya ulaşamayan, yarı yolda kalacaktır. Başından geçemeyen zaferden vazgeçmelidir. Cânâna varmak isteyen canını feda etmelidir.

Kurban!.. Ey her şeyden uyanık kendinden geçiş!.. Sözde-kahramanın yüzündeki maskeyi yalnız sen yırtacaksın. Bizi noksanlıktan insanlığa yalnız sen ulaştıracaksın!

Sonsuzluk sevgisi, hayat iksirine asla ulaştım dememek, her menzilde yeni baştan yola çıkmaktır. Sonsuzluk aşkı, birliğe, tabiat, kemâle susamaktır. Bedenin, cemiyetin zincirlerinden kurtularak enginlere açılmaktır. Sonsuzluğa âşık olmaktır. Hudutsuz bir imkânlar âlemi karşısında, her gün yeni kıtalar keşfeden hedefsiz yolcu olmaktır. Bir gün bir kutba ulaşmak ve kutupların arkasında yeni kutuplar bulmaktır. İnanışların kapalı fanusunu kırarak, onun yerine sonsuzluğa imanı koymaktır.

Bilinmeze ve sırlara esir olmamak, fakat ruhun ışığını bilinmezlere çevirmek ve sırlara doğru yelken açmaktır. Yeni hakikatler karşısında asla hayret ve isyan duymamak, varlığın birliğini onlarla her an tamamlamaya hazır bulunmaktır.

Güzelliği, bedenin hazlarına ve cemiyetin değişen değerlerine hasretmemek; güzeli, sonsuz tabiatla ruhumuzun kaynaşmasında, daima yeni birlikte aramaktır. Doğruluğu, kolektif heyetlerin her

an değişen kanaatlerinde değil, fakat derinliğine girmek için büyük bir şevkle çalıştığımız tabiat ve ruhun, yani birliğin düzeninde bulmaktır.

İyiliği, uzviyete ve cemiyete uygun olan fiilde değil, fakat sonsuz âlemin kendi kendini yaratan ve her an yeniden tamamlanan birliğinde görmektir.

Sonsuzluk sevgisi, hakikatin, güzelin, doğrunun, iyinin kaynağını bulmuştur. Onları izafi değerler olmaktan kurtarmış; “olan”ı aynı zamanda ideal, “mutlak”ı aynı zamanda ilerleyen ilkeler (*principes*) haline getirmiştir.

Hakikat bizdedir, eşyadadır ve böyle olduğu için “olan” ve mutlaklıdır. Fakat sonsuz âleme karşı açlığımızla hakikat değişmeyecek, biteviye ilerleyecektir. Güzellik bizde ve eşyadadır; ve bu sebepten hem olgu hem mutlaklıdır. Fakat sonsuzluk sevgisi, güzelin alanını her an genişletecek; o değişmeyecek, devamlı olarak ilerleyecektir.

Hakikat sonsuz tabiatla ve sonsuzluğa karşı duyulan ihtirastadır. Güzellik sonsuz tabiatla ve sonsuzluğun sevilmesindedir.

Yazık o gün gelir gelmez can kaygısına düşüp feryat edenlere! Yazık o aşkı inkâr edenlere, feragati hor görerek kurban ile alay edenlere! Yazık o insanlık şhidini silik bir hatıra sanıp, fazilete karşı unutulma tehdidini savuranlara!

Sizin için çalınacak saat yaklaşmıştır: Vicdan azabını kim temizleyecek? Topraklara karışacaksınız, eserinizi nerede? Otlar ve hayvanlar gibi gelip geçeceksiniz; mahvolmak zaten mukadderken, insani ve muazzam bir eserin içinde yaşamaktan güneş durdukça maahrum olacaksınız.

Muhammed, Allah’ın başlangıçsızlığı ve sonsuzluğuna âşıktı. “*Vema arefnâke hakkan illâ bimarifetike.*” - Hadis.

Ey tabiat! Sırların nihayetsizdir, ben karşınızda acizimi itiraf ediyorum. Seni aramaktan vazgeçiyorum, demeyeceksin. Fakat, “Ey tabiat! Sırların nihayetsizdir. Ve ben bu nihayetsizlik karşısında daima artan bir şevk duyuyorum. Nefes aldıkça aramak, her an derinliğe daha fazla sokulmak için aşkım var!” diyeceksin. Çünkü âlemin hudutsuzluğundan ürken, aramaktan vazgeçen, açılmamak üzere hakikate gözlerini kapamıştır.

Mevhumelere esir olanlar, cemiyetin zincirleri içinde kalanlar, korkuları ve ümitleri ile yaşayanlar yalnızlığın azabı içinde kıvrılarak tek başına kalmamak için çırpınanlardır.

Kör inanış fanusunu kıramayan, cemiyete son menzil gibi bakacak ve bir mağara uykusu içinde kalacaktır.

Kör inanış fanusunu kıran ve, heyhat ki, yalnızlığın azabıyla kıvranan sonsuzluğa atılmak cüretini duyamayacak; terk edilmiş ruhunda teselli arayacak; teselli için mevhumelere, hayallere, korku ve ümitlere tekrar dönecektir. Yazık o imansızlara ki eksik hakikat olan ruhun kudretine inanmamışlardır. Aldanmak ve avunmak için inkâr ettikleri âleme bedbaht olarak dönmüşlerdir.

Sonsuzluk sevgisi ruhumuza öyle nihayetsiz hamle verir ki; bütün sonlu arzuları, onların azap ve pişmanlığını, bütün geçici değerleri, onların korku ve ümidini, gerimizde kaybolan bir yol gibi terk edip geçeriz. Hazlar bizim efendimiz değil artık kölemizdir. Değerler bizim sultanımız değil fakat cânânımızdır. Cemiyet başımızda heyulâ, kalbimizde teselli ve avunma değildir. Birliği tamamlayan bir unsurdur. Ruhun kendine doğru çevrildiği bir hedeftir.

Neleri ardında bırakacaksın? Neleri aşkın için terk edeceksin? İlk cumhurun kanaatini: Ki o kanaate sen esir idin. Ondan bir heyulâ gibi korkuyordun. Veya içindeki yalnızlık ejderini öldürmek için inanmadan ona teselli gibi bağlanıyordun. İlk defa cumhurun kanaatini, onun hesabına, terk edeceksin. Halk ne der ve ne diyecek diye vehim ve hayal içinde kalmayacaksın. Cumhura rağmen ve daima cumhur için olacaksın!

Ve sonra çıkarlarını terk edeceksin: Ki o çıkarlar senin efendindi. Âlemi ondan ibaret görüyordun. Eşya onun başladığı yerde başlıyor ve bittiği yerde bitiyordu. Dostluk onunla kaimdi. Kendi çıkarını başkasının faydası için, dostlarının mutluluğu için, vatan için, sonsuzluğa karşı duyduğun sevgi için terk edeceksin.

Ve sonra en meşru huzurunu, mutluluğunu terk edeceksin. Bu benim elbette hakkımdır, diyordun! Çünkü sen dostuna sadık olduğunu ve halka hizmet ettiğini ilân ediyordun. Halka hizmetin bitecektir. Bir an gelecek ki dostuna sadakatin düşmanlık olacak-

tır. Ve halka hizmetin ihanet yerine geçecektir. Dostluğun ötesinde vatan var. Vatanın maverasında insanlık var. İnsanlığın arkasında sonsuzluk var. Ve sen sonsuzluk sevgisi ile en meşru huzurunu, en haklı saadetini gün gelecek ki terk edeceksin!

Ve daha sonra bütün düşkünlüklerini terk edeceksin! Benim onlardan kime zararım var, diyordun. Kendi âleminde kendi buhranlarıyla yaşıyordun. Hayır! Sen düşkünlüklerinden kurtulmak istiyorsun. Fakat ne yazık onları üzerinden silkip atamıyor, bir türlü vazgeçilemeyen günahlar gibi, onlardan memnun görünmeye çalışıyorsun. Niçin kendini zorlayarak tabiata karşı gideceksin? Neden boş yere kuvvetini israf edecek ve bu dövüşten daha fazla yenilmiş olarak çıkacaksın? Bunların hiçbirine lüzum yok. Aşkını tabiatın sonsuzluğuna ver; asla bitmeyen, tükenmeyen hakikati, güzelliği ve iyiliği ara. Her menzilin ardında yeni menziller bul. Ruhun, şahlanmış bir at gibi, maddenin bağlarını çözecek; düşkünlüklerin güneş altındaki buz yığınları gibi kendiliğinden dağılacak ve kaybolacaktır.

Ve ondan sonra benlik dâvasından geçeceksin. Gururunu ve övünmeni terk edeceksin! Şeytanı haktan ayırıp fesadının tuzağına düşüren benlik dâvası değil midir? Her kim ki birliğin yanında bir zerre olan zekâsıyla gururlanır ve kendini eşyanın üstünde farz eder. Her kim ki içinde cevher yoktur ve kendini ayrı bir âlem zanneder; yalnızlık cehenneminde yanmak onun cezasıdır. Sahte dostlarla kuşatılmak, aldatılmak; sevgiden ayrı kalmak, terk edilmek onun cezasıdır. Nice sultanlar, benlik yüzünden perişan oldular. Nice hükümler kibir ve nahvetleriyle terk edildiler. Yalnızlığın azabı içinde can verdiler. Sen gururunu asla kırmadın. Gaflet içinde onu bir fazilet ve bir cevher gibi sakladın. Sen o yüzden hakiki dostlarını kaybettin. İnsanlar birer birer içlerinin kapısını sana karşı örttüler. Seni yalnız riya karşıladı. Ve hile arkandan koştu. Terk edildin, azap çektin ve bu azabın kibrinden ve benciliğinden geldiğini asla anlamadın.

Fakat ben bu kökleşmiş derdi nasıl terk edeyim? İçimdeki bu ejderi nasıl çıkarıp atayım, diye tasalanma! Çünkü sonsuzluk sevgisi seni birliğin bitmez tükenmez hakikatlerine, güzelliklerine, iyi-

liklerine boğacak; uğraştığın işe bütün varlığını vermeni, kendinden geçmeni, kendini feda etmeni öğretecektir.

Yanlış inanışlarını³³ terk edeceksin! Ben şeytanı zaten içimden attım; artık bende masalların, sırların ve bilinmezın yeri kalmadı, deme! Çünkü yanlış inanışlar yalnız gökten inenler değildir. “Kurtuldum!” dediğin gün omzunda en büyük pençeler vardı. Hakiki asalet olan ruh ve ahlâk asaletiyle kalacaksın! Zadeğânlık masalını ve eşraflık efsanesini terk edeceksin. Eşyayı olduğu gibi göreceksin. Vehimler ve kuruntular içinde kalmayacaksın! Gafiller ve basiret gözlüler; sevenler ve sevmesini bilmeyenler; korkanlar, ümit edenler, yalnız aşka inanan ve aşk içinde yaşayanlar, benliğinden geçemeyenler, kabarma ve böbürlenme içinde mahvolanlar meydanda dururken, artık yine insanların eşit olduğundan, olması lâzım geldiğinden bahsetmeyeceksin! Demagoji denilen boş bir hayale esir olup gaflet içinde yüzmeyeceksin! Çünkü sonsuzluk sevgisi, eşyayı sana gösterecek ve gözündeki perdeyi büsbütün kaldıracaktır!

Ve en sonra gelecek ümidini terk edeceksin! Omuzlarından bütün yüklerimi attım, hiçbir şeye esir değilim, deme! Gelecek ümidine esirsin! Eğer feragate katlanıyorsan, yarın daha büyük şeylere sahip olmak içindir. Eğer bugünkü çıkarını terk ediyorsan, daha büyük çıkarlar kazanmak içindir.

Gelecek ümidini kalbinden silmedikçe ne feragatinde değer, ne cüretinde mana, ne gönülsüzlüğünde fazilet vardır. Bugün verdiğini yarın alacaksan, bezirgândan ne farkın kalır? Almamak üzere vereceksin. Ödenmemek için yapacaksın. Çünkü zafer ancak bu veriştir. Gelecek ümidini kalbinden silmeyen, beklediği çıkmayınca meyus olacak, hayal kırıklığına uğrayacaktır. Ve fazilet bitecektir. Hiçbir kuvvet, gelecek ümidini senin kalbinden çıkarmayacaktır. Yalnız ve yalnız tabiatın sonsuz güzelliğine, iyiliğe, hakikate âşık olduğun zaman, asla korktuğun için ve ümit ettiğin için yapmayacaksın; doğruluk aşkıyla, sonsuzluk sevgisiyle yapacaksın.

Açıklık ihtirası, ahlâkın çatısıdır. İnsanın hürriyete ulaşması ve ahlâki varlık olmasıdır. Açıklık ihtirasına ulaşmayan insan, ruhu

ne kadar olgun olursa olsun, ahlâkça noksandır. Şeytan, ruhun bütün iktidarlarına sahip olduğu halde açıklık ihtirasınana ulaşmadığı için Tanrı'nın gözünden kovulmuş oldu. Hayat iksirini arayan ve yolun mihnetine katlanan, yolu yol için isteyen ve dünyaya tesir eden, asla ulaştım demeyen, iksirin arkasında iksirler bulan kudretli insandır. Faziletleriyle, insanlık binasına temel kurandır. Fakat kudretli olmak, büyük olmak değildir. Büyük olmak için ruhu kudretli olmak ve ruhun faziletlerine sahip olmak eylemiyle kemâle gelmek lâzımdır.

Açıklık ihtirası, peygamberlerin ve hakimlerin baştacıdır. İnsanlık kahramanlarının, büyük insanların faziletidir. Ona sahip olan, erginlerin sofrasında yer bulandır. Aşkın ışığı altında hakikatten gayri bir şey bırakmayandır. Hayatı karanlıktan, gizliden ve sırlardan kurtarandır. Ruhun açıklığı ve aydınlığı önünde gizli ve müphem hiçbir noktaya imkân vermeyendir.

Açıklık ihtirası, ahlâk açıklığı yapısının çatısıdır. Yalanın, sahte hayatın ve utancın üstüne yükselmektir. Hak ile halkı bir görmektir. Hak için halk elinde taşlanmayı, kötülenmeyi kabul etmektir. İnandığını, yaptığını ilân etmek, onun neticelerinden asla korkmaktır. Kusurunu itiraf etmek, günahını halkın karşısında bağırarak, halkın kötülenmesi ve hor görmesiyle nefsini temizlemektir. Hayatında gizli, karanlık bir taraf bırakmamaktır.

Doğru fiilini halka rağmen ilân etmek ve yanlış fiilini halk için ve halkın kötülenmesi için açığa vurmaktır. Açıklık ihtirası peygamberlerin ve erenlerin; hakimlerin ve büyük insanların ihtirasıdır.

Açıklık ihtirası, mevhumeleri büsbütün aşmak; maddeye ve ruha sultanlık etmektir. İnsan ancak, açıklık ihtirasıyladır ki günahın, suçun ve utancın perdesi altında saklanmış olan gizli hayatını aydınlığa çıkaracaktır. Ya suçu itiraf ederek ruhunu temizleyecek, ya günahın üstüne yükselerek değerleri aşacak; yalandan, sahte hayattan nefret eden hakiki ahlâka ulaşacaktır.

Vicdanın mahkemesi boş sözdür: İtiraf edilmemiş günah, teşhir edilmemiş fiil, hakiki ahlâkın önünde Çin seddi olacaktır. Gizli kalan, utancın perdesi altında saklanan hayat, iki ejder, iki tabiat galatı doğuracaktır: Ya itiraf edilmemiş cürüm yalan olarak, sahte

hayat olarak cemiyeti yiyen bir ejder gibi devam edecektir. Ya gizli kalan hareket kuruntu olacak, vehm olacak, insan azap içinde kendi kendini yiyecektir. Biz bu azaba vicdanın mahkemesi diyoruz. O ne ruhumuza iç açılması verecek, ne cemiyete ahlâki düzen getirecektir.

Saklanmış kabahatler ve vicdan azapları ruhumuzda ihtilâli, cemiyette sahte hayatı devam ettirmekten başka hiçbir şey yaratmayacaktır.

İnsanlar, ruha sükûn ve açılma vermek için bazen vicdanın mahkemesine başvurdular. Allah'ın kayırmasına sığındılar. Kurtuluşu kendi içine kapanmada buldular. Heyhat ki eşyanın hakikatinden gaflet ettiler. Ruhu buhranlar, kuruntular ve gizliliğin azabı içinde bıraktılar. Nefsi boş yere zorladılar ve tabiata karşı gittiler.

Bazen de iç dramına bir son vermek için, vicdan azabı dedikleri ruh ihtilâlini söndürmek için, içlerindeki zehri boşaltacak bir yatak aradılar. Ve zaman zaman şeyhin veya rahibin huzurunda yapılmış gizli bir itirafta selâmet buldular.

Heyhat ki yine hakikatten gaflet ettiler! Çünkü bu itiraf karanlığı ve gizli hayatı kaldırmamıştı. Korkakça yapılmış ve ruhun kahramanlığını öldürmüştü. Zehrin kaynağını kurutmamış, boş yere ve iğreti bir devâ bulmuştu.

Fakat dinler, bazen hakikate cidden ulaştılar. Ruhumuzu buhran içinde bırakan perdeyi yırtarak açıklık ihtirasına el koydular. Ruhun kurtuluşu halkın huzuruna çıkıp günahını ilân etmektedir. Halkın huzuru, hakkın huzurudur. Allah'ın kayırması, yalnız kendini kötü görmeyi (melâmeti) kabul edenler içindir, dediler. Biz bu hak yolunu bulanlarla beraberiz. Ve onlar gibi diyoruz ki, faziletlerin fazileti, perdeyi yırtan ve gizli hayatın üstüne yükselen açıklık ihtirasıdır.

Açıklık ihtirası, bize en büyük fazilet olan doğruluğu öğretecektir. Eski cemiyetler, “doğru olunuz” demiş, dinler doğru olmak için bizi cehennem azabıyla tehdit etmiş, ne değeri var! Doğruluk bir hükmü takip ettikten ve bir cebrin arkasından geldikten sonra bütün asillliğini kaybetmiştir. Çünkü cehennem tehdidiyle ve kanun korkusuyla elde edilen doğruluk, sahneye zorla sürülen gözleri

yaşlı bir çocuk gibidir ki, şaşkın hareketleriyle bütün temsili bozacaktır. Ruhunda kudret olmayan ve dıştan sürüklenen insanın görenek doğruluğu neye yarar? Bize korktuğu ve ümit ettiği için değil, kibrinden, övünmesinden ve kimseye boyun eğmediğinden değil, fakat yalnız açıklık ihtirasıyla, aydınlık sevgisiyle doğru olan insan gerek! Doğruluk, ahlâki âlemin o dar kapısıdır³⁴ ki, oradan ancak ruhunda aşk olanlar geçer, boynundan zincirleri atanlar, ihtirasın basamaklarından adım adım yükselerek açıklık ihtirasına ulaşanlar geçer.

Açıklık ihtirası, bize asık yüzlü, haşın sözlü doğruluğu değil, ruhumuza giren munis ve cazibeli doğruluğu öğretecektir. Korku ile doğru olan, korkunun nüfuz etmediği yerde eğri kalacaktır. Ümit ile doğru olan, umduğu çıkmadığı zaman kalbini kapayacaktır. Övünme yüzünden doğru olan, boş yere kalpleri kıracak ve yalnızlık zindanına kapanacaktır. Fakat aşk ile doğru olan, gönüllere girecek ve insanları birbirine bağlayacaktır. Kimsenin kusurunu yüzüne vurmayacak, yalnız kendi kusurundan söz edecektir. Kimsenin mutluluğunu boş yere bozmayacak, yalnız kendi saâdetini feda edecektir. Doğruluk onun elinde bir hançer olmayacak, gözleminde ışık ve sıcaklık veren bir güneş gibi parlayacaktır. Aşk ile doğru olan en derin benliğini açacak ve en derin benliğinde yer bulacaktır. Samimilik diye işte buna derler! Yoksa o sıradan ucuz bir matah değildir. Ona erişen ahlâk âlemine girmiştir. Ruhu erginliğe ulaşmış ve erenler sofrasında yer bulmuştur. Dostluk denilen hür ve olgun insanların faziletine lâayık olmuştur.

Zannetmeyin ki ben sizi bana benzediğiniz için ve aynı hakikatleri söylediğiniz için seviyorum. Hayır! Ben sizi benden farklı olduğunuz ve hakikate yeni cephelerinden baktığınız için seviyorum. Çünkü insan ihtiraslarında da derinleştikçe şahsiyet kazanacak ve şahsiyetli oldukça başkalarından sayısız farklarla ayrılacaktır. Fakat zaten bana benzeseydiniz ne lüzumunuz kalırdı? Çokluk olmasaydı, birliğin manası mı olurdu? Ruhumuzun bu bin bir cilveli çeşitliliği değil midir ki beni size bağlıyor ve zıtların toplanmasından bizi hakka ulaştırıyor. Şahsiyetlerin birleşmesinden bizi insanlığa götürüyor.

Beni İsrail peygamberleri gibi kavminizi kötölemeyiniz; üzerine göğün belalarını dâvet etmeyiniz. Fakat yalnız hakikati gösteriniz ve doğru yoldan bahsediniz. Kimsenin kusurunu yüzüne vurmayınız. Ona yalnız iyi olmanın çarelerini söyleyin; ve asla sizde kötülük var, ruhunuz eksiklerle doludur, demeyiniz. Fakat büyük iş görmek ahlâklı olmaklardır, ahlâklı olmak ruhu kuvvetli olmaklardır. Ve ruhun kuvveti yalnız şu yolladır, deyiniz. Halkın karşısında eksiksiz ve günahsız görünmek vehmine kapılmayınız; kendinizi itham ediniz! Halkın huzurunda hatanızı itiraf ediniz. Büyüklük bu kendinizi yermedir³⁵ ve ruhun kudreti bu itirafta meydana çıkacaktır.

Eşyanın hakikatinden gaflet etmeyiniz. İradeyle âleme bir şey katmak, ondan bir şeyi eksiltmek hülyasından kendinizi kurtarınız! Çünkü eşya³⁶ asla değişmez; onun gelişmesi kendi içindedir. Satranç taşları gibi biz eşyayı yan yana koyarız, birbirinden ayırırız. Benzeyenleri bir araya getiririz. Âleme düzen verdik zannederiz. Fakat eşya yine o eşyadır.

Öyle ise yeise düşüp yoldan sapmak mı lâzım? Bu kör dövüşünün sonu yoktur diyerek savaş meydanını bırakmak mı lâzım? Hayır, hayır! Bıkmadan usanmadan, biteviye söyleyiniz ve telkin ediniz ki, biz eşyanın düzenini değiştirmek istemiyoruz. İçimizde uyuyan kudreti uyandırmak, gizliyi meydana çıkarmak, var olan ve gerçek olan kuvvetlere dayanmak istiyoruz. Biz asla olmayacak şeyler istemiyoruz. Hiçbir vakit cansıza can katalım, içi kararmış olana ruh üfleyelim, demiyoruz. Fakat taşları ayırmak, ayıklamak, birbirine benzeyenleri yan yana koymak istiyoruz.

Aramızda bir perde var: Bu yanda duran öteki kuklaların ipini çekiyor ve öte yanda duran buradaki kuklaları oynatıyor. Kimse perdenin arkasını bilmediği halde yine herkes sanıyor ki, ip kendi elindedir. Âkıbet bir gün perde düşünce bütün âlem birbirini görecektir. Anlayacaktır ki, ne oynayan var ne de oynatan! Hepsi bir oyuncunun elindedir. Ve günü gelince kuklalar kutusuna yerleşecektir.

Timoçin, Gökçe'yi öldürdü. Kayser, İsa'yı çarmıha gerdi. Elinde kırbaçı tutan, kimseden akıl danışmayacak ve gücü yetmeyen,

fikri, zorla susturacaktır. Hayata inmeyip bulutlarda gezen fikre dokunmaya zaten lüzum yoktur. Çünkü o, göklerdeki zindanında açlığından ölecektir.

Muhammed, gökten yere indiği için, hakkı kuvvetle bir kıldığı için “fahr-i-kâinat” olmuştur.

Açıklık ihtirasıyla ruhu temizlenen insan, ahlâk âlemine tamamen girmiştir. Ahlâk âlemi, ideal olan insanlık âlemi ile gerçek olan ruh âleminin temasa geldiği yerdir. Ruhun ideale (ülküye) samsamış olduğu, bütün gayretini oraya ulaşmak için sarf ettiği yerdir. Bunun içindir ki ahlâk âlemi ruhun arınmış, seçkinleşmiş ve üstün bir hedefe çevrilmiş olan fiillerinin âlemidir. Orada yalnız hedefler ve fiiller vardır.

Birinci hedef “birlik”tir. Orada her şey birleşecek, çatışmalar ve kinler bir bütünün içinde kaybolacaktır.

İkinci hedef “kendine yetme”dir: Birlik halinde âlem yetkin olacak, yani hedefi sonsuz olacak ve orada bütün eksiklikler birbirlerini tamamlayacak. İyilik eşyaya hâkim olacaktır.

Üçüncü hedef “sükûn”dur; ruhun şevkleri sonsuz oluşta kendine yetecek, gerçeklerin bütün hazlarını görmek için eşyaya ve çokluğa dönmekten başka dilek kalmayacaktır. O zaman ruh, tamamlığın verdiği mutlak bir sükûn ve rahatlığa kavuşacaktır.

Dördüncü hedef “mertebeler”dir: Varlığın oluşunda sükûna kavuşan insan, bu hedefe yaklaşan ve ondan uzak kalanları mertebelere ayıracak ve bir mertebeden ötekine geçmeyi daima mümkün görecektir.

Beşinci hedef “adalet”tir ki, gerçeğin düzenine ve ruhun mertebelerine uygun hareket etmektir. İnsan bu hedefle birlikten yine çokluğa, kendine yetmekten eksikliğe inecek, ideali sakat gerçeikle temasa getirecektir.

Birlik, eşyada fark görmemektir. Senle benin üstüne yükselmektir. Bütün insanlara bir gözle bakmak; milliyet dâvalarını, sınıf kinlerini aşarak insanlığa ulaşmaktır. Birlik, zıt olan şeyleri düşman gibi değil, fakat birbirini tamamlayan parçalar gibi kabul etmektir. Eşya bütün çeşitleri ile zaman zaman değişip asla bir kalıba girmediği halde; bu ebedi oluşun evrensel varlıktaki civelardan ve

sonsuz bir ummandaki dalgalardan başka bir şey olmadığını teslim etmek gerekir. Çünkü, âlemde değişmenin ölçüsü zamandır, diye bir kanaat var: Zaman sürekli bir yaratılış halindeki birliğin zuhurudur. Zaman, mekânın ebediliğidir. O bir ânı daim, ezeli bir halihazırdır. Zaman, değişmeler içindeki değişmezin şuurudur. Çoklukta tecelli eden birliğin düşünülmesidir.

Birlik, milliyeti aşarak insanlığa ulaşmak; vatan sevgisinden insanlık idealine yükselmektir. İnsani ahlâkın esaslarına dayandığı için vatan sevgisi onun temelidir. İnsan olduğu ve insani ahlâka inandığı için yurtsever olmaktır. İnsani ahlâkı çiğneyen bir yurtseverlikten her ne pahasına olsa vazgeçmektir. Vatana hizmet bahanesiyle yalanı, sahteyi ve hileyi asla kabul etmemek, yüce bir gayeye götürdüğü bahanesiyle geçilen yoldaki kötülükleri asla meşru görmemektir. Birliğe ermiş ve kemâle gelmiş olan insanlığı, yığın için ve kalabalık için asla feda etmemek; gerçek hürliğe ulaşmış olan ruhu cumhur için ve cumhur uğruna nefsinin fedaya sevk etmemektir.

Birlik, insani vatanseverlik ve ortaklaşa fertçiliktir. Yani hakikat ne yalnız insanlıkta ne de başlangıç olan vatanseverlikte olmayıp, ancak insani gayeye yükselmek isteyen vatan sevgisinde olduğunu kabul etmektir. Ve birliğin ne başıboş (*anarchique*) fertçilikle, ne de insanları bir atom yığını sanan toplumculukta değil, ancak ortak hedeflere çevrilen ruhun hür fiillerinde olduğunu göstermektir.

İnsaniyetçilik, tek başına bir sevgi ve bir ülkücülüktür.³⁷ Onun kurbanları ve şehitleri vardır. Fakat o zaferden vazgeçerek yalnız onun aşkına bağlanmış. Ne yapayını ben o aşkı ki hedefini kaybetmiştir.

Vatanseverlik, yalnız başına bir zafer ve bir gerçektir. Onun kahramanları ve dâhileri vardır. Fakat o, aşkı terk ederek, çirkin ve eksik hakikate esir olmuştur. Ne yapayım ben o zaferi ki gelişmeyi öldürmüştür.

Gerçek ve ideal tek başına alınınca noksanlık ve hayalciliktir. Hakikat ancak bunların birleşmesindedir. Bunları kuşatan birliktedir. Birlik ise yalnız insani vatanseverliktir.

Ruhun hürriyetine ulaşmak, içten muhtarlığı olan ferde ulaşmak bir gaye, bir idealdir. Fakat hiçbir hedefe bağlanmayan ferdin hürriyeti tabiat düzenine isyandır. Ve âkıbet gerçeğin darbesine uğrayarak kanatlarını kırmaya mahkûm olacaktır. Tabiat elinde harap olan ruhun hürriyeti bana ne lâzım! Cemiyetin zaruretine bağlı kalmak ve kamu baskısı altında içten gelen ruh hamlesini öldürmek eksik bir gerçek ve yalnızca olağan bir şeydir. Fakat ruh olmadıktan sonra kalıp neye yarar! Kendini aşmak arzusunu yok ettikten sonra, kitlelerin kör kuvveti neye yarar?

Bir yandan Çin şeddi ile birbirinden ayrılık, yalnızlık azabına esir ferdin hürriyeti bizi baş döndürücü bir boşluk³⁸ haline götürecektir. Ötede kitlelerin kör kuvvetine esir eden, keyfiyeti kemiyet³⁹ elinde bayağılaştıran, kişiliğimizi ayağa düşüren, sıradan söze kurban eden cemiyetin zarureti, bizi ölü bir sükûn içinde bırakacaktır. Çünkü bunlar eksik, tamamlanmamış gerçeklerdir. Hakikat ancak birliktedir. Birlik ise ortaklaşa fertçiliktedir.⁴⁰

Vatan, insanlığa ulaşmak için bir menzildir. Vatan uğrunda cîdâl yüce bir hareket ve bir ruh hamlesi denilmek için, önce onun insani bir hareket olması gerektir. Vatanı sevmek ancak insanlığı sevmekle mümkündür. Vatanda insanlığın kurtarılması için savaş, yalnız insanlık için savaştır. Yeryüzünün her köşesinde hürriyet havasının esmesi ve bağımsızlığın doğması için yapılan en yakın ve en doğru hamledir.

Vatanı candan sevmek için bütün insanlara bir gözle bakmak gerektir. Vatan dâvasını kahramanca savunabilmek için, insanlık sevgisiyle kurban olabilmek lâzımdır.

Gandhi, Hint'in bağımsızlığını insanlık aşkıyla istedi. Çünkü Hint'in kurtulması insanlığın kurtulması için bir menzil demektir. Kuşlar yuvasını korur. Vahşi hayvanlar inini savunur.

Toprağını korumak ve yuvasını sevmek bir ülkü (ideal) değil, gerçek bir şeydir. Kâfiristan dağlarındaki vahşi de toprağını sever, Atlas Dağları'ndaki Berberi de vatanını korur. Fazilet aşkını ve insanlık idealini çiğneyerek vatana ulaşmak isteyenler elbet bir gün onu da kaybedeceklerdir.

İnsanlıktan gafil olanların vatan sevgisi, hayvanların inine bağlanması gibidir: O bir adım ilerlemeyecek ve yeni bir şey doğurmayacaktır.

Kendi vataniyle ilgisi olmayanların insanlık sevgisi, ikiyüzlünün yoksula acıması gibidir: O, benciliğini asla terk edemeyecek, insanlık için parlak vaatlerde bulunduğu sırada, yanı başındaki insanların sefaletten öldüğünü görmeyecektir. Fakat insani vatansever, ahlâk savaşına önce kendi vatanından başlayacaktır. Ruhun hürlüğünü ve adaletin hükümlerliğini önce kendi toprağında kuracaktır. Eksik hakikat olan vatani sevdiği için kendini feda etmeyecek, ancak insanlığı sevdiği için önce vatanını insanlığa ulaştırma idealiyle kendini feda edecektir.

Biz vatansever olduğumuz için insanlığa hak kazandığımızı değil; fakat yalnız insanlığı ve hürlüğü sevdiğimiz için vatansever olduğumuzu ve bağımsızlığa hak kazandığımızı iddia ediyoruz. Hottentotu'nun vatanseverliği bizim için asla değer değildir. Biz yeryüzünde bir gün gelip hakiki hürriyetin ve insani ahlâkın gerçekleşmesi için işe vatanla başlamak lâzımdır, diyoruz. Fakat asla vatani insanlık için son menzil saymıyoruz.

Türk cemiyeti bağımsızlığını kaybettiği gün insanlığa da veda etmiştir. Başka bir milletin boyunduruğunu kabul edenlerde ruh asilliği ve ahlâk cesareti kalmamıştır: İsterse onlara bütün hürriyetler ve servetler bağışlansın. Fakat onlar zalim bir yığın elinde ezilmeye, emperyalizmin hükmüne girmeye, gerçek hürlük ve eşitliğe kapılarını kapayanlar elinde uşaklığını kabul etmeye mahkûm olacaklardır.

Biz cürete, aşka ve ihtirasa ulaşan hür kişileri yetiştirmek için, kafaları boş, cepleri ve mideleri dolu aşağı insanlardan kurtulmak için vatan istiyoruz, bağımsızlık istiyoruz.

Biz sömürge (koloni) halkına zincir vuran vatanseverliği ve dâvasının kazancını kendi ırkına hasreden insaniyetçiliği değil, fakat hakiki hürriyete ve hakiki insanlığa ulaşmak için biricik yol olan insani vatanseverliği istiyoruz!

Biz rengini kaybetmiş şekilsiz, manasız bir vatanseverliği değil; insanlığın huzuruna bağımsız bir kişilik olarak, yeni bir kitap ve yeni bir sözle çıkmak isteyen, insani hürriyete yeni bir hamle veren ve yeni şeyler katan insani vatanseverliği istiyoruz! İsa ve Muhammed, Platon ve Tolstoy, Dante ve Goethe, tarihin sahifelerinden si-

linip gitmeye mahkûm olan kavimleri insanlığın huzuruna birer bağımsız kişi olarak çıkardılar.

Kendine yetme, oluşun her merhalesinde ulaşılan yeni bir konaktır: Canla, gönülle onu bekleriz; elde edince ilerisinde konaklar, yeni konaklar olduğunu anlarız. İnsanın asıl kudreti bu ardı arkası gelmeyen konaklara doğru açılmış sonsuz arzusundadır. İşte bu, dıştan perişan ve düzensiz görünen âlemin, aslındaki ahenği ve düzenliliğidir.

Tamlık, eksikliğin ulaşmak için kanat çırpıtığı ve ölümlülüğün ebedileşmek için atıldığı âlemdir. Hiçbir zaman ulaşmasak bile yine daima bunun için çırpındığımız, her kırılıştta daha büyük bir hamle ile ardından koşmak istediğimiz âlemdir. Sonsuz varlıkla bir olmak, bizi ideal insanlığa götüren kudrettir.

Tamlık âlemde ve tamlık sevgisi bizdedir. Biz mükemmel değiliz; fakat bütün eksikliğimize rağmen kemâle âşık olduğumuz için, şu etrafınızda gördüğünüz eşyanın, biliniz ki en mükemmeli yine bizdedir. Tam olma aşkı, içinde sevinç ve gözünde yaş olmaktır. Alnından akan kanlarla dağa çıkmaktan zevk duymaktır. Ayağında bağlar ve kırık kanatlarla göğe yükselmekten lezzet almaktır. Tam olma aşkı, eksikliği bilmek ve mükemmeli istemektir. Hayale ve gerçeğe asla esir olmamaktır.

Tam olmak, iyiliğin gerçekleşmesidir. Dıştan, tam olmayışlar ve kötülüklerle dolu gibi görünen âlemin, gerçekte iyilikten ibaret kalması demektir. Ruhun tabiatla birleşmesi, insanın eşya ile aynı dili konuşmasıdır. Tam olmak, eksiklerle dolu olan ruhun, ulaşmak için çabalar yaptığı iyilik âlemidir.

İyiliğin karşısında bağımsız bir varlık gibi kötülük yoktur. Ancak eksiklik ve tam olmayış vardır. Birlik halinde âlem yalnız iyilikten ibarettir. Çokluk halinde âlem iyiliğin yarı gerçekleşmesidir ki, biz ona haksız olarak kötülük diyoruz: Bir hastalık salgını ve bir ölüm tehdidi yahut bir ıstırap nöbeti bize tabiatın kötülüğü gibi gelir. Bir eşkıya saldırısı veya bir sahtekârın hilesi bize ruhun kötülüğü gibi gelir. Bunları biz haksız yere iyiliğin karşısına ayrı bir âlem gibi koyarız. Fakat tabiatın düzeni ancak onlarla tamam olmaktadır. Bir salgın ve bir ıstırap tek başına âlem değildir. Ve ruhun

kötülüğü, eşya geniş ölçüler içinde görülünce kaybolacaktır. Haydut sosyal zaruretler elinde oyuncaktır. Hilekâr biyo-sosyolojik determinizmin âletidir. Tabiat onlara bu rolü vermeseydi, ruhun ihtirası ve aşkı nereden çıkacaktı; eşyanın iç hamlesinden doğan birlik nasıl vücut bulacaktı?

Tabiatın salgın ve ıstırap şeklinde bir eksikliği olmasaydı, onu tamir etmek için büyük çabalar doğmayacak ve tabiat körlük olarak kalacaktı. Ruhun yalan şeklinde bir eksikliği bulunmasaydı, onu ortadan kaldırıp ruh ile tabiatı birlik haline getiren “aşk ahlâkî” doğmayacaktı: Ruh kaderin elinde oyuncak ve kör bir kuvvet olarak kalacaktı. İyiliğin karşısında, ona düşman bir kuvvet gibi asla kötülük yoktur. Fakat sonsuz varlığın tamlığı ve ideal olan iyiliğin karşısında yalnız eksiklik olan kötülük vardır. Tamlık aşkı, eksikliği bilmek ve olgunluğu istemektir: Kötülüğün eksiklik olduğunu bilmek, bütünlüğü ve iyiliği aramaktır. Eksikliği tamamlamaya çalışmak; fakat ona, bir düşman kalesine yürür gibi, hücum etmemektir.

Tabiatın karanlığını zekânın meşalesiyle aydınlığa çıkarmak ve ruhun noksanını aşkın hamlesiyle düzeltmektir. Tabiatın kör darbeleri karşısında dehşet duymamak ve zekânın tedbirleri ile onu dağıtmaktır. Ruhun kötülüğü önünde öfkelenmemek, kötülüğe kızmamak fakat onu aydınlığa çıkarmak; noksanlığı, sakatlığı meydana koyarak onları güneş altındaki buz parçaları gibi dağıtmaktır.

Fenalığa kızmamak, kırılmamak; kötülüğe kin ve öç duygusu ile hücum etmemek, *Aşk Ahlâkî*'nin en büyük kaidesidir. Kötülüğü eksiklik diye görmek, birliğin ve tamlığın içinde onu eritmek kudret ahlâkının düsturudur. “Hakikata vardım!” diyen, fakat eksik gerçeğe esir olanlar, yanılsa varoluş gibi bakacaklar, kötülüğe aykırı bir varlıkmış gibi hücum edeceklerdir. Böylece vehme dalacaklar, Hürmüz ile Ehrimen cidâline kurban gideceklerdir. Zümre baskısında ve sınıf kininde, yalanın salgınında ve “ahlâksızlığa karşı kinle ve öfkeyle savaşıma” hayalinde kalacaklar; asla ideal insanlığı göremeyeceklerdir. İdeale inanan, fakat gerçekten gafil olanlar kötülüğü inkâr edecek, ileri gidilmiş sanacak ve asla

eksik olanları, eksik kalacakları hesaba katarak yola çıkamayacaktır. Onlar hayale kapılacaklar; insanlığa, ulaşılmış son menzil gibi bakacaklar ve kötülüğe karşı şiddetsizlikle savaşmada kurtuluş bulacaklardır.

Fakat eksik kalmaya mahkûm olanlar, tabiatın kaderi gereği asla ileri gidemeyenler bu yüce hareketi duymayacaklar ve onu kırmaya çalışacaklardır.

“Kin ahlâkı” yıkacak, asla yeni bir şey kurmayacaktır. Şiddetsizlik ahlâkı, gökyüzünde büyük şeyler kuracak, fakat yüce binası çirkin gerçeğin elinde harap olacaktır.

Zulme uğrayan ve kin besleyenlerin, ezilen ve öç almak isteyenlerin ahlâkı yeni kinler doğurmaktan ve yeni intikamlara zemin olmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bir yanına vurulunca öbürünü çevirenlerin ve eksikliği inkâr edenlerin ahlâkı, zulmün eli mukadder kuvvetlerle yıkılınca kadar ezilmeye mahkûmdur. Biz, ne Deccal’a esir olanları, ne de meleklere ders verenleri istiyoruz. Bize birlik ahlâkı, aşk ahlâkı gerek. Kötülüğün eksiklik olduğunu bilen, onu düzeltmek isteyen, zararı önünde tedbir alan ileri ahlâk gerek!

Kötülüğe karşı öfke ve kinle savaş insanlığa veda etmektir.

Kötülüğe karşı şiddetsizlikle savaş, hayal içinde kalmak ve gerekçeyle ideal arasında aşılacak köprüyü yıkmaktır.

Kin değil, şiddetsizlik değil, fakat biz “kinsiz şiddeti”, “sevginin şiddeti”ni istiyoruz.

Birliğe âşık olan, eksikliği ve eksikleri de sevecektir. Kötülüğün noksanlık olduğunu bilen varlığın ıstırabını beraber duyacak,⁴¹ acıyacak ve bir baba sevgisiyle ona baskı koyacak, zararı ortadan kaldıracaktır. Daima onun ileride daha iyi ve daha mutlu olması için savaşıacak, bu ümitle onu yetiştirecek ve yarın onu bir dost gibi bağrına basmak için, bugün ona şiddet ve baskı gösterecektir.

İçinde savaşa yükselen acımaya, ümide ve affetmeye ulaşmıştır. Acımak, noksanı sevmektir: Varlığın oluşunu sevdiği için çokluğu istemektir. Daha yükseği aradığı için eksikte ona doğru giden yolun bir menzilini görmektir. İlerideki iyi için kötülüğü hoş görmek, hak uğruna yolun kahrına katlanmak ve mihnetini sevmektir. Amacının

ne olduğunu bilen, şiddeti yükseltmek için kullanacaktır. Yarın hürriyete ulaştırmak için, bugünkü baskıyı unutmayacaktır.

Ümit, kemâl aşkının faziletidir. Ümit etmek, kendimiz için “gelecek” hayalini beslemek, huzur ve mutluluk aramak değildir. Fakat eksikğin çabalarla aşılabileceğini, kötülüğün her savaşta iyiliğe ulaşabileceğini ve ruhu alçalma⁴² içinde sürünenlerin sonunda bir gün sevgiye ve kudrete kavuşacaklarını beklemek, kalbini eksik ve düşük olanlara kapamamak demektir. Ümit eden odur ki, bir gün daha iyiye ulaşmak için acıyı şiddetle, sevgisini kuvvetle örter.

Affetmek, eksiklikten gelen hatayı merhametle, ümitle, hoşgörüyle karşılamaktır. Eşyanın tabiatını bilmek, âlemin düzenine uygun olmak ve taştan fazlasını taştan istememektir. Kendisine verilen zararı göstermemek, fakat yalnız eksikliği düzeltmek için şiddet göstermektir.

Kemâl ehli odur ki, kötülüğü eksiklik görür, noksanın acısını birlikte duyar, bir gün daha iyiye ereceğine daima ümit besler. Onu düzeltmeye çalışır, üzerinden acıma ve şiddetin baskısını ayırmadan, eksiklikten gelen bütün yanılmalarını affeder.

Acımak, ümit etmek, affetmek; ilerleme ahlâkının üç büyük faziletidir ki, insan onlarla yetiştirici olur ve onlarla kütlelerin ruhuna hükmeder.

Sükûn⁴³ ruhun tam olmaya başlamasıdır. Eksikliğin ve yetmezliğin azabından kurtulup iç açılışına kavuşmasıdır. Vehimleri, tereddütleri, üzüntüleri ve kuruntuları bırakması, hakiki mutluluğa ermesidir. Zevkten, heyecandan doğan küçük mutlulukların yalancı cennetini aştıktan sonra, iç sevincinin hakiki cennetine ulaşmasıdır.

Sükûn, ihtirastan geçip sevgiye varmaktır. Çokluktan geçip birliğe ulaşmaktır. Cehennemden başlayıp cennette sona ermektedir.

Gafil der ki, arzu asla doymamak ve ıstırap çekmektir. Sükûn yalnız vazgeçmekte ve mutluluk, arzuları öldürmektedir. Ben derim ki, arzular ancak mezar başında terk edilir. Arzulara karşı kendini zorlamak azap ve kuruntudan başka ne doğurabilir? Olympos’un tanrıları gibi küçük arzuların üstüne çıkmak gerektir. Sonsuzca arzulara, ihtirasa ve aşka ulaşmak gerektir!

Sükûn ancak aşk iledir. Ve ruh, aşkta sükûna ulaşır.

Sonsuz eylem (*action*)*⁵ içinde olan değil, fakat isteyen ve muktedir olmayan azap duyacaktır. Bitmez tükenmez bir kaynak olan, asla, usandım, demeyecek, fakat damla damla akan taşmak isteyecek; bu doyumsuz, tembel hayatından bıkacak, usanacaktır. Ruhun sükûnu dinlenmede değildir. Boş ve tembel kalmada, arzuları öldürmede değildir. Ruhun sükûnu taşmada, kaynamada, sürekli⁴⁴ bir hareket (eylem) içinde olmadadır. Ruh ancak aşk ile birliğe ulaşır ve birlik halinde sükûn bulur. Birlik demek, ruhun âlem gibi oluş olması, onunla birleşmesi demektir. Mukadder bir kuvvet olması, tabiatın ahengi ve düzenini tamamlaması demektir.

Sükûna ulaşan, can sıkıntısının ve pişmanlığın azabından kurtulacaktır. Bir şeyler isteyen, fakat hiçbir şeyden zevk almayan insanlar gibi ruhu buhran içinde kalmayacaktır. Hayatı aşk içinde ve yolun sevinci ile geçtiği için, başkalarının aşkında gözü kalmayacak ve başkalarının sevincini asla kıskanmayacaktır.

Sükûna eren, hakikat aşkına ve iş ihtirasına ulaşandır. Kimse-nin işinde gözü olmayan ve kimsenin çabasını hor görmeyendir. Sükûna ulaşan, zaafların imtihanında birer birer ruhun buhranlarını aşandır. Cehennemden geçerek cennete vardığı için yanmanın, azap çekmenin ne demek olduğunu bilendir. Çokluğun mihnetini çektikten sonra birliğe kavuştuğu için, çokluk içinde yolunu şaşırmanın, perişan olmanın derdini duyardır. Sükûna ulaşan, sükûnsuzluğun azabını anlayan ve zayıfları hoş görendir.

Sükûna varmak, insanlık ideeline ulaşmak demektir. Âlemle bir olmak demektir. Sükûnsuzlukta kalmak, milliyet kını ve sınıf kavgasını aşamamak, fark içinde ezilmek demektir. Hürmüz ile Ehri-men'in kavgasında harap olan asla sükûna varamaz. İnsanlığın kapıları onun için kapanmıştır. Yarı yol olduğunu bilmeyen, kendini son menzil sayan buhran içinde, sükûnsuzluk içinde kalacaktır. Yazık o insanlara ki, iç açılışını görmemişlerdir ve bununla övünmek isterler. Bırakınız onlar terk edemedikleri azabı, esir oldukları düşkünlüğü fazilet gibi göstermek istesinler. Siz ruhunuzun kapılarını âleme her gün daha fazla açtıkça, birliğe ulaşacaksınız, yüce sükûna ereceksiniz. Noksanlığınızı bilerek ilerlemeyi seveceksi-

niz: Merhametiniz, ümidiniz ve affınızla kütlelerin ruhuna hakikaten hâkim olacaksınız.

Tabiat kaderini⁴⁵ inkâr eden gafil, onun bir çığ gibi dehşetli bas-kısı altında ezilerek harap olacaktır. Tabiat kaderini tasdik eden arif, tabiatın kaderine ruhun kaderini katarak âleme hükmedecek, taliin alnına basarak varlığın oluşunda yol alacaktır. Menfi iradesini bir yana atan, ruhun kudretiyle âleme hükmedecektir.

Sükûna erişenler, işte bu kahramanlardır: O herkesin geçebileceği kadar geniş bir kapı değildir: Her yol arayanın aşacağı kadar kolay bir geçit değildir. Hakkı istemede, “Ben yokum, yalnız hak var!” diyenler sükûna varmışlardır. Peygamberler, veliler, hakimler^{*6} ve bütün büyük insanlar, göğün ebedi mutluluğunu yeryüzüne indirerek iç rahatlığı içinde yaşamış ve yüce sükûna ulaşmışlardır.

Sükûna erenler karar vermek, hoş görmek, sabretmek faziletine erenlerdir. Bu üç faziletle biz birlikten yine çokluğa döneriz, gökten yine yeryüzüne ineriz ve kütlelerin ruhuna hâkim olmak için hazırlanırız. Karar vermek tam inanca varmaktır! Ahlâk, bir işi işlemek gerektiği zaman şüphe ve tereddüt içinde kalmamak, vehimlerle, kararsızlıklarla gücünü tüketmemektir. Tereddüt eden, vehim içinde kalan, sonunda o işi işlese bile bütün kuvvetini ve asilliğini kaybetmiş olacaktır. Ruhu sükûna ermeyenler, daima vehimler ve kararsızlıklar içinde kalacaklar, insanlara örnek büyük bir hareket yapamayacaklardır.

Hoş görmek, geçmişini unutmak, geçilen yola değer vermektir. Kimse ruhundaki sükûnu doğarken kazanmış değildir. O, ne sarı-sıntılı buhranların, ne büyük fedayı nefslerin eseridir!.. Kaç yolcu yarı yolda kalmış, kaç yol arayan sükûna varmadan mahvolmuştur! Yolun mihnetini bilen ve insan kalbinin tarihini yazan insan, zaafı, buhranları ve kararsızlıkları itham etmeyecek, olgunluğa ermek için eksikliğe değer verecek, kudrete ulaşmak için zaafı hoş görecektir.

Sabretmek, sürekli bir faaliyet içinde sükûna eren ruhun en büyük faziletidir. Sabretmek, bir fiilin, bir sözün, bir fikrin karşısında telâş ve buhran içinde kalmamaktır. Bir şeyi sonuna kadar götürecektir kudrete sahip olmadığımız zaman telâş ederiz, buhran içinde

kalırız; ruhumuzun kapısı eğer sürekli işleyişe, ihtirasa ve sevgiye açılmamışsa yorgunluk duyguları, can sıkıntıları ve sabırsızlıklar bizi kaplayacaktır. Fakat sükûna ulaşan ruh bir işi sonuna kadar dinleyecek ve bir fikri uygulanışa kadar götürecektir. Karar veren, hoş gören ve sabredenler kütlelerin ruhuna hâkim olacaktır.

Mertebeler birlik ahlâkının esasıdır. Biz doğruya mertebelerle ulaşırız. Savaş içinde sükûn mertebelerle elde edilir. Âlem bir mertebeler düzenidir; insan da bir mertebeler düzenidir. Maddeden hayata, cemiyetten ruha yükseliş mertebelerlerdir. Kimse ruhunda yükselme sevgisi ve birlik ihtirası ile doğmamıştır. Fakat arzuların beslenmesi nefse kuvvet vermiş ve nefsin kendi kendini aşarak seçkinleşmesi bizi ahlâki gayretlere götürmüştür. Birlik, oluş ve sükûn, büyük bir iç savaşmasının eseridir. Kimse peygamber doğmamıştır, fakat peygamber olmuştur.⁴⁶ Yolun mihnetine katlanan ve büyük şeyler isteyen, hakikaten büyüklüğe ulaşmıştır.

Mertebeler bizi eşitlik hayalinden kurtarmış ve sınıf kavgası yolundan aşarak daha ileriye ulaşmak için çokluktan geçileceğini, daha iyiye varmak için noksanlıkta geçit verileceğini öğretmiştir.

Mertebeler, ruh ve eylem kudretine göre insanların derecelere ayrılması demektir. Öyle birtakım dereceler ki, birinden ötekine geçmek yalnız içimizdeki çabalarladır;⁴⁷ bu ruh gücünü gösteren eylemde en yüksek dereceye kadar çıkacak ve savaşta nefesi kesilen uçurumlara düşecektir.

Mertebe görüşü, gerçeği tanımak, ileriye inanmak ve mutluluk için savaşmak demektir. O, ne eşitlik mevhumesi gibi hayale sapanarak ruhunda kudret olmayanı tutkuya ve sevgiye yükselene, kusurlarını düzeltmeyi kendi çabalarıyla yaratana karıştırmıştır; ne de Hint'in kastları ve Avrupa'nın sınıfları gibi insanlar arasında aşılmaz uçurumlar ve geçilmez setler açmıştır.

Mertebeler ahlâkında, ne sınıf kavgasının buhranlar ve kinlerine, ne de kast toplumunun tekeline ve taassubuna rastlanır. Her mertebe öteki için bir hedef ve gaye olacak, her mertebe bir öncekini yöneltecek ve yetiştirecektir. Bir mertebe imtiyaz ve övünme değildir. Fakat bir görevdir ve kutsal bir iştir. Eşyaya hükmetmek için birliğe ulaşmak gerek! Birliğe ulaşmak için mertebelerden geç-

mek gerek! Mertebeleri geçmek ise ancak irfan ile ve irfan iç sa-
vaşıyla. İrfan (ariflik) kazanmayan, basamakların en aşağısında
tabiatın kör kuvveti gibi kalacak; hâkim olmadan hüküm olunma-
ya, emretmeden emrolunmaya mahkûm olacaktır.

Peygamberler mertebeleri aşarak o makama yükselmişlerdir.
Büyük insan, büyük doğan değil, fakat kendi kendini yaratarak
içinde devrimler geçiren ve mertebeleri aşı aşı birliğe ve kemâle
ulaşan insandır. Gözlerini açınca kendisini sultan görenlerin bü-
yüklükle bir ilişkisi yoktur. Büyüklük varılan menzilde değil, çeki-
len mihnette, yapılan cehittedir. Heykeltıraş hak vergisi olmadan,
kayalar yontmuş olsa neye yarar! Kim bilir, belki de daha az ça-
bayla en güzel eserler vücuda gelirdi. Fakat bir ahlâk kahramanı
eserini mutlaka yolda yapacaktır. Onun için kaybedilmiş tek adım
yoktur. Fedayı nefis ne kadar büyükse, eser o derece muazzamdır.
Ruhun çabası ne kadar kuvvetli ise ahlâkın binası o derecede sağ-
lam ve kuvvetli olacaktır.

Mertebeler, cemiyetten başlamak ve kişilikte bitirmektir. Vatan-
dan başlamak ve insanlıkta sona ermektedir. İçinde şahsiyet olmayan
ve iç hürriyetine imkân vermeyen kütleden hareket ederek, hür in-
sanların ve bağımsız kişilerin cemiyetine kadar yükselmektir. Bu
uzun yolculukta dört büyük merhale aşmak, dört menzilde konak
vermek gerektir: Bunların birincisi halk menzilidir. İkincisi vatan-
daş menzilidir, üçüncüsü vatansever menzilidir ve dördüncüsü in-
sani vatansever menzilidir. Mertebeler birbiri üzerine, ehramın
katları gibi kurulmuştur: Birini inşa etmeden ötekine geçilemez. Bu
binaya asla düşünceyle ve fikirle girilemez. Oraya ancak, ahlâki
tecrübe ile girilir. Ve tecrübe, insanı kemâle getirerek bir kattan
öbür kata geçmek imkânını bağışlar: Kabul ettim demek yetmez,
icra etmiş olmak gerektir.

Her kat bir imtihan meydanıdır. Her katın ayrı hakikati ve ay-
rı rehberi vardır. Kemâle gelmek, birliğe erişmek için bütün tecrü-
belerden geçmiş, bütün ahlâk imtihanlarını vermiş olmak lâzımdır.

Birinci mertebe, halk mertebesidir. Bir zümre ile yola çıkan bir
yığına bağlanan herkes bu mertebeye girmiştir. Halk daima bir şe-
yin hükmü altındadır ve iyi olduğu zaman onda hâkim olan yalnız

korku ahlâkıdır. O, niçin bir kitleye bağlı olduğunu bilmeden ona bağlanmıştır. Bir çiçeğin toprağa bağlanması gibi, o kendi toprağı içindedir. O, bir yığının hükmüne esir olduğu için iyidir. Ve bu bağlar gevşediği zaman bütün faziletlerini kaybedecektir. Onun her zaman hükmeden, tehdit eden, yol gösteren bir kuvvete ihtiyacı vardır. Halk korku ile boyun eğer. Hüküm olunmak ve idare edilmek ister. Kendiliğinden hiçbir teşebbüse giremez. Ancak bir makine gibi dışından kımıldatılması lâzımdır.

Korku ahlâkı, cemiyet düzeninin ilk temelidir. Halk ruhunun dizgini ve halkın hakiki ustasıdır. Kanun korkusu, Allah korkusu, sultan korkusu ve silâh korkusu halka inzibat vermiş, kütleleri vahşice boğazlaşmaktan korumuştur. Kemâle gelmeyen insanların dışından disiplin kuvvetini, içinden vicdan azabını kaldırmak, onları karışıklık⁴⁸ içinde bırakmak demektir.

Halka karşı daima insani sevgiyi hükmetme gücünün şiddetiyle kullanmak gerekir: Acımak, ümit etmek ve affetmek halkın üzerinden asla eksik edilmeyecek üç esaslı görevdir. Halkı seviniz! Zaafılarını ve noksanlarını da seviniz. Ona daima şefkatle ve ümitle bakınız. Ona karşı kinsiz ve hiddetsiz, acımanın ve insanlığın şiddetini gösteriniz! Çünkü halk çocuk gibidir. İçinden sevmek, fakat yüzüne gülmemek lâzımdır. Halka vaat etmek, kuvvetli ve kısa söylemek, korku ile ümit arasında bırakmak lâzımdır.⁴⁹

İkinci mertebe, vatandaş mertebesidir. Noksanlığın, yetmezliğin azabını duyarak daha güzel ve daha yüksek bir hayata susamış olan herkes bu mertebeye yükselmiştir. Gelecekte çıkar arayan, daha üstün bir yer isteyen her insan vatandaş mertebesine ulaşmıştır. Vatandaş, gelecek ümidiyle toprağına bağlanan, daha güzel bir hayata erişmek için bu günün kahrına katlanandır. Onu faziletli yapan güç, ümit ahlâkıdır. O, yarını beklediği için iyidir. Bu ümidi kırdığı ve o yarın meydana çıkmadığı zaman vatandaş faziletini kaybedecektir. Onun vaat eden, önünde geniş ufuklar açan, kendisine dostlukla yol gösteren bir rehber ihtiyacı vardır.

Vatandaş ümit ile itaat eder. Takdir edilmek ve yükselmek ister. O, cemiyetinin kanunlarına daha çok hürriyetle bağlanmıştır. Çünkü bu kanunlara yarının hülyasıyla boyun eğecek ve onların

mükemmel, daha güzel olmalarında kendisinin de bir payı olduğunu bilecektir.

Gelecek ümidi, âhiret ümidi, ikbâl ümidi ve cennet ümidi vatan-daşı hayırlı olmaya, vazifesini bilmeye, fedakârlık ve feragat gös-termeye sevk etmiştir. O olmasaydı, halkı aşan ve korkunun üstü-ne yükselen insana inzibat vermek, onu bir canavar olmaktan ko-rumak nasıl mümkün oturdu? Kemâle gelmemiş insanların dışın-dan geleceğin çekim gücünü, içinden zafer şevkini kaldırınız, onla-rı uçurum kenarında, dayanıksız bırakırsınız! Vatandaş daima hoş görmeli, verebileceğinden fazlasını istememeli, onu her zaman ken-di hakikatı içinde sevmelidir. Vatandaş iyidir ve kendi ahlâkıyla bü-yük iyilikler yapacaktır. Onu asla yerinden ayırmamak gerek.

Vatandaşa geniş ufuklar gösteriniz! Çünkü o daha mükemmel olmayı isteyecektir.

Ruhunda itaat etmeye ve kendini aşmaya hazırlık var. O bir de-likanlı gibidir ki yarının hülyaları içinde bugünününden birçok şey terk etmeye hazırdır. Vatandaşa hitap etmek, heyecanlı ve güzel söylemek, kalbini ümit ve hülya ile doldurmak gerektir!

Üçüncü mertebe, vatansever mertebesidir. İçinde gurur olan, benlik dâvasından geçmeyen ve kendi hürriyetini her şeyin üstün-de gören herkes bu mertebeye ermiştir.

Yurtseverin gözünde âlemin mihveri kendisidir. Vatan onun kahramanlığı için bir sahnedir. Ve onun kahramanlığı benlik dâva-sı için bir vesiledir. O hiçbir şeyin hükmü altında değildir. Kimse-ye boyun eğmediği için ve gururundan başka hiçbir kudrete bağ-lanmadığı için iyidir. Onu faziletli yapan ancak gurur ahlâkıdır. O, kendine göre, hiçbir kütleye, hiçbir zümreye, hatta âleme bağlı de-ğildir. Hiçbir kuvvet ve hiçbir kanun ona dizgin vuramaz. O yal-nız kendi kuvvetine bağlıdır. Yalnız kendi iradesine ve kendi heves-lerine değer verir. Hürriyeti onun için ister. Kahramanlığın, bu yüz-den manası vardır. Vatan ve savaş bu yüzden onda bir yer almıştır. O hiçbir kuvvete bağlanmadığı için iyidir. Yalnız kendisine güven-diği, düşünlûge ve köleliğe kafa tuttuğu için iyidir.

Vatansever, başını yere eğmemek için nefsinin feda eder, takdir edilmek, “ne büyüktü” denilmek için feragate katlanır. Kütlelerin başına geçmek, kütlelerin alkışıyla karşılanmak ister.

Vatansever kendini hür zanneder, fakat o herkesten fazla kütlelere esirdir. “Kütleleri arzuma ram ettim” zanneder, fakat o herkesten fazla kütlelere ram olmuştur. O, cemiyete hükmetmek ister, ama âkıbet bilmeden hüküm olunacaktır.

Gurur ahlâkı vatansevere düzen verir, şahlanan ihtiraslarına dizgin vurur. Mertlik gururu ve cesaret gururu, benlik gururu ve asalet gururu onu fazilete, cürete, kendini fedaya sevk edecektir. İhtirası uyanan ve bununla birlikte ruhu kemâl gelmemiş olanlar, dışından halkın alkışı, içinden gurur ahlâkı sökülüp atılınca, vahşi bir kurt sürüsü haline gelecektir.

Vatansevere karşı daima dost, daima sabırlı olunuz. Çünkü ruhunun tam olmayışını yığınların takdiriyle doldurmaya muhtaçtır. Gurur ahlâkıyla, o kendi hakikati içinde her zaman iyi kalacaktır. Çünkü o olmasaydı eksik kalan hırsları ve noksan ruhuyla, bir tabiat galatı gibi kendinden ürkecek ve bir ejder olacaktı.

Vatansevere telkin ediniz! Çünkü o, kendi kudretine inanmıştır. Bu zemin üzerinde telkin edilmeye, daha faziletli olmaya, bir gün kendini aşarak yaratıcı olmaya elverişlidir. O bir cahil gibidir ki, ancak gururu okşanarak tesir altına girer ve telkine en fazla elverişli olduğu için ruhunun kalesi bu yoldan çok çabuk fethedilir. Vatanseveri alkışlamak, telkinli ve derin söylemek, gururunu okşayarak kalbine hâkim olmak lâzımdır!

Dördüncü mertebe, insani vatansever mertebesidir. İhtirası aşarak aşka ulaşan, varlığın oluşuna katılan ve kemâl için yola çıkan herkes bu mertebeye ermiştir. Benlik dâvasından vazgeçen, kendini aradan silerek ruhun kaderi ile âlemin kaderini birlik ve bütünlük içinde gören her insan bu mertebeye ulaşmıştır.

Vatani insanlık için ilk konak, cemiyeti ruha ve ahlâka ulaşmak için ilk adım yapan her yolcu insani vatanseverdir.

Onun gözünde âlemin mihrakı insandır. Medeniyet insanın eseridir ve onun içindir. Çünkü insan birliğin aynasıdır. Parça değil, bütündür. Uğrak değil, dilektir. Her akıllı ve dili olanı insan sanmayın! İnsan demek ruhunda kudret olan ve aşk ahlâkına yükselen demektir. İnsani vatansever, bütün mertebelerden birer birer geçerek aşk ahlâkına ulaşmıştır. Fazileti, gurur için kahra-

manlıkta değil, insanlık için nefsi fedada bulmuştur. Âlemin birlik içindeki çoklukta, hakikatın mertebelerde olduğunu anlamıştır. Eşyaya kendi hakikati içinde bakmış, “taştan fazlasını asla taştan istememiş,” herkese kendi diliyle söylemiştir.⁵⁰ Halka baba gibi sevginin ve acımanın şiddetiyle vaaz etmiş; vatandaşa ümit ve cesaret vererek heyecanlı hitap etmiş; vatansevere cüretini takdir ederek, asla kaybolmayacak şeyler için nefsi fedayı telkin etmiştir.

İnsan olmak, ruhunda inkılâp geçirmektir. Küfürden sonra imana gelmektir. İçten ruh değişmesine uğramaktır.⁵¹ Kendinden geçtikten sonra kendine dönmektir. Birliğe dalmayan çokluğun lezzetini tadamayacaktır. Gerçeği içinden yaşayıp ondan kendini ayırmayan eşyadaki zıtlar ve çatışmaların manasını anlamayacak, zevkine varmayacaktır. Her şeyde doğrunun ve güzelin hissesini bulmak ve her yerde hakkın tecellisini görmek bu demektir. Yalnız aşk ahlâkına erişenler bu zevke varacaklar ve dünyadan geçenler asıl dünyanın tadını alacaklardır.

Aşk ahlâkına erenlerin birbirine hitabı gönül diliyledir. Onlar kemâl ehlidir, ne vaaz ne nasihat ne de telkine ihtiyaçları vardır. Onlar ancak birlik lisanıyla konuşurlar: Yani aralarında yalnız dostluk vardır. Ve dostlar birbirleriyle yalnız sohbet ederler.

Sohbet, insani vatansever dilidir. Sevgi ahlâkına yükselenler arasında ancak dostluk ilişkisi vardır. Dostluk, fertlikten kişiliğe yükselenlerin, hür insanların, hürriyeti içinde duyanların cemiyetidir. Yalnız ve yalnız onlar arasında eşitlik olabilir. Nasıl olur da siz korkuya ve sırlara kul olanların, vaatler ve ümitlerle yaşayanların, gururundan başka bir şeye inanmayanların, kütlenin takdirine ve alkışına muhtaç olanların hür insanlarla ve kemâl ehliyle eşit olduğundan söz edebilirsiniz? Hayır, onlar asla eşit değildir. Kalbimiz ve ümidimiz onlarla beraberdir. Biz sınıf değil, mertebe istiyoruz. Biz hayal içinde, vehm içinde kalmak istemiyoruz. Fakat cüret ve nefsi feda ile her gün aşılması mümkün olan mertebelerden yükselerek gelecekteki insani eşitliğe ulaşmak için bugün hakikati görmek gerektiğini ve bu olgunluğa ancak mertebelerle varılacağını kuvvetle dâva ediyoruz.

Aşk ahlâkına erenler ruhlarında hürriyet olanlardır. Dışlarındaki hiçbir kuvvete, hiçbir var olana,⁵² hiçbir kütleye muhtaç olmadan kendi başlarına bir şahsiyet olanlardır. Çünkü onlar kalplerini âleme açmışlar ve ruhun kaderiyle âlemin kaderini bütün haline koymuşlardır. Yalnız onların arasında birlik vardır. Ancak onların kalpleri birbirine açılmıştır. Yalnız onlar ruh hürriyetine ve manevi eşitliğe ulaşmışlardır.

İnsani vatansever, sevgisini insanlığa vakfedendir. Acıyı, ümidini, affını bütün insanlara dağıtandır. Noksanı hoş gören, kötülüğü affedendir. Halkı halk olduğu için, vatanseveri cüret ve kahramanlığı için severdir. Kütlenin ruhuna gerçekten hâkim olarak, eşyanın düzenini ve insanların mertebelerini bozmadan onları bütünlüğe doğru götürüdür.

Adalet, birlik ahlâkının neticesidir: Eşyaya sevgi ile bakmak, birlikten çokluğa dönmek, gökten yere inmektir. Sevgi ile eşyayı görmek, noksanlığı içinde onu sevmektir. Taştan fazlasını taştan istememektedir. Sevgisini âlemin mertebelerine göre vermektir. Şiddeti asla vaat yerine kullanmamaktır. Kayser'in hakkını Kayser'e vermek ve eşyanın düzenini bozmamaktır. Adalet, akılla duyguyu aşkın bilinmesinde, birliğin kavranmasında, irfanda birleştirmektir. Hissin hükmünü akılla tamamlamak, aklın kararını duyguyla genişletmek ve derinlik vermektir. Benliği ve benlik dâvasını doyuran duyguları silkip atmak; yalnız birlik ve mertebeler sevgisiyle hareket etmektir. Aslâ düşkünlüklerine ve tercihlerine, asla zümre ve sınıfının değişik kanaat ve değerlerine göre icra etmemek; fakat hareketlerinde yalnız ve yalnız bütün eşyaya bir gözle bakan birlik ve mertebeler sevgisini düstur olarak kabul etmektir.

Hiçbir zaman “şunu tercih ediyorum, bu daha caziptir” demeyiniz. Fakat yalnız bütünü sevdiğiniz için parçanın mertebesine de sadık kalınız. Birlik sevginiz olduğu için çokluğa da aşk ile bakınız. Aslâ “bu benim beğendiğim harekettir” demeyiniz. Fakat her harekete birlik yolunun bir basamağı diye bakınız. Ve mertebelerde onun hakkı ne ise onu veriniz. Eğer bana zaaflarınızdan bahse der ve, “Biz Allah değiliz, küçük sevgileri nasıl terk ederiz. Bizi hayata bağlayan bin bir rabıtaı nasıl kırar da sevdiklerimizi ve ter-

cih ettiklerimizi silkip atabiliriz?” dersiniz, hata edersiniz; zira ben size “adil olunuz” derken asla “içinizdeki kuvveti öldürünüz, irade kuvvetiyle aşkı boğunuz, akıl zinciriyle hissi zindana koyunuz” demiyorum. Fakat “öyle nihayetsiz sevginiz olsun ki, günün sevgileri, küçük tercihler ve seçmeler onun yanında sönük kalsın, öyle cüretli ve insani ihtiraslarınız olsun ki, sempatiler ve ilgiler kendiliğinden unutulmuş ve terk edilmiş olsun” diyorum.

Çünkü bitmez tükenmez aşkı olan, intihapsız bütün eşyayı sevecektir. Bütünü seven parçayı da sevecektir. Fakat yalnız parçayı seven asla bütünü sevmeyecek, hayal kırıklığına uğrayacak ve meyus olacaktır.

Adil olmak, birliğe âşık olmaktır. Ruhunun kapılarını eşyaya açmak, iç kaderle âlemin kaderini bir kılmaktır. Bilgiden irfana yükselmektir.

İlim cüzidir; irfan küllidir.*⁷ Âdil olmak yalnız irfanımız, yani birlik sevgimiz olmasıyla mümkündür.

Adalet, her başa gücü yettiği kadar yük vermektir; kimseden, yapmasına imkân olmayan şeyi beklememektir. İçinde hürriyeti duymayana, zorla “hür olacaksın” dememektir. Fakat kişi olmuş ve iç hürriyetine ulaşmış olanın omzundan baskıyı kaldırmaktır. Korku ahlâkında olanlara sorumluluğu⁵³ olan iş vermemek, onların kurtuluşu namına, oylarına danışmamak, cumhura rağmen fakat daima cumhur için olmaktır. Halkı yalnız insani sevginin, acımanın ve affın şiddetiyle idare etmektir. Halka hürriyet vermemek, fakat huzur vermektir.

Ümit ahlâkında olanlardan kahramanca fayda gütmeyen hareketler beklememek, onlara daima ufku dar, vaatlerle dolu işler vermek, yalnız meydana çıkması için çalıştıkları en yakın gayede oylarına danışmaktır.

Vatandaş heyecanlı ve vaat edici nasihatlarla yönetmektir. Ümidini asla hırsa kalbedecek kadar körüklememek, meyus edecek kadar söndürmemektir.

Gurur ahlâkında olanlardan nefsi feda beklememek, onlara yalnız kahramanlık ve şöhret işlerini vermek, hiçbir övünme payı ayırmayan büyük ve insani vazifeleri asla onlara vermemektir.

Şöhret ve ikbâl düşkünlüğüyle cumhurun alkışına esir olanlara asla cumhurun idaresini teslim etmemektir. Gurur ahlâkında olanların gururunu tatmin etmek, fakat onlara hiçbir zaman büyük yetkiler⁵⁴ vermemektir. Onları şerefli bir dinlenmeye bırakmaktır.

Cemiyetin büyük yükü aşk ahlâkında olanların omzundadır. En ağır vazifeler ve en fayda gütmez⁵⁵ işler onlara verilecektir. Cüreti, nefsi fedayı, feragati onlardan beklemek hakkımızdır. Hürriyet ve yetki onlara bahşedilecek fakat en büyük sorumluluk yine onların omuzlarına yüklenecektir. Mertebeleri düzenlemek ve adaleti uygulamak onların vazifesi olacaktır. Vazife mecbur olmaktır ve mecbur olmak iç kaderin emirlerine bağlanmaktır. İç kader yalnız ihtiras ve aşk olduğu için, aşk ahlâkına yükselenlerde tam vazife duygusu var olacaktır.

Adaleti uygulayanlar vazife duygusuyla âdil değildirler. Fakat insani ideale yönelen tesir etme aşkıyla âdildirler. Tesir etme sevgisi olan, onu icrayı vazife bilecektir. Hiçbir gücenme, kırılma ve nefrete esir olmadan, hiçbir âlaka ve sempatiye bağlanmadan sırf adaletle hareket edebilmek için vazife duygusuna başvurmak yetmez. Ancak, kendisinde birlik aşkı olan kimse âdil olacak ve insanlığı seven, hiçbir insanı başkasından ayırmayacaktır.

Adaleti tatbik edenler, Allah korkusuyla, kanun korkusuyla asla âdil değildirler. Çünkü korkan, hakkı değil, fakat nefsini düşünecektir ve korkunun nüfuz etmediği yerde zâlim olacaktır.

Adaleti tatbik edenler, gelecek ümidi ve benlik gururuyla âdil değildirler. Çünkü ümit eden, hakkı değil, nefsini düşünecektir. Gururlanan, “halk âdil desin” diye işi yürütecektir. Fakat ümit eden, umduğu çıkmayınca zulmedecek; ve halkın takdirine her şeyin üstünde değer veren cumhur hatada birleştiği zaman hakkı terk edecektir.

Adaleti tatbik edenler, ancak insanlık sevgisiyle ve aşkın kaderini yerine getirmeye mecbur oldukları için âdildirler.

Sırlar âleminin kanunlarıyla adalet icra edilemez. Çünkü Allah ya mukadderata düzen verendir: O, düzeni kendisi bozmayacaktır; o halde onun adaletine lüzum yoktur. Ya her an ona yeniden düzen vermektedir; o halde bu sürekli değişimde haklı ve haksızı

belirtmeye imkân yoktur. Allah adalete düzen veren olamaz: Çünkü mükemmeldir. İnsanın zaafılarını ve ıstıraplarını, noksanlarını ve günahlarını tatmamıştır.⁵⁶ Ezeli soruyu yine ortaya koyalım: Madem iyilik ve kötülük Allah'tandır, öyleyse niçin kötülüğü ayıplar ve günahları cezalandırır?

Şeytan, adalete düzen verici olamaz: Çünkü noksandır ve noksan kalmaya mahkûmdur. Kemâlin ve birliğin zevkini tatmamıştır. Kalpsiz bir zekâyla ve hissiz bir akılla kalmıştır.

Yalnız insan adalete düzen verici olabilir. Çünkü onda birlik ve çokluk vardır. O, mertebelerin sahnesidir; o, bütün derecelerden geçmiştir. Noksandan kemâle, zaaftan kudrete, kötülüktan iyiliğe sürekli bir ilerleme yoludur. Çünkü insan, eksikin tam olmak ve hayvanın ruh olmak için sonsuz cehitle açtığı savaş meydanıdır.

Sınıflar ve kastlar halindeki bir cemiyette adalet olamaz. Hâkim sınıfın mahkûm sınıfa, yüksek sınıftan birinin aşağı sınıftan birine karşı âdil olması imkânsızdır. Çünkü refah içinde olan sefalet çekenin, olgunluk iddia eden eksikliğini ilân edenin halinden anlamayacaktır.

Sınıflar ve kastlar şeklindeki bir cemiyette insanlar birbirinden uçurumlarla ayrılmıştır. Orada merhamet, riya ve insanlık bir tuzaktır. Bu tuzak, sınıfların kinini yumuşatmak ve rakibin gazabını uyuşturmaktır.

Kimse kendi kurulmuş ocağından ötesini göremez. Sınıflar halindeki cemiyette yalnız sınıf menfaatleri, tahakküm korkuları ve sahte asillik gururu hâkimdir. Anadan doğma asillikle övünen, ruh asilliğine erişemeyecek, benlik dâvasında, kibir ahlâkında kalacaktır.

Ne sınıfı ne mertebeleri olan karışıklık⁵⁷ (kaos) halindeki bir halk kütlesinde adalet olamaz. Çünkü orada ruh ve ahlâk asilliğinin kurulması için dereceler ve mertebeler doğmamıştır. Hiç olmazsa gurur ahlâkının doğmaması için eşraflıkla övünme ve kast cemiyeti de kalmamıştır. Kaos halindeki bir halk kalabalığında kişilerin eşitliğine bir hamlede ulaşıldığı farz edilmiştir.

Zavallı kütle, bu hayali ve mevhum hürriyete aldanarak iplerini hokkabazın eline veren kuklaların durumuna düşmüştür. Böyle bir cemiyette insanlar eşit farz edilecek, fakat gerçekte yine tabia-

tın düzeni hâkim olacak; insanlar hür farz edilecek, fakat yine korku ahlâkı halkı idare edecektir. Bu iki cepheli sahte hayatın entrikasından kendilerine pay çıkaranlar, kurnazlar, hilekârlar, sahneyi arkadan idare edecekler ve hak yolundaymış gibi görünerek, halkın gafletinden faydalanarak, karanlıkta mâsum insanlara hayal seyrettireceklerdir. Artık nasıl olur da siz bu kaos halindeki halk yığnında, hakikate göz yumulan ve mevhumeler içinde yüzülen bir çevrede eşyanın düzeninden, insanlığın mertebelerinden ve adaletten söz edebilirsiniz?

Vahşi cemiyetler arasında asıl olan düşmanlıktı. Fakat sürülerin ehlileşmesi, âletin ve tekniğin ilerlemesi, toprağın işletilmesi, zümreler arası uzlaşmayı doğurdu. Kan kardeşliği ile uzlaşma, evlenmeyle ve karşılıklı ziyafetle uzlaşma, evlâtlık alma yolundan uzlaşma zümreleri birbirine bağlayan ilk sebepler oldu. Bir fert başka ferdin değil, fakat bir zümre başka zümrenin evlâtlığını kabul ederek onun kaderine, onun örf ve âdetlerine girdi. Görüyorsunuz ki, hukukun ilk şekilleri din, siyaset ve iktisat buyrukluğu⁵⁸ üzerine kurulmuştur.

Kastlar arasındaki uçurum bir zümrenin başka zümre hesabına zorlama yolundan, her şeyden vazgeçmesiyle kalmıştır.

Zadeğânlık fikri, anadan doğma şerefliiik iddiası, servet zorbalığı,⁵⁹ kılıç zorbalığı üzerine kurulmuş bütün hukuk mitosları ve adalet kaideleri bu iptidai hayatın arta kalanlarıdır.

İnsan ruhunun gelişmesi iç hürriyeti ve kişiliğın muhtarlığını meydana getirdikten, ihtirasın ve sevginin kudreti âdetleri ve gelenekleri aşarak cemiyete hâkim olduktan sonra, artık eski devirlerin masallar üzerine kurulmuş hukukuna inanılamaz. Adaleti bu çürük temel üstünde kurmaya asla kalkılamaz.

Adalet, ancak gerçeğin derin bir tahlili üzerine insani ideali bina etmek fikrinden, olanla olması gerekeni “hakikat”te birleştirme tasasından, hakikati mertebelerde görme, insani eşitlik ve hürlik idealine mertebeler yoluyla safha safha yükselme arzusundan doğacaktır.

Derler ki: Eşyanın tahlili bizi başka bir yola götürür. Tabiatın kör kuvveti elinde biz bir oyuncuğız. Ve yine derler ki: İnsan insa-

nın kurdudur; zulüm acı da olsa bir zarurettir. Fakat ne yapalım ki, tabiatın kör kuvveti gibi şuur da bir hakikattir. Ve şuur bu kör kuvvetlerin çarpışmasından doğan varlığın üstün ışığıdır. O bir buhrandır ki ruhun kudretiyle ahengini bulur. O bir yalnızlık azabıdır ki ancak birlikte huzurunu bulur. O bir sonsuz ve tatminsiz dilektir ki yalnız tabiatla aynı dili konuştuğu zaman sükûn ve şifa bulur.

Ruhu kudretli olmak demek, şuurunu iç yalnızlığından kurtararak eşya ile birleşmek demektir. Eşya ile birleşmekse, doğru olmak ve insanlığın mertebelerini bilmektir. Ruhun kör kuvvetlere hâkim olmak için yaptığı bu hamleleri tanımaktır. Zayıflıktan güçlülüğe, eksiklikten olgunluğa doğru yükselişi değerlendirmek demektir.

Ve adalet işte bu doğrulukla mertebeler bilgisini sevgi ahlâkında birleştirmek demektir.

Ruhu kudretli olan mutlaka doğru olacaktır. Doğru olan da mutlaka âdil olacaktır. Gökten zorba olarak inen ve kendini en kudretli farz edenin, biliniz ki, saati çalınmıştır. Onda ruhun ve birliğin kudreti yoktur. O, filler ve ejderler gibi kuvvetlidir. O, noksandır ve oyuncağını kıran çocuklar gibi, noksanlığın azabını zulüm ile dindirmek istemiştir.

Kimse kudretli olarak doğmamıştır. Fakat ruhun savaşları onu kudrete ve doğruluk yolundan kurtuluşa götürmüştür. Kimse faziletli doğmamıştır. Fakat yalanın ve sahte hayatın azapları, onu kudretli olmaya, kendini aşmaya, hakikat önünde irkilmeden yürümeye sevk etmiştir.

Ahlâkın esası, günün birinde insanları hakiki hürlüğe, hakiki eşitliğe ulaştırmak için, âdil olmaktır. Âdil olmak, insanları ahlâki mertebelere ayırmak, işleri ve vazifeleri bu mertebelere göre eşit olmayarak dağıtmaktır.

İnsanları soy asilliğine, servet asilliğine, herhangi bir vesilenin kibir ve gurur asilliğine değil, kendini en uzak insani ideale bir anda eriştim farz eden hayali eşitlikçiliğe değil; fakat yalnız ruh asilliğine ve ahlâk asilliğine göre ayırmaktır.

İnsan taş değildir. O, bu koca âlemin içinde, âkıbet bir gün yalnız olduğunu ve tek başına yaşamanın azabını duymuştur. Toplan-

ma ihtiyacı, koruma ve korunma, sevme ve sevilme ihtiyacı bu azabın çocuğudur.

Gittikçe toplanan, büyüyen, dev gibi büyüklükler alan kasabalar, şehirler ve büyük şehirler bu ihtiyacın safha safha genişleyen, kuvvet kazanan şekilleridir. İhtiraslar derinleştikçe insan kendi içine kapanır ve benciliğe daha fazla kul olur. Yalnız kalmanın azabını daha derinden duymaya başlar.

Şefkat ihtiyacı, hakikat ve iyilik ihtiyacı daha büyük, daha sonsuz olur. Ve işte ondan dolayıdır ki, bugünün insanları bir yandan benlik dâvasında ve benciliğin köleliğinde bu derece taşkınlığa giderken; öte yandan içlerindeki azaba bir teselli ve kurtuluş bulmak ihtiyacıyla birliğe ve insanlığa olan inançları, geleceğin cemiyetine büyük açlıkları da o kadar artacaktır.

İlim asillliği üzerine asla adalet kurulamaz. İlim, irfan derecesine yükselmedikçe fazileti doğurmayacaktır. İlim, hakikat ihtirasına ve ruh kudretine dayanmadıkça, benlik iddiasını bir yana atıp konusundan ibaret kalmadıkça, âleme tepeden bakmak ve böbürlenmek için kullanıldıkça, ilim hâsılı birliğin ilmi, bütün olarak varlığın ilmi olmadıkça, asla ahlâka ulaşamayacaktır. Fakat ruhunda cüret ve hareketinde fazilet olan değirmenci çırağı ve marangoz ustası, o sahte âlime bin kere üstündür.

Ahlâkın birinci mertebesi eksikliğini itiraf etmektir. Ruhunda cüret, kendini fedaya kudret olmadığını, gerçek için savaşa gücü yetmediğini söylemektir. Fazilet uğruna huzurunu terk etmeye, menfaatini çiğnemeye katlanmayacağını ilân etmekten korkmamaktır. İş ehline bırakmak ve sahte kahramanlık dâvasına kalkmamaktır. Cüret taklidini ve insanlık hokkabazlığını terk etmektir. Çünkü bu bir imtihan meydanıdır. Ahlâk bezirgânlığına çıkan, ilk adımda iflas edecek ve adalet hokkabazının perdesi düşerek, bütün ipleriyle meydana kalacaktır.

Ahlâkın ilk ve en büyük adımı adalet kürsüsünde zulmü kurarak halkın gafletinden faydalanmamak, işi sahibine bırakarak çekilmektir. Çünkü ruhun cüretli ve büyük hamlesi onu er geç yerinden koparıp atacaktır.

Biz yalnız ruhun ve ahlâkın kudretine sığınıyoruz. Zulmün cefasını ve zorbalığın kahrını yalnız ahlâk ile ortadan kaldırmanın

mümkün olduğunu iddia ediyoruz. Yalnız ahlâkın kudretiyle karanlığı dağıtmak ve kahrın elini kırmak kabil olduğunu söylüyoruz. Ne büyüktür o insanlar ki zulmü zulümle karşılamazlar, fakat insani cüretin sonsuz olan kuvvetiyle adalet kürsüsüne hâkim olurlar ve kötülüğü affederler.

İsa'nın eline kılıç vermek Kayser'in kalbine Allah'ı indirmek lâzımdır!*⁸

Adalet felsefesi muktedir olmayı ve affetmeyi telkin eder. Acımayla kuvveti birleştirmeyi, ahlâk sevgisiyle âleme hükmetmeyi, sahip olmak için sevmek ve sevmek için sahip olmayı teklif eder.

Aradığımız, yararlılıklar ve ödevler düzenidir! Yararlılık, çabalarla ele geçmiş bir ülke, yarışma sonunda başarısını ispat edenin kazandığı bir rütbedir. Mutlak hürlüğün olduğu yerde yarışmaya para, kuvvet ve talih karıştığı için eşitsizliği artırır; kazanana imtiyazlar ve “haklar” verir. Fakat yararlılık vermez. Kurnaz, becerikli, mal mülk sahibi olmak “yararlı” olmak demek değildir. Bu kelime yalnız ideal-değerler yarışmasında üstün derece alanlar için kullanılır: Keşif yapan bilginin, büyük eser veren sanatçının, icatlar getiren teknikçinin, cesaret ve kahramanlığı ile örnek olanın eyleminde yararlılık vardır. O miras değildir, babadan geçmez. Savaşlarla kazanılır. İnsan onunla şeref alır. Yararlılıkta aşılın her derece ödevlerde üstün bir yükü bekler. Biri ideal yarışmasından gelen şerefli kazanç, öteki bu kazancın yüklediği sosyal hizmettir. En ağır hizmet en büyük yararlılığa karşılıktır. Toplum bu düzene uymak zorundadır. Dirlik bu uymadan doğar. Uyulmazsa, araçlar idealleri ezmeye başlar. Böyle bir yerde düzen dirlik kaybolmuştur. Töreye bağlı bir toplumda ideal-değerler için savaş yararlılığı sağlar, araçların dizgine konması kör kuvvetin çiğneyişini durdurur.

Yanlış olarak bazen ödevlerle haklar karşı karşıya konulmuştur. Halbuki haklar belirli bir sosyal düzenin kanunla verdiği özel ayrıcalıktır (imtiyaz) ki, mirasla yeni kuşağa geçer. Bir toplumda hak olan başka bir toplumda değildir. Haklar ve ödevler düzeni görelidir, değişicidir. Bir toplumun verdiği hak sosyal değişmelerle yük ve baskı olmaya başlar. Hanedanlar, beylikler bir zaman haklı. Toplum değişince yük olmaya başladı. Böyle bir durumda de-ği-

şen haklarla ödevler nasıl düzen kurabilir? Hak-ödev düzenleri belirlenemez. Toplumun sırtında yük olan hak ile bir ödev karşılaşınca “hak”lar kötü görülecek ve ödev temelsiz kalacaktır. En ağır ödevleri görenlerle yük haline gelmiş “hak”lar nasıl karşılanacaktır? “Hak yok ödev var” demek için, gerçekten hakkın bir imtiyaz olmaktan çıkmış olması gerekir. Oysa ki, her devrin kanunu gözünde haklar imtiyazdırlar. Karşılıklarında hiçbir ödev yoktur. Ödevlerse, böyle bir durumda, imtiyazlıların ezdiği kimseler elindedir. O zaman, “Hak yok ödev var” sözü “Hak yok haksızlık var” sözünün aynı olur. Çünkü büyük yetkisi olan büyük yararlılık sahibi değil, yalnız güç ve “hak” sahibi olandır.

İdeal-değerleri canlı olan bir toplumda hak-ödev düzeni değil, yararlılık-ödev düzeni vardır. İnsanlık, araç-değerleri hak değil ödev saydığı zaman toplum düzeni kazanacaktır. Oğuz töresinde yararlılık-ödev dirliğinin geçerli olduğu devirler olmuştur. Kahramanlara, yiğitlere yararlılar denmiş ve üstün ödevleri onlar almıştır. Eski devirlerin ideal-değerleri savaşta toplandığı için yararlılık kelimesini de askerlikte kullanmışız. Nişan, rütbe yararlılığı görülen kahramanlara verildi. Kahramanlık yalnız savaş değil, barışta da vardır: Fikir, sanat, teknik, ilim, ahlâk, dil ideal-değerlerdir. Hepsinin ayrı yarışmaları ve kahramanları vardır. Hepsinde ayrı yararlılık kazananlar kendi rütbelerinin şerefini ve bu şerefe karşı kendi ödevlerini almalıdırlar. İdeal-değerler geliştikçe her birinin yararlılıkları ve rütbeleri meydana çıkmaktadır. Beylik babadan gelirdi, paşalık, gazilik elde edilirdi. Çünkü biri soydan imtiyaz, öteki kazanılmış şeref demektir. Ve yalnız kişinin kendisine vergiydi. Yarının toplumunda bütün değerlere ait yararlılıklar yüksek sosyal hizmetle karşılanacak, ödülle satın alınmayacaktır.

Platon bir mağara benzetmesi yapmıştı. Ben de böyle bir benzetme veriyorum. Mağarada zincire vurulu adamların gözlerinde pigment maddesi kaybolmuş, görme nevirine tutulmuşlardır. Her şeyi bulanık ve tek renkte görmeye başlamışlardır. Bir fırsatta bunlardan biri zincirinden kurtulur ve dünyaya çıkar. Fakat ne güneşi, ne eşyanın çeşitliliğini görmektedir. Onun için her şey bulanık ve tek renklidir. Ona, eşya “şöyledir, böyledir” dendiği vakit o,

bundan bir şey anlamayacak, hürlüğüne kazandığı halde yine “eş-ya bulanık ve tek renklidir” diye inat edecektir. Mağaradan kurtulan bu kimse için artık eşyanın çeşitliliğini görmeye ve anlamaya imkân yoktur.

Xenophanes der ki, arslanlar tanrılarını arslan, kurtlar kurt şeklinde tasarlamışlardır. İnsanlar da tanrılaştırdıklarını kendi güçlerine göre seçerler. Korku halinde olanlar ürkeceklerini, çıkarından başka ufku olmayanlar en büyük çıkarıcıyı seçerler. Kibirli-lerin başkanı kendini dev aynasında gören olmalıdır. Gerçek kişilerin ideal insanı da bu pis dünyada temiz kalan, insanlık sevgisinde cüret gösterendir. Bu mertebeler aşılmadan, korkanların ve çıkarıcıların eline seçme hürlüğü verirsiniz hürliğe değeri olmayanları hür saymak, eşit olmayanları eşit görmek gibi bir paradoks toplumu altüst edecektir. Böyle bir hal anarşi ve despotluktan başka bir şey değildir.

Koşu atları yarışa girmek için düdüğün çalınmasını bekler. Düdüğü çalan kim? Bu, atını en öne sürmek için hile karıştıransa, yarışın ne hükmü kalır? Yarış temiz biniciler arasındadır, cins atlar arasındadır. Ne küheylan uyuz eşekle yarışa çıkar, ne korkak cüretliyle bir sıraya girer. Üç elmayla beş armudun toplamı olamaz diye ilkokulda size öğretmediler mi? Korkanlar, kibirli-ler, gerçekten temiz ve cüretli olanlar kendi aralarında yarışa çıkmalıdır. Hileci hakemin bu karıştırmadan kendine pay çıkarmasına meydan vermeyin! Hileli yarışı durdurun! Herkes kendi yerini alsın. Bulanık suda balık avlayanlardan korkunuz.

Cüce kendini dev aynasında görünce, “Sakin bu dağları ben yaratmış olmayayım?” derdi. Yaratmak mı? Bu dağları aşmak bile ne güç şey! Aynaya değil, cüceye bakanlar ona güldüler. “Bırak elindeki! Bu senin işin mi?” dediler. Ama cücenin başka bir gücü var. O, Keloğlan gibi tavan arasında eski dolapları karıştırır. Kimsenin giremeyeceği deliklerden hazneler çıkarır. Elinden ayna düşünce, cüce asıl şimdi büyük tehlike olmuştur. Çünkü yalandır, hiledir, sahte güçtür. Burnunun dibini görmeyen dev ise ortalığı yakar yıkar, dünyayı ters çevirir. Yalnız tavan arasındaki Keloğlan’a dokunamaz. Âlemi hangi kılığa soksa Keloğlan ve cüce tek-

rar orada yerini alır. Hacıyatmaz gibi yeniden meydana çıkar. Ve dev, şaşı gözleriyle onu tanımadığı için, her yıkılıştaki başka bir kılıkla o hep eski yerindedir. Cücenin alt edildiği, devin gözleri açıldığı zaman nerede?

Yalanın hak kazandığı tek yer büyük pislikleri gizlemesindeydi! Vurgunculuk kötü, onunla övünmek bin kat daha kötüdür. Hangi devirde madrabaz çıkmamıştır? Ama bundan utanıldığı için, hiciv bu maskeyi yırtsa bile kimse alın karasını üzerine almamıştır. Yalnız histerik denen ruh hastası kendini teşhirden utanmaz. Ortodoks'un "melâmet"i (*humiliation*), suçunu halkın önüne sererek cezasını bekler. Biri hasta diye, öteki bir iyileşme yolu diye özürdür. Bugünün sapkınlığıysa, utanılacağı teşhir etmekten haz duyuyor. Mahremlik, vitrin halini almıştır. Yalancılık zekâ hakkı gibi meşru görülmüştür. Düşkünlük ve kötülüklerle övülen bir devirde teşhir salgını (*exhibition*) halini almıştır. Ondan kendinizi koruyunuz. Teşhir edilen rezalete karşı halkın tepkisi, bütün "itibari yalanlar"a tabiatın çıplaklığı ile karşı koymaktır. İlkçağ'da Kinikler^{*9} böyle yapmamışlar mıydı? Bin yalanın, öteki isyanın iki teşhiri. Hangisi daha kusurlu?

Dağdan inen şehri basacak. Uygarlığın ışığı köylere gidecek yerde, bilgisizlik ve kavrulmuşluk uygarlığı karartacak. Yollardan lağımlar akacak. Kültür yakılarak, ateşinin çevresinde vahşet dansları yapılacaktır. Bu kör dövüşünde son kozu oynayanın kazancı ne olacak? Kalabalığın, yığının, kör kuvvetin, sahte eşitliğin kazancı ne olacak? Hürlük adına oynanan oyundan kalan son koz kör kuvvetin yıkılışlarıdır. Demokrasi, yığının baskısı değildir; eğitimidir. Kafanın bedene, fikrin maddeye hükmetmesidir. İçindeki cevher kül altında kalmış halktan gelmez; bilgiyle, idealle halka doğru gider ve o cevheri meydana çıkarır. Halka rağmen halk için ve yalnız halkı yetiştirmek içindir.

Platon demiş ki, hükümdarlar hakim, hakimler hükümdar olduğu zaman insanlar mutlu olur: Bu iki kutup birleşmemiştir. Ancak, kafasıyla, ruhuyla yükselenler çoğaldıkça bu kutuplar bir gün yaklaşacaktır. Bunu Platon'un istediği gibi bir kişi değil, kişilerden meydana gelen bir sınıf, bir kafa ve ruh sınıfı yapacaktır.

Yalınayak, başı kabak karda kışta titremenin ne demek olduğunu bilmeyen sabırdan, sevgiden söz edebilir mi? Önce altlarına döşek verin, karınlarını doyurun; sonra kafalarını ve ruhlarını oldurursunuz. Tarlasına göz dikti diye komşusuna kurşun sıkan, bacısına yan baktı diye bağrını bıçaklayan, sevgi nedir bilir mi? Kan gütmekten onu kurtarın ki, kardeşlik nedir anlatacınız! Kanun nedir duyurasınız! Yol uzun, dağlar büyük ve siz sabırsızsınız. Bu yolu menzil menzil geçeceksiniz.

Yılınsa kusur kimde? Şehirliden, kapıdan ürkmüşse kabahat ürkende mi, ürkütende mi? Ne verdik ki neyi alacağız? Nasıl yetiştirdik ki, yetişeni sorguya çekeceğiz? Sorguya çekilecek biri varsa bilip de bildirmeyen, doğruyu göstermeyen, varını yoğunu aldık-tan sonra hâlâ oradan bir şey bekleyendir.

Sorumluluk başka, yükümlülük başkadır. Tarih yaprakları nice sararsa, yine şu parlak satır okunur: Aydınlar ve Kapı kulları, bizler sorumluyuz! Bunu böyle bilelim. Ancak, yüzyılların yanlış bir kalemde silinmez. Yetişmeyi yetiştirmek gerek! Sorumlu cezasını çeksin. Ama yetişmeyen eline kullanamayacağı âlet verilmesin. Siyasi hürlük irade özerkliği ile atbaşı gider. İkincisini kazanamayan birincisini kullanamaz. Yol uzun ve aşılabacak dağlar büyüktür. Yetiştirme çabasıyla bu yolu menzil menzil geçeceğiz. Kendimizi unuttur, zamanın yapacağını bir güne sıkıştırmaya kalkarsak hürlüğe değil, toplum deliliğine ulaşırız.

Burada (s. 45 ve 87) sık sık geçen “ariflik” ilkçağ sonunda *gnostisizm* görüşü değildir. Gerçi, “arif” kelimesi Arapçadan Türkçeye bu eski *gnostique* karşılığı olarak geçmiştir. Ancak tasavvuf dilinde “ariflik” ile *gnostique*’ler arasında çok fark vardır. Ariflik iç gözü ile bakmak olduğu için, dünyaya çevrili dış gözü sanki kapalı gibidir. Fuzulî’nin, “Arif oldur bilmeye dünya vü-mâ-fihâ nedir” mısraında kastettiği bu idi. Biz arif deyince modern görüşte yeni bir şey anlıyoruz. Bu, Scheler gibi bilgi ve inanç alanlarını kesin sınırla ayıracak yerde, bilginin inançla tamamlandığını kastediyoruz. Bilgi bize gerçekleri, onlara ait tahlil ve terkipleri verir. Fakat gerçekler bilgiyi parçalar, çokluklar halinde kalır. Ne fizik, ne biyoloji, ne sosyoloji bizi bütün olarak varlığa ve onunla bağlantımızı kuran eyleme götürür. Fizikten çıkan pratik onun tekniği olan türlü araç-

lardır. Biyolojiden çıkan pratik onun teknikleri olan Tıp dallarıdır. Psikoloji ve sosyolojiden çıkan pratikler eğitim ve insan yönetme sanatları olan Pedagoji ve Politik'tir. Fakat bu parça bilgiler ve teknikler bize mutlak bir eylem düsturu veremez. Çünkü onlarda biz çokluk ve değişiklik üzerinde işlemekteyiz. Oysa ki, bilgilerimizin parçaladığı gerçekler aslında bir ve sonsuz olan tabiatla onun içinde bizim yerimizdir. İlimler ayrı ayrı kapılardan bizi bu birliğe doğru götürür, ama yine de birliği vermez. Çünkü sonsuzluk bilgi sınırını aşar. Öyleyse biz parçaları bilir ve onları aşan birliğe inanırız. Eylemimiz (*action*) bu parçalı bilgilerden birliğe çevrilen inanışımızdan çıkar. Ezoterik bir tarzda anlaşılan dinler bunu kastettikleri gibi, ideolojiler de bunu kastetmektedirler. Şu farkla ki, ideolojilerde bilgilerin payı, yani eylem inancında ilimlerin rolü daha büyüktür.

Âlem sürekli değişmektedir (s. 89). İnsan ruhu uzviyetle toplumun çatışmasından doğan çözümlere (*aliénation*) ve yeniden kurulmalardan (*conversion*) meydana gelir. Bu problemi Psikanaliz ve Sosyoloji arasındaki yaklaştırmayla, *Cemiyet ve Marazî Şuur*, *Veraset ve Cemiyet* adlı kitaplarımda çözmeye çalıştım. Ruhun bu genetik incelemesine dayanarak *Umumi Ruhiyatı* yazdım. *Aşk Ahlâkı* da bu temel fikirden ve *Telkin*, *Kendine-Telkin* üzerindeki çalışmamdan doğdu.¹⁰ Çalışmalarımın felsefi hareket noktası tabakalı bir âlem görüşü ve plüralizm idi. Bunun için de 1920 civarının geçer felsefesi olan Emile Boutroux görüşüne dayandırıyor, bunu Aristoteles üzerindeki çalışmamla destekliyordum. Bu yüzyıl başının iki önemli konusu sosyoloji (Durkheimci, Marksçı vd.) ve psikanaliz (Freudçu, Adlerci, vs.) idi. İki konu da Türkiye'de tanınmakta idi. Yalnız, kanaatime göre, biri toplum öteki dinamik ruh gerçeklerini ele alan bu iki araştırma yolu arasında münasebet görülmemiştir. Oysa ki psikanalizin itilme (*refoulement*) mekanizmasıyla sosyolojinin baskı ve çatışma (*conflict*) görüşü, aslında birbirine çok yakındı. Sigmund Freud'un sosyoloji bilmemesi, eline geçen Gustave Le Bon'a ait *Psychologie des foules*'dan hüküm çıkarmaya kalkması, araştırmasını çıkmaza götürüyordu. Sosyologlar da bu yeni araştırma konusuna ciddi gözüyle bakmamışlardı. İnsanın bir yanı organizma bir yanı toplum olmadığı ve iki gerçek insanda iç içe bulunduğu için, toplum baskısıyla içgüdü tepileri arasındaki münasebet, probleme yalnız bu açılarından biriyle değil, ancak her iki açıdan ve onların karşılıklı etkisinden bakmakla çözülebileceği fikri bende kuvvetle yerleşmiş bulunuyordu. Daha önce (1916) toplumun mantıki düşüncesi dışında kalan "ifade edilmezlik" (*inexprimabilité*) haline Charles Blondel "marazi şuur" demektedir. Bana öyle

geliyordu ki, Blondel'in Durkheim ile Bergson arasında yaptığı yaklaştırma yetmezdi. Çünkü bu, ruhi ve biyolojik gerçeği pasif bir hale getiriyordu. Oysa ki toplum gibi uzviyet de aktiftir ve insanda çatışma iki gerçek alanı arasında savaşı ifade eder. *Felsefe Yıllığı*'nda (1931) yayımladığım bu tezi Akıl Sağlığı Cemiyeti'nde tartışmalı bir konferans konusu yaptım. Dr. Fahrettin Kerim Gökay bu teze karşı vaziyet aldı. Dr. Şevket Aziz, Dr. Ahmet Kenan, Dr. Hadi, vs. benim tezimi desteklediler. 1941'de aynı cemiyetin bir kongresinde Dr. F.K. Gökay toplum ve uzviyet çalışması üzerinde Batı'da yeni görüşler başladığını söyleyince, on yıl önceki tartışmayı hatırlattım ve fikrimin geç de olsa olumlu karşılanmasından duyduğum sevinci bildirdim. Gerçi bu fikir 1940'lara doğru Maurice Dide tarafından kısmen ele alındığı gibi Horney ve Alexander tarafından 1938-45 aralarında birer açıdan ele alındı.^{*11} Erich Fromm yine bu yıllarda birçok eseriyle psikanaliz ve sosyoloji ilişkisi konusunu ele almıştır. 1940'ta Maurice Leconte, Prof. H. Claude'un kürsüsünde verdiği *Conflicts sociaux et psychoses* adlı tezde reaktif deliliklerle toplum krizi arasındaki münasebeti inceledi. Malinowski, psikanaliz ile etnoloji verilerini karşılaştırdı ve Oedipus kompleksinin kültür çevrelerine göre değiştiğini gösterdi (B. Malinowski, *La sexualité et sa répression dans les sociétés primitives*, çev.: Jankélévitch, 1932, Payot). Bastide, sosyoloji ile psikanalizin münasebetini bütün cepheleriyle ele aldı (Roger Bastide, *Sociologie et Psychanalyse*, 1950, P.U.F.). ABD'de bu konuya türlü açılardan bakanlar çoğaldı, hatta 1955'ten sonra sırf bununla uğraşan bir dergi çıkmaya başladı. Son sosyoloji kongrelerinde (7. Dünya Sosyoloji Kongresi, Varna, *Sociologie médicale*) bu konudaki çalışmaların çeşitliliği ve çokluğundan dolayı ayrı bir seksiyon halini aldı. Fakat şunu da katalım ki problem hiçbir yerde tam olarak sosyal baskı veya baskılarla arzular ve eğilimlerin çalışması şeklinde ruhi hayatın dinamik ve dışsuur gelişmesini açıklamış değildir. Problem etrafında etnolog, sosyolog ve psikanalizcilerin araştırmalarını toplayan Bastide'in eseri çatışma olayını Durkheim ve Marx açısından inceleyenler üzerinde durmakta, her iki açıdan problemi çözme teşebbüslerindeki başarı paylarını göstermektedir. Bu araştırma beni *Aşk Ahlâk*'ını yazmaya götürdüğü gibi, toplumla uzviyet arasındaki çatışmaya ait tetkikler benden sonra Erich Fromm'u da buna benzer neticelere götürmüştür. Bu zat *Kendisi İçin İnsan*, *Psikanaliz ve Din ile Hasta Toplum* ve *Sağ Toplum* adlı kitaplarında aynı problemlerden 1935-55 arasında benzer sonuçlar elde etti. Başlıca *Sevme Sanatı* adlı kitabı *Aşk Ahlâk*'na çok yakın bir yoldadır.^{*12} Dayandığım felsefi görüş farkından başka, kitabım bir ey-

lem sistemi, bir etik olmak istediği halde Erich Fromm'un eseri ve başkaları, bir ruh sağlığı tekniği olarak görülmelidir. Buraya bir de Maurice Dide'in 1940'larda kullandığı bir kelimeyi benimseyerek *Aşk Ahlâkı*'nda Etik hedefini güden bu tezin genellikle psikoloji ve psikojenetik bir giriş olmak istediğini, ni-tekim *Umumi Ruhîyafta* bu niyetle davrandığını hatırlatmalıyım.

NOTLAR

- * I Hallac Mansur'un *Kitab-üt Tavâsin*'de söylediği bu idi. İsa'nın söylediği de bu idi. Birbirine en zıt iki dünya görüşü olduğu halde, Nietzsche de sevincin hazdan değil acıdan doğduğunu söylerken onlarla birleşiyor.
- * 2 “Kant ahlâkı” ve “aşk ahlâkı”nın münasebeti, s. 106.
- * 3 *Maiteria Semita* tanınmış bir Budist eseri olup Uygur Türkleri Türkçeye çevirmişlerdi.
- * 4 Makyavelizm (Machiavélisme) kastedilmektedir.
- * 5 Buna fiil, hareket de diyoruz, ancak bu kelimeler başka anlamlarda kullanıldığı için eylem demek daha doğrudur.
- * 6 Türkçede bilge diyoruz, eski Türkler “ata” diyorlardı. Birincisi henüz kök tutmamıştır.
- * 7 Şimdiki terimde “tikel” ve “tümel” deniyor.
- * 8 Zaten İncil’de de şöyle deniyor: “Ben yeryüzüne selâmet (*salut*) getirmeye geldim zan-netmeyin. Selâmet değil, kılıç getirmeye geldim.” (Meta - Böl: 10-34)
- * 9 *Cynique*’ler kanunları yapma sayan ve tabiata dönen Diyojen ve Antisthenes idi.
- * IO Bu sonuncusu yayımlanamamıştır.
- * II Karen Horney, *Névrose et Société, Les voies nouvelles de la psychanalyse*, çev.: J. Pa-ris, L’Arche, 1951; Franz Alexander, *Relatié et Névrose, Principes de Psychanalyse*, çev.: Stern ve Anzieu, 1952.
- * I2 *L’Art d’aimer*, çev.: Laroche, 1958; *Man for himself, Psychoanalysis and Religion*, 1958; *Société aliénée el Société saine*, çev.: J. Claude, 1956 vb.
- I İrşad eden, yol gösterici, uyandırıcı.
- 2 Fiziki zaruret, biyolojik zaruret, sosyolojik zaruret, psikolojik zaruret birbirini ta-mamlayan zaruretlendir; insan bunların içinde gelişerek kişilik halini aldıkça hürlüğünü kazanır. Bunun için insan zincirler içinde doğar, büyük çabalarla hürlüğünü kaza-nır diyorduk.
- 3 *Utopiste*.
- 4 Tenakuz.
- 5 Eskiler buna arif (*gnostique*) ve böyle bilgiye irfan (*gnosis*) derlerdi.
- 6 G. d’Annunzio: *Triomphe de la Mort*.
- 7 *Existence*.
- 8 *Devenir*.
- 9 *Illustion*.
- IO Descartes dualizmi.
- II Leibniz spirilüalizmi.
- I2 Tasavvuf dilinde “nefis muhasebesi”, “içe bakış.”

- 13 Tasavvufa göre terk etmenin üçüncü derecesidir: a) Dünyaya ait bütün arzu ve emellerden vazgeçmek; b) âhirette vaat edilen saadetler ve manevi hazlardan da vazgeçmek; c) hatta “terk etmek” veya “vazgeçmek” şeklindeki idealizm iddiasının gururundan dahi vazgeçmek demektir.
- 14 *Autotélique.*
- 15 *Universel.*
- 16 *Arbitraire.*
- 17 Âdetler ilmi ile mutlak ahlâkın farkı.
- 18 *Inhibition.*
- 19 *Cemiyet ve Marazî Şuur* adlı kitabımızın konusudur. Büyük bir kısmı *Felsefe Yılığ*ı, c. I, 1931’de neşredildi.
- 20 Tasavvufta “fark” duyu ve zihin derecesinde gerçeklerin çokluğu, “cemi” akıl ve irfan derecesinde farklar yani çokluktan birliğe yükselmektir. Bu iki derece ayrı kaldığı gibi Sûfi’ye göre “Cemi”den yine “fark”a, yani birlikten çokluğa geçilebilir.
- 21 *Émotivité.*
- 22 *Imagination.*
- 23 *Cebr-i nefis.*
- 24 *Résistance, patience.*
- 25 Bu sözün aslı Pascal’a ait olup, “Pireneler’in (Pyrénées) aşağısında doğru olan yukarısında yanlıştır,” şeklinde ifade edilmişti.
- 26 *Spontané, actif.*
- 27 Tabii zaruretler (fizik, biyolojik, sosyolojik, psikolojik zaruretler).
- 28 Bâtın, zâhir.
- 29 “Yalancı peygamberlerden sakınınız. Onlar size koyun postu ile gelir, ama içten kurturlar.”
- Meta İncili (7. Bölüm - 15).
- 30 De Man, *La joie au travail* adlı eserinde konuyu incelemek için Brüksel endüstri işçilerinde geniş bir monografik anket tatbik etmiştir. Bazı Amerikan sosyologları da aynı konuyu ele alıyorlar. Fakat işçinin yaşama zoruyla istemediği işe sürüklendiği, işverenin baskısı ve gündelik yetmezliği yüzünden sevinç yerine yalnız üzüntü ve öfke içinde kaldığı haller de gerçektir. Bundan dolayı işi sevgi ve sevinçle yapmak ancak Fourier’nin dediği gibi ideal bir iş organizasyonuna aittir.
- 31 *Sagesse.*
- 32 Bu sözler işçilerin derdi olmadığını değil, sınıf çatışmasındaki dertleri üstünde geleceğin önderleri olacaklarını gösterir. Yalnız bu anlamda kafa, ruh ve kol işçileri içinde üstün gücü olanlar yarının önderleri arasında yer alacaktır.
- 33 *Superstitions.*
- 34 “Dar Kapı” İsa’nın bir vaazını işaret eder. André Gide’in bu isimdeki romanı aynı şeyi ifade etmektedir.
- 35 Melâmet: *Humiliation.*
- 36 Eşyanın özü.
- 37 *Idéalisme.*
- 38 *Chaos.*
- 39 Niteliği nicelik elinde.
- 40 *Individualisme collectiviste.*
- 41 *Mitleid*: Birlikte duymak; acımak.
- 42 Zillet.
- 43 *Sérénité.*

- 44 *Continu*: Mütemadi.
 45 Tabiatın zaruretleri ve bunların tek veya bütün olarak tesiri.
 46 Aslında peygamberlik doğuştan bir vergidir. Burada eski metinden ayrılıp “Eren”
 (Saint) demelidir.
 47 *Effort*.
 48 *Chaos*.
 49 *Beynel havf ver-reca*.
 50 “Kellim-ün-nase âlâ kadri ukulihim.” - Hadis.
 51 Ruhi *conversion* geçirmek.
 52 *Seiende, dasein*.
 53 *Responsabilité*: Mesuliyet.
 54 Salâhiyet.
 55 *Désintéressè*: Hasbi.
 56 Fakat yetkin varlık olduğu için her şeyi bilir, öyleyse noksanları ve kusurları da bilir.
 Bunun için adildir demek lâzım gelirdi.
 57 *Chaotique, anarchique*.
 58 Hâkimiyet (*souveraineté*). Buna şimdi egemenlik de diyenler var. Buyruk, başına buy-
 ruk, buyruğu geçmez şeklinde eskiden beri Anadolu’da kullanılır.
 59 Tahakküm (*domination*).

Siyaset Meselesi

“*Lime Tekûlûne Mâ lâ tef’alûn.*”^{*1}
 (“Yapmadığınız şeyi niçin söylersiniz.”)
Kur’an (Sure: Sâf - 2)

Bütün faziletler adalette toplanacaktır. Çünkü ruhun kudreti ancak hak önünde irkilmemek içindir ve doğruluk ancak âdil olmak içindir. Adalet bizi insanlık ülküsüne (idealine), ruhun hürlüğüne ve kişiliğin muhtar oluşuna götüren tek yoldur. Züht,¹ mümini Allah’a götürdüğü gibi, adalet de en büyük ideal olan insani hürlüğe götürecektir. İbadeti terk eden için nasıl din inancının yolu kapanmışsa adaleti terk eden için de hürriyet ve insanlığın yolu büsbütün kapanmıştır.

Eşyanın hakikatine ait derin bir tahlil ile mertebeleri keşfederiz ve ancak mertebelerledir ki adaleti tatbik ederiz. Mertebeleri keşfetmek ilerlemeye² inanmak; bir mertebeden ötekine her an geçilebileceğini kabul etmek demektir. Yarının cemiyetinden ümitli olmak, hür insanların insanlığı için temel kurmaktır. Eşyanın hakikatini bilerek siyaseti ahlâk üzerine ve ahlâkı ruhun kudreti üzerine dayandırmak, kadercilerin kara fikrinden, hayal kurucuların zavallı iyimserliğinden kurtularak insanlık için en emin yoldan işe girişmek demektir.

Eşyanın tahlili hangi hakikatlerle bizi karşılaştıracaktır? Önce hayvani hakikatle. Pençenin kuvveti, içgüdünün kuvveti, hile ve zorbalığın kuvveti bu hakikatin görünüşleridir. İnsan insanın kurdudur. Rekabet en kuvvetliyi hâkim kılar. Kurt kuzuyu öldürür. Hile safdilliği mahveder. Hakikat tabiatın kör kuvvetindedir. Acı-

mak bir hayal, şefkat bir masaldır. Biz ne yapsak, ne istesek, yine son söz kuvvetlinin olacaktır.

Fakat âlem yalnız ondan ibaret değildir. Daha ilerde içtimai hakikatle karşılaşacağız: Kütlenin kuvveti, çoğunluğun kuvveti, kamu fikrinin ve düşüncesiz heyecan dalgalarının kuvveti bizi sürükleyen, irademize hükmeden hakikatin yeni bir görüntüsüdür. Doğru ve yanlış yoktur, fakat kütlenin kabul ve reddettiği vardır. İyi veya kötü yoktur, çoğunluğun istediği vardır. Kamu fikrinin kör kuvveti elinde irademiz oyuncaktır. Güzellik ve doğruluk, kütlenin, sayının, çoğunluğun ezici kuvveti karşısında neye yarar?

Fakat eşyanın daha derin bir tahlili, bizi yeni hakikatler karşısında bırakacaktır. Ruhun kudreti, hayvani kuvvet gibi, kütlelerin kuvveti gibi, yeni bir hakikat ve âlemin yeni bir safhasıdır. İnsani ruhun gelişmeleri eşyanın tabiatında (*la nature des choses*) son sözdür. Hâdiseler zincirinin son halkasıdır. Ruhun işleyişi, hayatın ve cemiyetin üzerinde doğan en yeni hakikattir.

Kaliteler âlemi, manevilik âlemi, aşk âlemi tabiatın yeni bir kadri, irademizi sürükleyen yeni bir kuvvettir. Kim der ki ruhun kudreti, hayvani ve içtimai âlemlerden daha az gerçektir. Kim der ki, ruhun hakikati birlik içinde küçümsenecek bir unsurdur. Fakat hayır, o âlemin olgunluğudur; eşyanın son ucudur. Tabiat bütün kudretini, dehasını ruh ile meydana koymuştur. Nasıl olur da biz onu hiçe sayarız ve değerini inkâr ederiz? Gerçeklerin gelişmesinde ruh, en yüksek dereceyi kapsar. İnsanlığın mertebelerinde ruh asilliği birinci mertebeyi teşkil eder. Medeniyet ruh asilliğinin eserdir. Sanat, ilim ve felsefe ruhun hürlüğünden doğmuştur. Nasıl olur da biz, ruhun kudretini küfranla karşılarız ve onun hakkını reddederiz?

Ruhun hakikati bir cevherdir,³ onu umman içinden bulup çıkarmak gerek! Hayvani hakikatin ve kütle kuvvetinin elinde harap olmaktan onu kurtarmak gerek! Çünkü o, kütle ile hayvanın, cemiyetle uzviyetin sürekli çarpışmalarından doğan en nâdir neticedir. Fakat o, sürülerin elinde mahvolabilir. Hayvan, fikri yiyebilir. Madde ve hayat kuvvetinin kör dalgaları önünde tabiatın bu müstesna çiçeği ezilip kaybolabilir. Hint'in büyük âbideleri dehrin

belası elinde ne hale geldi? Binlerce yılın feyzini bir istila kasırgası ve bir çoğunluk salgını yok etmeye yeter. Bir yığın uğultusu gözünde Beethoven senfonisinin ne değeri var? Kafiler Rembrandt'ı çiğneyip geçmekte ne mahzur görür. Fakat ruhun eserini öldürmek tabiata isyan etmektir. Birlikte gafil olmak ve ilerlemeye göz yummaktır. Bütün âlemin ortak ve en büyük eseri olan ruhu ve ruhun en büyük ürünü olan medeniyeti korumak gerektir! Onu fırtınaların üzerinden, kör dalgaların arasından aşırarak daima yeni bir kıyıya ulaştırmak gerektir!

Ruh asilliği, insanlık yapısında yeni bir kat daha yükseltmek için, artık dizginleri ele alacaktır. Hayvani kuvvet elinde, kütlelerin çoğunluğu altında ezilmesine meydan vermeyecektir. Medeniyetin yarıya gelmiş ehramını bir taş yığını olmaktan kurtarmak için yeni vakalar önünde gözlerini dört açacaktır.

Ruh asilliği hilenin ve zulmün elinde perişan olarak kendi mahsülünün ayaklar altında süründüğünü ve para kuvvetinin zekâ eserini köle gibi kullandığını artık görmeyecektir. Şuursuz yığınların elinde oyuncak olmayacak, fakat yığınlara şuur vermek için onları eli altında tutacaktır. Şefkati kuvvetle barıştırmak ve işbaşına geçerek cemiyete yeni bir düzen verecektir.

Ruh asilliği, kılıç ve para zorbalığı, zadedânlık ve âhiret tahakkümü üzerine kurulmuş bütün sahte cemiyet iskelelerini yıkarak onların yerine kütlelere şuur, hürriyet ve terakki bahşedecek olan insani mertebeleri kuracaktır. İnsanları, halk, vatandaş, vatansever, insani vatansever diye dört mertebeye ayıracaktır.

Halk demek, cahil, fakir, başıbozuk ve avam demek değildir. Zira ilim tahakkümü yapmak isteyenler kibir ve nahvetlerine esir olarak, nice faziletleri hor gördüler ve nice hak ariflerini cahil diye çiğneyip geçtiler. Onlar elbette bir gün eksik ruhları ve sahte ilimleriyle alçalacaklardır. Servet tahakkümü yapmak isteyenler beş günlük kâşânerlerine mağrur olarak gerçekten ruhu zengin nice insanlık işçilerini fakir diye ayırdılar; ilmin, sanatın ve medeniyetin sahiplerini hakir gördüler. Âhiret tahakkümü yapmak isteyenler, Allah adını zulümlerine âlet ettiler; hürriyet ve terakki isteyenleri kâfir diye kendilerinden ayırdılar. Kılıç tahakkümü yap-

mak isteyenler, kılıcın cebir ve şiddetiyle, iş görmeyenleri aşağı gördüler ve kılıç hakkıyla bir sınıf yaparak geride kalanları başıbozuk diye ayırdılar. Ve zadeğânlık tahakkümü yapmak isteyenler ilmi, serveti ve fazileti kendilerine hasretmek sevdasına kapıldılar; Arap atları gibi nesebi ve tomarı olmayanları insanlığın ve faziletin şereflerinden mahrum bırakarak onlara hakaret makamında avam dediler. İşte ruh asillîği, artık gevşekliği ve şiddetsiz direnmeyi elden bırakarak, bu sahte cemiyet iskelelerini darıma- dağın edecektir.

Halk demek ayrı bir sınıf ve başka bir âlem demek değildir. Halk bir mertebedir ki insan onunla yola çıkar. Bir basamaktır ki oradan olgunluğa yükselir.

Halk demek şuursuz yığın demektir. Biz ona şuur vermek istiyoruz. Dâvamız halka rağmen yalnız halk içindir. Şuur irfan demektir. Nice âlimler vardır, onlarda insanlık bilgisi doğmamıştır. Nice cahiller vardır ki aşkın sırrına ulaşmışlar ve hakikatin nerede olduğunu anlamışlardır.

Halk demek korku ahlâkını henüz daha aşamayan demektir. Âlim veya cahil, zengin veya fakir, avam veya havas arasında ırfa- na ermeyenler, yalnız korku ile iyi olanlar ve ruhlarında insanlık aşkı uyanmamış olanlar halktandır.

Biz sahte sınıfları zihinlerde yıkarak, yerine insani mertebeleri kuracağız. Dâvamıza halkın mertebesinden başlayarak onun oyu- na ve kanaatine bakmadan, gözündeki bağları çözecek, onu hak yoluna çıkaracağız.

Halkın yolu hakkın yoludur. Hak ile hak olmak için dâvaya halk ile başlamak gerek. Yarın sevgiye ulaşmak için bugün korku- dan saygıya geçmek gerek. “Hikmetin başı Allah korkusudur.”⁴ Çocuk, arzusuyla ilağ içer mi?

Kimse aşk içinde doğmamıştır. Aşka erişmek için, olgun kişi ol- mak için ateşte pişmek ve cemiyetin baskısından geçmek gerektir. Ruh bir miras değildir. Gökten inmiş bir Allah vergisi, babadan kalma bir irat değildir. Ruhun kudreti örsle çekicinin arasından çı- kan bir kıvılcımdır ki dövüle dövüle kazanılır. Ve bin bir dövüşme- nin zahmet ve azabıyla elde edilir.

Halkın yolu korku ahlâkıdır. Ve korku ahlâkı ruhlarımızı pişiren ilk ocaktır. Oraya her giren pişip çıkar mı? Kimi, özündeki bütün hamlığıyla kışır bağlar, kimi har ateşte kavrulur kalır. Kimi, şeklini ve hüviyetini kaybeder. Kimi, yandıkça yeniden kuvvet alarak meşakkat ve azap içinde aşkın kemâline ulaşır. Bu böyledir diye oraya girmemek olur mu? Ateşten korkup geri dönmek, sürünün ve hayvani kuvvetin cenderesi altında ezilmek demektir.

Korku, saygıya hazırlanmak içindir. Ve saygı itaat olunmak içindir. Kanun olmayan yerde cemiyet yoktur. Ve kanuna boyun eğilmeyen yerde ahlâki âleme girecek kapı kalmamıştır. Halk için kanun, içinden gelen seste değil, ruh asilliğinin ona dışından verdiği emir-dedir: İç hürriyetinee ulaşanların, ahlâki erginliğe erenlerin, insani mertebeleri aşa aşa aşk ahlâkına yükselenlerin uyguladıkları adalettir. Halk için kanun, adaletin emrini külli bir kaide olarak icra etmek demektir. İlim, irfan derecesine gelmedikçe, bilmekten olmaya varılmadıkça, “kanun” gerçekte var değildir. Akılla duygu uzlaşmadıkça, aşk ahlâkına yükselmedikçe, “kanun” var değildir. Halkın boyun eğmesini beklediğimiz kanun, yalnız böyle bir kanundur.

“Sırmalı ulema”nın havada sözleri asla kanun olamaz. Kâşâne sahibinin bencil mantığı asla kanun olamaz. Âhîret bezirgânının karanlık imanı asla kanun olamaz. Kılıç zorbasının keyfi emirleri asla kanun olamaz. Eşraf ve zadeğânın kibir ve çıkarla verilmiş kararları asla kanun olamaz.

Dâvamız, halka rağmen fakat yalnız halk içindir. Biz kütleye şuur vermek ve yarın hakikaten iş ihtirasına, hürriyet aşkına vasil olan kütle ile insanlığa temel kurmak için ona hâkim olmak istiyoruz. Biz halkı bir gün hakiki hürriyete ulaştırmak için üzerinden iğreti ve sahte hürriyeti kaldırmak istiyoruz. Biz halkı hürriyet davulları ve eşitlik zurnalarıyla kandırarak vehim ve hayal içinde bırakmak ve bulanık suda balık avlamak istemiyoruz; fakat eşyanın hakikatine sadık olmak, ruhların ve kişiliklerin derin farkını hesaba katarak hakiki hürliğe büyük çabalarla ve ateşli bir adalet aşkıyla ulaşmak istiyoruz.

Eğer halktan ayrıldıysak, yalnız halka hizmet içindir. Biz kanunu kalplerde yaratmak ve kütleyi ne yaptığını bilir hale getirmek istio-

ruz. Günün birinde tek bir cemiyete, hür insanların insanlığına ulaşmak için bugün var olan büyük farklar önünde hayale kapılmamak ve gözümüzü dört açmak istiyoruz. Biz kendini gökten inmiş farz eden, ruh ve ahlâk inhisarı yaparak bütün tesir ve kudretini kaybeden sahte ilmin “seçkin”lerini değil; kütlenin elinden tutup onu şu-ura, hürriyete ve aşk ahlâkına götürmek isteyen öncülerini istiyoruz.

Vatandaş demek, kanunlara ümitle boyun eğen demektir. Gelecek tasasıyla adaleti isteyen demektir. Ceza korkusuyla değil, fakat yarının mutluluğu arzusuyla davranan ve kendi toprağında her gün daha iyiyi, daha güzeli gözleyen demektir. İçinde sorumluluk güneşi bir fecir gibi doğmaya başlamış olan insan demektir. Halkın şuurundaki karanlık yanında bu fecir bir ilerleyiş değil midir? Vatandaş, yarını beklediği için vatanını severdir. Güzel günlerin ümidiyle, bugünün cefasına ve kahrına katlanandır. Kanun onun gözünde geleceğin ve mutluluğun iyi bir habercisi olan bir seda gibidir. Vatandaş kendiliğinden hiçbir teşebbüse girme gücünde değildir. Fakat önünde açılan ufuklarla, yarın için yapılan emin ve hakiki vaatlerle o büyük bir kuvvet ve sağlam bir temel olacaktır. Halkı vatandaş yaptık; vatandaşın ruhuna ateş düşürmek için artık fırsat arayacağız.

Vatandaş kanunu yapmaz, şekil vermez. Fakat onun için teklifler yapar, oyunu bildirir. Zira kanun külli kaidedir. Vatandaş ise yalnız gelecek tasasıyla adalet isteyecektir. Bütün hakikatleri içine alan bu kaidenin kendi küçük hakikatine ait payını işlemek isteyecektir.

Eğer vatandaş kanun yapmaya, ona şekil vermeye kalkarsa, ilkin kendi ümidini fiile geçirmek, kendi geleceğini kaide haline koymak isteyecektir. Fakat bu imkânsızdır! Ne vatandaşların ümidini bir mihverde toplamak; ne de toplandığı –hayalde– kabul edilen bu ümitleri aşk ahlâkıyla insani adalete ulaştırmak kabildir. Referandum⁵ bugün için bir masaldır. Bütün insanlar iç hürlüğüne ve aşk ahlâkına yükselmedikçe ondan söz etmek kendini aldatmaktır.

Roma vatandaşı, Roma için kanun yaptığı vakit, küçücük meydanında bir avuç insanın ümitlerini toplamıştı. Fakat Roma kanunu Romalı olmayanları, köleleri, hatta Roma’nın fakir ve avam sınıflarını dışarda bırakan insani olmayan bir kanundu.

İnsanîyetçiliğin öncüsü olan Fransa’da vatandaş, kanun yapmaya kalktığı zaman kendi zümresinin ümidine esir olarak, koloni (sömürge) ahalisini, bütün kıtaların kavimlerini, Fransız olmayan Avrupalıları, hatta Fransa’nın fakir halkını dışarda bırakan insani olmayan bir kanun kurmaya kalkmıyor mu?

Halkın oyu sorulduğu ilân edilen ülkelerin çoğunda oy veren, kanun yapan halk değil, hatta bütün vatandaşlar değil, ancak vatandaşların bir kısmıdır. Servetiyle basın ve yayını ellerinde tutan, “kamu sanısı”^{*2} denen karayelini bir dümen gibi kullanan sınıf kendi ümidine ve kendi geleceğine göre kütlenin kaderini tâyin eder. İtirazlar, gürültüler ve parti çatışmaları çok defa bu hareketin âdil ve insani olup olmamasından değil, fakat aynı işi görmek isteyen başka vatandaşların şikâyet ve hiddetindendir.

Eğer kanun ruh asilliğinin, ahlâk asilliğinin eseri olur da vatandaş yalnız oyu ile ona katılırsa, hakikaten bu oydan faydalanılacak ve bütün mertebeler gibi o da adaletten kendi payını alacaktır.

Fakat kanun aşk ahlâkına, birlik ve bütünlük irfanına ulaşmamış kimselerin eseri olursa, bu kanundan bütün mertebeler, onunla birlikte vatandaş mertebesi de zarar görecek ve buhran içinde kalacaktır.

Vatandaş demek, âlim, zengin, hemşeri ve zâdegân demek değildir. Zira ilim, mutlaka insanı korkudan kurtaramaz; servet insana daima gelecek ümidi vermez. Âlim vardır, hayatı vehim ve kuruntu içindedir. Nice zenginler vardır ki, mal ve mülkünü kaybetmek korkusu ile azap içindedir. Onlara göre siyaset korkunun sillesidir. Basın yayın ve kamu sanısı bir korku vesilesidir. İsa’nın kelâmı Demokles’in kılıcı gibi her zaman tepelerinde asılı durmaktadır. Vatanın her çocuğu vatandaş değildir. Hemşeri vardır ki daha zihninde gelecek ilgisi doğmamıştır. Vehimler, hayaletler ve kuruntular içindedir. Dünün kölesidir ve geleceği görmek için gözünden perde kalkmamıştır. Öyle eşraf ve zâdegân vardır ki beş karışlık tarlasını elden kaçırmak korkusuyla yurt ve insanlık dâvasından vazgeçer ve cidâle girdiği zaman bu giriş, yarın daha kuvvetli olmak için değil, fakat dünün zaaflarını kurtarmak içindir.

Vatandaş, ayrı bir sınıf ve dünya değildir. Vatandaş zengin veya fakir, âlim veya cahil, eşraf veya avam, fakat halk içinden yükselmiş olan ümit ve gelecek ahlâkının mertebesidir.

Vatansever, kanunları cüretle ve kahramanlıkla savunan demektir. Zulüm içinde yaşamaya katlanmayan, kendi vatanında hürriyetin bekçiliğini yapan demektir. Vatansever kanun yapmaz, fakat kanunları korur. Adaleti yerine getirmez, fakat adaletin icra edilmesine hizmet eder. Kanunların zorbalarda elinde, sahtekârlar ve anlayışsızlarda elinde alçalmasına meydan vermez. Vatansever bir mertebedir ki vatandaşın içinden yükselecek, gurur ve takdir ahlâkına dayanacaktır.

O, alçakça yaşamaya ve zâlimler elinde kahredilmeye katlanmadığı için faziletli olan, isyan edendir. Halkın beğenmesini beklediği ve alkışa muhtaç olduğu için halk ile birlikte olan ve adaleti korumak isteyendir. Vatansever, adaleti kendi hürlüğü için aramaktadır. Çünkü zulüm gururunu kıracak, takdir ve alkış ise gururunu okşayacaktır.

Eğer kanun yalnız aşk ahlâkının eseri olup, vatansever ona oyu ile katılacak ve onu tehlikeler karşısında koruyacaksa, bu olaydan hakikaten fayda gelecek ve bütün insani mertebeler adaletle idare olunabilecektir.

Fakat kanun, ruh asilliğine ve insanlık sevgisine erişmeyen insanın, benlik dâvasından vazgeçmeyen vatanseverin eseri olursa, bu kanun, adaleti korumak şöyle dursun, belki bilmeden ve farkına varmadan insani mertebeleri yıkacak ve zulmü kuracaktır.

İnsani vatansever, kanunları aşk ahlâkıyla, birlik ve bütünlük bilgisiyle koyan ve insani mertebelere göre adaleti uygulayan demektir. Cumhura rağmen, fakat yalnız cumhur için olan demektir. Kütlenin bütün yükü, toplumun bütün sorumluluğu insani vatanseverin omuzlarındandır. O, bu yükü severek almıştır. Bu sorumluluğa isteyerek katlanmıştır. Onca hayatın manası, tutkunun ve aşkın değeri yalnız bu katlanıştıdır. O kendini feda ederek bu mertebeye ermiştir. Ve bu feda edişle ona hizmet edecektir. İnsani vatansever asla halkın takdirine muhtaç olduğu için değil, fakat hak için ve insani birliğin gerçekleşmesi için halka hizmet eder. Ve bu

yüzden halkın olgunlaşması için yapılması gereken şeyi, halka rağmen ve halkın yermesine veya övmesine rağmen yapar. Kusurunu halkın huzurunda açığa vurmaktan ve yol ne kadar büyük olursa olsun, hatasından geri dönmekten asla çekinmez. Cumhura hoş görünmeye muhtaç olmadığı için parlak sözler, boş ve imkânsız vaatlerle kütleyi avutmaktan tamamen uzaktır. Gerçekliğin yalnız mertebelerde olduğunu ve şiddet yerine vaadi, alkış yerine acımayı kullanarak gerçeğe göz yummanın her şeyden vazgeçmek olduğunu asla gözünden uzak bulundurmaz.

İnsani vatansever bütün korkularını, ümitlerini, vehim ve çıkarlarını, en meşru huzur ve refahını, dinlenmesini ve keyfini, şöhet ve övünme zevkini cumhur için, cumhura şuur, ilerleme ve hürriyet vermek için terk eden insandır. Onun son gayesi vatan değil, insanlıktır. Fakat insanlığa ulaşmak için vatandan, hür insana ulaşmak için henüz ruhu gelişmiş olmayan halktan işe başlamak gerektiğini, kendi vatanından başlamayanın ve vatani için savaşmayanın insanlık hesabına hiçbir değeri olmayacağını hiçbir zaman unutmamıştır.

Eğer kanun, yalnız aşk ahlâkının eseri olup benlik sevdasından vazgeçenlerin, birlik ve olgunluk irfanına erenlerin, insani mertebelerden her birine kendi hakkını vererek adaleti tatbik edenlerin şûrâsından çıktı ise, orada gerçekten insanlık için en sağlam temeller kurulmuştur.

Kara fikirli kadercilik, ruhumuzun üzerinden samyeli gibi estiği zaman, dizginleri boşaltarak ideal postasının okunu kırmaktan başka yapacak şey kalmamıştır.

Âlemler nihayetsizse ben ne yapayım? Kaderin kuvveti aşılmazsa ve vakaların üstünden geçen yalnız kör tabiatsa, içimdeki dünyayı inkâr mı edeyim?

Eğer âlem sonsuz ise, bu yalnız onda ruh olduğu içindir ve insan sonu gelmeyen arzulara sahip olduğu içindir ki, dünyada sonsuzluk bulmuştur. Hayat maddeden çıkmıştır, cemiyet canlı varlığın üzerinde doğmuştur ve ruh hayatla cemiyetin evlâdıdır diye cümlesini kör bir kuvvetin oyuncağı farz edemeyiz. Eğer bunlar yoksa, sonsuz çeşitleriyle bu felek devranının manası nedir?

Eğer bunlar varsa, inkâra sapsak hakikat önünde gaflete kapılmak değil midir?

Fidias'ta ve Newton'da, ehramlarda ve radyo istasyonunda güneş gibi parlayan ruhun kudreti⁶ bir hayalet midir? Kör kuvvetin ve hayvan hayatının bir gölgesi midir? Bırakınız birlik bütün cilveleriyle bizde hüküm sürsün. Gözlerinizi eşyanın bir cephesine bağlayarak kendi elinizle zinciri boynunuza takmayınız! Biliniz ki cemiyetin ve hayatın kanunları yalnız içinizin kanunları ile, ruhun kudretiyle tamam olur.

Kadercilik boynumuza zincir geçirdiyse, zorbaların kahrına katlanarak tahakkümü bir oldubitti gibi kabul etmekten ve Mehdi'yi bekler gibi kaderin son sözünü söylemesini, son perdenin oynanmasını beklemekten başka yapacak ne kalmıştır? Afrika klanları arasında ruh hürriyeti duyulamaz, fakat bir devir yapmış ve bir medeniyet geçirmiş ülkelerde yağmur duasına çıkar gibi makinenin büyük eserini beklemek miskin kadercilik değil de nedir? Biz kör kuvvetlere kul olmak istemiyoruz. Makinenin bizi hayvanlaştırmasını beklemeye ne lüzum var. Hayvan her zaman ruhu öldürmeye susamıştır. Birliğe gözlerini kapayan ve Gazali'nin körleri gibi hakikati tek yönden yakalayanlar ya uzviyetin ya cemiyetin kaderine kurban olacaklardır. "Kuvvetli zayıfı ezer, elbette zafer zekânın ve hilenin hakkıdır," diyenler ruhlarında kuvvet olmayan, hakikaten ezilmeye lâyık olanlardır. Çünkü ruhun gücü ahlâkın gücüdür. Ve ahlâkın kudreti, yürüyen bir hayatın kudretidir. İsa'nın zaferi, Muhammed'in ve Hüseyin'in, Yesevi'nin, Hacı Bektaş'ın, Saint François, Saint Paul ve Saint Ignas'ın zaferi, Tolstoy ve Gandhi'nin zaferi hayvanın ve cemiyetin kaderine rağmen, yalnız ruhun kudreti, ilerleyen hayatın kudretidir.

Fakat o aptalca iyimserliğe kendinizi kaptırmayınız! Her şey düzeldi sananlar, her zaman ortalığı pembe görenler, bırakınız gafletleri içinde inat etsinler. Onlar için artık yapılacak hiçbir iş kalmamıştır. Yol bitmiş ve son menzile varılmıştır. Eşitlik istediler; bütün insanlar eşit olmuştur. Asırların hülyası bir günde ayaklarına gelmiştir. Yüce mutluluğa erişmişler ve cenneti yeryüzüne indirmişlerdir. Neden hâlâ emelden, ülküden bahsetmeli? Niçin mey-

dandaki hakikati terk ederek yeni gayeler arkasından koşmalı? El-
lerindeki mutluluğu korumak onlara yetmez mi? Artık yeni şeyler
kazanmak değil, varılan menzili kaybetmemek ve ona bekçilik et-
mek gerek! Hayal kurucu iyimserlerin masalını basın sütunların-
dan, sokak başlarından, kahvehane sohbetlerinden, her yerden
dinleyiniz! Hep aynı nakaratı, aynı teraneyi işiteceksiniz: Hürriyet
istemediniz mi? İşte size hürriyet verdik. Eşitlik yok diye şikâyet et-
mediniz mi? İşte size kanun karşısında hakların ve sorumlulukla-
rın en mutlak eşitliğini, insani gayelerin varılacak son menzilini ar-
mağan ediyoruz. Daha ne istiyorsunuz?

Doğruluk istiyoruz. Artık masal dinlemekten, perde arkasında
karagöz oyunu seyretmekten, aldanmak ve aldatılmaktan usandık;
olduğu gibi görünmek; çirkin hakikati yaldızlı cümleler arkasında
saklamadan, korkmadan, irkilmeden meydana çıkmak istiyoruz.
Örtülen yarayı deşmek, saklanan günahları gün yüzüne çıkarmak
istiyoruz. Artık sokak başlarında halkın gafletine tuzak kuran, ga-
zetelerle ve renkli kitaplarla eşitlik afyonunu kütlenin beynine akı-
tan hokkabazlara tahammülümüz kalmadı. Biz mucize istemiyo-
ruz. Aslâ olmayacak şeyleri yapan ve gökyüzünü yere indiren in-
sanı aramıyoruz. Fakat biz yalnız çirkin hakikatin karşısında irkil-
meden, doğruluk istiyoruz. Bu sebepten diyoruz ki, artık can sık-
maya başlayan aramızdaki perdeyi koparıp atmanın zamanı gel-
miştir: Kuklalar bütün ipleriyle meydana çıkacaktır. Sahte maske-
lerin arkasında saklanan çirkin suratlar bütün acılığıyla meydana
çıkacaktır. Hürriyet masalının arkasında gizlenen ruh köleliği ve
tahakküm ejderi bütün dehşetiyle meydana çıkacaktır. Eşitlik efsa-
nesinin ardında pusu kuran ruh farkı ve ahlâk uçurumu bütün
azametiyle meydana çıkacaktır.

Nasıl olur da korku yüzünden iyi olanı ümit ahlâkına bağlanan-
la bir tutarız? Gururundan başka bir şeye inanmayanı aşk ahlâkına
erişenlerle eşit sayarız? İnsan vardır üzerinden korkuyu kaldırıncı
bütün fazileti kaybolacaktır. Ve yine insan vardır, üzerine korku
baskısını koyunca, gururu çiğnenmiş ve kendine zulüm edilmiş ola-
caktır. İnsan vardır, hürriyeti asla duymamıştır, duymayacaktır. Ve
yine insan vardır ki hakiki hürriyete ulaşmıştır. Niçin hakikatte bir

olmayanı bir turalım? Boş yere kendimizi aldatalım? Omzunda bir okka yükü taşıyamayan dermansızları beş insana bedel olan pehlivanlarla eşit sayalım? Burnunun ötesini görmeyen insanları dünyalara hükmetmek için yaratılmış olanlarla kıyas edelim?

Neden bu sahte eşitliğin arkasından hayvanın dizginlerini bırakalım ve hotkâmlığa hürriyet verelim? Mademki yükler eşittir, haklar da eşit olsun. Mademki kuvvetliyi zayıfla, âlimi cahille ve şeytanı melekle bir tutuyoruz, o halde kuvvetlinin zayıfı, âlimin cahili ve şeytanın meleği ezmesine meydan vermeyelim.

Fakat hayır! Bırakınız ezilsinler; aldatılsın ve kahredilsinler. Hayal kurucu iyimseri asırlık uykusundan belki yalnız bu uyandırabilir. Zorla örtülen hastalığın kökünü belki yalnız bu meydana çıkarabilir. Ülküleri getirip cenneti yeryüzüne indirdiğini farz eden hayal kurucu uğradığı kazaların sebebini bir türlü göremedi; düştüğü batakların manasını bir türlü anlayamadı. Başını her taşa çarpışta başka bir bahane aradı. Kusuru günde, vakada ve tesadüfte buldu. Yine aldandı, daima aldandı.

Bırakınız kuvvetli zayıfı, zengin fakiri ve şeytan meleği ezsin! Bırakınız eşitlik perdesi ve hürlük maskesi altında hayvanın kuvveti ruh asilliğinin, ahlâk asilliğinin belini büksün; bırakınız meşaleyi söndürerek halkı karanlığa düşürenler bu kör dövüşünde yağmayı sonuna kadar götürsünler! Çünkü bize hayal kurucunun gafletinden silkinmesi lâzımdır. Her neye mal olursa olsun derin uykusundan uyanması lâzım! Hürriyetin ilk istekte ele geçen bir sokak kızı değil, fakat ulaşılması en müşkül menzil, erişilmesi en güç emel olduğunu; pençeleşe pençeleşe zincirlerini kırarak ancak ona ulaşmak mümkün olduğunu artık anlaması lâzım!

Allah'a varmak için Allah aşkı gerektir: Âkıbet bir gün hürriyete kavuşmak için hürriyet aşkıyla yanmış olmak gerektir. Korkudan ve kuruntudan bir türlü sıyrılmayan halk için hürriyet aşkı ne demektir? Hayatını ümitlere bağlayan vatandaş için hürriyet aşkı ne demektir? Her zaman halkın alkışına muhtaç olan gurur ahlâkı için hürriyet aşkı ne demektir?

Heyhat! Onlar nerede, benliği aradan silmek ve ölmeden ölmek nerede?

Size hitap eden ben değilim, fakat devrin fikridir, yürüyen bir hayatın manasıdır. Hissediyorum ki âlem yeni bir istikamete doğru yürümektedir. Hâdiseler, kitaplar, vakaların çığları, kelimeler ve taşlar, her şey bana söylüyor ki hürriyete doğru bir adım daha atılmıştır! İnsanlık için ruhun yeni bir hamlesini bekleyiniz! Hamleler asla kütleden çıkmaz fakat kütle içindir ve kütleye şuur vermek için yalnız külli ruhun⁷ ve ahlâkın eseridir. Yani bir devrin manasıdır. İnsanlığın ıstırapıdır. Bu ıstırap yürüyen bir hayatın yeni bir hayatı doğurmak için kendini feda etmesidir. Tehlikeleri hiçe saymasıdır. İnsanlığa bir adım daha yaklaşmak için yeni tarihi tecrübeleri bekleyiniz! Hayvanın ve kütlenin kör kuvvetleri asla hamle yapamaz. Cemiyet zincir demektir. Ona yalnız men etmek, hudut koymak, tazyik etmek, inandırmak ve eskiye bağlamak yaraşır. O kendi kendini aşmaya, hudutu geçip enginlere açılmaya, daima yeniyi ve sonsuzu istemeye asla razı değildir. Her şey bana söylüyor ki devir yeni bir hamle hazırlıyor. Bu hamleyi tabiatın kör kuvvetlerinden değil, fakat insanın kudretinden, ahlâkın kudretinden bekleyiniz!

Bu hamle makineleşmenin eseri değildir. Sınıf kavgasının, zümre kininin mahsulü değildir. Bu hamle hürriyet aşkının, kendini aşmanın, adalet için sonsuz açlığın hamlesidir.

İhtiras haline gelerek mevhumeleri aşan, daima yeniyi ve sonsuzu isteyen ruhun hamlesidir. Muhammed'de sınıf kini mi vardı? İsa'da ve Sokrates'te zümre kavgası mı hâkim oldu? Zerdüş'te ve Buddha zümre hissiyle mi dâvaya kalktılar? Buddha zihinlerde sınıfları yıkarak ahlâki mertebeleri kurdu. Muhammed mal ve nesep asilliğini inkâr ederek, yalnız ruh ve ahlâk asilliğini kabul etti. Sokrates sitede ahlâkı mihver yaptı. İlimleri, felsefeleri, siyasetleri bir yana bırakarak âlemin mihrakının insan olduğunu gösterdi. Bu mihrak etrafında eşyayı yeniden düzene koydu. Bu hamle taş devrinde de olmuştur. İnsanın silâhı, âleti ve ekmeği ne olursa olsun, her devirde hayvanla kütlenin çarpışmasından gittikçe daha büyük ıstıraplar, daha engin ihtiras hamleleri doğmuştur. Her ateşe giren pişip çıkmaz; kimi kavrulur harap olur, kimi bükülür şeklini kaybeder, kimi yanar, yandıkça kemâle gelir. En büyük ıstırap en ge-

niş ihtirası doğurur. Deha derin bir azabın evlâdıdır. Dev gibi tecrübeler içinde hayatla cemiyetin çarpışmasından doğan ıstırabın ve aşkın gücü insanlık için yeni hamleler yaratmıştır.

Buddha, kafalardan kastların uçurumunu kaldırdı. Zincir vurran sınıfları yıktı, kör kuvvet önüne set çekti. Ve bunların yerine ruh asilliğini, ahlâkın mertebelerini koydu. Âhîret bezirgânlığı yapanların, Brahman'ların, yani papazların, kılıç zorbalığı yapanların Kışatrya'lar, yani askerlerin, servet tahakkümü yapanların, yani zenginlerin elinde insanlık için, hürriyet ve adalet için bir zehir ve bir hançer olan kör kuvveti yıkarak onun yerine kütleyi, çoğunluğu, şuur kazanmamış halkı değil, yalnız bizi insanlığa ve adalete götürecek tek yol olan ruh asilliğini, ahlâk asilliğini koydu.

Nirvana ruhun kurtuluşu demektir. Buddha insanları asla zekâlarına, bilgilerine, hile ve şeytanlıklarına, yumruklarındaki kuvvete ve servete göre değil, yalnız ruhlarındaki çaba, cüret ve aşk kudretine, ahlâk yolunda yaptıkları fedayı nefsin derecesine göre ayırdı. Bir gün bütün insanları Nirvana mertebesine yükseltebilmek idealiyle, bugün ruhu zayıf olanları güçlü olanlardan, doğruluk ve kahramanlıkta ergin olanları eksik olanlardan mertebelerle ayırmayı hürriyet için, insanlık için ve ona giden adalet yolunu gerçekten kazanmak için, kabul etti. Biz de böyle yapacağız; ve kaderciyeye ruhun kudretini göstererek hayal kurucuyu asırlık uykusundan uyandıracağız. İnsanları sınıflara değil, mertebelere ayırmak için yeniden işe başlayacağız!

Allah kuvvetlilerin belini bükmek için zayıfları seçti. (Ahdi Atik.) Çünkü yalnız servetiyle övünen korkudan kendini kurtaramadı. Ve sadece kılıcının kuvvetine güvenen, talih onu terk etmeden rahat ve huzurunu terk etti: Her an yenilme korkusuyla zafeirin bütün neşesini kaybetti. Her şeyden önce ilmine mağrur olan, insanları hor gördüğü ve gönlünü onlara kapadığı için eşyanın hakikatinden gafil kaldı. Ruhunda iktidar olan mal ve mülke kul olmayacak, günün zaferlerine güvenmeyecek, benlik dâvası elinde ruhu alçalmayacak, fakat yalnız cüretiyle, aşkıyla ve eyleminin kudretiyle iftihar edecektir.

Allah mağrurların boynunu bükmek için, hak önünde baş eğenleri memur etti.

Bugünün cemiyeti, ahlâkı kurmaya ve hakiki adaleti uygulamaya elverişli midir? Sınıf tahakkümünü kaldırmadan; paranın, siyasetin öldürücü yarışmasına sınır koymadan; gözleri bağlayan sahate eşitliğin, zulme kapı açan uçurumlu eşitsizlik yerine bizi hürlüğe ve ilerlemeye götürecek mertebeler eşitsizliğini koymadan cemiyete düzen vermek; küçük önlemlerle günün buhranı önüne geçmek kabil midir?

Bugünün cemiyeti, üstümüze bol gelen bir elbise midir ki bazı yerlerini kısaltıp bir tarafına yama koymakla ona şekil vermek mümkün olsun? Tahtadan bir dolap mıdır ki kesilsin ve biçilsin de istenilen hale getirilsin?

Fakat bunlara asla imkân yoktur. Çünkü ahlâk havada bir söz ve kuru nasihat yığını değildir. Çünkü ahlâk cemiyete göredir ve cemiyet içindir. Her şey eski halinde akıp gittikten sonra; cemiyet bir demir çember gibi, gelişen hürriyet aşkını ve insani ahlâkı cendereye koyduktan sonra, en güzel arzuların, en yüksek dileklerin ne kıymeti kalır? O uzvi bir bütün, yekpâre ve canlı bir varlıktır ki, tahtadan bir kukla gibi dışından bir parça eklenemez ve hiçbir parça katılamaz. Madem bu çember dardır ve ona küçük önlemlerle istediğimiz şekli vermek imkânsızdır; o halde biliniz ki bugünün cemiyeti, insani ahlâkı kurmaya elverişli değildir.

İnsani ahlâkı telkin edenler, iyiliğin ve adaletin fiile geçeceği ideal bir cemiyeti her zaman kurmaya çalışırlar. Peygamberler bu cemiyeti üstün bir âlemde görerek yeryüzünde ona örnekler verdiler. Filozoflar gökteki şehri yeryüzüne indirerek doğrunun, güzelin ve iyinin fiile geçtiği cemiyeti kurmak istediler. Platon bu teşebbüse misâl oldu. Fakat insan hayvanın elinde ezilip, fikir fiile geçmeden öldü. Çünkü ruhun kudreti henüz hayatın ve cemiyetin kör kuvvetine hâkim olacak dereceye gelmemişti. İyimser hayal kurucu hileli siyasinin elinde kurban edildi. Deccal Mehdi'yi öldürdü: Çirkin cemiyet güzel hayalleri perişan etti. Ve hakimler her şeye rağmen ideal cemiyeti içlerinde yaşayarak çirkin gerçeğe karşı direndiler.

Artık ruhun gelişmeleri, insanlığı arınmış gerçeğe doğru götürüyor. Doğruluğu kuvvetle birleştirip, hayali hakikate indiriyor. İnsanlık ihtirası, içinde büyük arzuları büyük güçlerle evlendiriyor.

Ve biz her gün biraz daha ziyade hür insanların insanlığına, ideal cemiyete, eşyanın ve mertebelerin derin tahliliyle yaklaşıyoruz.

Lâkin Buddha bütün bunlardan önce, perdenin arkasındaki sır âlemini silerek ideal cemiyeti yeryüzüne indirmiş; insanları hakiki hürlüğe sevk edecek tek yol olan mertebeler ahlâkını kurmuş, ruh asilliğini hayvanın ve kütlenin kör kuvvetine hükmettirerek insanlığa giden bütün kapıları açmıştı.

Bugünün cemiyetinde buhran var! İktisat kavgası, ahlâk şikâyeti, sanatın inatçı kısırlığı, açlık ve içtimai sefalet, her şey gösteriyor ki, bugünün cemiyeti buhran içindedir. İlkçağ'dan beri zaten var olan esaslı dâvalar, hele bugün yeni sebeplerin işe katılması yüzünden en ağır şeklini almıştır.

Sınıf baskıları binlerce yıldan beri vardı; büyük sitelerden zamanımıza kadar cemiyetin bünyesinde en çok hâkim olmuştu. İnsani dinler sınıf baskısını kaldırmak için atılmış ruhun ilk ve tamamlanmamış hamlesidir. Demokrasi çığrıları onu tamamlamak istedi. Acaba bu gazayı başarabildi mi? Fakat çok yazık! Bir adım bile atmadı. Çünkü demokrasi çığrıları en uzak ideale bir anda erişebileceğini, bir mucize ile insanları hürlük ve eşitliğe ulaştırdığını farz etti. Halbuki yine her şey eski yerindeydi. Ne melek biraz hileyi öğrenmiş, ne şeytanın bir parça kalbi yumuşamıştı. Bu sebepten, perde arkasında komedya oynanmaya devam etti. Ve insanlar yeni baştan iki sınıfa ayrıldı: Aldananlar ve aldatanlar.

İlim, ayağa düşerek, Kayserili bakkalın elinde bir kazanç haline geldi. Sanat insani ve derin değerini kaybederek propaganda âleti ve vahşinin oyuncağı şeklini aldı. Siyaset, ikbâl hırsına ve şöhrret emellerine vesile oldu. Kimin arkasında fazilet diye bir yumurta küfesi yoksa o bütün hakları ve mevkileri elde etti. Kimin içinde bir hayvan zekâsı belirmişse bütün kapılar onun için açıldı. Hakikat aşkına bir hastalık gibi bakıldı. Fazilete dudak büküldü ve ruh asilliği ile alay edildi. Bugünün cemiyeti eski düzeni yıktı, ama yerine hiçbir düzen getirmedi. Zümre baskısını kaldırmak parolasıyla geldi; fakat daha büyük buhranlar doğurdu. Halka şuur vermek düsturunu ortaya attı; ama, halkı insanlığa yükselterek hürriyete doğru götürececek yerde, hürriyeti halkın ayağına atarak “har-

cı-âlem” etti. Eksikliği tamlığa doğru götürecek yerde, eksiğin mükemmel olduğunu inat ile iddia etti. Bugünün cemiyeti bir hercümerç ve bir kaos cemiyeti haline gelmektedir. Onu ancak gerçeği görmek, yol ne kadar büyük olsa yanlıştan geri dönmek ve insanlık için mertebeler ahlâkıyla yeni baştan yola çıkmak kurtarabilir.

Maddecî bu buhranı şöyle açıklayacaktır: Cemiyet hayatı, üretim için yapılan ortak faaliyet hayatıdır. Âletler ve teknik bu faaliyeti büyültmek için bulunan vasıtalarlardır. Üretim (istihsal) ihtiyaca uygun olduğu zaman her zümre kendine yeter. Fakat tekniğin ilerlemesiyle üretim birdenbire ihtiyacı aşınca, fazlasını bir yana yığmak gerekir ki işte bu fazla üretimden değişim (mübadele), artık değer, para ve ferdi mülkiyet doğmuştur. O zaman cemiyette ferdi mülkiyet yüzünden üretim işinde çalışmaksızın kazananlarla yine eskisi gibi bu çalışmayı devam ettirenler iki esaslı sınıf olarak ayrılacaktır. Artık bir kısım insanlar ötekilerin çıkarına, bütün güçlerini sarf edecekler ve böylece cemiyette efendiler ve köleler arasındaki uçurum meydana gelecektir. Efendiler toprağı işletmek için köleleri çiftliklere bağlayınca derebeylik ve serflik doğacak, teknik gelişerek toprağın altı işletildiğı ve makine medeniyetiyle büyük endüstri doğduğu zaman işçi ve burjuva sınıfları kurulacaktır. Bu gelişmenin zaruri neticesi sınıf baskısı, sınıflardan her birinde doğan dayanışmadır. İctimai adaletsizlik, fakirlik ve sefalet, işçinin sömürülmesi ve karşı hareketi hep bunun eserleridir. Demokrasi çığırları burjuva sınıfının icat ettiğı bir masaldır. Hürriyet onun hesabınadır; eşitlik onun, yalnız o sınıfın arasındadır. Buhranın kökü yalnız o sınıfın kavgasındadır.

İlk bakışta doğru ve kandırıcı görünen bu izahların, tahlil edince, yanlışları ve eksikleri meydana çıkar.

Önce: Maddecî, cemiyet hayatının ilk şekillerinde mistik zihniyetin ne büyük rolü olduğunu hiç hesaba katmamış, yalnızca onun geçim tarzına dikkat etmiştir.

İkincisi: Maddecî, zümreler arasındaki savaşta köleliğin doğmasını yanlış açıklamış ve yenilmiş olan cemiyetlerin yenen cemiyet elinde ezildiğini, sonradan yenilenlerin yenenler zümresine evlâtlıkla girdiğini, toprağı yerleşmenin ve çiftçilikle uğraşmanın

daha klan halindeki cemiyetlerde başlayan bir hâdise olduğunu unutmuştur.

Üçüncüsü: Maddeci, cemiyetin bütün şekillerinde dini hayatın ve kolektif tasavvurların rolünü bir gölge haline indirmiş, ilk başkanların, Potlaç'ın, yani dini-iktisadi değişimin doğuşunu açıklamamıştır.

Dördüncüsü şudur ki; maddeci, burjuva cemiyetinin eski sınıfları büsbütün kaldırıldığını ve artık baskının bir sınıf ve soyluluk işi değil, bir zekâ ve teşebbüs sorunu olduğunu; ruhunda her cüret olanın bunu bencilik hesabına kullandıktan sonra burjuva mertebesine gireceğini unutmuştur.

Beşincisi şudur ki; maddeci, cemiyetin geleceğini yalnız kütle yolu ile yani en az şuurlu olan kısmın teşkilâtıyla çözmeye çalışmıştır.

En sonra maddeci, yeryüzünün binlerce cemiyetinden pek azının bu gelişmeyi kazandığını ve iktisadi ilerlemenin yalnız başına cemiyetler için kanun olamayacağını hiç de göz önüne almamıştır. Hâsılı maddeci, bugünün buhranında çok kuvvetli bir âmili biricik sebep olarak görmüş ve insanın hayatını kaderci bir iktisat felsefesine bağlamıştır.

Öte yandan ruhçu da bu buhranı şu yolda açıklayacaktır: Cemiyet disiplin, kaide ve baskı demektir. Bütün insanları bir şekle sokmak; ferde, kişiliğe ve özelliğe ait her şeyi ortadan kaldırarak onun yerine tek-şekilliliği koymaktır. Orijinali yok etmek, her şeyi ortalamaya indirmektir. Halbuki hakikatte hiçbir insanın başkasına benzemesi mümkün değildir. Renkler, şekiller, hisler ve inanışlar her birimizde o kadar farklı birleşmiştir ki, yeryüzünde insanlar kadar türler vardır. Her insan bir âlemdir. Hiçbiri ötekine icra edilemez. İnsanlık yoktur, insanlar vardır. İnsan tipi yoktur, sonsuz insan tipleri vardır. Nasıl olur da biz bu hudutsuz cemiyet farklarını cemiyetin yekpâreliği içinde eritiriz? Bu birbirinden uçurumlarla ayrılmış olan ruhları bir sınıfın, bir zümrenin veya daha büyük bir cemiyetin çabalarına, çıkarlarına bağlarız? Oysa tarihi ilcalar ve siyasi sebeplerle insanlar bir otorite altına alınmış ve birlik içinde özellikleri unutulmuştur. Bu, hakikati bilmezlikten gelme tarihin her devrinde vardır. Fakat hiç olmazsa kastlar, sınıflar, mez-

hepler, aileler bir dereceye kadar farkı hesaba katmakta idi. Bugünün cemiyeti ise kanun karşısında eşitlik prensibi ile farkları bütünü silmiş; kişiliğin, ferdin ve ruh hürlüğüünün bütün hakkını çığnemiştir. İşte ona göre buhranın asıl kökü buradadır.

Hakikaten bugünün cemiyeti kemiyet önünde keyfiyeti, kütle önünde kişiliği ihmal eden, gittikçe daha *ordinaire*'e ("sıradan"a) giden bir cemiyettir. Ruhçu bu noktaya cidden yerinde dokunmakla beraber dâvasında birçok yanlışlara düşmüştür.

Önce ruhçu unutmıştır ki, vahşi cemiyette insan kendisini başka insanlardan değil, eşyadan bile ayırma gücünde değildir. Ferd olmak, kişi olmak, ruhunda ayrı bir âlem görmek çok yüksek cemiyetlerin içinde vücut bulmuş yeni bir hâdisedir.

İkincisi; bütün eşya birbirinden birtakım özelliklerle ayrılır; fakat esaslı birtakım vasıflarla da bir nevin ve bir cinsin içine girer. İnsan, farkları ve özellikleri ile birbirinden ayırt edilse de, en derin vasıflarıyla umumi bir neve girmektedir. Her insan bir ırkın, bir dilin, bir zümre ve bir ailenin vasıflarını kendinde başka başka nispetlerde topladığı için, bağımsız bir varlık, tek başına bir varoluştur. Fakat her insanda ihtiras, aşk, korku ve ümit ile ruhun kudreti aynı şekilde görüldüğü için, o bir birliğin parçası ve bir nevin ferdidir.

Üçüncüsü; bugünün cemiyetinde kişiliği ve orijinali öldüren, düzen ve monotonluk fikri değil, daha çok hilenin ahlâk yerine, zorbalığın içtimai adalet yerine geçmesidir.

En sonra, ruhçu şu noktada da yanlışla düşmüştür ki, birbirine yabancı âlemler olan fertlerin bütünü, asla ahenk ve düzene varmayan kaostan başka bir şey değildir. Oysa bizim söz konumuz olan insanlık, zaman ve mekânın bunca farkına rağmen, insani ruhun birliğinde birleşecektir.

Maddeci, buhranı kütlenin fert elinde ezilmesinde buluyor. Ruhçu buhranı, ferdin kütle elinde kahroluşunda görüyor. Ayrı ayrı birer hakikat payı olan bu iki zıt fikri nasıl uzlaştıracabiliriz? Gerçekten işçinin patron elinde ezilmesi birinci dâvanın, sanatçının bilgisiz ve duygusuzlar elinde kalması ikinci dâvanın delilidir. Fakat bu iki fikri birleştirmeyi istemek çelişmeye düşmekten başka ne olabilir? Bütün yanılma her ikisinin de meseleye birer cephesinden

bakmasıdır. Hakikat ne maddede ne de ruhtadır. Belki, her ikisini içine alan birlik ve bütünlüktedir.

Hayatla cemiyetin çarpışması ruhu doğurur. Fakat ruhun ilerlemesi buna karşı cemiyete ve hayata yeni şekil ve yönelişler verir. Birlik, ruhun olgunlaşması ile tamam olur. Buhran, mücadelenin ve darbenin şiddetinde değil, bunun duyulmasıdır. Fırtına ne kadar büyük olsa, şuur olmadıktan sonra korku yoktur. Buhran kütlenin fert elinde ezilmesinde değil, ruhun olgunlaşmış, terakki etmiş olmasında, bu boğuşmanın ıstırabını duymasında, ondan kurtulmak için çırpınmasıdır.

Ne fert kütlenin ne kütle ferdin elinde ezilmiştir. Fakat gittikçe daha çok gelişmekte olan ruhun kudreti her türlü baskıya, zorbalığa ve zulme karşı isyan etmektedir. Adalet ihtiyacı yalnız ruh için vardır.

Öyle ise, ruhçunun şu bakımdan hakkı vardır ki, buhran ıstıraptan ve ıstırap şuurdan doğar. Şuur ne kadar yüksek ve kudretli ise hayatla cemiyetin çatışmasından doğan ıstırap da o kadar büyüktür. Ve maddecinin şu noktada hakkı vardır ki; şuur asla ezeli bir varlık değil, hayatla cemiyetin, yani iki ayrı tabiat kuvvetinin çarpışmasından doğan yeni bir gerçektir. Bu çarpışma en ziyade üretim faaliyetinde, sınıf ve cemiyet gerginliğinde canlanır. Böylece iki görüş tarzı bütüncülüğün sentezci görüşünde birleşmiştir.*³

Âkıbet buhran bir sona erecek ve günün cemiyeti yerini bir başkasına bırakacaktır. Bu değişme, cemiyetin rolünü tamamlayıp yıkılmasıyla mı, yoksa şekilden şekile geçerek daha yüksek bir cemiyet halini almasıyla mı olacaktır? Bugünün cemiyeti, içinden çürüyen bir ağaç gibi, göçüp gidecek midir? Yoksa, geniş bir âlemin içinde eksiklerini tamamlayarak gelişecek midir?

Eski medeniyetlerin yıkıntıları içinde dolaşırken kaderin karşısında boyun eğen kötümser, bu asır için de son saatin çaldığını kederle ilân edecek ve ilerisi adına yas havaları hazırlayacaktır. Biz bu karanlık dâvadan tamamen uzağız. Asırlar insanları, binaları ve âbideleri yıpratır. Fakat ruhun sürekli hamlesi olan medeniyete asla kesinti veremez. Eserlerin, zihniyetlerin, ırkların derin farkına rağmen Eski Mısır'da doğan Yunan'da gelişmiş, Roma'da temel kurmuş ve Rönesans'tan beri olgunlaşmaya başlamıştır.*⁴

Her devir, buhran içinde sona ermiş, bununla birlikte onlardan sonra gelen devirlere zemin olmuştur. Çünkü her devir ilerleyen ruhun yeni bir hamlesiyle doğmuştur. Fakat, şuur daha yüksek ve daha kudretli olduğu zaman, donmuş bir şekil alan cemiyet artık ona baskı yapmaya ve yeni buhranlar doğurmaya başlayacak, her buhran daha geniş bir cemiyete doğru yeni bir hamleyi hazırlayacaktır. Biz karanlık fikirli kötümserlere katılmak şöyle dursun, en büyük buhranı en güzel doğum haberi gibi karşılayacağız.

Medeniyet, önceden çizilmiş bir plana göre belirli hedeflere doğru yol alan bir hareketli midir? Hareket edenin, gidişi gayelere bağlı bir cismin tabii gidişi gibi, düzenli ve sürekli bir gelişmenin (*évolution*) eseri midir? Eşya, mukadder olarak basitten mürekkebe doğru gelişen bir kanunun elinde yoğrulmakta mıdır? Değişmek, daima daha gelişmiş, daha ilerlemiş olmak, asla bir şekil ve bir halde kalmamak tabiatın kaderi midir? Büyük bir amaca ulaşmak için, kemâle ve hürriyete kavuşmak için mutlaka zaman çarkının devrini tamamlaması ve yazılan günün gelmesi mi lâzımdır? Hâdiselerin, iradelerin ve devirlerin üstünde gerçekten, bizi fatal olarak gayeye götüren bir değişme kanunu var mıdır? Bütün bu sorulara “evrimci”^{***4} “Evet!” diye cevap verecektir. Çünkü *évolution*’cu, asla çözülmeyecek bir işe girmiş; tabiatın kör zarureti gaye ve hedef fikriyle birleştirmeye kalkmıştır. Eşyadaki sonsuz şekil değişimleri karşısında âciz kalan, bunları düzen ihtiyacıyla bir kanuna bağlamak isteyen insan, kemâle ve iyilik gayesine doğru eşyayı götüren bir başka zarureti tasavvur zorunda kalmıştır. İşte fikrin bu garip mahsulü bizi yanılmadan yanılmaya götüren tekâmül dâvasıdır.

Bir nevin içinde gelişmeye, *évolution* demek caiz değildir. Tohumun ağaç olması ve sitenin kemâle gelmesi “evrim” değil, gelişmedir. Ancak bir neviden başka neve geçildiği zaman değişmeden bahsedilebilir. Afrika klanlarından bir site çıktığı nerede görülmüştür? Onların insanlık bütününe karışması için fatal bir kanunun hükmetmesini beklemek âhirete intizar etmektir. Medeniyet, hedefine kaç günde varacağını bilerek menzilden menzile geçen ve vakti gelince son hedefe ulaşan bir kervan değildir. Seyahat gündemi

düzenlenmiş, uğrayacağı yerler önceden çizilmiş olan bir gezgin değildir. Olacak bütün işlerin olmasını ezelden haber veren bir “levhi mahfuz”⁸ değildir. Bırakınız “evrimci,” gafleti içinde Mehdi’yi bekleyenler ve gökten “maide” inmesini intizar edenler gibi her şeyin “kendiliğinden” düzeleceğine ve bütün işlerin bir gün gelip olgunluğa ulaşacağına inansın! Fakat biliniz ki, eşyanın değişmesi belirli olmayan (*indéterminé*), zorunsuz (*contigent*) olan arızaların eseridir. Bu arızalar daha yüksek neticeler doğurabileceği gibi, daha eksik mahsuller de verebilir. Biz bunlardan kendi hesabımıza “başarılı ve mutlu” olan arızaları tabiatın ilerlemesi diye ayırmalıyız. Hayatla cemiyetin çatışmasından şuurun çıkması, şuurun gelişmesinden ruhun ve irade hürlüğünün doğması bir ilerlemedir. Fakat bu ilerleme önceden çizilmiş bir *évolution* kanununun gerçekleşmesi değil; ancak yüzlerce kaybedilmiş teşebbüsün arasından çıkan birkaç tabiat hamlesidir.

“Bekleyiniz! Bir gün istekleriniz kendiliğinden meydana çıkacak, zamanı gelince her şey olacaktır!” diyenler, bu eski “tekâmül” masalının gafleti içinden hâlâ çıkmayanlardır. Bekleyelim! Fakat binlerce yıl aynı halden dışarı bir adım atmamak için tabiat zaten yardımcıdır. Hint’in kastlarını kaç din ve kaç istila yerinden oynattı? Afrika klanlarını hangi teknik kuvvet millet haline getirdi? Her şey yavaş yavaş “evrim”le ve kendiliğinden olacak diyenler, yerinde saymaya karar vermiş olanlardır.

Her hayat şekli toptan, uzvi bir bütündür; bölüm kabul etmez bir sistemdir. Onu ya olduğu gibi alır ya da reddederiz. Ağır ağır değiştirmek, zamanını beklemek, kendiliğinden olmasına hazırlanmak, yavaş yavaş ona bir şeyler katıp bir şeyler çıkarmaya çalışmak, sonunda, hiçbir şey yapmadan yerinde saymaktır.

Biz bu garip dâvayı güdenlerdense; açıktan açığa canlı geleneğe bağlananları yahut da bugünün cemiyetini doğru bulan ve bütün görünüşüne rağmen buhranı inkâr edenleri tercih ederiz.

Mademki eşya, görünmeyen bir elin çizdiği yoldan geçerek ağır ağır değişmiyor; mademki gerçeğin çeşitlenmesi eski putların yerini tutan ve zaman denen esrarlı bir kuvvetin elinden çıkmıyor; o halde âlemin sonsuz çeşitliliği, birden yıkılmalar ve yeniden yara-

tılmaların eseri midir? Cemiyetlerin şekil değiştirmesi büyük katastrofların mahsulü müdür? Yeniye kurmak için mutlaka eskiyi kökünden yıkmak mı lâzımdır? İnsanlığın ilerlemesine yalnız ihtilâllerle ve hercümerçlerle mi varılır? Yeni bir bina kurmak için önce temeli kökünden kazımak, geçmişten kalan her şeyi, bütün fikirleri ve bütün hatıraları silip atmak mı icap eder?

Her hamle eskiyi inkâr etmek ve medeniyetin gelişmesine doğru yeni baştan yola çıkmak mıdır? Bunların hepsine birden ihtilâlcî, “Evet, böyle lâzımdır!” diye cevap verecektir. Çünkü beklemek ona göre yerinde saymaktır. Cemiyet nihayet bir bütündür; ölü unsurları saklamak onu tembellikte bırakmaktır. Çünkü düstur, hep veya hiçtir. Ya tamamen yapmak veya hiçbir şey yapmamak lâzımdır. İkisinin arasında bir üçüncü yol yoktur. Lâkin ihtilâlcî, medeniyetin ruh eseri ve ahlâk binası olduğunu unutmuştur. Onun asla yerden bitme bir mantar gibi yetişemeyeceğini; geçmişi inkâr eden piç bir hamlenin büsbütün kısır kalmaya mahkûm olduğunu düşünmemiştir. Ve o gaflet içinde, tamiri kabil olmayan büyük hatalara düşmüştür.

İhtilâl, bir devri tahrip etmek, yarının binasına temel olacak bir binayı kökünden yıkmaktır. Benden öncenin yokluk olmasını istemek, Penelope’nin asla bitmeyen halısı gibi, hakikatin kuruluşuna her gün yeniden başlamaktır. İhtilâl, ağacın köklerini kesmek, fakat çiçek vermesini beklemektir. Ruhun iktidarına ve ahlâkın büyük eserine karşı gözlerini kapayarak, benlik dâvasına kalkmak, kibir ve inadına kul olmaktır. İhtilâl, birlik için ve hakikat aşkı için yapmayıp halkın beğenmesi ve kütlenin alkışı için yapmaktır. Sefaletin ve hor görülmenin kinleriyle beslenmiş olan bir çoğunluğu doyurmaktır. Noksanlığı doyurmak fakat kemâle asla varamamaktır. İhtilâl, çıkarı çiğnenmiş olan bir sınıfa çıkar sağlamak; hot-kâmlığını tatmine fırsat bulamayanların eline fırsat düşürmek, kindarın öç almasına yardım etmek, ruhun büyük eserini şuursuz ve kişiliksiz kütlenin kör kuvveti için ve onun elinde feda etmektir. Âkıbet ihtilâl, benlik dâvası ve gurur içinde eşyanın hakikatine, bütünlüğüne kulak tıkayarak (tegafül ederek)⁹ dünya kendisiyle başlıyormuş farz etmek, bir çocuk gibi her şeyi döküp saçmak; her

şeyi yıktığını vehmederken bu garip sarhoşluktan uyanarak eşyanın yine eski yerlerinde olduğunu hayretler içinde görmektir.¹⁰

Öyleyse bu dâva nedir? Madem âlemin başındaki fırtınada zamanın bir hükmü yoktur ve yeniyi kurmak için önce eskiyi yıkarak başlamak, aslında hiçbir şey yapmamaktır; mademki âlem ne “evrim”le, ne de ihtilâl ile şekil değiştiriyor; öyleyse eşyaya düzen vermek için bu çaba ve bu dâva nedir?

Dâva şudur ki hayat ve kütle kuvveti nasıl hakikatse ruhun hürriyeti de öyle bir hakikattir. Gerçekte maddenin ve uzviyetin nasıl birer yeri ve mertebesi varsa, ruhun ve ahlâkî hayatın da öyle bir yeri ve değeri vardır. Ruh inkâr etmek, gerçeklerin bir kısmına karşı gözlerini kapamak, birliği görmemektir. İleriyi inkâr eden buhran içinde kalacak, her zaman halinden şikâyet edecek, kadehin ve kuvvetin elinde kul olacaktır. Çarpışmayla ilerleyen sükûn bulacak, yeni düzen getirecek, hakiki hürriyeti kazanacaktır.

Eşya keyfimize göre değişmez. Terakki, önceden belirlenemeyen¹¹ mutlu arızaların eseri olup, bizzat eşyanın içindedir. Biz ancak gizli olanı meydana çıkarabiliriz. Gözlerimizdeki bağı çözerek çatışmadan çıkan gerçeğe ibret gözüyle bakabiliriz. Biz ancak hakiki mertebeleri kurmak için insanların yalnız eşyaya değil, aynı zamanda içlerine bakmaları gerektiğini telkin edebiliriz.

Biz, tabiat alanında ne evrimci, ne de ihtilâlciyiz. Ne gökten *maide*¹² gelmesini bekliyor, ne de cenneti yeryüzüne indirdiğimizi iddia ediyoruz. Biz gerçekler arasındaki çatışmalardan doğan insanlığın ilerlemesini, yaratıcı¹³ ruhu aydınlığa çıkarmak, eşyanın düzeninde ona kendi hakkını vermek istiyoruz.

İnsan hür olarak doğmamıştır, fakat içinde hayvanla toplumun çalışması bu hürriyeti pençelesen pençelesen kazanmıştır. İnsan ruha ve ahlâka sahip olarak dünyaya gelmemiştir. Fakat uzviyetle cemiyetin çarpışmasında iç hürriyetini, cüret ve ihtirasını, ahlâkî iradesini kazanmıştır. İnsan zincirler içinde doğar; fakat hayatı pahasına bu zincirleri kırarak en son ve en güç olan bu hürriyete ulaşır. İnsanlık zincirler içinde uyanmıştır; ruhun ve ahlâkın hürlüğüne ancak çatışmayla, çabayla, ıstırapla ve kurbanlarla ulaşacaktır.

İnsanlığın kurtuluşu iç hürriyeti iledir. Ve iç hürriyeti ihtiras ile, aşk iledir. Gözünde bağ olanlar, hakikati tersinden görenler, inat eden, gaflette ısrar edenler ne derlerse desinler, gerçeğin akışını bozmaya ve tabiatın tersine gitmeye kalkmadan, mertebeleri kura-cağız. Gelecekteki hakiki eşitliğe insan ruhunun bütün eşitsizlikle-re karşı bitmez tükenmez savaşından geçerek yalnız mertebeler si-yasetiyle ulaşacağız.

Dostum bana diyor ki, neden bizde faziletli adam çıkmıyor? Niçin kimse bir ideal uğruna cüret gösterecek ve kendini feda ede-cek teşebbüse girmiyor? Niçin akşam olunca herkes ocağına kapa-nıp, memleket işlerine ilgisiz kalıyor? Ve en canlı meseleler önün-de “adam sen de, âlemi düzeltecek ben mi kaldım” diye çekinme duyuyor? Halbuki bu insanların birçoğu doğruluğa, cesarete, hak-ka, ahlâk eylemine değer veren ve fazilete inanan adamlardır. Bun-larda eksik olan cesaret midir? Vatan sevgisi midir? Yoksa bunlar hakikaten ahlâkla ilgileri olmayan kimseler midir? O zaman dos-tuma şöyle cevap verdim: Cesaret inançtan gelir. İnsanlığa inan-mak, bir kuvvete inanmak, hatta kendine inanmak, ihtiras ve aşk halini alıp taşıyacak şekilde geldiği zaman cüret olur, kendini feda olur. Bir hiç için, nefsi feda olamaz. Sky şampiyonu hayatını, kar-lı dağların zaferi için tehlikeye koymuştur. Cüret ancak insani bir hareket için yapıldığı vakit ahlâkidir, övülmeye değer. Cüret yalnız siyasi bir kanaat, içtimai bir dâva, insani hürriyet için yapıldığı za-man fazilettir. Fazilet iman iledir ve büyük bir iman, devirlerin üze-rinden geçen burçlar kadar nâdir bir şeydir. Niçin faziletli adam çıkmıyor? Çünkü fedayı nefsi bütün değerlerin üstünde bir değer gibi gösteren iman doğmamıştır. Herkes huzur içinde yaşarken, kendi huzurunu eliyle bırakmayı telkin eden fikir gelmemiştir. Ne zaman büyük imanlar doğar ve aramıza kitaplarını getirirlerse; cü-retler, feragatler ve hakiki fedailer onların ardından gelecektir.

Ve hakikaten gafil olan diyor ki: “Ahlâk cemiyetin elindedir. Ahlâklı olmak içtimai değerlere bağlı olmak; ahlâksız olmak onla-rı ihmal etmektir. Teşkilâtı kuvvetli, disiplini tam olan cemiyette el-bette ahlâk olacaktır. Kanun borçluyu peşinden kovalar ve suçlu-yu en gizli köşelerde yakalarsa, herkes verdiği sözde duracak ve

başkasının hukukuna saygılı olacaktır. Dakikaya hazine gibi bakılan bir cemiyette insan asla sözünden dönmeyecek ve dostuna ihanet etmeyecektir. Vicdan bile, cemiyetin içimizde yaşayan kuvveti ve devam eden baskısıdır. Kanundan kurtulduğumuzu zannettiğimiz zaman cemiyet vicdan azabı halinde bizi takip eder. Cemiyet, ahlâki hayatı her yanından kuşatmıştır. O derecede ki ahlâklı olmak, cemiyetin kuvvetli olması demektir.”

Ve ben ona şöyle cevap verdim: Korku ahlâkı, ümit ahlâkı hakikaten cemiyetindir. Vicdan azabı, iyilik ümidi bize dışımızdan gelir. Ona insani ahlâk değil, ancak örf ve âdet demek gerektir. Her cemiyetin ayrı örfü olduğu için içtimai ahlâk asla sabit ve mutlak olamaz. Toplum ahlâkına bağlı olana namuslu adam denir: O korku ve ümit ile ahlâklıdır. Fakat aşk ahlâkına bağlı olana faziletli insan deriz ki bütün yaptırıcı kuvvetler¹⁴ ve yükümlülükler¹⁵ dışında devam ederek bütün zamanlar ve mekânlar için sabit ve mutlak olan fail ve hakiki ahlâk, yalnız o ahlâktır.

Yine bir gün dostum diyordu ki: “İnsan hayata birçok yerden bağlı olmalıdır. Fakat beni dünyaya bağlayan hiçbir rabita kalmadı. Allah beni terk etti. Âhiret ve ölmezlik inancı beni terk etti. Bin ahd ile bağlı olduğum ve kalbimi kendilerine verdiğim en yakın dostlarımı beni terk ettiler. Sevdığım kadın, bana ümit vermek şöyle dursun, iltifat bile etmedi. İlim ihtirası bu memlekette rağbet bulmuyor.” Hiçbir hedef olmadıktan sonra kimin için yola çıkmıştır. Âlem onu terk etse, o âlemle beraberdir.

Ben ona şu yolda cevap verdim: Sende eksik olan bağlantılar değil, aşktır. Aşk olan bakâyı¹⁶ ne yapsın? O, Allah’ı yeryüzüne indirir. Aşk olan iman yokluğundan şikâyet eder mi? Aşk olan dostlar için değil, yalnız hak için yola çıkmıştır. Âlem onu terk etse, o âlemle beraberdir.

Aşk olan hiç rağbete itibar eder mi? İlim takdir edilmiş, o bundan neşelenmeyecek; ilim hor görülmüş o bundan keder çıkarmayacaktır. Fakat o yalnız hakikat ihtirası ve ilim aşkıyla yola çıkacaktır. İman ancak birliğe inanmaktır. Birliğe, kemâle ve insanlığa âşık olmaktır. Parçada kalan, vatanda ve zümrede kalan, siyasette kalan elbette bir gün kırılacak, hakikaten rabitalarını kaybedecek, meys ve perişan olacaktır!

Ruhunuza kurtuluşu vermek için size yalnız sevgiyi teklif ediyorum! Tabiatın tersine giderek içinizdeki kuvveti öldürmenizi, arzuların ve ihtirasların tükenmesine yani yokluğa ulaşmanızı değil¹⁷ fakat ruhunuzun bütün kudretiyle tabiata katılmanızı, içinizin kaderiyle¹⁸ birliği tamamlamanızı teklif ediyorum.

Bütün insanları seviniz, kalbinizi bütün eşyaya karşı açınız! Ta ki bir insana sevginiz sizi benciliğe ve kıskançlığa götürmesin; sizi kinin ve merhametsizliğin cehennemine sokmasın; hayal kırıklığına düşürüp yeisten yeise uğratmasın.

Bütün hakikatleri seviniz, varlığın hiçbir görünüşüne kalbinizi kaptırmayınız! Ta ki maddeyi ihmal etmeniz sizi vehim ve hayal içine koymasın; cemiyeti hor görmeniz, sizi “seçkin”ler sınıfının zindanına düşürmesin ve ruhu inkâr etmeniz sizi ilelebet gözleri bağlı ve eksik bırakmasın!

Birliği seviniz, kalbinizi insanlığa veriniz; ta ki tamlığın yanında eksikliği aşağı görmeyesiniz. Eşyayı iyi ve kötü diye sınıflamayasınız. Düşmanınızı affedersiniz¹⁹ ve kimseye karşı kin beslemeyesiniz. Ta ki ruhunuzun buhranını bir hamlede silkip atasınız; şüphenin, tereddütün ve kara fikirlerin cehenneminden sıyrılıp çıkasınız!

Kalbinize iman vermek için size yalnız aşkı teklif ediyorum! Şüphenin azabından kurtulmak için, yıkılan tapınakları yeniden yapmanızı, bilinmeze ve sırlara dönerek ruhu eski hüyalara kaptırmanızı değil; fakat yalnız bütün genişliğiyle eşyaya, bütün cilveleriyle gerçekliğe ihtirası ve sevgiyi vakfetmenizi teklif ediyorum. Çünkü mister sizi daima korku içinde bırakacak, korku size iman vermeyecektir. İman, sükûn ve iç rahatlığı demektir; güvenme ve kuvvet demektir. Korku ile nasıl imana varılır? Nitekim ümitle de imana varılamaz. Çünkü ummak, şüphe ile inanma arasında olmak, imanın hasretini çekmektir. Ve nihayet gurur ile de asla imana varılamaz. Çünkü yalnız kendi kuvvetine inanan, bir gün başını taşlara çarptığı zaman meyus olacak, bütün imanını ve neşesini kaybedecektir. Fakat açıklığı seven, birliğe iman edecek, asla şüpheler, tereddütler, kara fikirler elinde yıkılmış olmayacaktır.

Dostluk mâbedine ulaşmak için size yalnız aşkı teklif ediyorum! Aslâ kalbinizi birkaç insana, onların şefkat ve ihtimamına

hasrederek dünyayı unutmanızı, eşyaya tercih ve seçim gözü ile bakmanızı değil; fakat yalnız sizin gibi sonsuzca kalbini verme gücünde olan insanlarla içten konuşmanızı, sevginin lisanından anlayanlarla birleşmenizi teklif ediyorum! İnsanda insanlığı görenlerle, aşk ahlâkına yükselenlerle bir yolda olunuz! Ta ki ruhun asillığı nâdanlık elinde ayaklar altına alınmasın; gök durdukça hak için gözü bağlı kalacakların kahrına uğramasın. Varlığın sonsuzluğunu sevenlerle, birliğe ulaşmak için yola çıkanlarla sohbet ediniz! Ta ki noksanını bilmeyenler elinde harap olmayasınız; ve hakkı arayana yol gösterebilesiniz.

Ve büyük yolun kahrına katlanmak için yeni başlayanlara rehberlik edesiniz! Hayat iksirini arayanlar ve yolun cefasını sevenlerle, doğru olan ve doğruluğu telkin edenlerle, asla bıkmak bilmeyenlerle dost olunuz. Ta ki ruhun savaşını demirden ellerle koruyasınız. Ta ki halkın gafleti benlik dâvasına kalkan mağrurun hasedi yüzünden insanlık uğrundaki bütün emekleriniz boşa gitmesin.

Hakihi hürriyete ulaşmak için adalet yolundan geçiniz. Adaleti tatbik edebilmek için önce ahlâki mertebeleri kurunuz. Ve mertebeleri kurmak için ruh asillliğini, aşk ahlâkını kör kuvvet önünde ezilmekten kurtarınız! Aşk ahlâkına erişmiş insanlar arasında dostluk kurunuz. Bütün insanları biricik hakiki ve hür cemiyet olan dostluk şûrâsına doğru götürünüz! Çünkü bizi hürlüğe ve asil eşitliğe götüren, dostluktan başka yol yoktur.

Dostluk mâbedini kurmak için, bütün sahte dostluklardan onu ayırt etmek ve korumak gerektir. Huyu suyu birdir diye birleşip aralarında hiçbir iman bağı olmayanların meclisi asla dostluk değildir. Onlar kırk yıl bir kazanda kaynasa, cemiyet dâvasında bir adım ileri gidemezler. Tesadüfle, alışkanlıkla, kan kardeşliğiyle birleşen, aralarında ruh kaynaşması ve ahlâk birliği olmayanların meclisi de hiçbir zaman dostluk değildir. Çünkü bunlar ömür boyu dağılmasa bile toplanmasında ne mana, ne de değer vardır. Bencilikle, ikbâl hırsı ve çıkar kaygısıyla birleşenlerin arasında asla dostluk olamaz. Bir gün gelip menfaatler çarpışacak, dün kardeş olanlar vahşi kurtlar gibi birbirine saldıracaktır. Ne yazık o insanlara ki dostu düşmandan ayırt edemez. Ve ruhunda açıklık ihtira-

sı olmayan, gizli işten nefsinin kurtaramayanlarla, dostluk dâvasına kalkar. Riya ile yüzüne gülenleri acı sözle hakikati söyleyenlere ter-cih eder. Ne yazık o insanlara ki metholunmak ve takdir toplamak için dost arar; ve asla hakiki dostu bulamaz; yalnızlık cehenneminde yanmak onların nasibidir.

Korku ile birleşenlerin meclisi asla dostluk değildir. Bir fırtınadan kaçıp ağaç altında toplananlar fırtına geçince –kendiliğinden– dağılacaklardır. Korkan, nefsinin kaygısına düşecek; ve mahşer yerinde bedenleriyle sokulup yaklaşanların ruhları seyyareler gibi birbirinden uzak ve yabancı kalacaktır.

Ümit ile birleşenlerin meclisinde asla dostluk olamaz. İmaret kapısında çorba bekleyenlerin dostluğu, kazan küçük olduğu zaman düşmanlığa kalbolacaktır. Ümit ile menfaat ve şöhret sevdasına düşecek, beklediği çıkıncaya kadar dost görünecek ve beklediği çıkmadığı zaman bin bir vesile ile yol arkadaşını terk etmekten çekinmeyecektir. Ümit eden beklediği çıksa bile yağma sevdasına düşecek, kendinden başka bir şey asla düşünmeyecektir.

Dostluk yalnız aşk ile ve aşk ahlâkına erişenler arasında kurulabilir.

Dostluk birliğe ve kemâle âşık olmaktır. Benlik dâvasından geçip insanlık için kendini vermektir.²⁰ Tek başına kalmaktan, ruhunun kapılarını âleme kapatmaktan kurtulmaktır. Ey gururu bir kale gibi hislerine set çeken! İçindeki ejderi öldürmeden, sen asla dost olamayacaksın ve dostluğun sıcak tesellisine kavuşamayacaksın. Kimseye ihtiyacım yok, ben kendi kendime yeterim, diye boş yere avunma! Çünkü senin kadar kütleye muhtaç olan yoktur. Seni öldürmek için etrafındaki o sahte övme ve takdir havasını, o riyali alkış sedasını bir dakika susturmak yeter. Seni yalnız kalmanın cehenneminde bırakmak için aradan o hayalet perdesini ve dev aynasını kaldırarak maskeleri düşmüş olan dalkavuklar alayını bir an bütün acılığıyla meydana çıkarmak yeter. Ne zaman içindeki övünme ejderini taştan taş a çarparak öldürürsen, ne zaman hak için ateşlere düşmenin ve cefa çekmenin hasretini duyarsan, o vakit hakikaten dostluğa lâıyk olacaksın ve içini sana açan insanları bulacaksın.

Dostluk bağışlanmaz, kazanılır. Dostluk para ile satın alınmaz; bir lûtf ve ihsan gibi verilmez. Fakat insan o mertebeye erince zaten başka bir lisan kalmayacaktır. Korku ahlâkında olan, aşk ahlâkına erişenle asla dost olamaz. Gururuna kul olan melâmete²¹ yükselenle asla dost olamaz. İnsan, affettiği, acıdığı ve kendisinden bir şey umduğu kimsenin dostu değildir. İnsan, kendisiyle bir köle ve bir alt rütbeli gibi konuşan kimsenin dostu değildir. İnsan, kendine bir tanrı gibi bakan ve kendini yüksek gören kimsenin dostu değildir. Dostluk yalnız aşk ahlâkına ermiş olanlar arasında olduğu için vehim ve hayalden kurtulmuş olan biricik hürriyet ocağıdır. Aynı kaynaktan ateş alan ve aynı hedefe dönmüş olan insanların arasında olduğu için, dostluk biricik eşitlik mertebesidir.

Dostluk, fırtınadan kaçanların sığındığı bir kovuk; kavgada silâhını kaybedenlerin iltica ettiği bir ocak değildir. Dostluk, zayıfların teselli bulmak için başvurduğu, tek başına hayat savaşına girmekten ürkenlerin dayanacak bir temel diye dört elle sarıldığı şefkat yuvası ve bir keşişler tekkesi değildir. Dostluk, bizi günahlarımızla kabul eden ana kucağı ve bizi her zaman korumaya muhtaç gören baba ocağı değildir. Fakat dostluk, ruhunda cüret olanların; sonsuz ihtirasa ve yaşama şevkine erenlerin; biteviye cidâlden zevk alıp tek başına çarpışmaktan ürkmeyenlerin; karanlık gecede, dağ tepesinde kendi kendine bir cemiyet olanların cemiyetidir.

Dostluk bir miskinhane ve bir bakım yurdu değil, ruhunda sağlık olanların, sevmesini bilenlerin, hür kişilerin birleşmesidir.

Korkanlar, ümit edenler, övünenler ve övülme bekleyenler boş yere oraya gelmesinler. Kuruntu ve hayal içinde yaşayanlar, ruhundaki buhranı sinek vızıltısı gibi âleme dinletmek ihtiyacında olanlar, o kapıya başvurmaktan sakınsınlar. Çünkü dostluk kapıları, bütün insanlara açıktır. Fakat, içinde aşk olmayan, tek başına kalmaktan korkanlar, orada aradıklarını bulamayacak, yeise düşecek, hayal kırıklığına uğrayacaklardır. Onlar, güçsüzleri koruyan bir dergâh arıyorlardır: Orada fırtınalar uğrağı bir dağ başı bulacaklardır. Onlar kuruntularını dökecek, zehirlerini boşaltacak bir sığınak arıyorlardı: Boş yere zahmet ettiler! Çünkü orada, yalnız fırtınaya göğüs gerenler, ebedi sağlığı bulanlar karar kılabilir.

Onlar, yalanacak bir çanak ve yağmalanacak bir bucak arıyorlardı: Fakat hak isteğinde varını yoğunu dökenlerin boş dağarcıklarını bulacaklar; onlar alkış, riya ve takdir istiyorlardı: Fakat herkesin kendi âlemine dalmış olduğu bir aşk ve ihtiras çevresi bulacaklardır.

Kim bu dostluğa değer olduğunu ispat edecek? Kim içinde gizli bir dünya taşımadığını gösterecek ve hakikaten aşk ahlâkına yükseldiği görülecektir? Ben bu mertebeye erdim demek, kudretiyle övünmek değil midir? Kendini âlemin üstünde gören nasıl olur da benlik dâvasından kurtulur ve melâmete ulaşır? Ben kişiyoğluyum,²² ben zenginim veya ben âlimim, diyenler, övünmenin kölesi olarak kendilerini âlemden ayırdıkları gibi, ben aşk ahlâkına yükseldim, diyenler de yeni bir sınıf yaratmış, yeniden övünme köleliğine düşmüş olmayacaklar mıdır? Kimin fazileti gerçekten yüksektir? Eğer bütün delili kendi sözünden ibaretse kime güvenelim ve dostluğa değer görelim?

Fakat bu bir ceza meydanıdır: Bu bir imtihan kapısıdır. Biz güzel sözler ve parlak cümleler değil, iş istiyoruz! Cüret ve fedayı nefis istiyoruz. Kurban istiyoruz!

Demirci, ocağın başında belli olur. Âlim, eseriyle kendini verir. Fazilet adına verilen hutbelerin ne kıymeti var. Biz melâmetin yüksekliğinden bahsedenleri değil, fakat melâmetin kendisine ulaşanları bekliyoruz. Biz keramet masallarını dinlemekten usandık, artık asıl kerameti istiyoruz.

Aşk ahlâkı imtihan meydanıdır. Dostluk bu imtihanın en büyük mizanıdır. Biz dostlukla mertebeleri kuracağız. Ve onunla eşyaya yeni baştan düzen vereceğiz. Dostluk sıradan bir mata' değildir. Yabani otlar gibi yollarda toplanan bir şey değildir. O bütün bir ömre mal olan cehitlerle, hakiki feragatler ve kurbanlarla elde edilir. Feragat bir insan için huzurunu terk etmek, kurban bir kişi uğruna nefisini feda etmek değildir. Küçük sevgilerle dostluk elde edilemez, minnet kazanılır: Ve minnet kazanan övünmekten, övülme ihtiyacından asla kurtulmamıştır. Biz feragati ideal için, fedailiği hak için, adalet için, insanlık için istiyoruz. Haydutlar da dağ başında birbirini korurlar. Ve bu yüzden dostluk, okyanusun incileri

gibi, en büyük emeklerle en az elde edilen bir cevherdir. Ona ulaşmak için yolun kahrına katlanmak, ona ulaştıktan sonra mana ve değerini bilmek ve ona dayanarak ahlâki mertebeleri kurmak gerektir!

Birlikte yola çıkanlar, her menzilde yeni kurbanlar vererek hedeflerine bazen tek başına ulaşırlar. Kimi yolun başında pişman olur; kimi bataklığa takılıp yoldan çıkar; kimi karanlıkta rehbersiz kalır ve yolunu şaşırır; kimi de müşküller içinde pençeleşe pençeleşe her adımda yeni bir zevkini feda ederek, her menzilde yeni bir isteğini bırakarak, yolun cefasını ve kahrını severek hedefe ulaşır. Zaferi istemeden zafere ulaşır. Dostluk bu sonsuz deneyimler geçirdinde kazanılır. Dostluk bu sürekli imtihan sırasında elde edilir.

Bir kere dostluk zümresini kurduktan sonra gurur ehli, korku ve ümit ehli kendiliğinden ayrılacaktır. Dostluk bir imtihan işi ve bir kurban tecrübesi olduğundan, kimse içinde cevher olmadan onu tecrübe etmeye kalkamayacaktır. Nefsiyle savaşmasını bilen ve kendi kendini yaratan insan halk arasından, korku ahlâkının içinden çıkarak en büyük hamleyi yapacak ve ruhun hürriyetine, aşk ahlâkına ulaşacaktır. Bu sebepten, kimse hakkından fazlasını dileyemeyecek; korkularını, vehim ve kuruntularını terk edemeyen halk arasında; gurur ahlâkını aşamayan, takdir ve alkışa muhtaç olduğu için kahraman olan, vatansever mertebesinde kalmaya rıza gösterecektir.

Kişioğlu olmasıyla, hazinesiyle gururlanan, mertebelere isyan edecektir. Korku ahlâkında kalan cüreti lüzumsuz görecektir, tehlikeli faziletin zararından bahsedecektir. Ümit ahlâkında olan, kapısından ekmek beklediği yer hesabına mertebeleri inkâr edecek ve size şeytan gözüyle bakacaktır. Siz ki yalnız ruhun iktidarına ve ahlâk asilliğine güvenirsiniz; siz ki elinizde zehirli hançer değil, fazilet kılıcını taşırsınız; siz ki insanlara başka bir âlemin yaratıklarına değil, fakat asıl kendinize baktığınız gibi bakarsınız; hilenin ve kör kuvvetin elinde tek başınıza perişan olacaksınız. Dostluk mâbedine sığınız. Size benzeyenlerle birleşiniz. Aşk ahlâkına erişenlere el veriniz. Tek kalmak isteyerek kütleye kul olmayınız! Fakat hür şahsiyet olarak cemiyeti isteyiniz. O zaman halk korktuğu için

size bağılı olacak, vatandaş ümitlerini size bağlayacak, vatansever sizden takdir ve alkış bekleyecektir.

Toplanınız! Dostluk mâbedine yalnız toplanmak için, toplanmanın zevkini tatmak için geliniz. İnsanlara karşı iyi olmak için, iyi olmaya çalışmak için, gururun ejderini kırmak ve ahlâkın büyük eserini kör kuvvet elinde yıpranmaktan kurtarmak için toplanınız! Noksanlığı affetmek için, kin beslememek ve öç almamak için; bütün dâvanın yalnız açla tok kavgasında değil, sınıf kininde ve zümre gerginliğinde değil, fakat, zulümle adaletin büyük farkında olduğunu göstermek için geliniz, toplanınız! Yarının cemiyetine doğru yola çıkmaya cüreti olmayanlardan, yolun kahrına ve cefasına katlanmayarak acı acı feryat edenlerden, işini hor gören ve her dem halinden şikâyet edenlerden ayrılmak için; bin çabayla kazanılan eseri ayaklar altında sürünmekten kurtarmak için geliniz, toplanınız!

Dostluk mâbedine girmek için mesleğin ve meşrebin, sınıf ve zümre farkının, dil ve toprak ayrılığının ne ehemmiyeti var! Oraya farkı aşmak için, ayrılıktan kurtulmak için, insani birliğe ulaşmak için girilecektir. Oraya hür insanların cemiyetini hazırlamak için, gelecekteki insanlığa misâl olmak için girilecektir. Oraya kütlelere hâkim olmak için adaletin hüküm sürdüğü geleceğin devletine temel kurmak için girilecektir. Oraya, bugünkü cemiyetin eksiklerini deşmek için, derdin kökünü meydana çıkarmak ve yarınki neslin ruhunu ve ahlâkını bu esaslara göre yetiştirmek için girilecektir.

Bu sebepten, insani vatanseverlerin toplandığı dostluk mâbedi önce hür ve eşit insanların ideal cemiyetine misâl olacak, sonra ahlâk mertebeleri kurarak yarının sorumlu adamlarına yeni terbiyenin esaslarını verecek ve nihayet insani ideal etrafında toplanan canlı bir nesille ideal devletin temellerini atacaktır.

İnsan kusurlar içinde doğar, fakat nefsiyle mücadele ede ede bütün değerlere doğru yol alır. İnsan günahlar âleminde doğar ve kendini cezadan cezaya çarparak iyi olmak sanatını öğrenir. İnsan kuruntular ve hatalar âleminde doğar, fakat bir kere ruhun kudreti uyandıktan sonra artık masalda teselli bulamaz, enginlere açıl-

mak ister. Ve insan cemiyete kul olarak doğar; fakat içinde uyanan âlem dışı taşmaya başladığı zaman zincirlerini kırar ve hakiki hürriyetini kazanır.

Cidâlin kahrına katlanmayan üstün değerlere nasıl ulaşır? Cezaya razı olmayan günahlarından nasıl kurtulur? İçinde bir âlem uyanmayan, ona bağışlanmış hürriyeti ne yapsın? Biz olgunluğa susamış olduğumuz için eksikliği itiraf ediyoruz. Ve hakiki hürriyete kavuşmak için ruhça esir olduğumuzu inkâr etmiyoruz. Bu yüzdendir ki, yarının nesline ruh iktidarı, ahlâk asilliği vermek için bugünün kusurlarını açıklamak gerektir!

Ruhun iki türlü hastalığı vardır: Biri, kendi içine kapanmıştır; zararı önce yalnız kendine, sonra bulaşarak başkasıdır. Öteki, salgın halini almıştır, tâûn gibi yayılmakla doyurulur: Zararı her gün daha fazla büyüyerek dalga dalga bütün cemiyete yayılır. Biri- nin zulmü kendine, ötekinin kastı en başta çevresinedir. Biri ruhun günden güne intiharıdır; öteki ruhun saldırısı ve halkı ezmekle iftiharıdır. Biri ruhun bütün şevkini ve kudretini kaybederek, durgun bataklar gibi uyuşması, bela ve salgın kaynağı olmasıdır. Öteki, zehrini rüzgârlara verip halkı aşlamaktan zevk alması, içindeki dert ile dünyayı kana boyamak istemesidir. Hâsılı biri yıkılış, öteki bu yüzden etrafa saldırısıdır.

Ruhun yıkılışından doğan ahlâki belalar tembellik, sabırsızlık, ilgisizlik ve korkaklıktır. Ruhun saldırısından doğan ahlâki belalar dedikodu, yalan, kibir, kin ve zorbalıktır. Yarının neslini bu dertlerden kurtarmak, ona yalnız cüret ve ihtiras terbiyesini, aşk ahlâkını telkin etmek lâzımdır!

Tembellik, bataklığın içinde sönen güneş gibi ruhun günden güne erimesi, büyük işler karşısında bütün şevkini ve ateşini kaybetmesidir. İçimizde yanan alevin büsbütün sönerek, ruhumuzu karanlıklar içinde bırakması; fırtınaların kıyıya attığı kırık bir tekne haline getirmesidir. İnsanın ihtiras ve aşk âlemine veda ederek, bir taş yığını gibi cansız kararıp kalmasıdır.

Tembellik, ruhun kudret ve iradede mahrum olup arzulara kul edilmesi; içindeki hayvanın feryatlarına karşı medetten âciz kalmasıdır. Tembellik, kör kuvvetin ruhu alt etmesi, sırtına binip diz-

ginlerini eline almasıdır. Onu bir çingene ayısı gibi sokaklarda gezdirip halka rüsva etmesidir. İnsanın hayalinde kerpiçten kâşâneler kurması; ihtirasın yerine düşkünlükleri, aşkın yerine kuruntular ve hayaletleri koymak için boş yere üzülmesidir. Uçsuz bucaksız çölün ortasında, kurtulmaya çalıştıkça günden güne daha fazla kumlara gömülen kaybolmuş yolcu gibi yeisle ve düşkünlükle pençeleştikçe daha çok esir olmasıdır.

Tembellik, işten nefret etmektir. Yerinden kımıldamamak, yarını düşünmemek, ruhun daima kendini aşan kudretini söndürerek hayvanlar gibi yaşamaktır. Acıkınca yemek, uykusu gelince devrilip yatmak; fakat ne diyorum, hayır içindeki hayvanı bile doyurmadan âciz kalmaktır. Ve bu sebepten tembellik, işsiz kalmaktır; kahvehanelerde gece yarısına kadar miskinler gibi pinekleme, sokaklardan geçenleri yarı uykulu gözlerle gözetlemek, cami avlularında sinek avlamak, köşelerde yolcu saymaktır.

Tembellik, can sıkıntısından ölmektir; hayatını renksiz, şekilsiz ve zıyasız ölü bir külçe haline getirmektir. Hiçbir yerde zevk almamak, hiçbir şeyden neşe duymamaktır. Kendini avutmak için kâğıtlara ömrünü vermek, aptalca iptilâlara esir olmaktır. Azap içinde günlerini saymak, vücudunu ağır bir yük gibi sürüklemektir.

Yazık o insanlara ki ardından koştukları hiçbir emel kalmamıştır! Can sıkıntısının cehenneminde yanmak onlara mukadderdir!

Tembellik, bir veba salgını gibi bulaşır. Ondan korununuz! Tembelin yanında oturmayın, onunla yol arkadaşı ve sohbet arkadaşı olmaktan kaçınınız. Onu asla dinlemeyiniz: İçindeki ışık sönmüştür. Burnunun dibini göremeyecek kadar gözleri kapanmıştır. Yıllarca bir yere dalıp baksa, onu bu miskin köşesinden kimse kılmıdatmasa, dünya bu haliyle biteviye devam etse, o ne kadar mutlu olacaktır.

Fakat tembelin içinde cehennem kaynar: Hiçbir zaman gün yüzü görmeyecek arzular, sırtlan yavruları gibi durmadan onun göğsünü deşer. Ah o bir kımıldayabilseydi!.. Ve kımıldayanların, ihtirası, aşkı olanların, enginlere açılanların o amansız düşmanıdır. Derdi günü onların içyüzünü keşfetmek, onları küçük görmek, hiçe saymak, bununla beraber yine asla affedememektir. Varsın o da

böylece teselli bulsun! Fakat tembellik, bir veba salgını gibi bulaşıcıdır. Ondan sakınınız! K r kuvvetin ateş  s nd rmesine meydan vermeyiniz!

Ruhun zayıflamasından doğan başka bir bela da sabırsızlıktır. İnsan, içindeki gücü öldürerek, sade cesetten ve kesafetten ibaret kalınca kurtlar asla suyun yüzüne çıkmayacak, acıkan arzularına hiçbir zaman yem veremeyecektir.

Uzaktan akseden bir  an sesi gibi, her gün yeni bir zaafın elinde kaybolan hırsın ş k yetleri sönerek devam edecektir.

Sabırsızlık, asla ulaşmamak, maksadına asla varamamak korkusuyla  ırpınmaktır. İhtiras ve aşka büsbütün veda etmektir. Seven, yolun uzamasını, kahrın günden güne daha beter olmasını istediği halde, o yalnız hedefin dileğinde, son menzile bir hamlede ulaşmak sevdasındadır. Tembellik içinde gevşeyen ruhu, enginlere açılmak ve daima daha çok istemek şöyle dursun, içindeki hayvanı doyumaktan, yalnız hayvanı doyumaktan başka bir şey düşünmemiştir. Yolun cilvesi, onu harap edecektir.

Halbuki her şey yoldadır ve hedefte hiçbir şey yoktur. Bütün iş yolun cilvesinde ve yolun kahrını, cefasını sevmektedir. Bu sevgiyi kaybeden, ihtirasa ve aşka veda etmiştir. Onun ruhu bütün kudretini tüketmiş, kapılarını hürriyete büsbütün kapatmıştır. Olgunluk için, hürlük için ruhunda aşk olmayan; miskince yaşamaktan ve hayvanlar gibi yerde sürünmekten zevk alan, ulaşılmayacak büyük şeyler istemesini asla bilmeyecektir. Her ağaç dibini cennet farz eden çölün bitkin yolcusu gibi, burnunun dibindeki hedeflere ulaşmak için çıldırarak; ona varmak için kendini harap edecek ve ona vardktan sonra hamlesi biterek hayal kırıklığına uğrayacaktır.

İçinde enginlere açılmak için kudret olmayan insan nasıl olur da yolun kahrına katlanır? Hak uğruna ölümde zevk bulur; vatan için ve insanlık için nefsi fedayı kabul eder? Onun şanı dünyada cehennemlere girmek, hayatını her gün yeni azaplar, helecenlar ve tel şlar içinde zindanlara çevirmektir.

Sabırsızlık bir iş sonuna kadar g t rmemektir. Bir sözü sonuna kadar asla dinlememek, kimsenin hakkına saygı göstermemek, manasız ve küçük hedeflerine bir an önce ulaşmak için başkaları-

nın hakkını, zevkini ve fikrini çiğneyip geçmektir. Ebedi bir sıra²³ hasreti içinde yaşamak, her gün yeni bir şeyi, tren garlarında yolcu bekler gibi, helecanlar içinde beklemektir. Manasız hedeflere ulaşmak için halkı çiğneyip geçmekte zarar görmemek, bir hiç için kavga çıkarmak, sıra beklememek, hayvanlığı yüzünden herkese saldırmak, en sonra söylenecek şeyi ilk önce söylemek, halkı birbirine düşürmek ve sonunda hedefin hırsıyla gözünü karartarak yolu görmekten ve adımlarını bilerek atmaktan âciz bir halde yenilmelere uğramaktır!

Hayvan, ruhu alt ettiği zaman, insan zincirini kendi eliyle boynuna geçirerek bir zindana kapanır: Bu, sefil benciliğin zindanıdır: Bu, adi hırsların ve düşkünlüklerin zinciridir. Artık oradan bir adım ileri gitmek istemeyecektir. Hırslarının feryadından, iptilâlarının vaveylâsından başka bir ses dinlemeyecektir. Bir gün bu gürültüden de bıkacak, fakat onları asla susturamayarak kendi buhranları içinde perişan olacaktır.

Hayvan, ruhu alt ettiği zaman, insan âleme bütün kapılarını kapayacak; kendi derdi kendi buhranı içinde yanıp kül olacaktır. Gözü manasız hedeflerden başka bir şey görmeyecek, kulağı içindeki ejderin sesinden başka bir ses işitmeyecektir. Dünyaya karşı kalbi kör ve akli sağır olacaktır.

Hayvan, ruhu alt ettiği zaman, insan taş yığını gibi histen ve merhametten uzak bir külçe haline gelecek, etrafındaki insanların felaketine, vatanın derdine, ıstırap içinde inleyen bir kütlenin feryadına ve insanlığın geleceğine karşı canavarlar gibi duygusuz ve ilgisiz kalacaktır. “Benden sonra tufan; ve benden ötesi yokluk!” diyendir. Önünde kütleler uçuruma sürüklenirken, baş ağrısını en büyük dert olarak gösterendir. Kayıtsız, içindeki kuruntulara ve vehimlere esir olup, “Dünyayı düzeltecek ben mi kaldım, varsın bir hayal için birbirlerine girsinler. Her şey yine olacağına varır. Biz ne büyük dâvalara kalkanları gördük, hangisinin istediği oldu? Kimin yerinde namı nişanı kaldı? Bize kendi derdimiz yeter, adam sende!” diyecek; benciliğinin ayıbını tevekkül perdesi altında örtmek isteyecektir. Fakat biliniz ki, onun ilgisizliği yalnız âlem içindir; duygusuzluğu yalnız insanların azabı ve felaketi içindir. Kayıt-

sız, asla kendine çevrilen en küçük bir zararı affetmeyecek, ayağına takılan taşın bir felaket gibi matemini tutacaktır.

Kayıtsız, önünde kıyametler koparken kendi zevk ve hevesine esir olup yerinden kımıldamak istemeyendir. Vatan düşman ayakları altında çiğnenirken, memleket ihtilâller içinde yanarken, halk açlığından tarlalarını bırakıp sokaklarda dilenirken, sefil hırslarının elinde ezilmiş olan benciliğinden başka hiçbir şeyi düşünmeyendir. Bin yıllık imanına küfrolunduğu, zümresinin fikrine hücum edildiği zaman isyan arzuları duymayan, değirmen gıcirtısı dinler gibi ona karşı duygusuz ve ilgisiz kalandır.

Kayıtsız için hayat, bir hoşça vakit geçirmek ve keyfine bakıp bu fani dünyanın zevkini sürmektir. Dünya ne derse desin, insanlar hangi dâvanın ardından koşarsa koşsun, hayvanlığını serbest bıraktıkça ve menfaatine dokunmadıkça umrunda olmamaktır.

Yazık o gafillere ki uyuşan ruhlarını bir varlık sanarlar; içlerindeki hayvanı doyurmak için dünyayı bir pula satarlar; kör kuvvetin elinde harap olmak onların nasibidir!

Kalbinde iman olanlar, can kaygısına düştükleri zaman, kendilerini kötülerler; başlarını taştan taşla vurarak aşağı arzu ve hırslarını öldürmek isterler. Fakat kalbinde iman olmayan, ruhları bir zindan gibi kararanlar, büsbütün kuruntular ve vehimler içinde kalacak, sonunda kendi gölgelerinden bile korkup sineceklerdir.

Korkak, eski bir pinti gibi hayata dört elle sarılacaktır. Can kaygısıyla yoldan ve yolun tehlikelerinden, dosttan, düşmandan, herkesten, hatta kendi sesinden korkacaktır.

Korkak, adi bir köpek gibi kuvvetin önünde boyun eğecek, zulme karşı yaltaklanacaktır. İki günlük sefil ömrün “fidye-i necatı”²⁴ için imanını, kanaatini ve bütün dostlarını terk etmeye rıza gösterecektir. Büyük emeller arkasından koşup fikir için cidâl yapmak ne gezer! O, kendi huzuru ve menfaati için bile tehlikeye atılmaktan korkacaktır. Yarın en büyük saadete erişmek için bugünkü en küçük saadetini terke razı olamayacak; zafer için, başarı için asla içindeki hayvanı öldürmeye cesaret edemeyecektir. Korkak, bir anın ölümlü zevkine esir olarak ebediliği feda eden, hayvanlığın elinde insanlığı ve kemâli süründürendir.

En küçük zevkini feda etmekten çekinen, zafer için hayatını bir bankoda masaya sürmesini bilmeyen insan, yalnızca yerinde sayacak, elindeki o değersiz serveti de düşükçe bırakıp sahneden çekecektir.

Hakikatler sizin gözünüzden gizlenemez! Dağ üzerinde kurulmuş bir şehir kimin gözünden saklanır. Biliniz ve iman getiriniz ki, postunu kurtarmak sevdasına düşüp dostunu ele veren, sonunda zebun olacak ve elindeki son parçayı da kaybedecektir.

Allah korkusuyla emir dinleyen, ceza korkusuyla kanuna boyun eğen, elbette ilk fırsat çıktığı zaman dine tecavüz edecek ve kanunu çiğneyecektir.

Korkuların en büyüğü ölüm korkusu mudur? Fakat bu, hakikaten gaflet içinde kalmaktır. Eğer öldükten sonra o değersiz bedeninin âkîbetini düşünüyorsanız, emin olunuz ki onun için çürümek mukadderdir. Eğer ölmezden önceki hali düşünüyorsanız, bu yüzden tasalanmaya asla lüzum yoktur. Çünkü o sırada hâlâ hayattasınız. Bu sebepten, korkan, nihayet postunu da kaybedecek; yelkenlerini ve emanetlerini düşmana teslim eden, bir gün küçük tekneyi de elden çıkaracaktır.

“Dar kapıdan geçiniz! Zira helâka götüren kapı geniş ve yol büyüktür ve andan girenler çoktur. Zira hayata götüren kapı dar ve yol ensizdir ve ânu bulanlar azdır.”²⁵ Mümin ona derler ki, küfre düşmeden imana yükselemez ve hatada kaybolmadan hakikati bulamaz. Cefaya katlanmadan mutluluğa ulaşamaz. Savaşınız! En büyük düzelişi kötülüklerin arasından çıkarınız. Noksan olunuz ki olgunluğa erişmek için cehdedesiniz! Şerir²⁶ olunuz ki, hayırlı olabilmek için nefsinizi kurban edesiniz! Zira kimse kemâl içinde yaratılmamıştır ve kimse hayırlı olarak doğmamıştır. Kendini vâsıl olmuş farz eden büsbütün yerinde kalacaktır ve kendini üstün değerlere ulaşmış gören asla noksanlığından kurtulamayacaktır. İş ihtirasına ulaşmak için tembelliğinizi itiraf ile başlayınız. Ve sabrın olgunluğuna varmak için telâşınızı kötöleyiniz. Ve tesir aşkına ulaşmak için daha pek çok âlakasız olduğunuzu biliniz! Cürete ve kurbana yararlı olmak için içinizde bir türlü ezilmeyen o alçak nefsi âleme ilân ediniz!

Bugüne kadar size yalnız, ruhun kendi içinde kalan hastalıklarından bahsettim. Bunların kötülüğünü ve bu kötülüğün bulaşmasını anlattım. Şimdi size ruhun saldırılarından bahsedeceğim. Salgın halini alan hastalıklarını, doğrudan doğruya kastı çevre olan fenalıklarını anlatacağım. Gölgede beslenen yılanların nasıl uyanıldığını, güneş yüzü görmeyen ejderlerin nasıl meydana çıkıp etrafa yayıldığını söyleyeceğim. Size tembelliğin doğurduğu tabiat galatısını, telâşın meydana çıkardığı yaratılış bozukluğunu; size kayıtsızın çirkin eserini ve korkunun hain evlâdını tasvir edeceğim.

Eskiler size, fenalık yapmayınız ve kimseye tecavüz etmeyiniz, zulmetmeyiniz, demedi mi? Yalanı bir âfet gibi ve kibri bir veba gibi göstermedi mi? Fakat ben size onları derdin kökü değil, asıl belanın piçleri olarak göstereceğim. Kimse kendi halinde oturan insana fena demedi; yerinden kımıldamayan, halka zararı dokunmadan âlemle ilgisiz yaşayan insanı hor görmedi. “Sabırsızın zehri yalnız kendini harap ettikten ve korkak kendi postunu elden çıkardıktan sonra neden onları itham edelim?” dediler. Fakat ben size onları küçük birer kusur değil, asıl derdin kökü ve ahlâki belanın kaynağı olarak gösterdim.

Hakikaten tembellik belaların anasıdır. Hayali bir batakhane çevirip ruhun bütün cinayetlerini bulanık bir bakışın perdesi altında saklayan ve meydana çıkmak için fırsat bulamamış suçlara yataklık eden odur. Onunla biz fışk-ü-fücra daldık, komşunun malına göz diktik ve kendimize ait olmayan şeylere el uzattık; onunla biz halkı birbirine katan masallar icat ettik, gizli günahlarıdeşme hevesiyle mâsumu kötölemekten zevk aldık.

İşsizlik bizi herkesin hayatına sanki günahı bizimmiş gibi karışmaya sevk etti. İnsanlığımızı unuttuk. Vazifelerimizi ve sevgimizi unuttuk. Dünya büyük işler içinde çalkalanırken, kütlelerin üzerinden çığlar geçerken, biz herkesin iç hayatına zorla girmek istedik; zaafımızın azabını kudrete hücumla dindirdik. İhtirası kıskandık ve aşkı hor gördük. Heyhat ki biz gaflet içinde kaldık. Çünkü tembellik hayalimizi bir hile kazanına çevirdi. Orada hırsını yatıştıramayan arzular kaynayarak birer fesat tohumu ve cehennem zebanisi halini aldı. Cüretimiz olmadığı için cüreti olana hücum et-

tik. İhtirasımız olmadığı için ihtirası olanın hayatına el uzattık ve onu kötüleyecek sözler çıkardık. Aşkımız olmadığı için ve sevmesini asla bilmediğimiz için, kalbinde aşk olanların yollarını kestik ve onları halka linç ettirerek fazileti ayaklar altına aldık.

Fakat biliniz ki, ruhu kudretsiz olan, er geç ruhunda kudret olanın ayağına düşecektir ve yolun pervasız kahramanlarına karanlıkta tuzak kurmak isteyenler sonunda bu tuzağa kendi elleriyle takılacaktır.

Tembellik, fesadı kucağında büyüten emektar bir cadı karısıdır. Akşam, basık damlarda onun beslediği yetişkin kurtlar, insan kalbini kemirmek için baş başa verir toplanırlar. Sokak başlarında ve kahvehane peykelerinde, gölgesinin takibinden kurtulmak için karanlık köşelerde dedikodu ocağını yakıp, hile kazanını kaynatırlar.

Ey bir aslan cesedi üzerine leş kargası gibi çullananlar! Ruhunda kudret olmadığı için kudreti hiçe saymak ve cüretin ayağına karpuz kabuğu koymak isteyenler! Haset sizin silâhınızdır ve iftira sizin zehrinizdir. Siz dedikodu ile azabınızı avutacak ve yeisinizi teselli edeceksiniz. Onlar olmasaydı kim size yardım ederdi? Muhacir beygiri gibi arzularınızın arabasını yol ortasında bırakarak yere çöken hasta ruhunuz size nasıl ümit verir ve teselli ederdi? Kudretliyi batırmadan, büyük yaratılmış insan için küçüklükler icat etmeden, ihtirası çamurlara düşürüp aşkı alçaltmadan siz nasıl teselli bulur, nasıl huzura kavuşurdunuz? Evet, karanlık köşelerde, kötülerin sığındığı loş izbelerde cadı kazanını kaynatmak, “dedikodu”nun kucağında biraz olsun avunmak ve âkıbet kendi kurduğunuz tuzağa düşerek iftiralarınıza kurban olmak sizin nasibinizdir.

Dedikodu ne tatlı hastalıktır! Alışan asla onu bırakmak istemez. Öyle cazip ve aldatici bir kapandır ki şikâyet edeni az sonra kendisine esir eder. Bir an gelir “bu uğursuz alışkanlığı bırakınız” diye halka öğüt verirken, onun zevkine kapılıp yeniden bir zavalıyı tuzağa koymak için hazırlık yapılır. Herkes onu yerer, fakat yerer ve kötülerken, bilmeden, farkına varmadan yine bütün işi bir yeni av bulmak ve bir insanı çekiştirmektir.

Dedikodu ne mâsum bir günahdır! Uzaktan, kavga gürültü etmeden, kimseyi incitmeden bütün âlemi sahnesinden geçirir. Kimi-

nin başına külah giydirir, kiminin kuyruğuna teneke bağlar. Söyleyen ve dinleyeni sevindirir. Onda bir kötülük kastı yoktur. Hoşça bir vakit geçirmek ve sohbetinize tat getirmek biricik emelidir. Niçin onu hor görmeli ve ona bir bela gibi bakmalı?

Evet, onun yüz­süz bir tavrı ve sahte bir mâsumluğu vardır: En gizli köşelere, en temiz meclislere bu sayede sokulur. Dedikodu tatlıdır; fakat içinde öldürücü zehirler saklayan bir yemiş gibi tatlı! Dedikodu mâsumdur, fakat koynunda yılan besleyen bir güzel kadın gibi mâsum! Sakın bu sahte yüz­lü ahlâk ücubesine²⁷ kendinizi kaptırmayınız. Kucaklamak için uzanan ellerinin altında zehirli hançer vardır. Bir veba salgını ve bir tâûn istilasından kaçır gibi ondan kaçınız! Çünkü o, iftira sahnesinde kahramanların sükûtu­nu göstererek sizi eğlendirirken, yarın sizin sükûtunuzu ilân ederek yeni biçareleri eğlendirmeye kalkacaktır.

Dedikodu bir kazandır ki kaynayınca ondan yalan çıkar. Ve yalan bütün kötülüklerin anasıdır. Oraya hakikat tohumu atılır, oradan iftira çiçeği alınır. Yalan, tabiata isyan etmek ve birliği baştan çıkarmaya çalışmaktır. Bütün günahlar yeryüzünden kalksa, yalan, cehennemi doldurmaya yeter. Ve insan yalandan vazgeçmeyi kabul etse bütün günahlar ve kötülükler kendiliğinden ondan uzaklaşır. Çünkü yalan söyleyen ve yalanı her ne bahaneyle olursa olsun kabul eden kimse bütün kötülükleri örtmeye güçlü demektir. Ve yalan söylemeyen, yalandan bir âfet gibi kaçınan, bütün kötülüklerden kaçarak, sonunda en doğru, en iyi insan olacaktır.

Yalan bir zehirdir ki söyleyenle kabul edeni aynı zamanda öldürür. Onu kaldırmak bütün şerirleri yok etmek ve onu saklamak bütün fenalıkları beslemek demektir. Yalancı, tabiatın en güçsüz fakat en kuvvetli yaratığıdır. Yalan, aczin kudret önündeki silâhıdır; noksanlığın olgunluk karşısındaki dayanağıdır. Âciz, yalanla eksikliğinin intikamını alır; tabiatın kendisinden esirge­diği şeyi onunla tamamlar. Tembel olduğu için arzularını meydana koymayı bilmeyen, sabırsız olduğu için hakikat önünde, kütlenin ezi­ci kuvveti önünde irkilen insan, elbette zaafını bir maske ile örtecek ve sonunda bütün belaların kaynağı olan yalanın kucağına düşecektir.

Bileğinde güç olmayan, pehlivanlarla boy ölçüşmeye asla kalkmayacaktır. Fakat ruhunda kuvvet olmayan çok zaman hakikati inkâr edecek ve pehlivanlarla boy ölçüşmeye kalkacaktır: Çünkü onun, ruhundaki noksanlığı örtecek bir âleti vardır. Yalan tabiatın en çirkin yaratığı, fakat en kuvvetli silâhıdır. İki ucu zehirli bir hançerdir ki, vurana da vurulana da aynı zamanda öldürür.

Hiçbir bahane yalanı meşru kılmaz. Lâtife bu çirkin ejderin gülümsemesi, “kitabına uydurmak” onun sahte ve hileli hikmetidir. Yalan tabiatın zıddı, yalan her zaman birliğin düşmanıdır. Bencilik için yalan, övünme için yalan, suç için yalan daima yalandır. O cüretten, ihtirastan ve sevgiden yoksun olmaktır. Işıktan ve açıklıktan kaçmak, ilelebet misterler içinde, karanlık içinde kalmaktır. Yalan hakikaten ürkmek, günahı gizleyen köşelerde miskince yaşamaya razı olmaktır. Fakat yalnız kendini değil, bütün insanlığı zulmete sürüklemektir. Suçu fazilet gibi göstermek, günahı bir kutsal perde altında saklamaktır. Hiçbir bahane ile onu meşru göstermek, ona değer vermek caiz olamaz.

Fazilet yalnız doğruluk için doğruluktur. İnsanlık ve vatan için, hakikatin tehlikeleri ve zararları önünde irkilmemektir. Fakat insani duyguları çiğneyen ve vatani feda eden doğruluk, biliniz ki yalandan daha büyük suçtur. Bencilliği ve menfaati doyurmak için doğruluk fazilet olmak şöyle dursun, en büyük kusurdur. Doğruluk adı altında insanlığa tecavüz etmekten, vatani belalara düşürmekten, içindeki hayvanın ağzına bir lokma atmaktan sakınınız! Çünkü bunlar bütün kötülüklerin anası olan yalandan daha fecidir.

Haydutların takibinden kaçarak evinize sığınan mâsumu insanlık adına koruyunuz ve size onun hakkında sorulduğu zaman, görmedim, deyiniz. Çünkü zulüm karşısında insanlığı korumak en büyük fazilettir.

Vatani tehlikeye sürükleyen bir işi öğrenmek için size cebredildiği ve elinize zincirler vurulduğu zaman, görmedim ve bilmiyorum, deyiniz. Çünkü, koca bir kütleye insanlık gururu ve hürriyet bağışlamak faziletlerin en büyüğüdür.

Dostunuz suçlu olduğu halde sizi tevkif ederek yanlış yere size ceza verdikleri zaman, bir insan mahvederek kendinizi kurtarmak

için asla hakikati ilân etmeyin ve, evet, suçlu olan benim, deyiniz! Çünkü doğruluğu bencilik için ve menfaat hesabına kullanmak suçların en büyüğüdür.

Zulüm önünde ve kötülük karşısında hakkın savunulması asla yalan değildir. Yalan ancak adalet ve iyilik karşısında zulmün ve kötülüğün maske takmasıdır, cüret ve iktidar önünde aczin, korkaklığın boyun bükmesidir.

İnsan eğer düşkün değilse, iki sebepten yalan söyler: Ya kendini cezadan kurtarmak veya bencilliğini tatmin eden bir lokma kazanmak için. Önce halkın gözünde günahını örtmek için, kanun gözünden suçunu saklamak için, hakiki insanlar karşısında ahlâki noksanlarını gizlemek için yalan söyler. Ceza korkusundan günahını halkın önünde ilân etmeye ve kendini suçlandırmaya cesareti olmadığından, aczinden yalan söyler. Hakikaten recmedilmeye²⁸ lâyık ise de, suçunu itiraf edince onu affetmek gerektir. Fakat bir lokma yüzünden yalan söyleyen; çanağın dibindeki bitirmek için, atılan kemikleri kemirmek için düşüklüğü^{*5} kabul ederek yalana başvuran asla affedilmeyecektir.

Yalancı, kuvvetlinin bir lokmasını daha alayım diye yerlerde sürünür; onun arkasından koşar; karşısında onun övülmesi, göklere çıkarılması için yazılmış destanlar okur, efsaneler uydurur. Kütlelinin var kuvvetini kendine bağlamak için dindar görünür, boyunca tespihler ve seccadeler yığar; fermanlıya yaranmak için “sureti-hak”tan görünür. “Geçer akçe fikir”lerin çığırtkanlığını yapar; zâlimin elinden bir kemik daha kapmak için ipliğini pazara çıkarır, riya yarışmasında zekâsını ayaklara düşürür.

Ve yalancı zayıfın elindeki son lokmayı da kapmak için ona iftira eder; asla yapmadığı suçlarla halkın gözünde adını kötüleyerek bu yüzden bir engeli daha devirmek ve hedefine bir adım daha yaklaşmak ister. Ruhunda kudret olan insan, iftiranın karanlığı içinden bir güneş gibi bütün saflığı ile sıyrılıp çıkacaktır. İçinde vatan aşkı ve insanlık inancı olan insan, rıyanın körleten karanlığını bir ışık kaynağı gibi dağıtacak ve bütün asillliği ile hakikat âleminde kalacaktır.

Size daima aşkı telkin ettim ve ona ulaşmak için her şeyden önce övünme ve kurumlanmayı terk eyleyiniz dedim. Hakikaten üs-

tün değerlere doğru kanatlanmak için en büyük engel odur. Kurtuluşunuz sevgidedir ve sevmek yalandan nefret etmektir. Fakat benlik dâvasında olanın, böbürlenmeden kurtulamayanın doğrudluğu neye yarar? Doğruluk, hak önünde baş eğmektir. Halkın huzurunda suçluluğu kabul etmektir. Hakka âşık olmayan ve aşk için kötülenmeye razı olmayan, doğru olamaz. Doğru olmak cezaya severek katlanmak ve suçlandırılmaya bile bile atılmak demektir. Cezadan korkan, suçlandırılmadan utanan hiç doğru olabilir mi? İnsan iki şeye birden âşık olamaz: Ya sevgiliyi veya kendini sevmek gerektir. Kendini seven sevgiliyi elbette ihmal edecektir ve sevgiliyi seven benliğini aradan silecektir. Övünmeyi ve kurumlanmayı terk etmeyen hakikati asla sevmeyecek; yalanın karanlığı içinde kalbini karartarak, büsbütün orada kalmaya mahkûm olacaktır.

Kibir, bir değerın sonucu değildir. Zira değer yalnız âşık olmakladır. Bir şeyi sevmek ve bir hedefte fani²⁹ olmakladır. Kibri olan hiçbir konuya dalamaz. Ve bir konuya dalmayanın ise asla değeri yoktur.

Kibri olanlar, dünyayı kendilerinden ibaret farz eden, fakat hakikattete hiçbir şey olmayanlardır. Aslâ yaratmasını bilmeyen ve yeni bir şey meydana koymadan güçsüz olanlardır. Dünyaya boşu boşuna gelip gittiklerini unutarak her şeyin kendileri için olduğunu vehmedenlerdir.

Kibir cüretten, ihtiras ve aşktan mahrum olmaktır. Kendini vermesini bilmemek, nefsi fedanın zevkini hiçbir zaman duymamaktır. Herkesin ona hizmet etmesini beklemek ve kendini âlemin merkezi zannetmektir. Bütün kapıların onun için açıldığını, bütün insanların onun hesabına işlediğini hayal etmektir. Bu sebepten, kibri olanlar, dünyanın onlarla meşgul olduğu kuruntusundadır. Ve hakikaten herkesi kendileriyle meşgul etmek isterler. İhmal etmek, onları öldürmek demektir; saygı, takdir ve alkış onların gıdası; unutulma onların en büyük cezasıdır.

Kibri olan, “her şey bendedir” dâvasında iken gözlerine bir perde çekmiş ve eşyadan gaflet içinde kalmıştır; cemiyet bana hizmet eder sevdasında iken cemiyetin zincirleri içine düşmüş ve halka kulluk etmiştir. Dünyanın kitapları kibirliyi bu derdinden kurtara-

maz. Dünyanın ilmi ona bir parça hakikat vermeye kâfi değildir, Kârûn'un hazineleri içinde olsa onun ruhu bir dilenci kadar fakirdir. İbni Sina'nın kütüphanesinde can verse, onun irfanı bir çocuk kadar âcizdir. Hakikaten kibirli bir çocuk gibidir: Sanki her şey onun için kurulmuştur. En küçük duygusuna o cihanlar kadar ehemmiyet verir. Bir hiç için âlemi birbirine katıp en manasız bir dâva üstünde günlerce durarak inat eder. Hakikat karşısında ilgisiz kalıp insanlık uğrunda yerinden kımıldamayan o, lüzumsuz bir heves için kavga çıkarmak ve boş yere ayak diremekten asla çekinmez. Hakikate erişmek için yolun cefasına bir dakika sabredemeyen o, aptalca bir inat yüzünden bir fikrin üstünde kaç yıl zincir atıp taş yığınları gibi kalmaktan geri durmaz. Kibirli, dünyaya bir yük olan vücudunu "mahzi nimet" bilir ve yolları kapatmış fincancı katırları gibi hakikat karşısında kafa tutar, Nuh der, fakat peygamber demez.

Kibirli yalnız kendini beğenir: Hakikate karşı, bilerek gözlerini yumar. Bütün nimetleri ve bütün şerefleri yalnız kendine hasretmek ister. Başkasına da değer verilmesi, başkasında da şeref verilmesine hiçbir zaman katlanamaz. O dururken nasıl bir başka insandan bahsedilebilir? Kimsenin zekâsını onun yanında övmeyiniz. Onun huzurunda kimsenin faziletini anlatmayınız. Çünkü bütün değerleri, bütün şerefleri, bütün faziletleri kendine hasretmek dâvasındadır. Fakat gafil, bilmez ki fazilet dâva eden faziletten mahrumdur ve olgunluğa erdiğini farz eden büsbütün eksiklik içinde kalmaya mahkûmdur.

Kibirli, saygının, takdirin ve alkışın yalnız kendine ait olmasını utanmadan isteyecektir. O kudretliyi kıskanacak ve fazileti hasetle karşılayacaktır. Kibirli, her şeyi hor görecektir ve herkese kendinden aşağı bakacaktır: Fakat yalnız sevmesini ve kendini feda etmesini bilen insanlara haset edecek, onları asla affedemeyecektir. Çünkü o herkesi aşacağını yalnız onların karşısında güçsüz kalacağını bilir.

Kibirli, her gün yeni bir rakibin kendini aştığını görecektir, her şeyi unutsa yine halkın ihmal etmesini unutamayacaktır. Çünkü o, bir zindan gibi kararan ve darlaşan ruhunda rakibin zafer yankılarını duyacak: Her şey ona, seni aştılar ve seni daha birçokları

aşacaklar, diye acı hakikati feryat edecektir. Kibirli her şeyi affetse, yalnız kendini unutulma çölünde bırakan ve halkın hafızasından sileni affedemeyecektir. Bir heyulâ gibi her yerde o karşısına çıkacak ve onu vicdan azabı gibi en kuytu köşelerde takip edecektir. Kibirli, kendisine koltuk verenleri göklere çıkarıp, varını yoğunu onlara teslim edecek fakat bir kere gururunu kırmaya kalkanları asla affetmeyecek, onlara karşı bitmez tükenmez bir kin besleyecektir. Kin onun biricik silâhı ve güçsüzlüğünün öcünü alan biricik dostudur.

“İyilikten başka bir şey düşünmeyen melekler, kini tanır mısınız?”³⁰ Ey hakikat tutkusuna ve üstün değerlere eren insanlar, affetmemek ve gururu için öç almak duygusu beslemenin ne demek olduğunu bilir misiniz? Siz, âleme gözlerini kapatan, eşyanın sonsuz çeşitliliğinden gaflet eden, yalnız ve yalnız karanlık bir noktanın pençesi altında yaşayan bahtsız ne azap çeker, hisseder misiniz? Yüz kere affettiğiniz halde, yine asla sizi affetmeyi aklından geçirmeyen ve sizi hançerlemek için fırsat bekleyen gafilin çektiği sefaleti duyar mısınız? Siz ey ideal sevgiye erişenler, benliğinden geçip sevgilinin vecdiyle varlığını unutanlar! Sevmesini asla bilmeyenleri, kendinden başka hiçbir şey düşünmeyenleri son günde de affederek, düşüklük³¹ içinde sürünürken ellerinden tutup onlara yol göstererek gönülllerine nur verecek misiniz? Gözlerinizdeki perdeyi kaldıracak mısınız?

Güneşin ışığına hangi bulutlar dayanır? Yerden çıkan ateşlere hangi karlı dağlar direnebilir? İdeali sonsuz olarak sevdiğiniz zaman, eşyada kötülük, eksiklik ve zaaf gördüğünüz, size kasteden kindara el uzatıp affettiğiniz zaman, onun kalbi aydınlanacak, gözünden perde inecektir. Eğer o yine yumuşamamakta, hakikati görmemekte inat ederse, asla meyus olmayınız. Ondandır ümidinizi kesmeyiniz. Zira bu, ideal sevginizin noksan oluşundandır. Ve elbette bir gün o da ateş içinde pişecek veya büsbütün yanıp yok olacaktır.

Kindarın eline fırsat geçince, vay onu ihmal edenlerin ve onunla boy ölçmeye kalkanların haline! O zaman ortalığı bir harman yerine çevirecek, gururunu kıranların başlarını kırarak, ona hakikatten bahsedenleri zulmün elinde yere serecektir.

Kibir ve gururun neticesi kin ise, kinin varacağı son menzil de zulümdür. Zâlim, yalnız kin için değil, fakat keyfi ve hevesi için, eğlence için, bir hiç için zulmedendir. Zâlim yalnız benciliğini doyurmak için, zorbalığını âleme zorla kabul ettirmek için değil; fakat âlemi hiçe saydığı, kibrinden başka bir şeye inanmadığı için zulmedendir.

Zâlim, oyuncaklarını kıran çocuk, eşyaya öfkeyle saldıran kaçık gibidir. Eşyayı kendisi için hazırlanmış sayarak, eşya ona hizmet etmediği gün gazabından hepsini harap eder. Çocuk nasıl eşyanın değerini bilmediği ve tabiatın manasından habersiz olduğu için her şeyi yıkmak ve tahrip etmek sevdasında ise, zâlim de onun gibi, eşyanın manasını bilmediği ve insanın değerinden gafil olduğu için binlerce yılın yetiştirdiği cevherleri bir an içinde harap eder.

Zâlim her zaman keyfi ve hevesi için, benciliğini doyurmak ve dünyaya kazık çakmak için zulmetmez. Fakat o bazen bir fikir ve bir dâva uğruna, insani bir kanaat adına da zulmeder. Allah adına insanları kahreder ve hürriyet adına onları zincirlere bağlar. Hak diye hakkı çiğner ve millet diye milleti ayaklar altına alır.³²

Ben derim ki zulümlerin en fecisi budur. Zulmü zulüm için yapandan korkmayınız! Çünkü onun açık bir cephesi vardır. Fakat zulmü adalet için ve hürriyet adına yapandan sakınınız! Çünkü onun ruhu karanlık bir zindan gibidir ki, oraya giren her şey rengini ve manasını kaybederek bir gölgeden ibaret kalır. O bir inatçı çocuk gibidir ki bir söz için dünyayı birbirine katar. O bir kara fikre saplanan deli gibidir ki dünyayı o fikirden ibaret görür ve onu inkâr edenlere gazabından hücum eder. Onda hürriyet aşkı değil, fakat hürriyet kelimesinin kara fikri hâkimdir.

Zâlim, Allah için öldürür, hürriyet için öldürür. İnsanlık için öldürür ve heyhat ki, bu arada Allah aşkı çiğnenir ve hakiki hürriyet şevki ayaklar altına alınır.

Zâlim, eşyadan gafil olan, insani mertebeleri bilmeden aklına koyduğu bir fikri kabul ettirmek için hâdiseleri zorlayarak tabiat düzeninin tersine gidendir. Zâlim, çokluğu inkâr ederek bir hamlede ve zorla birliğe varmak isteyendir. Eşyayı kendi hayali ve dar

çerçevesine sığdırmak isteyen, onun sonsuz çeşitliliğini bu sıkı cendereye sokamayınca öfkelenerek keyfine, hevesine göre her yanını baltalamaya kalkan insandır.

Zâlim, körü körüne bir fikre saplanan, kibri ve gururu yüzünden kimsenin reyine danışmayan, benlik dâvasından geçmeyerek dünyayı bir kara fikre kurban eden insandır.

Zâlim, eşitliği kurmak için insanları bir boya getirmek sevdasına düşen ve tabiat buna isyan edince, kimini başından, kimini ayağından keserek cümlesini aynı kalıba dökmek isteyendir.

Zâlim, günlük zaferi kurtarmak için ebedi zaferi mahvetmekten çekinmeyen; benden sonra tufan diyerek, fikri ile beraber kendi adını da öldüren insandır.

Zulmeden milletler, tarihin sahnesinden büsbütün tart olunmuştur. Bir zamanlar kılıç kuvvetiyle yeryüzüne baş eğdiren kavimler, hâdiselerin çığı altında çil yavrusu gibi dağılmış, o eski saltanatların yerinde yeller esmiştir.

Asurilerin izi mi kaldı? Eski İran'ın hatıraları bile kaybolmaya başlamıştır. Cengiz'in azametli kavmi ormanlara sığınmış barbar kabilelerine döndü, zulmeden milletler, fazilete ve ahlâka inanmayan milletler tarihi kaderin altında ezilerek göçüp gitmişlerdir.

Fakat zulmetmeyen milletler; yalnız kılıç kuvvetiyle ve zorbalıkla gururlanmayan, fazilete değer veren, ahlâk kahramanları yetiştiren milletler, ebedilik şarabından içmişlerdir. Onlar için ölüm yoktur. Mademki onlar insanlık âbidesine hizmet etmişler ve ona taş getirmişlerdir; mademki yalnız benlik dâvası için ve içlerindeki hayvanı doyurmak kastıyla yaşamamışlar; fazilet istemişler ve ebediliğe susamışlardır, elbette onlara ebedilik lâyıktır. Ve bu sebepten, milleti zincire vuran Asurilerin yerinde yeller estiğı halde Beni İsrail peygamberlerinin aç ve çıplak kavmi bütün kudret ve faaliyetiyle devam etmektedir. Sokrates'in lisanı yeryüzünde insan oldukça yaşayacaktır. Muhammed'in kitabı, muazzam istilalar altında kalan bir çöl kavminin hayatını ölmez kılacaktır. Zulmetmeyen, fazilete inanan ve daima geleceğın cemiyeti için hazırlanan milletler hâdiselerin çığları altından daima taze ve diri olarak çıkacaklar, tarihi kaderin elinde asla mahvolmayacaklardır.

Kendine hayrı olmayanın başkasına hiç hayrı dokunmaz. Nef-sini düzeltmesini bilmeyen insan, âlemi düzeltmeye nasıl ve ne cesaretle kalkar? Bir millet ki kendi kusurlarını itiraf etmesini, kendini düzeltmek için çirkin gerçeği görmeye katlanmasını öğrenmemiştir. Bir millet ki kendini dev aynasında görmüş; kör kuvvetin tahripleriyle övünmüş, kibir ve nahvet içinde hakikate karşı gözle-rini kapamıştır. O milletin medeni dünyaya bir yeni yol arkadaşı gibi girmesine, insanlık hesabına en küçük hizmette bulunmasına imkân yoktur.

Bir millet ki zulmüyle övünmüş, canavarlıkları şeref diye gös-termiş; insanlık için, geleceğin ebedi saltanatı için hiçbir hazırlık yapmamış, günün zaferleri içinde mest olarak fazileti ve ahlâkı büsbütün unutmuştur: O milletin devam etmesine, ebedi olmasına asla imkân yoktur.

Kendi toprağının sefaletlerine karşı kayıtsız olan, kendi vatan-daşlarını bin riya ile aldatan, kendi dostlarını kibriyle karşılayan ve kendi halkına zulmeden bir millet elbette dünyaya hayretmeyecek ve tarih elinde cezadan cezaya çarpılacaktır.

Bütün insanlık tarihinde kaç fazilet örneğine rast gelirsiniz? Çapulculuk ve zorbalık kahramanlarıyla dolu olan Ortaçağ'ın derebeylerinde insanlık ve hürlik için savaşılan kaç ahlâk kahramanıyla karşılaşsınız? Dalkılıçların menkıbeleri ve binlerce kudret ve akın hikâyesi içinde kaç feragat ve ahlâk anısını dinlersiniz? Zulmün ve zorbalığın “eflâke ser çeken” âbideleri arasında kaç insanlık binasının yükseldiğini görürsünüz?

Yunus, insanlık için feryat ettiği zaman sesi cihangirlerin kılıç şakırtısı arasında kaybolmadı mı? Şeyh Bedrettin hak uğruna darağacına çıktıktan sonra cüret onunla birlikte ölmedi mi? Ve aşk onun mezarında son sözünü söyleyip çekilmedi mi? Üstümüzden bir kara bulut gibi geçen zulüm ve baskı⁶ devirlerinde Namık Kemal'in “Vaveylâ”sını dinleyenlerin kulakları tıkanmadı mı? Ve ayaklarına zincir vurulmadı mı? Ruhun değerli çiçeği, ahlâkın nâdir eseri henüz olgunlaşmadan, yeni mahsuller vermeye başlamadan ayaklar altında çiğnenmedi mi? Neden bir cüretin kırılması ardından korkular ve vehimler tufanı getirdi? Niçin bir büyük fe-

dayı nefis yeni fedaileri doğuracak yerde, yalnız yenilmeleri ve kara fikirleri doğurmuştur? Niçin İsa'nın bir Saint Paul'ü ve Saint Sébastien'in binlerce martiri olduğu halde bizde Molla Lütfi'nin, Esad Efendi'nin³³ kurbanı ardından gelen bir hakiki müridi ve "Kemal"ın yolundan giden bir çırağı çıkmamıştır. Çünkü noksan olan kahraman değil fakat yeni bir insandır. Çünkü feragatlerin ardından yeni feragatleri doğurmak için zaferi değil aşkı aramak; kurbanı³⁴ zafer için değil fakat aşk için yapmak gerektir.

Hint fakirlerince donmuş bir cisim gibi hareketsiz kalmak en büyük meziyettir. Fenikeliler için evlâdını ateşlere atmak bir ibadet, Ispartalılara göre burnusu altında sakladığı hayvanın göğsünü parçalamasından doğacak acıyı duyurmadan çalmak bir cesarettir. Tembelliğe, fazilet ve zulme adalet gözüyle bakılan devirler az mıdır? Mademki faziletin bir düsturu yoktur, neden daima aynı kalan bir ahlâktan bahsetmeli? Biz bu dâvayı esasından reddederiz. Örf ve âdet asla ahlâk değildir. Ahlâk, ruhun terakkisinden doğan en son gelecektir. İnsanlık hissinin yetiştirdiği bir çiçektir. En yüksek cemiyetlerde bile örf ve âdet içinde kendimizi hapsettiğimiz zaman insani ahlâktan ayrı kalmamız zaruridir. Ve aşkın bir cevher gibi doğduğu her yerde faaliyet bir değer ve cüret, hakiki bir meziyettir. Hasta bir hayal gücünün esaretinden kurtularak fiile geçen ve ihtirasla iradede kişiliğin bağımsızlığına ulaşan her cemiyette hürlik bir değer ve insanlık en büyük idealdir. Biz tarihin karışık ve aldatıcı sahnelerindeki örf ve âdet resmigeçidinden değil, fakat tabiatın en yeni meyvesi olan ruha ve bağımsız kişiliğe dayanan insani ahlâktan bahsediyoruz.

İnsani ahlâk gözünde her zaman ve her yerde yanılma³⁵ olan şeyler vardır. Birçok örf için doğru sayılan öyle hareketler vardır ki, ruh için noksanlıktır. Ve insani ahlâk gözünde hakiki kusur sayılmalıdır.

Size önce yalnız ruhun noksanlığından bahsettim. Şimdi bu noksanın doğurduğu içtimai belaları anlatacağım. Devrin fikri her ne olursa olsun, kütle gözünde beğenilir veya beğenilmez sayılsın, daima cemiyet için bela olan; onu miskinliğin, sahte hayatın, zulüm ve tahakkümün elinde alçaltan öyle dertler vardır ki, her va-

tan ve her zaman için bunlara karşı koymak hakikat aşkının, insani vazifenin en mühim işi sayılmalıdır. İşte size burada izah etmek istediğim cemiyet buhranları, zümrenin doğurduğu hastalıkla birlikte ruhun kocalmasından ve zümre elinde alçalmasından doğan insani hastalıklardır.

İçtimai belaların kökü, insan gücünün noksanında ve içtimai değerler her ne şekilde olursa olsun, kütle her kime değer verirse versin, ruh noksanlığının doğurduğu ahlâk buhranıdır. Her ne-rede ruhun kudreti kör ve sağır kütle altında ezilmişse, insan kendi güçsüzlüğünü sahte bir hayat ile örtme zorunda kalmışsa orada ahlâk buhranı vardır.

İçtimai belalar kütleyi içinden kemirmeye başlamışsa ve ruhun güçlülüğü değil, güçsüzlüğü bile mevcut değilse, orada yalnız ölü cemiyet, yalnız mutlak sükûnet vardır. Fakat madem uzviyet cemiyete tam intibak edemeyen bir âlemdir; öyleyse hiçbir yerde mutlak sükûna rastlanamaz. Elbet şuur, zaafılar ve eksikler içinde uyacak, intibak edemediği cemiyetin yükünü üzerinde duyacak, değerler ve inançlar âleminin arkasında gizli bir hayat yaşayacak, günah işleyecek; ve böylece eksikliğini duyarak erginlik şevki kazanacak; günah işleyerek fazilet aşkına yükselecektir.

İnsan, cemiyetin önünde zaafını hissetmeden, içine katlanmış bir hayata dalmadan asla kişilik kazanmayacak, içtimai belaların buhranını duymadan ruhunda ideal cemiyeti yaşayamayacaktır. Öyleyse biz her şeyden önce noksanlığı, ideal-değerlerin soysuzlaşması değil, fakat bu değerlere yükselmek için atılmış ilk adım ve ahlâksızlığı ahlâkın çözülmesi değil, asıl ahlâka doğru ilk merhale; içtimai belaları mutlu bir cemiyetin yıkılışı değil, ideal cemiyet için atılan en büyük hamle gibi görmeliyiz.

Ruh ve beden gücünün eksikliğinden doğan içtimai belalar, tembelliğin, yalanın ve zulmün doğurduğu öyle buhranlardır ki, cemiyetin türlü sınıf ve mesleklerinde türlü şekillerde görünür. Önce tembellikten doğan içtimai belalar gelir ki, cemiyet saltanat ve burjuvazi şeklinde baskısını artırdıkça, bunlar daha canlı ve açık bir hal alır. İnsan gittikçe daha ağırlaşan vazifenin yükünden kaçır ve emeksiz neticeye varmak için değerler arkasına gizlenir: Ce-

miyetin mihveri olan işbölümünü çiğneyerek zümreler arasında, iş görmeden kazanmak ister. İkincisi yalandan doğan içtimai belalardır ki işbölümünü fesat âleti gibi kullanmaya, meslek yarışmasını hastalık kaynağı haline getirmeye sebep olur. Rakibini aşmak için hile yapmak, üstün değerli görünmek için yalana başvurmak birçok vazifel ve mesleği sahtekârlığın çirkin silâhı haline getirir.

En sonra zulümden doğan içtimai belalardır ki, yine cemiyetin sınıflar, zümreler ve kliklere ayrılarak baskının çoğaldığı zamanlarda ideal-değerlere yükselmek için ruhunda kudret olmayan, ahlâk asilliğinden mahrum olanlar ya ezilerek düşkünçe uşaklık edecekler ya da ezecek ve insafsızca zorbalığa kalkacaklardır. Ruhunda cüret ve medeni cesaret olmayanlar asla âdil olamazlar; ezmek ve ezilmek onların nasibidir.

Tembelliğin doğurduğu içtimai belaların en başında “dilenmek” gelir. Bunlar çalışmadan kazananlar, omuzlarında cemiyet yükünü taşımadan herkesin vardığı neticeye varmak isteyenlerdir. Dilenmek içtimai değerleri çiğnemek, işe ve insanlığa saygı göstermemek, kütlenin emekle elde ettiği neticeye yorulmadan, zahmet çekmeden varmaktır. Dilenmek, yaşamak için savaş gücünü ve insanlık şerefini kaybetmektir. Bütün insanlık vasıflarını bırakarak düşükçe kazanmayı en ufak emek sarf etmeye tercih etmektir. Dilenmek yalnız kendi şahsiyetine, kendi şerefine değil, asıl cemiyetin şeref ve haysiyetine tecavüz etmektir ve bu yüzden, dilenmek ne kadar büyük bir noksanlıksa, onu korumak ve ona cesaret vermek de o derecede büyük bir kusurdur. Dilenen, cemiyete hakaret ediyorsa, ona cüret veren bu hakareti desteklemekle daha büyük tecavüzü yapmaktadır. Sokaklarında dilencilerin sakatlık ve kusurlarını teşhir ederek dolaşmalarına, düşükçe sızlanmalarına, her an insanlık şeref ve haysiyetine tecavüz etmelerine izin veren cemiyet, düşüklüğü kabul etmiştir. Hakikaten dilenciler kadar aşağılaşmaya lâyıktır.

Dilenmek sanmayın ki her zaman sefaletin çocuğudur ve hayat buhranı insanları dilenmeye sürüklemiştir. Hayır, o bir zaman fazilet ve değer farz edilmişti. Ortaçağ'ın dilenci tarikatları, Allah için para isteyenler, benliği öldürmek için alçalma yolundan geçen-

ler, hak âşıkları adı altında dua ile ekmek satın alanlar ve tekkelerde imaret kazanından emeksiz yaşayanlar; ruhun tembelliğini, cîdâl önündeki korku ve zaafı Allah adına merhamet ve şefkat dilenmekle örtmek isteyenler, sefaletin değil, ruh güçsüzlüğünün eseri-dirler. Ve yine kütleler açlık tehlikesi karşısında kaldığı zamanlar işçiler, işini bırakmaya; esnaf, dükkânlarını kapayıp buhranın önünde ezilmeye mahkûm olduğu zamanlar, içinde cevher olan insan hâdiselere karşı koymuş, devre isyan etmiş, beynine kurşun sıkmış, dilenmemiştir.

Dilenmek her zaman sefaletin eseri değildir. Onu koynunda besleyen tembelliktir; beden ve ruhun güçsüzlüğüdür. Çalışma gücünden, iş bulma ve iş vermeyenle savaşıma gücünden mahrum olmasıdır. Cemiyetin bütün insanlara verdiği iş yüküne katlanmayarak şerefsiz, haysiyetsiz düşüklük içinde yaşamaya razı olmasıdır. Dilenci tarikatları hakka giden yolu görememişler, haktan ve halktan ayrılmışlardır.³⁶

Melâmete^{*7} asla düşüklükle varılamaz. Benliği öldürmek, yaşama kudretini ve hayat için cîdâli mahvetmek değil, fakat hata önünde ısrar etmemek, olgunluğu istemek için noksanlığı görmek, günahını halk önünde ilân etmekten çekinmemek demektir.

Dilenen, insanlık şerefini ayaklar altına alan, olgunlaşma dileğini öldüren, noksanlık ve zayıflık içinde kalmaya mahkûm olandır.

İnsan, kendinde dünyayı tamamlayan bir kudret gördüğü, işi sevdiği, içindeki ihtiras ve aşk ile muhtar kişilik haline geldiği zaman Allah için, kul için ve ekmek için asla alçalma kabul edemez. Sefaletin insani bir dert olmaktan çok uzak bulunduğu devirlerde dilencilik o kadar yayıldığı halde, on binlerce insanın ölüm tehlikesi ile çırpındığı bugünkü iktisadi buhran devirlerinde dilencilik gittikçe ortadan kalkmaya başlamıştır. Çünkü insan gittikçe daha fazla kişilik kazanmış; kendini bir başkanın, bir sultanın ve bir tanrının kişiliğinde tamamlamayacak; üzerine kanat geren bir iktidara muhtaç olmayacak hale gelmiştir. Varlığını sultana borçlu olan, sultan için ve sultana karşı alçalmayı elbette kabul edecektir. Varlığını Allah'a borçlu olan, Allah uğrunda ve Allah karşısında alçalmada ahlâk tecavüzü görmeyecektir. Fakat ruh ve bedeninde

yaşama gücü olan ve varlığını sonsuz varlığın sevgisinden çıkaran, hiçbir şey karşısında boyun eğmeyecek, dilenmektense ölmeyi tercih edecektir.

Büyük endüstri memleketleri, kişiliğin muhtarlık kazandığı ve kişi muhtarlığının tabiatı işletme için en büyük faaliyet çabası yarattığı memleketlerdir.

Ziraat ve küçük endüstri henüz kişiliğin muhtarlığını kazanmadığı, insanın korku ve ümitlerden kurtulup iş ve ihtiras devresine yükselemediği ülkelerdir. Biz birincilerde dilencilik ve parazitliğin gittikçe kaybolduğunu, isyanlar ve intiharların çoğaldığını görmekteyiz.

Tembellikten doğan içtimai belalardan biri de fuhuştur. Kadının büyüğü ve kutsal bir varlık olma değerini kaybettiği bütün cemiyetlerde fuhuş, gelişmeye başlayan bir hâdisedir. Bununla birlikte, ona cemiyet hayatının bir sonucu ve eseri gibi bakmak gerekir. Madem cemiyet, kadını sihrî kuvvetin sembolü³⁷ haline koymuştur; öyleyse onun esrarlı, cazip ve bütün arzuları kendine çeken bir merkez olması zaruridir. Ancak kadın, çalışmadan ve herkesin üzerindeki ortak iş yükünü benimsemeden cemiyetin kendisine verdiği bu mevhum ve esrarlı değerden faydalanmaya kalkarsa, işte bu fuhuş olur. Kadın ister dindar bir memlekette, ister bütün dini ve kutsal inançları aşmış olan bir cemiyette yaşasın, çalışmadan, emek sarf etmeden kazanmada vücudunu âlet olarak kullanırsa fuhuş yapmıştır. Fuhuş, dine ve sihrin esrarlı sınırına tecavüz etmek, uzviyet ahlâkını çiğnemek, tabiata aykırı davranmak değildir. Fakat fuhuş sadece emek sarf etmeden kazanmak, cemiyetin sırtında parazit geçinmek, ruhunda cidâl için kuvvet olmadığından, düşüklük içinde müşteri beklemek ve yol başında rast gelene vücudunu satmaktır. Fahişe, hiç kimseyi sevmeyişi halde, her rastladığını sever görünmeye; en bayağı insana yüz suyu döküp bir pul insanlığını terk etmeye; dostluk, samimilik ve aşk için körü körüne kalbini kapatmaya mahkûm olacaktır.

Fahişe yalnız kendini değil, insanlığı alçaltandır. Fuhuş, kadının hür ve eşit kişiliğine en büyük hakarettir. Her rastlayanın zevkine âlet ettiği vücudu ile hayatını kazanan, çalışmaktan ibaret içtimai

yükü taşımaktan kaçtığı için şerefini yok etmeye razı olan kadın, yalnız kendine değil, bütün kadınların ve insanların şerefine tecavüz etmiştir. Fuhuşa düşmek en büyük ahlâk düşüklüğü ise onu beslemek ve beş dakikalık zevk için ona cüret etmek de o kadar büyük düşüklüktür. Sokaklarında çift çarşısı gibi zevk pazarlığı yapanların, alçalarak yaşamak için şerefini bir pula satanların cemiyetinde bütün insanların şerefine tecavüz edilmiştir. Sevmek, dost olmak, sevdiği ile birlikte yaşamak asla fuhuş değildir. Cemiyet sevgisini ve hakiki dostluk hayatını kötüleyerek, ruhun asilliğini hor görür ve samimilik ahlâkına dirsek çevirirse, o cemiyette sahte bir zahitlik baskısı altında fuhuş, asık suratlı namus bekçiliği yanında zina mutlaka yer tutacaktır. İnsanların hür kişiler haline geldiği her cemiyette fuhuş bir insanlık lekesi ve içtimai bir bela gibi görülmeye başlamış; sihrin ve eski atabuyruklu ailenin zincirinden kurtulmuş olan kadın, hayatını kendi gayretiyle kazanmayı ve yalnız sevdiği insanla ve ona sadık yaşamayı hürriyetinin düsturu diye almıştır.

Tembellikten doğan içtimai belalardan bir başkası “kumar”dır. Kumar ihtiras ararken düşkünlüğe düşmektir. Zevk ararken belaya esir olmaktır. Yorulmadan kazanmak, talihinin sırtından geçinmek, on binlerce insanın diştten tırnaktan artırdığı ömür kazancını oturduğu yerde bir tesadüf oyunuyla gasp etmektir. Kumar, ruhun tembelliğini zorla kırbaçlamak, işsizliğini, ıstıraplarını uyuşturmak için ruhu korkunç bir zehirle harap etmektir. Ölüye can katmak, ruh hastasına hayat üflemek istemektir. Kumar can sıkıntısını öldürmek için zorla düşkünlük yaratmak ve düşkünlükle insanlığın hem ruhu, hem maddesinde en büyük gediği açmaktır. Kazanırsa insanı çalışmadan yaşamaya, cemiyetin sırtından geçinmeye sevk etmektir. Kaybederse, insanı yeise, hüsrana, cinayet ve intihara sürüklemektir. Her iki halde de insanı kadere, talihe esir etmek, tesadüflerin hükmü altında bırakmaktır. En küçük emek sarf etmeden “talih” şeytanının elinden hazineleri alan yalnız nefsi için değil, fakat cemiyeti için en büyük beladır. Çünkü ruhunda kudret olmayan, işten nefret eden, içinde asla doyurmaya güçlü olmadığı arzular uyanan insan, bu

emeksiz, parazit kazancına şikâr önündeki bir sırtlan gibi atılacak ve kumarbaz kendisiyle beraber bütün ruhu zayıf olanları zehirleyecektir.

Kumarbaz, çalışma gücünden, sevgiden, yüce değerlere yükselme gücünden mahrum olduğu halde, ruhunun aczi içinde yine zafer bekleyen insandır. Talihin gönderdiği sahte zaferle, çalışanların hakkını yiyen ve halkın sırtından geçinendir. Aşkın kudretinden mahrum olanın zaferi, nefret edilecek bir göz kamaşmasıdır. Zira bu zafere ulaştığı zaman, insan onu kaybetmek korkusuyla kıvrılır; zafere ulaşmadığı zaman asla varamamak ve yenilmek korkusuyla kıvrılır. Kumarbaz kendisiyle birlikte birçoklarını zehirleyendir.

Bakınız! Size daima ruhun noksanından bahsettim. Ve ahlâkın bütün buhranlarını ruh noksanına bağladım. Çünkü, iyilik karşısında kötülük diye ayrı bir âlem yoktur. Ancak üstün değerler önünde eksiklik, irfan karşısında gaflet vardır. Bütün var olanlar başarmak için çabalar ve yarı yolda kuvvetini tüketirler. Fakat yalnız fazilet, her tarafa su gibi, hava gibi yayılır. Yalnız onun düşmanı yoktur. Kötülüğe karşı iyilik yapan kimse meyveli bir ağaca benzer ki, üzerine ne kadar çok taş atılırsa o kadar fazla meyve verecektir.

Tembellikten doğan içtimai belalardan biri de “piyango”dur. Piyango, başka bir biçimde hayatını talih ve tesadüfe bırakmak demektir. Çalışmadan kazanmak, gökten “yiyecek”³⁸ inmesine ve ilâhi rahmetin gelmesine bel bağlamak demektir. Kadere bağlanmak ve tevekkül içinde yaşamak; ümidini, iradesini karanlıkta bırakmaktır. Piyango, kara fikirli kaderciliğe inancı artırmak, zaten bir türlü kurtulamadığınız miskinçe yaşamaya bir de hayal tuzağı kurarak bizi köleliğe götürmektir.

Kazanan çalışmadan elde edilmiş bir servetin kıymetini bilmeyecek; kazanmayan, talihine lânet ederek kara fikirleri içinde eziyecektir. Fakat o yalnız bir insana zarar vermekten ibaret değildir. Piyango, insanları boş bir zevk ve rekabete sevk ettiği, kadercilik elinde köle kıldığı gibi; insanlar arasındaki kazanç eşitsizliğini yararlılığa dayanmadan, lüzumsuz yere artırmaktan başka bir işe

yaramayacaktır. Ve gayesiz kazanılan servetin eşitsizliği uçurumların en kötüsüdür. Piyango, talihliye haksız servetler dağıtırken on binlerce çaresizi miskin bir hayal içinde yaşatacak, ömrünü bir “devlet kuşu”na bağlayan iradesizler sürüsü yaratacak, cemiyette parazitler yetiştirmekten başka bir iş görmeyecektir.

Tembellikten doğan içtimai belaların sonuncusu “faizcilik”tir. Faizci, elindeki serveti üretici kılmak şöyle dursun; yerinden kımıldamadan, parayı işletmeden, onu cemiyete faydalı bir hale³⁹ getirmeden kazanmak isteyendir. Faizci ve murabahacı, içinde çalışma sevgisi olmayan o tembel kimsedir ki, parasını ucunda zehirli yem olan bir olta gibi kullanır. Yaşlı bir insan avcısı gibi, oturduğu yerde şikârını bekler. Acz içinde, muhtaç birini ele geçirdiği zaman varını yoğunu emip bitirinceye kadar gider. Çünkü, para faiz getirir ve faiz çalışmadan elde edilir. Borcu olan ve borcunu ödemekte güçsüz kalan, faizcinin kölesidir. Onu bir uşak gibi kullanır. Artık onda kişilik ve ruh hürlüğü nerde kalır?

Faizci yalnız hakka tecavüz eden ve tembellik içinde kazanan değil, aynı zamanda borçluyu ezen ve böylece elindeki göz kamaştırıcı tuzakla kişiliklerin bağımsızlığına zincir vuran insandır.

Yalanın doğurduğu içtimai belaların en başında “imansız ilim” gelir. Aslâ inanmadığı şeyleri telkin eden, vaaz ettiği şeylerin daima aksini yapan, ilmi bir süs ve bir zekâ oyunu haline getirip hayatın düsturunu onunla ilgisiz bırakan insanın ilmi, varlığı yokluktan çok daha kötü olan “imansız ilim”dir.

İlmine inanmayan, telkin ettiği şeylere gülen kimse, kara cehalet içinde iş görmeye kalkandan daha zararlıdır. Çünkü önce o, hiçbir şeye inanmak gücünde olmadığı için, sevgiden, üstün değerlere yükselme gücünden yoksundur. Sonra o, sahte bir ilim gösterişi arkasında taşıdığı benciliğinin öldürücü zehridir. İmansız ilim sahibi noksanını itiraf edinceye kadar adi bir sahtekârdan farksızdır. Bilgi onun elinde bir kalp akçe gibi sürülmeye ve halkı kandırmaya yarayan âlettir. İtiraf edilmiş olan imansız ilim ise manasız bir emek ve bir hamal yükünden başka bir şey olamaz.

İlim yalnız fiil (*action*) içindir, ahlâklı siyaset içindir. İmana kalbolmayan, fiile geçmeyen, ahlâk için temel olmayan ilmin bir dakikalık zahmete değer yeri yoktur.

Hakikat diye baktığı şeyin neticelerinden kaçanlar, baş tarafına inandığı halde sonlarından⁴⁰ ürkerek yarı yolda kalmak isteyenler, asla kabul etmediği bir fikri telkin edenler, inanmadığı şeyi okutan ve inanmadan okuttuğu şeyin arkasından gülenler, hakikaten ilim kalpazanları ve hakikat sahtekârlarıdır. Öğreticinin en büyük vazifesi, öğretmek değil, fakat telkin etmektir. Aslâ inanmadığı fikirleri korkuyla ve ümitle okutmaya mecbur olan, ilmini övünme ve gösteriş için bir âlet ve bir süs gibi kullanmak isteyen sırmalı ulemanın memlekete yaptığı zararı hiçbir sahtekâr ve hiçbir dolandırıcı yapamaz. Ahlâk asilliğine sahip olan âlimlerin yerini cemiyette hiçbir insan dolduramayacağı gibi; imansız bir ilmin arkasında sahte bir şahsiyet taşıyan bilgiçlerin^{*8} cemiyete ettiği kötülüğü de hiçbir insan edemez. Öğretici için ahlâklı olmak, imanını müspet ilimden çıkarmak ve yalnız inandığı şeyi telkin etmektir.

Yalanın doğurduğu içtimai belalardan biri de “haksızlığı hak diye göstermek”tir. Haksız olduğunu bile bile bir dâvayı üstüne alıp, suçu adaletin gözünden saklamaya ve hukuk adı altında parlak sözler ve nümayişlerle halkı aldatmaya çalışanlar, cemiyet içinde başı yukarda gezen, namus iddiasında bayağı sahtekârlardır. Haksızlığı hak diye göstermek, biliniz ki, suça âlet olmak ve cemiyeti kandırıp para kazanmaktır. Kazanmaktan başka hedefi olmayan ve kazanmak, herkesten daha çok kazanmak için parlak sözlerle halkı aldatmaktan, adaletin gözünü boyamaktan çekinmeyen kimse, elbet hakkı bir pula sattığı gibi yarın vatanı da satmaktan çekinmeyecektir. Kim hakikati gizleme ve günahı madde-lerin⁴¹ bulanık manası altında örtme gücünde ise, kimde haksızlığı hak diye göstermek mahareti varsa, halkın önünde en fazla rağbeti o kazanacaktır. Ve kim bu cemiyet kalpazanını doyurmaya muktedirse, hak onun tarafında tecelli edebilecek; ve beş günlük dünyalık için vicdanını pazara çıkarmaktan utanmayan insan, ancak rızıkına bir küçük rahne vurulduğu zaman, “Hak!” diye bağırmaı hatırlayacaktır.

Hukuk adaletin bekçisidir. Ve hukuk adamları yalnız, vatanda adaletin fertler hesabına korunmasını temin içindir. Kazanç onlar için vasıtaıdır ki böylece kanun karşısında fertlerin hakkını koru-

mak ve hürriyete bekçilik etmek imkânını bulurlar. Fakat kazanç, hukuk adamlarının iş görmesi için bir vasıta olmaktan çıkar da doğrudan doğruya hedef ve en büyük hedef haline gelirse, o zaman daha fazla kazanmamak için bir sebep yoktur. Ve daha fazla kazanmak için her şeyden faydalanmak, kanunun maddeleri arasındaki ince yollardan geçmek, işi kitaba uydurmak, haktan ayrılma-
dan kazanmaya imkân varsa orada kalmak, en fazla kazanmak için icap ederse haktan da ayrılmak ve haksızlığı hak diye göstermek elbette yolunu kaybeden insan için en “akıllıca” harekettir. Onu hürriyet uğrunda cidâle götürmek istiyorsanız elinden bu sahte âleti alınız.

Yalanın meydana getirdiği içtimai belalardan bir başkası da “rüşvet”tir. Kanunun dar yollarından geçerek riya perdesi altında, cemiyeti tuzağa düşüren, dostluk adı altında hukuku altüst eden rüşvet, biliniz ki yalanın meydana getirdiği içtimai âfetler içinde en fecisidir. Rüşvet vermek, hak perdesi altında haksızlığı satın almaktır; ve rüşvet kabul etmek, kanunu mezata çıkarmak, adaleti bir pula satmaktır. En küçük hakkı çiğnemek için rüşvet kabul eden insan, yarın vatanını düşmana satmakta hiçbir sakınca görmeyecektir. Rüşvet, dostlarını feda etmek, insanlığı ayaklar altına almak, fakat bütün bunları sahte bir doğruluk çehresi altında ve “sureti haktan” görünerek yapmaktır. Yalanı bir âfet gibi gören, her türlü belanın oradan çıktığını bilen insan asla rüşvetin tuzağına düşmeyecektir.

Fuzuli, “Selam verdim, rüşvet değildir diye almadılar,” diyor. Memurluk ruhunun kökleşmiş olduğu yerlerde insan korku ahlâkından daha ileri geçemez; ve korkunun nüfuz etmediği gizli köşelerde yalan bütün dehşetiyle hüküm sürer. Memur âmire yaranmak ihtiyacındadır. En iyi memur âmirinin hoşuna gidecek işleri yapmakta en fazla mâhir olandır. Yaranmak, hoş görünmek, kendinde var olandan ziyadesini göstermek ve karşısında olandan daha çoğunu görmek demektir. İyi memur, korktuğu, saydığı ve ümit ettiği için iyidir. Fakat kötü memur yükselmek ihtiyacıyla riya baş vuracak ve yalan onun elinde her katın kapısını açan tılsımlı bir anahtar olacaktır. Bilerek ve bilmeyerek yalan tuzağına

düşmeyi kabul eden âmir, korkudan ve ümitten doğan fazileti kendi eliyle mahvedecek; kanunu ayaklar altına alarak içtimai düzeni çiğneyen insan, rüşvetin en mahrem köşelere kadar sokulmasına fırsat verecektir. Yalanı kaldırmak için bütün ruhlarda ihtirası ve üstün değerlere yükselme ateşini körüklemek lâzımdır! Mertebelerden haberi olan kimse bu mevhum dâvadan vazgeçecek ve adaleti aşk ahlâkının hükmü altında tatbik ederek, sevmenin ve acımanın şiddetiyle yalanı ve onun buhranlarını dizgin altına alacaktır. “Memurluk” ruhu yerine “içtimai vazife” ruhunu koyacaktır.

Zulümden doğan içtimai belaların en başında “iltimas” gelir. Hak önünde hisle davranmak, adaleti herkes için değil, fakat yalnız hoşlandığına ve tercih ettiğine tatbik etmek, hakikat karşısında benliğinden geçecek yerde hakkı yalnız kendine uygun ve hoş gelende, arkadaşlık ve sempatide aramak zulümlerin en mâsumu, fakat en büyüğüdür. Beğenmek, hoş görmek, başkalarına tercih etmek, elbette insanlığın gereğidir. Birliğe âşık olmaya inansak bile, zaafımız bizi çokluğun sevgisine bağlar. Elbette sevdiğimiz için fedakâr oluruz; babamız bize herkesten yakın gelir. Fakat birlik aşkından gafil olan ve üstün değerlere doğru yükselişe gözlerini kapayanlar, biliniz ki, bu çokluk sevgisi içinde saplanıp kalacaklardır; insanlığı, hakikati ve hakkı benciliklerine kurban edeceklerdir. Ve bu sebepten, iltimas, çok yakın bir hisse ve çok derin bir âlaka-ya dayandığı zaman bile, en büyük aşkı, hakikat ve insanlık aşkını, bir küçük hisse feda ettiği için; zaafı yüzünden yüce değerlere yükselme imkânını mahvettiği için, görünüşte mâsum, fakat gerçekte en büyük zulümdür.

İltimas ümit ile olur; alkış toplamak ve gururunu doyurmak için olur. Yalanla ve rüşvet hırsıyla, âmir korkusu ve beğenilmek arzusuyla olur. Nihayet en temiz ve mâsum bir hisle, yakınlık sevgisi ve aile vazifesiyle olur. Hangi şekilde olursa olsun, ister çirkin hedefler için, ister temiz niyetlerle yapılsın, iltimas her zaman hakikate göz yummak, adaleti çiğnemektir; her zaman zulümdür. Korku ve ümit ahlâkında kalanlar, ancak korktukları ve ümit ettikleri için iltimastan kaçacaklar; fakat daima Allah’tan, kanundan

ve âmirden kendileri için iltimas bekleyeceklerdir. Gurur ahlâkında olanlar, kimsenin lütfuna ve iltimasına baş eğmeyecek, fakat kendilerine baş eğene, kibir ve gururlarını okşayana iltimas etmekten kurtulamayacaklardır.

Yalnız aşk ahlâkına yükselenler, birlik halinde yüce değerler için şevk duyanlardır ki, hakikat önünde benliği aradan silecekler, zaaf için kemâli asla feda etmeye razı olmayacaklar; ne tercih etmeyi ne de tercih edilmeyi isteyeceklerdir.

Zulümden doğan içtimai belalardan biri de “sınıf tahakkümü”dür. Allah namına ve hükümdar namına, serveti sayesinde ve ilmi pahasına tahakküm, zulümlerin en çok yayılmış ve en fazla yıkıntı yapmış olanıdır. Sınıf tahakkümü ruhun büyük eserini yıkarak ahlâki mertebeleri bir perde arkasında bırakmış; hakiki hürriyetin yerine sahte bir hürlük ve eşitlik maskesi koymuştur. Papazların, Budist rahiplerin, hocalar ve kazaskerlerin, sultanlar, derebeyler ve hükümdarların tahakkümü yeryüzünden her gün daha fazla çekilmektedir. İhtirasın ve ruh iktidarının kör kuvvet önünde mücadelesi gittikçe daha fazla eserini vermekte gecikmemiştir. Fakat daha yol bitmemiştir; varılacak çok menzil, verilecek birçok kurban var. Servet tahakkümü ve ilim tahakkümü, insanın büyük gazasını daha çok zaman sürdürecektir, aşk ahlâkı ve mertebeler cemiyeti kuruluncaya kadar zulmün yeni zincirleri insanın üzerinden eksik olmayacaktır.

Servet tahakkümü, eski ruhban sınıfların, zadegân zümresinin ve hükümdarı kuşatan “kurenâ”⁴² topluluğunun yerine geçmiş; kütleyi para kuvvetiyle elinde oyuncak ederek hürlük ve eşitlik adı altında halka zincir vurmuş olan yeni bir zulüm şeklidir. “Kurenâ” meclislerinin sahte nezaketini ve riyakâr teşrifatını miras alan servet tahakkümü yeni bir zadegânlık taklidi yapmaya özenir. Para, işlemeden bir kuvvettir. Firavunlar gibi insan emeklerini ve binlerce hayatın pahasını kendi hesabına işleten bir müstebittir. Para, kör kuvvetin ruh iktidarı önünde dövüşe girebilmek için icat ettiği son silâhtır. Kütle onun yenilmiş rakibi değil, zulmüne hizmet ettirmek için zincir vurduğu âletidir. Kütlenin zulmetmeyişi zulme muktedir olmadığı içindir; ve eline fırsat geçmediği, tahakküm si-

lâhını hükmü altına almadığı içindir. Nitekim kütlenin eline böyle bir fırsat geçince, ruh ve ahlâk hürriyetini zincirlere vuran yeni bir zulüm onun tarafından başlamıştır.

İster hürlük tahakkümünde olsun, ister eşitlik tahakkümünde, insanlık haklarının kanatları kırılmış, dengesi bozulmuş ve yere düşmüştür! Ona yeni kanat vermek, hedefe doğru yol almasına yardım etmek gerek! Bu yol, kararmış insan haklarının yeniden canlanması yoludur. İster hürlük tahakkümünde olsun, ister eşitlik tahakkümünde, devlet, teşebbüsü kendi seçtiği kimselere verdikçe, hak gerçekleşir mi? Hukuk ne acayip şeydir! Bir Mecelle veya Codex yığını bölümleri, maddeleri, birbirini tutmaz yorumlarıyla ruh olmaktan çıkar; yalnız şekil ve kalıp olur. Artık bu kalıba ne mantık işler, ne tecrübe! O kalıba göre ayak uyduran, onun karanlık labirentlerinde yol bulmasını bilenler, orada çıkarlarına uygun hükümler çıkarabilir. Bu hükümler öyle ince bir sanatın işidir ki, önünde ne mantık dayanır ne tecrübe! Bu maharet, zekâyı kurnazlığın işbirliği yaptığı bir karışık yolda at oynatmasını bilenlerin maharetidir. Yalnız servetin, çıkarın, tahakkümün dizginleri ele almasını temin eder. Hak ise, akıldan ve tecrübeden doğar; tarihin evlâdıdır. İnsanlığın büyük kafaları onun sağlam ve ıslıklı yolunu çizmiştir. Ancak o “hukuk” olunca, şekil ve kalıp olmuş, içinde dolaşması yalnız işin ustalarına kalmıştır. Bu ustalar, çıkar yolların sırlarını kendilerine saklayan hukukçular, halkın oyunu bu yollarla avlamasını bilen siyasilerdir. Onlar servet tahakkümüyle, şursuz devlet makinesiyle anlaşılmamalıdır ki, iyilik ve doğruluğun kahramanları olsunlar. Oysa ki işleri güçleri bu anlaşmadadır. Bu dev-makinenin şoförü olmadan kütleyi nasıl istedikleri yere götürürler. O oldukça hürlük ve eşitlik nasıl gerçekleşir? Servete çıkar yolu göstermeden, işleri dostlara ve araçlara bırakmadan istedikleri planları nasıl kurarlar?

Araclar, kendi başına işleyen kapitaldeki artık-değeri içtimai belaların her türlüşüyle (iltimasla, rüşvetle, zehirli sempatiyle) bir kat daha artıracaktır. Aracılık, kontrolü azaltacak, kontrol işine içtimai belaları karıştıracak ve işin doğruluğunu, sağlamlığını, hedefine uygunluğunu bozacaktır. Aracılık kapitalizmin ve sosyaliz-

min tufeylisidir. Devletin dev-makinesi ondan daha az zararlı değildir. Sorumluluk, bu makinede büyük çarktan vidalara kadar dağılarak kaybolacaktır. Her memur bir robot haline gelecektir. İşinin başında, çarkın bir dişi gibi işleyecek, fakat işin bütünü bilmeyecektir. Böyle bir çarkın götürdüğü âlet körlemesine işleyerek, bir yerde kayalara çarparak işlemez olacaktır. Onunla aracılık birleşince netice daha ağırdır. İş mutlaka kafa olgunluğu ister. İş yalnız ihtisas ordusunun, ideale doğru ilerleme şevkini kaybetmemiş ilim ordusunun elinde olmalıdır. Aracılar aradan kalkınca işler yoluna girecektir.

Devlet kör kuvvete hükmetmek için dev-makine şoförlüğü yerine, bilgiyle fiili birleştirmiş ihtisas adamlarına danışırse işler yoluna girecektir. Araya halkın gafletinden faydalananlar girmeyecektir. Bir parazit zümre yetişmeyecektir. Ama bu mümkün mü? Hürlik tahakkümü ve eşitlik tahakkümü her ne pahasına olsa, dizginleri elinde tuttukça, Makyavel'in zehirli silâhından başka bir şey işlemeyecektir. İnsanlık haklarının kahramanları kurban olacak ve böyle başlayanlar gün geçtikçe bu vasıflarını kaybedecektir. Servetin ve mülkün birikmesi büyük kütleyi gün geçtikçe yoksul bırakmaktadır. Bu hakikati insanlık dinleri,^{*9} felsefeler, hikmetler, hayalyürüten (*utopique*) insanlık görüşleri görmüşler ve anlamışlardır. Zamanımızda bu bir ilim ve teknik haline gelmeye başladı. Bu teknik sınıf savaşının, hürlik ve eşitlik haklarına dayanarak, bu hakları çiğneyen bir dev-kuvvet olduğunu gösterdi. Bu dev-kuvvetin nasıl doğduğu, büyüdüğü ve çığ gibi insanlık üstüne yığıldığını kendi tekniği, hesabı ve sayılarıyla açıkladı. Buna hayal demeyin! Şu var ki, insanlığın bu ince anatomisinde eksik kalan çok mühim bir taraf var. İnsanlık, karşımızda olup bitmiş bir gerçek değil, insan çabalarının son hedefi, hasreti çekilen ideal "birlik"tir. Bu ideal "birliğe" "çokluk"tan, milletlerin gerçek çokluktan gidilir.^{*10} Millet denen gerçeğe ayağını basmayan için "birlik" ideali hayal olarak kalacaktır. İnsan için bütün dâvalar, cemiyet ve ruh için savaşlar bu gerçek üzerinde başlayacak, kuvvetle ona dayanarak ideale yükselecektir. Biz bu yükselişe "insani vatan-severlik" diyoruz.

İş böyle olunca, servet tahakkümünden doğan zulmün her şeyden önce millet içinde ortaya konması, neşterin ona vurulması, devânın orada aranması gerekir. Devlet, ulus buyrukluğuna (milli hâkimiyete) dayanan devlettir. İnsan hakları denen “hürlük” ve “eşitlik” onun sınırlarında gerçekleşir. Hürlük, başına buyruk olup eşitliği yok ettiği zaman, “demokrasi”nin dengesi bozulmuş ve tahakküm en aşırı şekline ulaşmıştır. Fakat “eşitlik” de başına buyruk olup hürlüğü kaldırdığı zaman tahakküm üstün değerleri âlet-değer derecesine düşürmüş, insanları sürü haline, “devlet”i hürlükten mahrum bir memur makinesi haline getirmiştir. Bu şursuz makine kendi başına işledikçe, ideal için savaşları gölgede bırakan, hatta onları ezen bir “yeni sınıf,”^{*11} bir dev-makine olmuştur ki bunun başına geçmek fırsatı bulan şoför, kütleyi istediği yola sürükleyen yeni bir müstebitten başka bir şey olmamıştır. Devlet bu dev-şoförlüğü yerine, bilgiyle fiili birleştirmiş ihtisas adamlarına danışırса işler yoluna girecektir. Araya halkın gafletinden faydalananlar girmeyecektir. Bir parazit zümre yetişmektedir. Ama bu mümkün mü? Hürlük tahakkümü, her ne pahasına olsa, dizginleri elinde tuttukça, Makyavel’in zehirli silâhından başka bir şey istemeyecektir. İnsanlık haklarının kahramanları kurban olacak ve böyle başlayanlar gün geçtikçe bu vasıflarını kaybedecektir.

Zulmün doğurduğu içtimai belalardan başka biri “ilim adına zorbalık”tır. İlim tahakkümü, hakiki imandan doğan ilimle kütleye hâkim olmak, cemiyete yön vermek değildir; fakat, halkın kendi bilgisine muhtaç olduğunu bildiği için, onu pahalıya satmak, muhtacı ayağına düşürmek, çok ve daha çok kazanmak için cemiyetin hayatı ve sağlığıyla oynayarak ilim bezirgânlığı yapmaktır. Zulmün bu şekli zulümlerin en kötüsüdür. Kılıçla tahakküm eden zaten kuvvetten başka bir şey tanımayacaktır. Servetiyle zulmeden benciliği ve şeytanlığı düstur diye almıştır. Fakat cemiyetin hukukuna, hayatına, sağlığına bekçilik etme vazifesini üstüne aldığı halde bunu bir sarraf ve bir murabahacı gibi kullanmak isteyen kimse, elbet zulümlerin en kötüsünü yapmıştır. Sağlık adamının hedefi, halkın hayatına bekçilik etmekten çıkarak kazanmak ve en çok kazanmak olunca, yoksulların hayatına suikast edilmiş demektir.

Kılıç tahakkümü, kılıcı kazanç için kullanmaktan doğmuştur. Allah tahakkümü, âhireti dünyaya hükmetmek ve dünyayı kazanmak için âlet yapmadan doğmuştur. İlim de bir kazanç aracı haline geldiği zaman bütün değer ve asaletini kaybederek cemiyet için en zararlı ve tehlikeli bir silâha çevrilir.

Bencilik için yarışma her ne vasıta ile olursa olsun zulme ulaşacak; ve kör kuvvet, tahakkümünü sürdürmek için kendi arasında teşkilât yaparak bir menfaat zümresi haline dönecektir. Rahipler sınıfı, zadeğân sınıfı, servet ve ilim zorbalarının sınıfı işte böyle meydana gelmiştir. Kör kuvvet tek başına asla mücadele edemez. Halkın sırtından kazanma yarışları ancak bir sınıf halinde birbirine dayanarak kuvvet almıştır ve almaktadır.

İnsanilik (*humanisme*), insanlığa yönelen ülkülerin hedefidir. Eski ve yeni bütün cemiyetlerde bir insan ideali vardır. Ancak, inancını dünyaya yayan dinlere gelinceye kadar bu ideal tek bir cemiyetin örnek insanı olarak kalmıştı. İnsanilik, “evrensel dinlerle” başladı.^{*12} Yeniçağ’da akıl-ışığına, müspet bilgiye, ezilmişlerin öç alışına dayanan insanilik hamleleri doğdu. Bu kitapta üstün değer olan insani yurtsever, işte bu hedefe koşan insandır. İlk bölümlerden beri bunu sık sık söyledik. Burada insani yurtseverin siyasetini anlatırken, bu konuyu açıklayacağız.

Vahşiler kendilerinden başkasını insan saymazlar. İlkçağ’ın medeniyet kurmuş büyük siteleri başkalarını barbar diye ayırır, insan gibi görmezlerdi. Onlarca köle sanki eşya ve hayvandı. Platon, Aristoteles gibi koca filozoflar dahi bu dar ve kör görüşe saplanmıştı. Yeryüzü İsa’dan 600 yıl önce başlayan bir devrim geçirdi: Kastları, köleleri kalkındıran, insanlara bir gözle bakan dinler doğdu. Ne var ki, bunların başarısı yarım kaldı. Çünkü, her biri dünyanın bir köşesinden ışık tutan bu insani görüşler, ayrı dilleri ve kültürleri tek yol diye yayarken birbirleriyle çatıştılar. Hristiyan ve İslâm insanlıktan, Budizm ve Mani insanlığı birbirini yok etmek istedi. Hepsinin hedefi insanlığın birliği iken, sonunda onu parçalamaya vardı.

“Akıl-ışığı”^{*13} insanlığı birleştiren daha büyük kuvvet olduğu sanısında idi. Çünkü, mistik düşünce gibi çatışan inançlar yerine,

ortak sağduyuya dayanıyordu. Ancak, akıl-ışığı gelenekleri, tarihleri değil, yalnız günün gerçeğini gördüğü için, ışığını çevirdiği dünya kültürlerini aydınlatacak yerde karartıyordu. Yunan-Roma kökünden gelen fikre ve sanata güveniyor, başka kökleri hiçe sayıyordu. Akıl-ışığı direnmelerle karşılaştı, o da insanlığı parçaladı.

“Müspet bilgi insaniliği”^{*14} kesin ilimlerin çözeceği iddiasıyla doğdu. Dinlerin ve *Renaissance*’ın tekelciliği yerine ilimin evrensellliği ve gerçekçiliğini getirdi: İlim görüşünü kavrayan herkes dünya medeniyetinin eserlerinden faydalanacaktı. Artık ilim metotlarını kullanan bilgi ordusunu yetiştirmekten başka yapacak şey yok sanıldı. Şu kadar ki, bu metotlar kültürlerin çeşitliliğini aydınlatacak yerde, “geri düşünce” diye silip süpürmeye kalktı. Bu metodu iyi kullanan kuvvetliler zayıfları ezdi. Batı’nın yarattığı müspet ilim insaniliği, sonunda Batı zenginliğini ve zorbalığını artırmaktan başka bir işe yaramadı.

Zayıfların öç alması fikrinden doğan insanilik (*humanisme*) pratiğe ve eyleme dayandı. Müspet ilmi, zayıfları örgütlemeye kullandı. Nerede zayıflar birleşirse, orada ilim onları diriltiyordu. “Ezenlere karşı birleşme” insaniliği ötekileri aşmaya başladı. Dinlerin, akıl-ışığının, müspet ilimin tecrübelerinden faydalandı; fakat onları aşarken, yine bütün idealler gibi o da dünyaya kendi kültürünün tek açısından bakıyordu. Kendi dilini, kendi örgütünü yaparak birleştirmek isterken, o da insanlığı parçalıyordu.

Bütün bu insani (*humaniste*) açılar inhisarcıdır, parçalıdır ve parçalayıcıdır. Onlarla hedefe ulaşmak mümkün değildir. İnsanilik bütüncü ve birleştirici olmak gerek. Bu eksikliği duyanlar çırpınıyorlar, dinlerin birleşmesinde insaniliği arıyorlar. Her biri bütünü başka açıdan gören,^{*15} kendinden başka açıları reddeden dinler birleşince insaniliği doğurabilir mi? Onların başarısızlığını görenler ideolojileri birleştirmek istediler. Bu ise hayallerin en hamıdır. Dinler hiç değilse kutsalda birleşiyordu. İdeolojiler birbirini açıkça reddediyor, başka ülkeler ve başka sınıfların çıkarlarına dayanıyor. Aynı şeye biri var öteki yok derken onlar nasıl birleşir? İdeolojiler, garibi şu, aynı müspet ilme dayanıyorlar, ama çıkarlarına göre birbirini amansızca inkâr ediyorlar. Onlar nasıl birleşebi-

lir? ^{*16} Ezenlere karşı savaştan yola çıkanların insaniliği her yerde baş kaldırdığı zaman, asıl dâvayı unutup can kaygısına düşüyorlar. Sovyet insaniliği Amerika'ninkini, Çin insaniliği Rus'ununkini tehdit ediyor. İçlerinde duran saldırgan ejderin başını bir türlü ko-paramıyorlar.

Dünya mahşer yerine döndüğü, kapalı çevreler her yandan sarsıldığı zaman, insanilik dâvasında olanların kavgası ortalığı bulandırıyor: Bulanık suda balık avlamak için: Gerçekte birleştirici insanilik yalnız kültürlerin çokluğuna dayanandır. Kültürlerin şahsiyetini, tarihini, geleneğini, ayrı renkte yaratıcılığını tanıyan çokluk ve çeşitlilik içindeki birliği görme gücünde olan insaniliktir. ^{*17}

Emperyalizmlerin en çekilmezi ise fikir adına yapılanıdır. “Dünyaya düzen veriyorum!” diye milletlerden yaşama hakkını almak, “Hürriyet getiriyorum!” diye hürriyetleri zincire vurmak ve eşitlik vaadiyle hükmettikleri üzerinde eşitsizliklerin en büyüğünü yaratmak fikir midir, ideal midir? Milletlerin tarihlerini tanınamak, kültürlerini inkâr etmek, insanlık sofrasında yararlı oldukları yeri vermemek, hangi dâva için olursa olsun, zulümlerin ve vahşetlerin en büyüğüdür. Kör gözlü ve parçalayıcı insanilikler geçmişte bu zulmü yaptı. Bugün de yapmaya devam etmelerine son vermek gerektir. Milletlerin uyanma çağında artık buna meydan vermemek gerektir!

Nietzsche'nin sürü ahlâklarına savaşı boşuna değildir. Onlarda korkunun, ümidin ince hesaplarını, faydacılığını gördüğü için faziletlerinde ikiyüzlülük buluyor. Zayıfın ve hastanın kendini dev aynasında görmesinden doğan kibri de bunlara katınız! Yanıldığı nokta, sahte ahlâklarla savaşırken bütün ahlâkı, yarım faziletlere hücum ederken bütün fazileti inkâr etmesidir.

İnsanları mertebelere ayırmasını biliyordu. Fakat hastaları, acıyanlar ve acınması gerekenleri en başa koyan Hıristiyanlık mertebeleri yerine, kudretlileri en başa koyan yeni bir mertebelilik ileri sürerken “kudret” anlayışında ölçüyü kaçıırıyordu. Kudretli, orijinal olandır, kişiliği geliştirendir. Adi değerlere alçalmayandır. Nietzsche, “kudret aristokrasisi” dediği yeni bir mertebelilik kuruyor; ama servetin, hasisliğin, faydacılığın, oburluğun, hilenin ve zulmün, halkın dar görüşünü parlak parolalarıyla istediği yere sürükleyen körleştirici kud-

retin yerine hangi kudreti getiriyor? Yalana meydan okurken “üst-insan”ın getireceği değerler levhası aristokratik bir yalan değil mi? Körü körüne halkı sürükleyen parlak sözler üst-insanın yeni levhasında yazılmamış mıdır? Hangi devir bu sahte parolalarla dolu levhalardan kurtulmuştur?

Nietzsche’nin istediği “geleceğin kuvvetlileri” ilme, ahlâka, objektif görüşe dirsek çeviren geleceğin sihirbazları olamaz. Geleceğin kuvvetlileri, faziletleri mertebeye koyan, göreliliği gördüğü için onları birer birer aşan, Spinoza’nın mertebelendirdiği görelî faziletler ve değerler üstünde objektif bilgiye, mutlak fazilete, yaratıcı sanata dayanan sonsuza açık yarışçılar olacaktır. Nietzsche, Spencer’in “bakkal felsefesi”ne, Mill’in karşılık bekleyen faydacılığına hücum ederken, onun yerine kahramanının yaratıcılığındaki aristokratik faydacılıktan başka neyi koyuyor? Aristokratik fayda! Üst-insanlar için mi, halk için mi? Halkı ezerek bir zümreyi doyurmak için mi? Kendilerini üstün görenlerin yolunu aydınlatmak için mi? Nietzsche’nin kahramanında Makyavel’in “ahlâksız”ı gizlenmiştir. Bayağıdan, sahteden nefret eden, kişinin yaratıcılığını arayan Nietzsche ise kudreti orada değil, ideal hedeflere, insanlığa çevrilen değerlerde aramalı idi.

İnsanlık sürü değildir, geçilen yarım yol değildir. Yarım, çarpık ve sakat toplumların ulaşmak için çarpıştığı hedeftir. Her seferinde bir kısım insanların ulaşma gücü gösterdiği ideal-değerdir. İnsanlık yoksa, üstün-insan da yoktur. Toplum, yerinde sayan kör kuvvetten ibaretse, üst-insanlar sürülerin gözünü boyayan değer levhalarının büyücüleri ise, feleğin kör çarkında yükselip yine aynı yere düşmekten başka şey yapmıyorsa, bunca zahmet niye? Böyle anlaşılan üst-insan, en büyük gözbağcıdan başka nedir? Küçük faydalar peşinde koşan zayıfların hilesi bunun yanında hiç demektir. Zayıfların yalanından değil, sürüleri sürükleyen sözde-kudretlinin yalanından kaçınız! “Yalancı peygamberlerden sakınınız.” İsa, “Ben yeryüzüne kurtuluş getirmek için değil, kılıç getirmek için geldim!” diyordu (Meta, 10. Bölüm, 34).

Nietzsche, Cizvit’in sahtekârlığına, borsa kurtlarına, piyasa vurguncularına, seçim avcılarına, politika oyunlarına nefretle, Hristiyanlığın ve sözde-demokrasinin “fazilet”lerine şiddetle hücum ederken, her türlü fazileti reddetmek istemiyordu. “İmmoralist”i (*immoraliste*) övmesi ahlâk adına yapılan maskaralıkları hicvetmek içindi. Bir yerde üst-insanın faziletini şöyle övüyordu: “Faziletin karşısında ortalama insanın içgüdüleri var. Fazilet zararlıdır, akla uygun değildir. İnsanı yalnız bırakır, *passion*’la aynı şeydir. Düzene, kural altındaki gizli yalana karşı canlılığı savunur.” “Bahtsızlığından utanan, sefaleti sokak-

larda teşhir etmeyen, ıstırabını gizleyen bahtsızları severim.”¹⁸ Nietzsche'nin istediği, sürülerin ikiyüzlü ahlâklarına karşı, cürete ve samimiyete dayanan hakiki ahlâki savunmaktır. Ama Nietzsche, papaza kızıp oruç bozan olduğu için, kahramanlığı ve açıklığı överken üst-insana yeni bir büyücü rolü görüyor. Biz onun söylediğine değil, demek istediğine bakalım!

Nietzsche, insanın aslında iyi olduğuna inanan Rousseau'ya kızıyor. Bunda gerçekten haklıdır. “İnsan, yaratıcının elinden iyi olarak çıkmış, sonradan bozulmuştur,” sözünü ilk cümlemizde reddettik: “İnsan zincirler içinde doğar, kendi çabalarıyla büyük kurbanlar pahasına bu zincirleri birer birer kırarak kişiliğini ve hürlüğü kazanır!” dedik. Bu bakımdan çabanın yaratıcı gücüne güvenmekte haklıdır. Ancak, bu yaratıcılık kör feleğin tekerleği gibi yerinde sayan bir oluşa hapsedilemez. “Yaşamak oluşturun, oluşun ise hedefi yoktur. Çünkü hedef oluşun sona ermesidir,” derken Nietzsche, yalnız yaşama şuurunu anlatıyor ve yalnız burada kalsa haklıdır. Ancak, biz yaşama şuurunu aşıyoruz. Savaşımız kör kuvvetleri aşar. Gözü açık insanlık şuuruna ulaşmak içindir. Çarpık, eğri, sakat insan toplumlarının, yığınların, kapalı cemaatlerin üstünde, âlemlere hükmeden şuura ulaşmak içindir. Bu şuur feleğin kör çarkı değildir. Gözleri açıktır, hedefleri vardır. Bu hedeflere doğru yeni araçlar kullanarak yükselmektedir.

Hazırlayıcılarından biri Rousseau olan “İnsan Hakları” bu ideal-değerlerin levhasını vermiştir. İnsan Hakları, insanlık tarihinin fikir savaşlarında kazanılan değer levhası olduğu için, o ideal-değerler levhasıdır, yaz boz tahtası değildir. İlkçağ'da uyanan “demokrasi” fikri yalnız İnsan Hakları'nda ifadesini bulmuştur: “Hürlük” ve “eşitlik” aynı kuvvetle uygulanınca “sosyal adalet” gerçekleşir. Yalnız böyle bir insanlıkta kişilerin kardeşliği kurulabilir. İnsan Hakları'nı uygulayan bir devlette “buyruluk” yerini bulmuş demektir. Ancak, hürlük eşitliğin, eşitlik hürlüğü'n hakkını yediği zaman buyruluk yerine zorbalık çıkmaktadır. Sözde kalan hukuk eşitliği, halkın gözünü boyayanların hüküm sürmesine sebep olmuyor mu? Nietzsche'nin nefret ettiği “bakkal felsefesi” hürlük adına doğan bu çeşitli zorbalıkların eseri değil mi? Fikirde, sanatta, eylemde sürü haline getirilen toplum, yaratıcılığını nereden alacak? Afiş-sanat, propaganda-fikir, sürü ahlâki hakiki hür kişiler toplumuna özlemi öldürmeyecek mi?

İnsan Hakları bayrağını açan Yeniçağ bu iki zorbalığın elinde oyuncak olmuştur. Burada filozofların mı, deprem halindeki gerçeğin mi kusuru var, kesitilemez. İkisinin de sorumluluk paylarını bilmek gerek! Ama, “tarih” boşuna geçmemiştir. Kazanılan büyük adımlar ilerden büyük şeyler beklemek cesa-

retini vermektedir. Üst-insanlar toplumu, ideal-değerlere, İnsan Hakları Devleti'ne doğru bayrak açanların toplumdur. Kör kuvvetlerin direnmesine rağmen zafer yolu açıktır. Önce bilmek gerek ki her toplum ideal-değerlerle araç-değerlerden kurulmaktadır. Her toplum gücü yettiği kadar ideal ve araçları ayırmaktadır. Kabilelerden milli kültürlere kadar hepsinde bu ayrışın yeri vardır. Fikir, sanat, ahlâk idealdirler; teknik, hukuk, siyaset araçtırılar. İdeal-değerlere çevrilen coşkunluk baskı altında kaldığı zaman, insanlar donmuş kalıplar içinde düşünme ve yaratma gücünü kaybetmişlerdir. İnsanlık tarihinin en büyük kazancı ideal-değerleri zincirden kurtaran kültür hamleleridir. İdeal-değerlerde hürlük, araç-değerlerde eşitlik İnsan Hakları sisteminin gerçekleşmesini sağlayacaktır. İnsanlık 2.500 yıldır fikir, sanat ve inanç hürlüğü için savaşıyor. Oysa ki bu hürlüğü zincire vuran, kültür gelişmesini durduran hayvan gücü henüz yenilmemiştir. İdeal-değerler için verilen kurbanları ziyan olmaktan kurtarmalıdır. Hürlüğü orada hür bırakmalıdır.^{*19} Bunu sağlamak için araç-değerlerde disiplin kuralmalıdır, bu disiplin insanlara gerçek eşitliği sağlamalıdır. İdeal-değerlerde mutlak hürlük olmalı, bu hürlük araç-değerlerin eşitliği ve disipliniyle korunmalıdır. Sosyalizmin istediği yalnız araç-değerlerde kalmalıdır, ta ki insanlığın istediği ideal-değerler gerçekleşebilsin. Böyle bir sisteme “mertebe-ler devleti” diyoruz. Hürlük ve eşitliğin tek yanlı gerçekleşmeleri, karşılıklı iki ejder halini almıştır. Bu iki ejderin saltanat kurma hırslarını görmeyen kalmamıştır. Tutunmaya çalışanlar, saltanatların kalktığı bir devirde yeni adlarla saltanatları devam ettirmek isteyenlerdir. Arada, kişiliğini kaybetmiş ve soysuzlaşmış olanlar için, bu iki ejderden birine lokma olmaktan başka dilenecek ne kalmıştır? Kuvvetler dengesi kuran politika çobanları bir yana, bu devin ağzına lokma olmak isteyenlerin soysuzluğuna (eski terimle “dejenereliğine”) lânet etmekten, milli hâkimiyeti korumak için milli kültürlere dayanmaktan başka yapacak şey yoktur. Hangi devirde olursa olsun, insanlık sofrasında yer almak için bir kültürün temsilcisi olmak gerektir. Soysuzların böyle bir sofrada yeri ve söz hakkı yoktur. Yarının insanlık sofrasında yalnız milletler yer alacaktır. Ve kültürlerini yaratanlar, hürlük ve eşitliğin İnsan Hakları'ndaki yerlerini tanıyarak zorbalıklara karşı koyacaklardır.

Sosyal hayatı, ölçüyle inceleyen ilk ilim “iktisat”tır. İktisada yardımcı da “demografi”dir. O, nüfus değişmelerini, üretim merkezlerinin yoğunlaşmasını inceler. İktisatla demografiye yardım eden matematik ölçü (istatistik ve ihtimaller hesabı) bu ilimlerin

araştırmalarını kesinleştirir. Sosyal hayatın gelişme ve krizleri üzerinde en çok konuşma yetkisi duyanlar “bilgilerinin kesinliği yüzünden” bu ilimlerdir.

Klâsik iktisatta “ilk kanun” ifadesi serbest pazarda sürüm-istek arası ters orantı idi. Liberal iktisat denen bu görüş, olayların hiçbir dış tesir olmadan kendi zaruretlerine göre işledikleri fikrini yerleştirdi. Ancak, liberal iktisadın dayandığı serbest pazar aynı halde kalmadı. Milletlerarası üretim yarışmaları bir pazarın gerilemesine sebep olunca gümrük sınırlamaları meydana çıktı. İktisat olaylarına karışan siyasi faktör göz önüne alındı. Korumacılık (*protectionisme*), karışıcılık (*interventionisme*) şekillerinde uygulanan devlet iktisadı doğdu. Klâsik iktisat insan iradesini aşan sanki astronomik bir determinizme bağlı görülmekte idi. Bu iktisada göre serbest yarışma kendi zaruri sonuçlarına doğru gelsecektir. Devlet iktisadı olağanüstü zamanlarda kaçınılmaz bir tedbir olarak meydana çıkmış ise de, iktisadi determinizmi açıklayan bir kesinliğe sahip değildi. Bu yüzyıl başlarında “güdümlü iktisat,”²⁰ fizik olaylarına olduğu gibi iktisat olaylarına da “planlama” ile karışılabilceği temel fikrinden hareket etti. İktisadi kanunlara astronomik tipte değil, fiziki olaylar tipinde bakılmaya başlandı.

Fakat, klâsik iktisadın ortaya koyduğu *machinisme*, artık-değer olayları Marx’ın dikkatini çekti: İktisadi olaylar kendi determinizleriyle bütün sosyal olayları gerektirmektedirler. Bu da başlıca kapital birikmesi ve büyük üretimin doğurduğu artık-değerle kapitalist ve işçi sınıflarının ayrılması olaylarında kendini gösterir. Marx’a göre, sosyal olayların altyapılarını, kapital birikmesinden doğan iktisat olayları teşkil eder. Bu özel halden bir genelleştirme ile yalnız modern toplumda değil, bütün toplumlar tarihinde alt yapı dediği iktisadi olayların üstyapı dediği her türlü sosyal olayı gerektirmiş olduğu sonucunu çıkardı. Ulaştığı hüküm şu idi: Üretim araçlarındaki her değişme üstyapı olaylarında da bir değişme meydana getirir. Bu değişme sosyal yapının evrimini değil, yeni bir yapıya geçişi, yani devrimi doğurur. Kapitalist üretim seviyesinde, işçi sınıfının kapitalist sınıfı tasfiye etmesiyle devir tamamlanacaktır. Marx, bu suretle ifade ettiği sosyalizm görüşüne “ilmi” adını

veriyor. Bu iktisat anlayışını ayıran esaslı vasıf, yalnız gelecek topluma ait “ilmi öngörüş”ü değildir; aynı zamanda iktisadi determinizmi sosyolojik determinizm haline getirmesidir. Bu bakımdan, ilk fikrinde düzeltme yapan bazı mektuplarında altyapı ve üstyapı olayları arasında karşılıklı etki olduğunu kabul eder. Yalnız, bu özel buluşunu şimdiki ve tarihteki bütün toplumlara yayınca ilimden çıkmış, ideoloji yapmış oluyor.

Gerek klâsik gerek sosyalist şekillerinde iktisat, sosyal yapıyı henüz bütün olarak görmemektedir.

Le Play, Max Weber, Tönnies, Pareto, Durkheim ilimci olarak sosyal yapıya ait yeni cepheleri aydınlattılar. Le Play, toplumun dayandığı temel tabiat şartlarını gördü. Weber manevi yapının iktisadi yapıya tesirini açıkladı. Tönnies, “topluluk” ve “toplum” dediği iki sosyal tipin özelliklerini, ikincide meydana çıkan kapitalizmin birincide niçin meydana gelemediğini gösterdi. Pareto, toplumun az değişen derin köklerini, alojik “tortu”ları inceledi. “Türe-yiş”lerin (*dérivation*) ideolojiler halinde yalnız yüzeyde kaldığını anlattı. Durkheim, sosyal olayların özel karakterini; işbölümünün, farklılaşmanın demografik sebeplerini açıkladı. Toplumlarda doğuşunda ilk zümrelerin dini hayatından değerler farklılaşmasının nasıl meydana geldiğini izah etti. Sosyologlardan her biri kurumlar ve zümreler sisteminin bir yarımına ait yeni açıklama getirdiler. Bu açıklamalarda belirli şartlar içinde kalmak üzere, üretim sisteminin gelişmesinden doğan olaylara ait Marx’ın araştırmalarının değeri olduğu görülüyor. Yalnız, bu açıklama, sosyal yapıdaki faktörler karması içinde alınınca değerlendirilecek; iktisatçının soyutlaştırılması görüşünden, yani ilim değil ideoloji halini alan görüşten vazgeçmek gerekecektir.

Bizim kültürümüz iki unsurdan meydana gelir: İnsani unsur, biyolojik unsur. İkincisini tabiatın yaptığı (*anoia*) çok eski savaş gücü temsil eder. İnsani unsur ise planlı ve şuurlu olan ortak etkiyi temsil eder ki onunla biz kültürü ve insanlığımızı anlarız. Birincisi olmasa tarih geri doğru giderdi. Sosyal değerler bütününe ait üretilere iş deriz. Bu söylediğimize göre sosyal faaliyet aynı zamanda hem iş, hem ödevdir. Sosyal değeri olan herhangi bir şeyi üret-

mek ve değiştirmek bakımından “İŞ”tir. Toplumca^{*21} verilmiş bir görevin yapılması bakımından “ÖDEV”dir. İşbölümü yalnız yatay (ufki) değil, aynı zamanda dikeydir (şakuli); böylece bir ödevler hiyerarşisi meydana gelir. Mertebeli işbölümünde, ödevleri belirleyen şey işin yapılmasındaki yatkınlık (kabiliyet) ve yararlılıktır (liyakat). Yararlık derecelerine göre ödev derecesi vardır. Atölyede yapılan çanak, üzerine sürülen boya ve resim, heykel, şiir, melodi, nutuk, problem çözülmesi, inanç fiili, ahlâk eylemi (kahramanlık ve cesaret), hukuki fiil, sözleşme, cümle teşkili gibi görünüşleriyle bir kültür içinde değer üretimleridir. Baştakilerde üstünlük görerek ötekileri ikinci plana indirmek sosyal gerçeği bozmaktır. İş, bütün olarak ele alınan sosyal değerler üretimidir. Kapitalist toplumda maşinizmin nispetsiz gelişmesi yüzünden teknik değerın üstün yer alması, değerler sisteminin tam olarak görülmesini engelleyen bir sapmadır. Bu sapışla ne tarihi ne bugünkü toplumları açıklamak kabildir. Değerler bütünü olarak alınan toplumda artık-değeri doğuran araç-ışler (iktisadi, hukuki, siyasi) ideal-değerlerin kontrolü altına girdikçe, çağdaş toplum bu krizden çıkacaktır. Sosyalist toplumda tüm değerler disiplin altında olduğu için, üretimin istediği yarışma hürlüğü kaybolmaktadır. Kapitalist toplumda, ideal ve araç-değerlerde hürlük olduğu için, araçlardaki hürlük, toplumda artık-değer birikmesini, ekonomik eşitsizliği doğurduğu gibi, hukuk işlerini de ticaret haline getirir. Kapitalist ve sosyalist toplumların krizi araçlarla gayelerin ayrılmamasından ileri gelmektedir. Halbuki birçok kültür çevrelerinde ve tarihte bu ayrılış onların normal işleyişini sağlamıştır. Sosyal iş, bir üretim meydana getiren herhangi bir faaliyettir. Bu bakımdan küçük çiftçinin tarım işi, tezgâh endüstrisi, büyük tarım, fabrika işi (el emeği, ustabaşılık, pratik mühendislik, yüksek mühendislik), inşaat (mimarlık, ressamlık, heykeltçilik), dil mahsulleri (nesir sanatları, tarih, roman, şiir), musiki, opera, bale, kafa işi (ilim, felsefe, ideoloji) birer sosyal iş-tir. Çünkü en kabasından en lüks ve manevisine kadar hepsi sosyal hayata yeni bir şey katmakta, birbirini tamamlamakta, bütün bu üretimler sistemi sosyal hayatın devamını, huzurun gelişmesini sağlamaktadır.

İş olmak bakımından sosyal faaliyette yarışma hürlüğü vardır. Çünkü maddi ve manevi, en çok ve en kaliteli üretim yapabilmek için yatkinlıkların hür olarak işlemesi, tam yarışma halinde bulunması gerekir. Vakaa ne kölelikte, ne toprak köleliğinde, ne kapital işçiliğinde bu hürlük vardır. Ancak Batı kültüründe birçok kültürler bu safhalardan geçmemiş olduğu gibi, gaye-değerlere ait üretimler tarih boyunca bu hürlüğü kazanma yolundadır. Demokrasi tarihi bu hürlükler için savaşlarla doludur. Ödev (yükümlülük) olma bakımından sosyal faaliyette disiplin vardır. Belirli işlerin karşılığı olan ödevler toplumca bu işleri yapanlara verilmiştir. Küçük teknik üretimi yapanın ödevi, ancak kendi ürettiği maddeyi taşımak, ustabaşının ödevi küçük üretimde kontroldür. İşler genişledikçe ödevler büyür ve o nispette yetkiler (*compétence*) yükselir. En yüksek ödevler ve yetkiler en ağır zihin ve ruh işleri yapan kimseler elinde olacaktır. Halbuki kapitalist bir toplumda en yüksek manevi işleri yapanlar (keşif ve icat yapanlar, yaratıcı sanatçılar, fikir adamları) nâdir olarak^{*22} karşılık yetki ve ödevlere sahiptirler. Yüksek yetkiler çoğunda hiçbir şey üretmeyen, yahut araç-değerlerde servet biriktirmiş veya araç-değerde çalışmış olanların elindedir. Sosyalist toplumda ise yetkiler yalnız teknik işçilerin elinde gibi görünürse de, aslında idare edenlerin, teknik işçiler adına hüküm sürenlerin kurduğu bir bürokrasi sınıfı elindedir. Diktatörlere âlet olan bu sınıfın ise makineden farkı ve orada hiçbir kişi sorumluluğu yoktur.

Yararlıklar-ödevler hiyerarşisinde her işe bir ödev karşılık olduğu için, sorumluluk sarıh olarak bütün iş dereceleri arasında paylaşılmıştır. İşler yükseldikçe ödevler de büyür ve o nispette yetkiler yükselir. İşleri bir yandan nevilere, öte yandan mertebelere ayırmalıdır. Neviler bakımından işler, önce objesine göre, 1) maddi iş, 2) manevi iş, diye ayrılır. Öznesine göre, 1) beden işleri (el, kol, ayak), 2) zihin işleri, 3) kafa ve duygu işleri, diye ayrılır. Burada çeşitli üretimlerde sarf edilen emeğin miktarı, şiddeti, sosyal bakımdan değeri, mahsulün önemi sıraya konabilir. İşin nevilere bölünmesi için işçilerin çok ince bir yatkinlık (kabiliyet) testine tâbi tutulmaları gerekir. Bu da aileden başlayarak bütün öğretim yaşlarında uy-

gulanacak meslek yöntemi incelemesiyle mümkündür. Ancak en kuvvetli meslek yöntemleri bile işçiyi tek iş tipinde hapsedemez. Yarışmanın verimli olabilmesi için işçinin türlü eğilim ve yatkınlıklarını aynı zamanda geliştirmeli, bir iş dalından başkasına geçebilme gücü verilmelidir.

İşleri yarışma bakımından da derecelere ayırmak gerekir. İşin nevi ne olursa olsun, kendi nevinde en çok, en faydalı, en yetkin verimi meydana getiren işçi yarışmada üst dereceyi kazanır. Bu derecelenmeye kol, kafa ve ruh yaratışına ait bütün işler girdiği gibi, her birimde verimin sosyal değeri, sarf edilen zihin gücü, irade gücü bakımlarından yarışmaya giren işler derecelenir. Bu derecelenmede işçinin yaratışındaki eylem (*action*) değeri, yani ahlâk manevi ölçüdür; verimin sosyal faydalılığı maddi ölçüdür. Manevi ölçüye göre işçilerin yarışmadaki eylem güçleri, 1) sevgi derecesinde, 2) gurur derecesinde, 3) umma derecesinde, 4) korkma derecesinde olabilir. İş yarışmasında sevgi derecesi işin *passion* haline getirilmesi, işin iş için yapılması demektir. Gurur derecesinde işin kamu sanısınca alkışlanmak için yapılmasıdır. Umma derecesi, işin çıkar beklediği için yapılması, korkma derecesi (disiplin altında) yapma zorunda olduğu için yapılmasıdır. Maddi ölçüyle verimin sosyal faydalılığı derecelenir. Fakat burada yiyecek gibi en yakın fayda ile konfor gibi daha uzak, zevk ve eğlence gibi en uzak faydalar sıralandığı zaman, fikir verimlerinin yiyecek verimini yaratıcı kılmak, ruh verimlerinin konfor verimini tamamlamak için zaruri şart olduğu düşünülünce, maddi ölçü yanında onların önceliği göz önüne alınacaktır. Zihin ve irade güçlerinin derecelenmesi maddi ve manevi ölçüleri tamamlayacaktır. Bu dört çeşit yarışma derecesi arasında bazen tam uygunluk olabilir; bazen ahlâk eylemi derecesinde en yüksek olan, sosyal faydalılıkta, zihin ve irade çabasında daha aşağı olabilir. Sosyal iş yarışmasını derecelerken bu dört tip derecelenmeyi aynı zamanda göz önüne almalı ve yararlılıklarla verimler arasındaki nispeti ayarlamalıdır.

Kafa, ruh ve beden işçilerinin dereceleri bu suretle belli olunca, onların ahlâk, zihin, irade çabaları ve verimlerinin sosyal fayda ile orantılı birer sosyal ödevi olacaktır. Herkes bir işçidir. Toplumda

her insan köylü, beden işçisi, memur, görevli (*employé*), esnaf, sanatçı, bilgin, fikir adamı olarak maddi-manevi işin birer türünde çalışmaktadır. İş yarışındaki derecelerde –nevi ne olursa olsun– eylem, zihin, irade gücü, sosyal faydalılık bakımından birer sıralanma yapıldığı zaman köylü, beden işçisi, kafa işçisi, ruh işçisi en yüksek veya en küçük derecede birleşebilirler.

Yukarıdan aşağıya doğru üst derecede işçiler, sosyal işlerin planlanması ödev ve yetkilerine sahip olmalıdır. Üçüncü derecede ise, toplum içinde değişim yetkisi olacak, dördüncü derecede yalnız üretim yapacaklardır. Her derece bir üst derecenin kontrol ve denetlemesine bağlıdır. Sosyal faaliyette işler yükseldikçe imtiyazlar arttığı, işte yükselmeyi geniş bir yarışma sağladığı için eylem, zihin ve irade yarışmasında yüksek derecelere çıkanların sosyal şevkleri arttıkça, yönetim, kontrol, planlama yetki ve ödevleri de artacaktır. Üretim hürlüğünde en yüksek derecede olanlar ödevlerde de en büyük yükümlülüğü almış olanlardır. İnsan haklarının araçlar-idealler diye ayrıldığı bir demokratik dereceler sisteminde araç-değerlerin baskısına yer kalmayacaktır: Çünkü iktisat, hukuk, siyaset işleri milletin düzen ve dirliği elindedir. Sosyal düzeni sarsan eşitsizlik faktörleri ortadan kalkmıştır. Buna karşı ideal-değerlerde tam yarışma hürlüğü yaratıcılığı sağlayacaktır.

Sosyal hayatı ideal ve araç bütün değerlerin disiplinsiz bırakıldığı sınırsız bir hürriyet alanı sayacak olursak, orada tam bir sosyal Darwinizmin hüküm sürmesi gerekir. Bu ise hiçbir kültürde yoktur ve yalnız zoolojik hayata aittir. Böyle bir durumda insan ruhu ve iradesinin rolü kalmayacak; büyük kuvvetlerin küçükleri yok etmesini beklemek zaruri olacaktır. Bu toplum görüşü, büyük üretim güçlerinin küçüklerini (tröst ve kartellerin ferdi teşebbüsü, büyük endüstri milletlerinin küçük milletleri) yutan bir iktisadi fatalizme götürecektir. Öte yandan, toplum hayatını akılla düzenlenmiş bir plan içinde, her türlü yarışmayı kaldıran bir disiplin olarak kabul etmiş olsak (bu planı bürokrasi düzenleyeceğine göre) sosyal işler yalnız birer ödev gibi yapılacaktır. Oysa ki, böyle bir sistemde: 1) Malların yetkinleştirilmesi, ucuzlatılması, kalite yükseltilmesi ancak belirli sınırlar içinde kalacaktır. 2) Böyle bir

plan en yetkin şartlar altında bir kişi veya bir heyetçe düzenlenmiş olmalıdır. İhtiyaca göre değişecek planı kuran ve uygulayan kimse veya heyetin en doğru, en iyi hareket ettiğini kim ispat edebilir? Bu işi ele alanların, hür bir sistemde iyi oldukları kadar kötü olmaları da mümkündür. Şu halde kapitalist ve sosyalist sistemler İnsan Hakları Devleti'nin gerçekleşmesi için yetmez görünmektedir. Öyle bir sistem uygulamalıdır ki (yetişkin uzmanlar sınıfına sahip milletler bu yola girmiş bulunmaktadır), orada insanlar bütün değerlere ait üretim işlerini gittikçe daha verimli kılabilecek bir hürliğe sahip olsunlar; (bu hürlük bilgi, irade ve eylem yetişkinliğine bağlıdır) fakat aynı zamanda bu hürlük, kendi sistemini veya başka sistemleri yıpratacak bir kör kuvvet haline gelmiş olmasın. (Uzmanlar sınıfından mahrum bir toplumda, araç-değerlere ait mutlak hürlük için böyle bir tehlike vardır. Daha İlkçağ'da filozoflar buna demagoji ve bundan doğan bozuk demokrasiye timokrazi diyorlardı.)

İnsan toplumları, zaten başlangıçtan beri az çok böyle bir gaye-arac sistemi içinde bulunmaktadırlar. En basit üretim şekillerinde bile birlikte meyve toplarken, ava çıkarken zekâ, irade ve kabiliyet güçlerine göre farklı mahsuller almaktadırlar. Onlarda iş yarışmasının olmadığı iddia edilemez. Polinezya fratrilerinde zümreler arası "*potlatch*"lar, maddi üretimden dini âyinlere (sanat üretimine) kadar sosyal işlemler de yarışma esasına dayanmaktadır. Aynı zamanda bütün toplumlarda (başlangıç şekillerinde dahi) kamunun fertler üzerinde baskısı, disiplini olduğu için iktisadi işler belirli ödevler halini almaktadır. Şeref kazanmak için en çok mal yağmalayanlar (bağış, ziyafet, düğün şeklinde), en üstün *potlatch* verenler, yani en üstün üretim ve tüketim yapanlar, yarışma neticesinde başa geçerek disipline hâkim olmakta ve sistemin çözülmesini önlemektedirler: Kabilelerde başkanlığa yükseliş, başbuğ ailelerinin doğuşu, hanedanların kuruluşu şeref kazanma yarışının sonuçlarıdır. Savaşlardaki başarı ve şeref kazanmayı da buna katınız!

Şu kadar ki, üretimde ideal-değerler araç-değerlerin hükmü altına girer, yarışanlardan en güçlüler, en hilekârlar (Makyavelcilik-

le yükselenler) başarı kazanırlarsa sistemin normal işleyişi bozulacak, sistem çözülecek ve sosyal Darwinizm hükmünü yapacaktır. O zaman toplum kuvvetliler-zayıflar, ezenler-ezilenlerden ibaret iki ayrı sınıfa bölünecektir. Böyle bir çözülmenin yakın şekilleri feodal üretime kapitalist üretime geçiş sırasında görülmektedir. Kapitalist üretime ezen kuvvet anonim bir şekil almış,^{*23} belirli fertler elinde toplanan artık-değer kapital birikmesiyle sosyal çatışmaların en büyüğünü doğurmuştur. Yeni dünyaların fethi,^{*24} Asya'nın eski kültürlerinin yok edilmesi ve sömürülmesi bu tahakküm şekillerinin son halkasıdır. Böyle bir toplumda liberal iktisat kadercilikten, güdümlü iktisat kapitalistleşen sınıfın tahakküm aracından başka bir şey olmayacaktır. Sosyalist toplumda ise, güdümlü iktisat proletarya adına hüküm süren "yeni sınıfın,"^{*25} bürokrasinin sorumsuz makine haline gelmesine sebep olduğu için, tahakküm bu yeni sınıfı kullanan diktacıların elinde bulunacaktır.^{*26} Sistem olarak hürriyetsiz eşitlik zaten üretim yarışmasını imkânsız hale getirmiş (fikir, sanat, ahlâk hürriyetlerini ortadan kaldırmış) ve ideal-değerler üretimi teknik üretimin hükmü altına girmiştir.

Dünya bu krizin içindedir. Kapitalist dünyada kendi krizlerini görenler olduğu gibi, sosyalist dünyada da kendi krizlerini görenler var. Fakat her yerde yükseköğretim ve uzmanlık çoğalmakta, demokratik eğitim bir uzmanlar sınıfı doğurmaktadır. Bu sınıf hudutsuz hürriyetçi toplumda politikacılarla, hudutsuz eşitçi toplumda bürokratlarla savaşıyor kuvveti kazanmaktadır. Yeni kuşaklar iki saldırgan dünyaya karşı protesto edecek dereceye gelecektir.^{*27} Bu sınıf hudutsuz hürriyetçilik ve hudutsuz eşitçilik tahakkümüne karşı koyacaktır. Bilgiyle, ahlâk eylemiyle silâhlanmış olan bu sınıfın savaşı kör bir savaş değildir. Bu savaşla bilgi, eylem ve cesaret işbaşına gelecek, her işin bir ödevine karşılık olduğu gerçek demokrasi kurulacaktır.

Zulümlerin insanlık kadar eskisi, en yerleşmiş olduğu için kaçınılması en gücü, bu yüzden belki de en zararlısı tolerans yokluğudur. "Kendi fikrinde olmadığı için kardeşine zulmeden herkes bir tabiat galatıdır."^{*28} Böyle anlaşılan toleranssızlık, zulümlerin

hayvana çok yakını, bu yüzden sökülüp atılması çok güç olduğu için, en korkuncudur. O mutlaka elinde kuvvet olandan gelmez. En güçsüz kimseden gelebilir. Kökü kendine güven değil, güvensizliktir. Aşırı şeklinde işkence ve kîtâl olur. Çünkü kaynağı korkudur. Yabancı bir inancın onu zehirleyeceğini sanar. Yabancı fikir önünde dehşetle irkilme, “zarar”ından kurtulmak için bütün kapılarını kapama, korkusundan, şaşkınlıktan saldırma, taassubun ve toleranssızlığın vahşetlerini doğurur. Bu vahşet köyde ve şehirde çıkabilir. Öğretmenin boynuna yular takıp köy dolayında yalınayak gezdirebilir, yüzüne katran sürdürebilir.^{*29} Pogrom’la^{*30} bir mahalle halkını kılıçtan geçirebilir. İnancı başkadır diye bir millete saldırabilir.

Bazen de sırf çıkar tasasından doğar; inançla ilişkisi kalmaz. Başkasının toprağını, kazancını zorla almak için kuvvetin saldırışı olur. Bu şekilde zulüm taassuptan gelmez. Hatta, garip bir tolerans maskesiyle örtünür. Bütün kaynaklar eline geçtikten sonra herkesi hür bırakır. Çünkü bu cılız inançların hiçbir tesirisi kalmamıştır. Tarlasını, maden kuyusunu, tezgâhını kaybetmiş olan çıplak sürülerin inancından ne zarar gelir? Bırakınız onlar kendi âdetleri içinde kalsınlar, kimse kimseye karışmasın!.. Bir kelime daha: Öyle kalmaları en elverişli değil midir? Mümkün olsa onları geri âdetlerine bağlamalı, ta ki oradan bir adım kımıldayamasınlar. Ama ne hacet, zaten kımıldama gücünde değildirlər. “Bırakınız, istediklerine inansınlar!” demek, “Sakın yerinizden kıpırdamayın!” demekten daha iyi bağlamaz mı? Yok edici böyle bir toleransla toleranssızlığın en şiddetlisinden hangisi daha tehlikelidir?.. Biliniz ki, fanatizmin sayısız kötülüğü varsa da, tolerans maskesi altındaki zulmün yanında hafif kalır.

Bu iki işkence şekli bir yerde birleşebilir. Bir yandan çıkar için yapmadığını bırakmaz ve ilkel inançları başıboş bırakırken, bir yandan kudretli bir fikir önünde cin görmüş vahşi gibi titremeye ve korkudan saldırmaya başlar. Korkunun en son silâhı, kaçamayınca saldırmaktır.

NOTLAR

- *1 Şuarâ suresinde, “Onlar yapmadıkları şeyleri söylerler,” derken Kur’an halka büyük vaatlerde bulunduğu halde hiçbirini yapmayan demagog hatipleri kastediyor.
- *2 *Opinion publique* (eski terimle, efkârı umumiye).
- *3 *Intégralisme*.
- *4 Medeniyetin Yürüyüşü (*İnsan* dergisi, 1938; makalelerime bakın).
- *4 Darwin gerçek değişmeye “*le hereux hasard*” diyor.
- *5 Faziletin (erdem) zıddı düşkünlüktür (faziha). (Fransızca *vertu* ve *vice* karşılığıdır.)
- *6 Eski şeklinde kullanılan “itisaf” kelimesi *persécution* (tazyik, baskı) karşılığıdır.
- *7 *Humiliation*.
- *8 Bilinç kelimesini, eskiden beri Türkçe ayırmaktadır. Âlim için bilgili ve bilgin diyoruz.
- *9 Başta zekât, sosyal yardım emri, faizi yasak etmesiyle İslâmlık, ilk şeklinde Hristiyanlık ve Budizm böyledir.
- *10 *Humanisme des Cultures*’te (1967) *İnsanî Vatanperverlik*’ten (1933) daha geniş olarak bunu söyledik.
- *11 Milovan Djilas, *Yeni Sınıf (Komünist Sisteminin Bir Tablîli)*, çev.: Tayfur Sonkur, 1959, Ankara.
- *12 Etienne Gilson, *Humanisme thomiste*; Louis Gardet, *La Cité musulmane*; Muhammed Abdüh ve Cemaleddin Efgâni’nin Hristiyan veya İslâm hümanistleri.
- *13 Lumière veya Aufklärung felsefesi ki, Rönesans’ta uyanan modern felsefe ve ilim görüşünün (Galileo, Descanes ve Leibniz) 18. yüzyılda aldığı yaygın şekildi.
- *14 *Humanisme positiviste* ki, başlıca vasfı bilginin ilerlemesine (*progrès*) dayanan iyimser görüştür. Condorcet, Auguste Comte, H. Spencer, Stuart Mill bu görüşte idiler.
- *15 Ekber Şah’ın Hindistan’da, veziri Kebir’e yazdırdığı *Ekbernâme* ile yapmak istediği dinleri birleştirme teşebbüsü, bunların başında gelir. Bugün de Jacques Maritain, Olivier Lacombe vb. tarafından ileri sürülmektedir. Tolstoy, *La fin de notre ère*’de buna benzer şeyler söylüyordu.
- *16 *Le conflit des humanismes*, P.U.F.
- *17 Raymond Schwab, *La Renaissance orientale*, Payot, 1950, p. 13-17; R. Mc Keon, Shin-Hiang Chen, B.L. Atreya, vtc., *Originalité des Cultures*, UNESCO, 1953; Hilmi Ziya Ülken, *Humanisme des Cultures*, 1967, Ankara Üniv. Basımevi.
- *18 F. Nietzsche, *La Volonté de Puissance*.
- *19 Çünkü, ölçsüz hürlik kendini hile elinde zincire vurmaktadır.
- *20 *Economie dirigée*.
- *21 Bu ödevi veren toplum bir klan, aşiret, aile; bir lonca, guilde, tezgâh, fabrika; bir sendika, işçi örgütü olabilir. Bütün şekillerinde bir kültür ve dil çevresidir.
- *22 Polonya’da büyük kompozitör virtüöz Paderewsky cumhurbaşkanı seçilmişti. Lenin, filozof ve ideolog iken devlet başkanı oldu. Çekoslovakya’da sosyolog Mazaryk cumhurbaşkanı oldu.
- *23 Anonim şirket de buradan doğmuştur. Hollanda şirketi, Hindistan şirketi sömürge işletmesi için doğmuş anonim şirketlerdir. (M. Rachid-Erer, *La société anonyme devant la crise économique*, İstanbul, 1938.)
- *24 Pierre Chaunu, *La conquête et l’exploitation des nouveaux mondes*, P.U.F. 1969.
- *25 Milovan Djilas, *Yeni Sınıf (Komünist Sisteminin Bir Tablîli)*, çev.: Tayfur Sonkur, 1959, Doğu Ltd. Şti.
- *26 “Bulunmaktadır” demek daha doğru (çünkü fiilde bu gerçekleşmiş) ise de, ilerde daha birçok tipleriyle karşılaşmak mümkün olduğu için “bulunacaktır” dedik.

- * 27 “Gelmektedir” denebilir.
- * 28 Voltaire, *Dictionnaire philosophique portatif*, Flammarion, vol. 1.
- * 29 *Milliyet* gazetesi, 26 Ocak 1971 (Öğretmene yular takıp sokakta dolaştırdılar). Aynı gazete, 27 Ocak 1971 (Öğretmene yular takan Kula’nın Börtlüle köyünden Muhtar Yunus Ceyhan ve beş kişi tutuklandı).
- * 30 Rusya’da ve Almanya’da “getto” denen Yahudi mahallelerinde yapılan kıtâl.
- I Ascèse: Zâhitlik.
- 2 Burada terakki (*progrès*) manasına.
- 3 Burada cevher kelimesi, felsefedeki *substance* karşılığı değil, *bijou* karşılığıdır.
- 4 Re’s-ül-hikmeti mahafetullah.
- 5 İsviçre kantonlarında tatbik olunuyor. Fakat milletler ve genel seçimler için uygulanması imkânsızdır.
- 6 Buna yalnız zekânın denemez. Çünkü zekâ, irade ve ihtirarla birlikte ruhun birer kanadıdır.
- 7 *Geist, esprit universel*.
- 8 Tasavvufu, bütün yaratılanların ezeliyette var olduklarını ifade eden dini sembol.
- 9 Bilmezlikten gelmek.
- 10 Tocqueville, *L’Ancien Régime et la Révolution-La Démocratie en Amérique*.
- 11 *Indéterminable*.
- 12 Tevrat’a göre Musa’nın kavmine gökten inen yemek.
- 13 İnsani varlığın diyalektiğini tabiat diyalektiğine karşı koyuyoruz. 1931’de yaptığımız bu ayrışı 1960’ta J.P. Sartre *Critique de la Raison dialectique* adlı eserinde yaptı. Fakat Ruh Diyalektiği’nde biz ilimci idik varoluşçu değildik.
- 14 *Sanction*: Müeyyide.
- 15 *Obligation*: Mükellefiyet.
- 16 Ebedi olmak (*éternité*).
- 17 Tasavvufa göre “fena fillah” olmak Allah’ın mutlak varlığında kendi varlığını eritmektir. Burada sembolik olarak insanlığa karışmayı ifade ediyor.
- 18 Nefsi emmare (tasavvuf dili ile söylenirse).
- 19 “*Biliniz ki Allah sabır edenlerle beraberdir.*” - Kur’an
- 20 *Égoïsme*’e karşı *altruïsme*.
- 21 Allah sevgisi ile halkın önünde günahlarını yere sererek, benliği ortadan kaldırmak.
- 22 Zadeğân.
- 23 *Nostalgie*.
- 24 Eşkiyaya verilen kurtuluş parası.
- 25 *İncil*.
- 26 Kötü.
- 27 *Monstre*, tabiata aykırı yaratık.
- 28 Şimdi Amerika usûlü, buna “linç etme” diyorlar; halkın suçluyu kanuna teslim etmeden, taşa tutarak öldürmesidir.
- 29 Sevginin objesinde benliğini eritmek.
- 30 “*Anges, pleins de honte connaissez-vous la haine?*” - Baudelaire
- 31 Düşüklük: Faziha, rezilat (*vice*).
- 32 “*Millet diye, millet diye, millet tepelendi.*” - Tevfik Fikret
- 33 Tekfir edilerek öldürülen Süleymaniye müderrisi, ne yazık ki vakanüvis tarihlerinde “Kâbız mülhid” diye iki satırla geçmektedir.
- 34 *Sacrifice*.
- 35 Ahlâki hata: *Erreur morale*.

- 36 Bugün de (1960-70) Ortaçağ'ın dilenci tarikatlarına benzer avare takımlar şehir şehir, ülke ülke dolaşırken aynı cemiyet isyanını temsil ediyorlar. Bunlar sanki, "Bu halimizle biz değil toplum utansın!" demek istiyorlar.
- 37 *Tabou*.
- 38 Mâide: Gökten inen yemek.
- 39 İslâm'da mutlak faiz (riba) ve kayıtlı "riba" ayrılmaktadır. İkincisi sosyal hizmetlerde kullanılanıdır.
- 40 *Conséquence* anlamında.
- 41 Kanun maddelerinin.
- 42 Padişahın yakınları.

Son

Her şeyde bir mihver arayınız! Yıldızları birbirine çarptırmak için tabiat, güneşi başkanlığa seçti. Değirmenci birçok arklardan gelen suyun kuvvetini dağıtmamak için onları bir mihver etrafında topladı. İsterse âlemin gidişi insandan habersiz olsun; isterse tabiatın kanunları insanı hiç de hesaba katmadan sürüp gitsin. Madem eşya ile bin türlü ilişkilerimizde hedef yalnız kendi varlığımızdır, öyleyse niçin âlemin kanunları bizi kendi varlığımıza ve hedefi yalnız kendi varlığımız olan hareketlere bir mihver koymaktan alıkoysun? Biz olsak da olmasak da tabiat istediği gibi işleyedursun. Cemiyet kendi kaderine bağlı¹ bir kuvvet olsun ve külenin kanunları bir çığ gibi insanların üzerinden geçedursun, fakat onların vücudu gibi, bizim varlığımız da bir gerçektir. Biz olmasaydık âlemin birliği başka türlü olacaktı. Fakat biz var olduğumuz için birlik ancak bizim âlemi tamamlamamızla mümkündür. Tabiat, hayatta, cemiyette ve ruhta türlü türlü cilvelerle görünen birlik, yalnız bizde bütün tecellilerini (görüntülerini) toplar. Çünkü bizde hem cansız tabiat, hem canlı varlık, hem inanış ve fiil halinde kütle, nihayet hem de ihtiras ve sevgi halinde ruhun iktidarı vardır. Biz başlı başına küçük bir âlem, âlemin bir nüshası ve bir aynası, elbette eşyanın ve hâdiselerin mihrakıyız.

Çiçeğin rengi bizim içindir, bülbülün sesi bizim içindir ve âlimlerin kitaplarında feleğin devri bizim içindir. Elbet biz olmasak yine çiçeğin rengi ve bülbülün sesi olacak. Fakat madem ki biz varız

ve bir ayna gibi âlemi içimizde aksettirerek, bir örümcek gibi onu ağında yeniden kurarak, avını arayan bir kaplan gibi fasılasız onu izleyerek ardından koşan biz varız; öyleyse âlem ancak bizimle tamam olur. Bu birlik bizimle kurulur, hareketler ve hâdiseler bizim etrafımızda dalga dalga bestelenir. Botanik bilgini istediği kadar çiçeklerin bir türe ve bir cinse girmek için varlığa geldiğini dâva etsin, çileği armut ağacıyla, menekşeyi meşeyle bir sınıfa koymak istesin; fakat sanatçının bahçesinde menekşeler daima koklanmak ve sevilme için yetiştirilecektir. Cemiyetler ve kütleler hangi fatal kanunların cenderesi altında bulunsa, yine onların manası atımıza meydan olmasındadır. Ruhumuzun büyük hamlelerinde, hakikat aşkı için yaptığımız savaşa temel olmasındadır. Muhammed'in cemiyeti, Sokrates'in cemiyeti ve Gandhi'nin, Rousseau'nun, İsa'nın cemiyeti ne kadar birbirinden uzak ve birbirine yabancıdır! Vahşi kabileleri ve kast uçurumları, Afrika klanları ve XIV. Louis sarayı, esirler ülkesi ve demokrat insanların sitesi büyüklüğü, yoğunluğu, uygarlığı, teknik araçları o kadar birbirinden uzak olan kaç türlü cemiyet içinde hep aynı ihtirasın kudreti, aynı ruhun hamlesi ne büyük hareketler yapmıştır! Çünkü âlemin mihrakı insandır. Ve onun uyandığı günden beri birlik ancak âlemin onunla tamam olmasındadır.

Ruhun yaratış gücü fiilde gerçekleşir; hareket haline geçer; bir radyo istasyonunda etrafa yayılan dalgalar gibi insanlara, kütlelere ve cemiyetlere yayılır. Ruhun iktidarı bizi âlemle bir kılar; birliğe ulaştırır; kendini her şeyde ve her şeyi kendinde bulur; eşyanın gölgesi, gizli bir âlem, kapılarını dünyaya kapamış yalnızlık diyarı olmaktan kurtulur; ruhun iktidarı her yer ve her zaman için geçer bir güç olur. O vakit, ondan çıkan fiiller yalnız kendisi için, kendi hesabına, bir yere ve bir zamana göre değil, her yere göre ve her zaman içindir. Öyleyse bütün fiiller ruh içindir ve ruh bütün fiiller ve bütün insanlar içindir. İşte insanın mihveri üzerinde âlemi kurana bu fiili güç, eylemin gücü, kütleleri kendine bağlayan, cemiyetleri ardından sürükleyen, insanlara yeni ufuklar açan bir iktidardır. Tabiatın sarsılmaz kanunları elinde bir demir çark gibi işleyen cemiyetler, ancak ruhun iktidarı ve ahlâkın atmosfer² gibi mücade-

lesiz yayılan kudretiyle yerlerinden kımıldamış, şeklini değiştirmiş ve yeni kalıplar içinde dökülmüşlerdir. Nice saltanatlar yıkıldı. Nice köle kütelleri zâlim sitelerin akınları altında ezildi; fakat yalnız İsa esirlerin kalbine ateş vererek, Roma'nın enkazı üzerinden bir tufan gibi geçerek yeni devre doğru cemiyetleri harekete getirdi.

Cemiyetleri yerinden kımıldatıp insan kütellerini büyük mak-satlar ardından koşturan, eski medeniyetlerin enkazı üzerinde yeni insanlar doğuran ahlâkın iktidarı, ihtilâlsiz ve teşkilâtsiz, fakat hakiki siyasettir. İsa bir devlet adamı gibi söylüyordu. Muhammed bir devlet adamı gibi hareket ediyordu. Gandhi kılıcsız siyaset yapıyordu. Ahlâka dayanmadan dünyayı fethe kalkanların nam ve nişanı kalmamıştır; zekâ ve şeytanlıkla hükûmet kurmak isteyenlerin binaları kendilerinden önce yıkılmıştır. Hakiki siyaset yalnız ahlâkın siyasetidir: Eğer siyaset deyince dünyaya yeni bir fikirle gelmek ve kütellere onu kabul ettirmek için güç sahibi olmak anlaşılıyorsa, elbette biricik siyaset ahlâk mücahitlerinin ve idealcilerin siyasetidir. Ruhun iktidarı olgunlaşıp taşmaya başladığı zaman ahlâk olur; ve ahlâkın kudreti kütelleri hükmü altına alıp cemiyetlere yeni hedefler verdiği zaman siyaset olur. Ruh ancak ahlâk ile fiile geçer ve ahlâk siyaset ile tamamlanır.

Siyaset, yoktan var etmek, olmayan şeyi meydana çıkarmak, yı-kıp baştan kurmak ve ihtilâl yapmak değildir: Eski İran'ı yıkan Mazdek, İslâmiyet'in yayıldığı bir harabeden başka bir şey bırakmadı. Anarşistler daima yıkıp asla yeni bir şey yapmadılar.

Siyaset, gökten sofrâ beklemek; her şeyin vakti gelince kendiliğinden olacağını ilân etmek değildir. Âleme birçok şey vaat edip sonunda hiçbir şey yapmamak, insanı miskinçe boynu bükük beklemeye alıştırmak değildir. Cennet bekleyenler ve mutluluğun ayaklarına geleceğini sananlar, sosyal demokratlar bu gaflet içinde siyaset yaptıklarını farz ederken yerinde saymaya mahkûm olan çaresizlerdir.

Siyaset yalnız gizli kuvvetleri aydınlığa çıkarmak, pas tutmuş olan cilalı yüzü temizleyerek içimizdeki gücü kanatlandırmaktır. Karanlığa ışık tutmak, uyuyan kuvvetlere şuur vermektir. Eşyanın üzerindeki örtüyü kaldırıp hakiki düzenini göstermektedir.

Vehimler, kuruntular ve hayaletlerden kurtularak eşya ile karşı karşıya gelmek, kütlenin ve hayatın kör kuvveti üstünde aklın gücünü ve ahlâk saltanatını kurarak vakaların akışına uygun yola doğru atını kırbaçlamak, akıntıya kürek çekmemek, kör dövüşüne girmemektir. Siyaset, hakikat önünde gözünü dört açmak, ruhun büyük eserini kör dalgalar altında çiğnenmeye bırakmamaktır.

Gerçek siyaset yalnız ahlâka ve hakiki ahlâk yalnız ruh ve beden kudretine dayanacaktır. Bu sebepten, siyasetin düsturu zafer değil, fakat aşktır. “Er geç muzaffer ol da nasıl olursan ol!” diyen, zafere ulaşmak için ahlâkı çiğneyecek ve ahlâkı çiğneyen ruhun kudretinden, ideal-değerler yolundan mahrum olacaktır. O zaman siyaset bir fikir dâvası ve bir insanlık cihadı değil, bir bezirgân dolabı ve bir eşkıya tuzağı haline gelecektir. Düsturu zafer olan ona ulaşınca kaybetmemek için korkacak, ulaşamayınca onu elde edemediği için korkacak, fakat daima korkular ve vehimler içinde kalacaktır. Düsturu zafer olan, yarım kalmış teşebbüsleri ve neticesiz kurbanları gördüğü zaman hayal kırıklığına uğrayacak ve yolundan dönecektir. Fakat düsturu aşk olan asla korku bilmeyecek; cüreti zafer için değil, fakat aşk için yapacak, kurbanı zafer için değil, aşk için verecek, teşebbüsü kırılınca asla yeise düşmeyecek, cihadından hiçbir kazanç ve hiçbir netice beklemeyecek, her dâvadan sonra yeni baştan yola çıkmak şevkini saklayacak, düsturu aşk olan zafer beklediği halde zafere ulaşacaktır. Hakikati görmek eksik gerçeğin ideal-değerler için yola çıkması demektir. Tabiatın kör kuvvetini ruhun kudretiyle tamamlamak, yaratışın çirkin çamurundan ihtiras ve aşk ile en güzel heykeli meydana çıkarmaktır. Noksanlığı görmek, kemâle inanmak demektir. Ruhun çabalarıyla olgunluğa ulaşmanın mümkün olduğunu kabul etmektir. Her şeyin eğitimle ve eğitimden doğduğunu iddia etmek; hayal kurucu iyimser gibi son menzile ulaştığını zannetmemek ve kara fikirli kaderci gibi bataklığın içinde saplanıp kalmamaktır. Madem ruhun bütün kudreti cehitte ve ideal-değerler aşkındadır ve madem eksikliği görmek olgunluğa inanmak demektir, öyleyse insan ceht ile, ihtiras ile, aşk ile tabiata düzen verme ve eksik gerçeği ideale götürme, eksik binanın çatısını kurma gücündedir. Cehdetmek ve

kendi kendisini inşa etmek önce temeli görmekte, zaafı ve noksanlarını şerhetmektedir. Bu sebepten eğitimin ilk işi mevhumelerden kurtulmak; ikinci işi, noksan ve çirkin gerçeği görmek; üçüncü işi, kaderciliğe kul olmayarak kurtuluş için cehtetmek; dördüncü işi, her çabayla ideal-değerlere biraz daha yaklaşılarak ruhun bütün kudretinin kemâl şevkinde, ihtirasta ve aşkıta olduğunu görmektir. Öylesine ki eğitimin gayesi ruhu zincirlerinden kurtarmak ve ona yön vermektir; ruhun kurtuluşu noksanlığı görmek ve hakikat için şevk duymaktır. Şu halde eğitim bu dört dereceli çabayla hedefine ulaşmıştır.

Her insanın hayatında bu dört dereceden geçilir. Herkes kendi çabasıyla bu dört mertebeyi aşıp ruhun kurtuluşuna ulaşabilir. İşte biz, eğitimin kurduğu kendi kendisiyle savaş ve eksikliğine karşı çaba merdivenine “mertebeler” diyoruz. Mertebeler her insan içindir; her cemiyet içindir ve bitmeyen tarih boyunca bütün insanlık içindir. Birinci mertebe korku, ikinci mertebe ümit, üçüncü mertebe gurur, dördüncü mertebe aşk mertebesidir. Bir insan kendi cehitleriyle mertebeleri aşabileceği gibi, her nesil devlet eğitimiyle bütün mertebelerden geçebilir. Ve insanlık vahşi cemiyetlerden büyük medeniyetlere kadar bu mertebeleri safha safha geçmiştir. Büyücü medeniyetleri korku ahlâkında, akıl dinleri ümit ahlâkında, saltanatlar ve mutlakîyetler gurur ahlâkında, milletler ve milletlerarası cemiyetler aşk ahlâkındadır. Çocuk korku ahlâkında, ikinci gençlik ümit ahlâkında, delikanlı gurur ahlâkında ve yetişkin insan aşk ahlâkındadır. Her cemiyette kütleler kendiliğinden mertebelere ayrılır: Halk, vatandaş, vatansever, insani vatansever, her türlü sosyal sınıfların perdesi altında her zaman birbirinden ayrılmıştır. Görmek, bu perdeyi kaldırarak altındaki mertebeleri keşfetmek demektir.

İnsanlık, mertebeleri ruhun yükselmesiyle aştı; ruhun yükselmesi ise cemiyetle uzviyetin karşılıklı tesirinden doğdu. Her nerede bu tesir daha kuvvetli ise, çarpışma daha derinse, orada ruhun yükselişi daha büyük, daha canlıdır. Bu yüzden, cemiyetin baskısı ile uzviyetin tepkileri arttığı zaman şuur fiilleri gelişmeye başlar ve mertebeler kendiliğinden kurulur. Çok gelişmiş bir cemiyette eğer

devlet mertebeler temeli üzerine kurulmuşsa ferdin eğitimini o esasa göre hazırlamak ve onu bütün mertebelerden geçirerek aşk ahlâkına getirmek kabil olur. Şu kadar var ki, mertebelerin geçilmesi yalnız “dıştan eğitim” yoluyla değil, fakat daha ziyade “içten eğitim” ile mümkündür. Zira cemiyetin baskısı ne kadar büyük olursa olsun, aşk ahlâkına ulaşmak demek, muhtar kişilik kazanmak ve ruhun kurtuluşuna varmak demektir. En fazla özellik ve uzmanlık kazanarak, orijinal ve yaratıcı olmak demektir. Bu ise ancak yarışmalarla mümkündür. Mertebeleri aşmak ve gayeye ulaşmak için herkesin birbirini aşmak istemesi gerekir. İhtiras ve cüret bakımından, hakikat ve iş sevgisinde, feragat ve fedayı nefis dâvasında en büyük hürriyetle yarışmaya girmek ve herkesi geçmek için en fazla cehit sarf etmek, sonunda insanı aşk ahlâkına götürecektir.

Mertebeler devletinde herkes en çok hürlükle işini yapar; fakat en çok disiplinle vazifesini görür. Yani her kişinin bir işi ve bir vazifesi vardır. İş o kimsenin insanlık için sarf ettiği maddi ve manevi gayrettir. Herkes bir işçidir; ve her işçi en olgun ve en güzel eseri vermek için başka işçilerle yarışa girmekte hürdür. Bu yarışma onu iş ihtirasına ve hakikat aşkına götürecektir. Fakat herkes aynı zamanda bir vazife sahibidir; çünkü cemiyetin bir parçası ve devletin bir unsurudur. Vazife, kanun karşısındaki yükümlülüktür. Fertliğin ortak kararlar önünde silinmesidir. İş kazanılır, vazife yüklenilir. İnsan, iradesiyle ve çabasıyla hürriyete ve yarışmada mertebeleri aşarak aşk ahlâkına yükselir. Vazife ise ona ancak mertebesi nispetinde bağışlanır. Bir mertebeler devletinde kanun, vazifeleri mertebelere göre tâyin eder. En büyük sorumluluk ve en ağır vazife aşk ahlâkında olanlara verilir. Ve mertebelerden inildikçe vazifeler daha küçük, daha ehemmiyetsiz olmaya başlar. O suretle ki devletin ve yönetimin yükleri yukarıdan aşağı gidilmek ve bir mertebeden ötekine doğru azalmak üzere dağılmıştır. İşinde yükselen vazifede de yükselecektir. İşinde geri kalan vazifede de geri kalacaktır. Vazife bir yükümlülük ve disiplin gücü olmakla beraber onu elde etmek insanın kendi çabasına bağlıdır.

Mertebeler devletinin gayesi, iş hürriyeti ve çaba yarışması ile insanları birbirini aşmaya ve üstün değerler için yükselmeye sevk

etmektir. Ve bu yoldan cemiyeti, erginliğe ulaşmış insanların eline vermek, adaleti onlarla takip etmek, sorumluluğu tam veya yarım anlamış veya hiç anlamamış insanlara göre vazifeleri eşit olmaya-
rak bölmek; nihayet yine aşk ahlâkına yükselenlerle toplu ve disiplinli bir mertebeler eğitimi vermek; kütleye ağır ağır şuur kazandırarak onları cehde, ihtirasa ve bir mertebeden üst mertebeye geçme bakımından yarışmaya hazırlamaktır.

Mertebeler devleti iş hürriyetiyle insanlığa, vazife disipliniyle vatana karşı borcunu ödeyecektir. Mertebeler devleti bir yandan hâkimiyeti (buyrukluğu) kuracak ve eşitliğe doğru götüren cemiyet eğitimi hazırlayacaktır. İş hürriyeti teknik, fikir, ahlâk ve sanat gelişmesini temin edecek, vazife disiplini kanunları tatbik, devleti idare ve maddi ihtiyaçları tedarik bakımından adaletle hareket edilmesini sağlayacaktır. Halbuki liberal bir devlette işler ve vazifeler bu tarzda ayrılmadığı gibi bir insanda iş ve vazife de birleşmemiştir. Denebilir ki, orada her şey iştir. Ve vazife bile yarışmaya ve hürriyete elverişli bir nevi kazançtır. Doktorluk, öğreticilik, hukukçuluk, tıpkı tüccarlık ve mühendislik gibi bir vazife değil fakat hür bir iş ve meslektir. Mertebeler sisteminde ise bütün insanlar birer vazife ile cemiyete bağlıdır; fakat o, vazife cinsinden veya başka cinsten birer de işe sahiptir. Kazanmak, maddi ihtiyacı temin maksadıyla olup, bu ise içtimai bir vazifedir. Bu yüzden işlerde kazanç için değil fakat yalnız cemiyete en büyük mahsulü verme bakımından hürriyet ve yarışma vardır.

Komünist bir devlette işler ve vazifeler diye bir bölünüş yoktur. Orada her iş bir vazifedir ve her vazife bir yükümlülük ve zarurettir. Ferdin iş bakımından muhtarlığı ve yarışma hürlüğü mevcut değildir. Orada devleti idare etmek, kanunu tatbik etmek ve maddi ihtiyacı hazırlamak nasıl birer vazife ise; teknik, fikir ve sanat işleri de yine öyle birer vazifedir. İş ve vazife aynı olduğuna göre en büyük güç en ağır işi yapanın elindedir. Yani eserin ve ruhi mahsulün değil, fakat sarf edilen emek ve zahmetin değeri vardır. İşçi cemiyetin hâkimidir. Vazife ona göre ve onun tarafından bölünecektir.

Komünist devlette iş bakımından yarışma ve hürlük olmadığı, kişilerin özel yaratış gücüne değer verilmediği için mertebeleri kur-

mak ve aşağı mertebelerden yukarıya doğru yükselmek imkânsızdır. Ve yine iş hürriyeti olmadığı için sanat, fikir ve ahlâk yarışmasıyla büyük eserlerin ve orijinal yaratışların (hele manevi alanda) doğması çok güç olacaktır. En sonra cemiyete tek fikri, tek sanatı ve tek görüşü cebirle hâkim kılmak isteyince, eski çağlar gibi derin taassup (fanatizm) içine yeniden düşülecektir.

Liberal devletlerin zaruri âkıbeti iktisadi ve siyasi yarışmalar içinde sınıf tahakkümüne düşen bir anarşizmdir. Bugünün devletleri bu iki zıt yöne doğru gittikçe birbirinden ayrılmaktadır. Mutlak yarışmaya giden liberal demokrat devletlerin en canlı misâlini Amerika Birleşik Devletleri'nde ve mutlak hürriyetsizliğe giden devletlerin misâlini de Sovyetler Birliği'nde görüyoruz. Bu iki tip gerçekten birbirinin zıddıdır. Birinde yalnız iş hürriyeti, ötekinde yalnız vazife disiplini hâkimdir. Amerika'da iş hürriyeti günün birinde, iktisadi ve siyasi tahakkümlere ulaşacak; Rusya'da hürriyetsizlik fikir, sanat ve ahlâk hareketlerini durdurarak yeni bir ortaçağa zemin hazırlayacaktır. Ben derim ki, insanlığın ilerisi bu iki istikametten birinde değildir. Fakat işle vazifeyi, hürriyetle disiplini, fertle cemiyeti, vatanla insaniyeti birleştiren mertebeler devletindedir. Ancak mertebeler devletiyedir ki birbirini boğazlayarak bir kurt sürüsü haline gelen ihtirasların kuvvetini yüksek bir hedefle toplamaya ve ferdin gelişmesini durduran bir cendere halindeki cemiyeti, hür kişiliklerin ortak iradesine bağlamaya imkân olacaktır.

NOTLAR

¹ Bu kelimelerden “tarihi determinizm”i değil, çok faktörlü sosyolojik determinizmi anlıyoruz.

² Hava-i nesimi.

Açıklamalar

Giriş

1 – İnsan zincirler içinde uyanır. Fakat kendi çabalarıyla birer birer bu zincirleri kırarak hürriyetini kazanır.

Kitabın hareket noktası olan bu fikri açıklamak için, bu konuda en eski görüşlere kadar inmemiz gerekir: a) Kaderci görüş insanı devamlı olarak zincirler içinde kabul eder. İradesi kaderin zincirleriyle bağlıdır. İslâm'da Cebriyye, Hristiyanlıkta Calvinizm, başlıca Jansenizm bu görüşü temsil ederler. Bossuet'ye göre tarih önceden çizilmiş bir kaderin (*prédestination*) gerçekleşmesinden ibarettir. Pascal'ın düşüncesi aynı tesir altında gelişti. O yalnız düşüncenin kendi sonsuzu ve inceliği ile bu kaderin önünde ayrı bir yeri olduğunu söyler: “İnsan bir kamıştan, fakat düşünen bir kamıştan ibarettir!” O, bütün varlık gibi kadere boyun eğer, fakat düşüncesi onu ayrı bir âlem yapar. Pascal'ın fikirlerindeki incelik onu “kader zinciri” görüşünden kurtarmamıştır. İslâm dünyasında bu kaderci anlayışın karşısında, onun tam zıddı olan hürriyetçi bir anlayış vardır ki, önce Kaderiyye sonra Mutezile diye tanınan mesleklerce temsil edilmektedir. Onlara göre Allah insanlara iyilik ve kötülükten birini seçebilsinler ve hareketlerinden sorumlu olsunlar

diye hürriyet vermiştir. Hürriyeti Allah yaratmıştır, fakat insan buna sahip olduğundan dolayı –bütün varlıklardan ayrılarak– sorumludur. Öyleyse insanın hürlüğü yine Allah’ın “takdiri”nin eseridir. Eşariler bu hürriyetin insanda doğurtulmamış, ancak Allah tarafından ilâhi bir “feyz” olarak verilmiş olduğunu söylerler (Tefviz). Madem her şeyi yaratan Allah’tır, küçük bir çocuğun sorumluluğu yoktur. Âhirette cezalandırılanı da Allah isteseydi iyi yapabilirdi. *Rasyonalist* bir görüş içinde insanın kötülüğünden dolayı cezalandırılmaması gerekir. Hürriyet ancak Allah’ın bir feyzi olabilir. Onun neden cezalandırdığını ve ödüllendirdiğini bilemeyiz. Allah’ın hikmetinden sorulamaz. Bu imancı görüş de meseleyi çözmekten uzaktır. Çünkü cûzi irade¹ artık bir gölgeden ibaret kalıyor. Onu ancak içtimai adalet için bir hipotez olarak kabul edebiliriz. Fakat öyle bir hürriyetin metafizik hiçbir değeri kalmayacaktır.

Sûfiler insanın hürlüğüne Allah’ın külli iradesinin kabulü şeklinde açıklarlar. Onlara göre cûzi irade aldatıcıdır. Hakiki hürriyet ancak mutlak varlığın şuurundan ibarettir. Her şey mutlak ve tek varlığın tecellisidir. İnsan da onun tecellisidir. Bu anlamda insan Allah’ın sonsuz sıfatlarının mazharı, yani zuhur ettiği yerdir. Tarikat eğitimi müritten bu “aldatıcı” hürriyeti alarak onun yerine “hakiki” hürriyeti verir. “Şeyhe iradesini teslim” ile başlayan bu tasavvufi eğitimde hakiki hürriyet “mutlak varlık”la insan arasında karşılıklı sevgi sayesinde² kazanılır. Sûfi maddeye, uzviyete, siyasete ait bütün determinasyonların baskısından ancak mutlak varlıkla karşılıklı sevgi, Allah’la birleşme yardımıyla kurtulur. Başka deyişle, bu, külli iradeyi kendi nefsinde yaşayarak hakiki sorumluluk duygusuna erişmeyi ifade eder. “Vahdet-i vücud” teorisi bu suretle ilâhi takdir ile anarşik ferdi hürlüğü zıtlığından ve hipotetik hürlük görüşünden kurtulmuştur. Plotinus’tan mülhem olan bu görüş Platon ve Hıristiyanlıktaki iki zıt düşüncüyü mutlak varlıkta birleştirmektedir. Platon’a göre sevgi, insandan ideal âleme doğru yükselir ve kökü ilâhi olan Eros’tadır. Hıristiyanlıkta ise *Agapé*, yani Allah’tan insana doğru inen sevgidir. Aziz Augustinus bu iki sevgiyi (*caritas*, *charité*; şefkat veya ihsan) Allah’ta bütün insanları sevme şeklinde birleştirmektedir. Tasavvuf ise buna daha

kesin şeklini verir. Mutlak varlıkla insan arasında karşılıklı sevgi hakiki şuur ve hürriyetin anahtarıdır.

Bununla birlikte tasavvuf insanla mutlak varlığın ilişkisini bütünle parça ilişkisine bağladığı için Allah'tan insana, insandan tekrar Allah'a giden kapalı bir kavse ulaşmaktadır. Buna türlü vesilelerle Hak-Halk kavsi, Bâtın-Zâhir kavsi, Vücub-İmkân kavsi deniyor. Bu kavisler mutlak varlıkla “âlem” ve “insan” ilişkisini içinden çıkılmaz sürekli bir devir, kapalı bir sisteme koymakta ve düşüncüyü durdurmaktadır. Bundan dolayı teolojinin en buhranlı sorusunu geniş bir tarzda çözdüğünü iddia eden “vahdet-i vücud,” haki-katte, bu içinden çıkılmaz kavisler teorisiyle düşünce yerine hayreti koymaktadır.

Fikir tarihinde insanın hürlüğü dolayısıyla atılan en mühim adım J.J. Rousseau'ya aittir. Ona göre insan hürriyet içinde doğar. Sonradan cemiyetin zincirlerine girerek bu hürriyetini kaybeder (*Sosyal Sözleşme*). Allah'ın elinde her şey iyi olarak yaratılır, sonradan cemiyetin ve yapma hayatın elinde kötüleşir (*Emile*). İnsanın altın çağı asli hürlük, iyilik ve mâsumluktur. Kötü olan, suni cemiyet bağlarıdır. Onlar insanı asli saflığından uzaklaştırmıştır. İçten (*implicite*) bir sözleşme ile, bu yapma hayatın baskıları gevşedikçe asli hürlüğüme dönebiliriz. Rousseau'daki asli mâsumluk görüşünün kökleri Kiniklerdedir. Her iki görüş Hristiyanlığın “asli günah” (*péché originel*) anlayışı ile esaslı surette sarsılmıştı. Rousseau onlara modern demokrasilerin temeli olacak gibi yeni bir şekil verdi.

Şu kadar var ki, Rousseau'nun –Kiniklerden mülhem– yapma (*artificiel*) cemiyet görüşü gerçeğe uymamaktadır. Tarihte ve bugün her yerde cemiyetle karşılaşırız: İnsanın cemiyet dışında yaşadığı bir devir tamamen farazidir.

Bundan dolayı cemiyet hayatına hiçbir suretle “yapma” diyemeyiz.

İlk defa obskürantistler Comte de Bonald ve J. de Maistre, sosyal hayatın tabii varlık olduğunda ısrar ederek, yalnız Rousseau'ya değil bütün ideologlara hücum ettiler. Böylece içtimai gerçek üzerine dikkatin çekilmesi cemiyet ilmini hazırladı. Montesquieu sosyal hayatta tabiat kanunları nevinden kanunların hâkim olduğunu

söylüyordu. Saint Simon bu görüşü kuvvetlendirecek deliller getirdi. Fakat başlıca Auguste Comte ve Le Play'den beri sosyal gerçek cemiyet ilminin sarıh konusu haline geldi. Durkheim ve hemen bütün sosyologlara göre, insan cemiyet içinde doğar ve gelişir. Yeni doğan çocuk henüz şekilsiz ve cemiyet-dışı bir varlıktır. Ona kişiliğini ve hürlüğünü, kişiliğe ait bütün güçlerini veren cemiyettir. Zamanımızda bu sosyolojik görüş Rousseau felsefesinin tam zıddı olarak gelişmektedir.

Fakat psikolojinin kişilik ve karaktere ait tetkikleri sosyolojiyi desteklemiyor. İkincisine göre cemiyetin mahsulü olan kişilik ve hürriyetin, birincisine göre bağımsız bir gelişme yolu vardır. Hatta daha ileri giderek, sosyoloji nasıl insan ruhuna ait her ne varsa cemiyetle açıklamaya çalışıyorsa, psikoloji de cemiyette her ne varsa onu insan ruhunun gelişmesi ile açıklamaktadır. Böylece iki ilim, zamanımızda aynı konunun iki zıt yönde açıklanmasına girdikleri için araştırma alanlarını ayıramıyor ve sürekli çatışma halinde bulunuyorlar. Felsefi doktrinler arasındaki çatışmanın yerini şimdi, aynı objektif metodu kullanmak iddiasıyla iki ilim arasındaki çatışma almıştır. Bu antinominin içinden nasıl çıkmalı?

Bize göre –ki bunu bu eserden önce *Veraset ve Cemiyet*,³ *Cemiyet ve Marazî Şuur*,⁴ *Umumi Ruhîyat*⁵ adlı kitaplarımızda anlatmaya çalışmıştık– insanda biri cemiyete, öteki ferde ait iki ayrı alan yoktur. İnsan bir manzarası ile sosyolojinin, bir manzarası ile psikolojinin inceleme konusudur. Şu kadar var ki, insana ait hâdiseleri tetkik ederken başlangıç olaylardan işe girerek şuur ve kurumlaşmaları üç sıraya dizebiliriz: 1) Organik şuur, 2) sosyal şuur, 3) kişilik şuur. Bunlarda sosyal kurumları merkez olarak aldığımızı göre birincisine, presosyal, ikincisine sosyal, üçüncüsüne hipersosyal diyebiliriz. Henüz kurumlaşmamış⁶ olan insanın organik hayatı birincisine girer. Burada objektif kurumlarla organizma arasında çatışma ve intibak süresi meydana çıkar. Türü kültür çevrelerinde ayrı manzaralar alan bu çatışma çocukluktan olgunluğa doğru her birinde süresi değişmek üzere, bir ruhi dönüş (*conversion*) süreci⁷ doğurur. İşte kültür çevrelerine göre ayrı manzaraları olan kişiliğin ve ruhi bütünlüğün kazanılmasından ibaret bu

üçüncü devreye hipersosyal diyoruz. Bu fark kültür çevreleri arasında olduğu kadar tarihi çağlar arasında da görülebilir. Artık hür-lük ve kişiliğin kazanılmasından ibaret olan bu üçüncü devreyi sosyolojik araştırmalara bağlayamayız: O, cemiyetin sırf kompleksleşmesi neticesi değildir. Organik ve sosyal gerçeklikler arasındaki çatışmanın mahsulü olan yeni gerçek, üstün dereceden hipersosyal ruhi gerçektir. Bu 1 no'lu açıklamanın başında işaret ettiğimiz gibi. İnsan sosyal baskı ve organik ilcalar içerisinde doğar. Bu iki gerçek arasındaki çatışma insanda içe katlanma sürecini meydana getirdikten sonra, gerek organik gerek sosyal şuurdan farklı üstün ruhi realiteyi, kişiliği ve hürriyeti yaratır. Bu görüş tarzına göre, Rousseau'nun açıklamasını kabul edemeyeceğimiz gibi, sosyoloji ve psikolojinin klâsik açıklamalarına da katılmayacağız. Üstün ruhi realite, bu çatışmaların, intibaksızlıkların, tekrar intibak denemelerinin sonunda meydana gelen kişiliğe ait sentezdir. Bunun için de, onun kendi çabalarıyla zincirlerini kırarak hürriyetini kazandığını söylüyoruz.

2 – Kişilik ve ihtiras: Her cemiyet içinde erken veya geç, aşağı veya yüksek dereceden kişilikler gelişir ve cemiyetler otomatizmlerle, kişidişı kaidelerle, örf ve âdetlerle değil, onlara hâkim olan kişilerle evrim kazanır. Bundan dolayı Aşk Ahlâk'ın temeli olarak kişiliğin nasıl meydana çıktığını tahlil etmeliyiz.

Bir insanın kişilik kazanması, cemiyet içinde içsellik (*intériorité*) kazanarak cemiyete aktif bir surette yeniden intibak etmesi demektir. Şu halde kişiliğin kuruluşunda üç safha vardır: 1) Organizma-cemiyet çatışmasından önce ilk intibak şekilleri; 2) içleşme, içedönme (*introversion*) ve intibaksızlık; 3) aktif intibak çabaları ve kişiliğin kuruluşu. Kültür çevrelerine göre, bu safhaların süresi, şiddeti değişir. Bazılarında her üç safha birbiri ardından gelir. Bazılarında üçüncü safha çok gecikir ve nâdir olarak gerçekleşir. Aynı şeyi tarihi çağlar için de söyleyebiliriz.

Kişilik, ruhun üç yetisinin paralel gelişmesine imkân verir: İhtiras, zekâ, irade. Bu paralel gelişmeyi sağlayan ve bütün ruhi haya-

tın belkemiği görevini gören “meleke”dir (*habitude*). O, dikkatin aydın şuura çevrilerek teferruatın otomatizme atılmasını temin eder. Bu sayede dağınık ve müphem ruhi hayat kemikleşir, organize olur. Zekâ ve iradeye paralel olarak ihtirasların gelişmesi kişiliğe özel rengini verir. Her kişilik bir ihtirasın disiplini altına girer. Bundan dolayı kişiliklerin incelenmesine ihtirasların genetik incelenmesi ile girmelidir.

Fikir tarihinde ihtiras pek farklı manalarda anlaşılmıştır. Aristoteles, *passion*’u mantık ve metafiziğin on kategorisi arasında sayıyordu. Onda bu kelime fiziki veya ruhi manada dıştan etki almayı ifade ediyordu, etkileme anlamındaki *action*’un zıddı idi. Descartes, *Traité des Passions* adlı kitabında kelimeyi yalnız ruhi hayata hasretti. Ona göre şuurun düşünce ve iradede ibaret iki esaslı sıfatı vardır. Başka ruhi hâdiseler şuurun etkilenmesinden ibaret pasif hallerdir ki, Descartes bunlar arasında bütün duygu hallerini sayıyor. Aynı fikir başka kartezyenlerde görülmektedir. İlk defa Kant, *passion*’un öteki duygu hallerinden, başlıca heyecandan üstün olduğunu işaret etti. Fakat zihinci ve iradeci felsefelerin ona karşı menfi davranışı devam etti. Ancak zamanımızda psikologlar *passion*’u bağımsız olarak incelemeye başladılar. Renouvier ondaki gayesizlik (*non finalité*) karakteri üzerine dikkati çekti ve ahlâkın kuruluşunda üstün rolünü gösterdi.⁸ Bu görüşü ayrıca Nietzsche ele aldı ve felsefenin temel taşlarından biri yaptı.^{*1} Théodule Ribot ihtirasların empirik tahlilinde bu fikirlerden faydalandı.^{*2} Fakat öte yandan ruh hekimleri *passion*’u anormal hâdiseler arasında saymakta idiler. Onlara göre bu hâdisede görülen taşkınlık, gayesizlik, devamlılık, başlıca anomali vasıflarıdır. Birçok psikiyatri kitabı *passion*’u duygu hayatının anormal bir manzarası gibi gösterdiler. Dr. Maurice Dide, *Les Idealistes Passionnés* adlı eserinde, *L’Hystérie et l’Évolution Humaine*’de, Hésnard ve Rogue de Fursac, *Psychiatrie* kitaplarında *passion*’u marazi hâdiseler arasında saymaktadırlar. Buna karşı Ribot’dan beri birçok psikolog bu görüşe karşıdır. André Joussain, *Les Passions Humaines* adlı eserinde onların doğuşu, gelişmesi ve dağılımlarını tetkik ederken, onu tam normal hâdiseler arasında görüyor. Hatta ruhi hayattaki

üstün rollerini belirtiyor. *Le Fondement Psychologique de la Morale* adlı eserinde de ihtirasların ahlâktaki rolleri üzerinde duruyor. Bu kitapta savunduğumuz ve açıkladığımız tez ile Joussain'in ihtiraslara dayanan ahlâk görüşü arasında esaslı farklar olmakla beraber, ikisi de aynı zümreye girer.

Pskiyatristlerin bu kanaati *passion*'un organik şuur hâdiselerine benzememesinden, başlangıç manada intibakını kaybetmiş olmasından ileri geliyordu. Halbuki ruhi hayatta belirli bir seviyede kaybolan intibakın yerine üstün seviyede başka intibaklar geçebilir. *Passion*'un gündelik hayattan ve halktan başlayarak farklılaşmış ve yükselmiş insanların hayatına kadar bunca zengin ve çeşitli rollerine dikkat edilecek olursa, bu hükmün yanlışlığı anlaşılır. O derecede ki, belirli bir hedefe yönelmeyen, ihtiraslı (*passioné*) olmayan insan çok nâdirdir. Şu halde felsefe tarihinin farklı görüşlerinden ayrılarak *passion*'ları tamamen psikolojik hayata ait süreçler halinde ele almalıdır.

İhtiras, bir kısım dış görünüşleri bakımından, bazı ruhi olaylara benzer, fakat onlardan esaslı surette ayrılır. Bu farkları tespit ettikçe onun karakterleri daha iyi meydana çıkarılabilir.

a) İhtiras, heyecandan şiddet ve müddeti bakımından farklıdır. Birincisi devamlı ve ağır, ikincisi devamsız ve şiddetlidir. Bu farkı ilk önce Kant işaret etti. Bazı şiddetli heyecanlara halk yanlış olarak ihtiras adını vermektedir. Bununla birlikte, her devamlı ihtirasa zaman zaman heyecanlar yandaşlık edebilir. Bu da onların karıştırılmasına sebep olur.

b) İhtiras duygu hayatının en yaygın hâdisesi olan hislerden de farklıdır. İhtiraslar dinamik oldukları halde hisler daha ziyade statik, birinciler bir konu üzerinde derinleştikleri halde ikinciler yaygındır. İhtiraslarda inhisarcılık olduğu halde, hisler başka duygu halleri ile, başka hislerle barışabilirler. Hâkim bir ihtiras başka ihtirasları, hele basit eğilimleri yener ve siler. Onun ruhta hüküm sürmesi feodalleri kaldıran monarkın hüküm sürmesine benzer.

c) İhtiraslar, görünüşü bakımından kendilerine benzeyen melekeler ve alışkanlıklardan (*accoutumance*) da farklıdırlar. Her iki süreç de ruhun kadrolaşmasını, yoğunlaşmasını temin eder. Fakat

ihtiraslar duygu hayatına ait oldukları halde, meleke ve alışkanlıklar zihni-fiilidirler. Bununla birlikte, ihtirasların kuruluşunda alışkanlıkların büyük rolü vardır.

d) Bir de ihtirasları düşkünlüklerden ayırmalıdır. Bu ayrışı yapmayan bazı ruh hekimleri bu yüzden yanlış olarak ihtirasları marazi hâdiseler arasında saymaktadırlar. Düşkünlükler veya maniler, adi şekillerinde *psychasthénique*'lerde (psikastenik) meydana çıkar... Kuruntular (*obsessions*), tikler ve marazi korkularla birlikte bulunurlar. Heyecan bozukluğundan (*émotivité*) ileri gelirler. Heyecanların sebepsiz olarak devam eden şekilleri ya manileri veya fobileri doğurur. Kaçınma heyecanlarından fobiler, atılıcı heyecanlardan maniler hâsıl olur. Fakat hepsinin ortak vasfı intibaksızlık, güçsüzlük ve pasiflik manzarası göstermeleridir. Manyak, kendi manisinin konusundan kurtulmaya çalıştıkça daha çok içine düşer. Manyağın şuuruna musallat olan fikir (*idée obsédante*) tam bir âciz ve güçsüzlük doğurur. Manilerin azgın şekillerine psikasteniklerde değil manik depresiflerde, hezeyanlı deliliklerde rastlanır. En hafif şekillerinden şiddetli deliliğe kadar her görünüşünde güçsüzlük ve hastalıktır. Manilerin ihtirasla karıştırılmasının sebebi ikincilerinde devamlı, derinleşmiş ve darlaşmış duygu halleri olmalarıdır. Fakat ikinciler her şeyden önce aktif ve yaratıcıdır. Aşağı derecede kaybolan intibakın yerine üstün dereceden bir intibakı koymuşlardır. Hiçbir ihtiras mani ile karıştırılamaz. Yalnız bazı ihtiraslar devrelerini tamamladıktan veya kırıldıktan sonra maniye inkılâp ederler. Manileri doğuran marazi heyecanın (*émotivité*) başlıca ve onu normal heyecandan ayıran vasfı, dış uyarım olmadığı zaman da heyecanlı tepkinin devam etmesidir. Düşkünlükler (mani) gündelik dilde meleke veya alışkanlıklarla karıştırılır. Oysa melekeler yaratıcıdır ve müphem şuurdan aydınlık şuura ilerlemeyi, dikkatin ayrıntılardan (*détails*) bütün ve şekiller üzerine çevrilmesini sağlarlar. Alışkanlıklar şuurun gevşeme (*détente*) haline ait oldukları için yalnız çevreye uymayı sağlarlar ve pasiftirler. Fakat her iki olay da normaldir. Düşkünlükler ise heyecan hastalığı olarak, tam marazi olaylardır. İçki, sigara, kumar, vs. düşkünlüklere gündelik dilde

“kötü alışkanlık” denmesi, bu karıştırmaya sebep olmaktadır.⁹ Halbuki verdiğimiz misâllerdeki olaylar, kurtulmaya çalıştıkça bastıran, kendileriyle savaştığımız ve irademizi yenen duygusal marazi olaylardır. Aynı ayırışı düşkünlüklerle *passion* için de yapabiliriz. Sanat, ilim, spor, teknik, keşif, icat, araştırma, siyasi tesir, ahlâk mücadelesi, şehir kurma, teşkilât kurma, vs. *passion*’lar yaratıcı ve aktif ruhi faaliyetlerdir. Bunlarda ruhi hayat tek konu üzerinde toplanmış, kesifleşmiş, şiddet kazanmış ve bundan dolayı da tesirliliği artmıştır. Bu *passion*’lara sahip olanlar bunlardan kurtulmaya çalışmak şöyle dursun, bu sayede irade ve zekâları derinleşir ve kudret kazanır. *Passion*’lar orta seviyede insanlarda da görülür: Koleksiyon, spor, toplumculuk, baş olmak (liderlik), hayırseverlik, bahçıvanlık, çiçek yetiştirme, av (çeşitli şekillerde), kitap okumak, yazı yazmak, para biriktirmek (servet), inşaatçılık, üretim yapmak, seyahat, fikir yaymak, savaşmak (fikir savaşı, askerî savaş, siyasi savaş) ki genel olarak mücadelecilik denebilir, düşünmek, vs. *passion*’ları gibi. Bunlar orta seviyede insanlarda yaygın olmakla beraber kuvvetlendikçe, derinleştikçe üstün seviyeler kazanır ve büyük adamların yaratıcılığı halini alırlar.

Bunlardan bazıları, ruh-beden gücünün çöküntüsüne sebep olarak kişilik çözülmesi haline gelince *passion* olmaktan çıkarak düşkünlük halini almaya başlarlar: Servet *passion*’u pintilik derecesine alçalır. Yazma *passion*’u grafomani derecesine düşer (bu ikinci şekilde yaratıcılığını kaybeder), okumak ve düşünmek *passion*’u bibliyomani halini alır. Siyaset *passion*’u başarısızlık ve ruh güçsüzlüğü içinde kahvehanelerde dünyaya düzen vermek isteyen gevezelik halinde siyaset düşkünlüğü olur.

e) İhtiras, bir bakımından eğilime (temayüle) benzer. Vâkıa ihtirasın kaynağında daima bir temayül bulunur. Fakat birçok temayüller bir arada yer alabildiği halde bir ihtiras başka bir ihtirarla bağdaşamaz. İhtiraslar kıskançtır, inhisarcıdır. Tek başına bütün şuura hâkim olurlar. Âdetâ ruhi hayat onların disiplini altına girer. Çocuklukta yan yana uyanan birçok eğilim arasında birlikte gelişme ve yarışma olduktan sonra bunlardan biri ötekileri yenebilir; hatta bütün eğilimleri gölgede bırakarak tek başına insana hâkim

olabilir. O zaman bu hâkim temayül ihtiras halini almıştır. Fakat ihtirasa yalnızca hâkim temayül demek de doğru değildir. Çünkü hâkim bir temayül ötekilerle şuuru paylaştıkça henüz ihtiras olmamıştır, olmaya hazırlanmıştır. Bundan dolayı temayül ve ihtirası, birbirine en çok yaklaştıkları halde yine ayırmak lâzımdır. Çocuklukta müzik, yazı, spor, şiir, güzel konuşma, baş olmak, vs. gibi birçok eğilim aynı zamanda gelişebilir. Delikanlılıktan sonra bunlardan biri hâkim olunca *passion* halini alır. Eğer bu paralel eğilimler ileri yaşta da devam ederse ruhi hayat bölünür. Derin ve yaratıcı kişiliğe vergi *passion* kurulamaz.

İhtirasın vasıfları nelerdir?

a) İhtiras her şeyden önce süreklidir. Belirli bir hedefe vardıktan ve tatmin olunduktan sonra sona ermez.

b) Bundan dolayı da ona gayesi kendinde (*autotélique*) olan arzu demek gerekir.

c) O, nihayet hiç değilse hükümde (*en droit*) sonsuzdur. Çünkü ihtiras sahibi kendi ruhi eğiliminin asla sona ermeyeceği kanısındadır. Bu vasıflar ihtirasa sonsuzluk şuuru verir. Başka ruhi hâdiseler bir gayeye varınca sona erdikleri halde ihtirasların sona ermez oluşları insanda sonsuzluk şuurunu doğurur. Ruh hekimlerinin onları marazi saymaları da bundan ileri gelir. Halbuki, sonsuzluk şuuru ihtirasa bir defa uyandıktan sonra ruhi hayatın temeli halini alır. Zihni süreçlerin, akıl yürütmelerin (düşünce ve hayal gücünün) sonsuzluğu ile uyuşur. Tabiatın ve varlığın sonsuzluğu tarafından desteklenir. Bu suretle, görülüyor ki, ruhi hayatta sonsuzluk şuurunun doğuşu marazilik alâmeti olmak şöyle dursun, üstün dereceden intibak ve kudret alâmetidir.

d) İhtirası bir de fayda gütmeyen *désintéressé* temayüldür diye tarif edebiliriz. Çünkü bütün temayüller belirli bir hedefe karşı ilgiden doğarlar. Bu hedefe ulaşmak, bu tatmin onların faydasıdır. İhtiraslar tatminle sona ermedikleri için, fayda endişesinin dışındadırlar. Bu vasıfları onlara, tam sübjektif olmalarına rağmen, tatmin ve fayda dışında objeye çevrilmeleri dolayısıyla duygu hayatının objektifliğini verir.

İhtirasların bu vasıflardan ikincisi üzerinde duran Renouvier, onların ahlâk hayatına temel olacaklarını söylemişti. Eski filozoflar ise ihtiras ile ahlâki hayatı birbirinin zıddı sayıyorlardı. Bunun sebebi, onların, ihtirası (*passion*) büsbütün farklı bir manada anlamaları idi. Vâkıa her türlü aktiflikten, yaratıcılıktan mahrum olan, yalnızca arzu, korku, heyecan gibi pasif hallere münhasır diye anlaşılan *passion*'un ahlâki hayata temel olacağından bahsedilemez. Bu manada anlaşılan *passion*'un neden dolayı Aristoteles'te, Zenon'da, ilk modern filozoflarda (örn. Descartes) ahlâkın zıddı sayıldığı kolay anlaşılır. Fakat ilk önce bu manadan uzaklaşmaya başlayan Spinoza'dır. *Etik*'te ihtirasların mertebelenmesi suretiyle derece derece ahlâki hayatın düzenlenmesi fikri ile karşılaşırız. Bu kitapta tarif ettiğimiz ihtiras ile Spinoza'nın "pasif haller" diye tarif ettiği ihtiras tamamen ayrı olmakla beraber, ihtirasların mertebelendirilmesi bakımından onu başlangıç saymak lâzım gelir.

Klâsikler trajediyi akıl ile ihtiras arasındaki mücadelede görüyorlar ve bağlanışı aklın ihtirası yenmesinde arıyorlardı. Romantikler, başlıca Shakespeare bu görüşe karşı ihtirası değerlendirdi. Dramlarını ihtirasın zaferinden çıkardı. *Hamlet*'te baba intikamı, *Macbeth*'te mevki hırsı, *Coriolanus*'ta halk ruhu, *Julius Caesar*'da halk ruhuna dayanarak ikbâle yükselmek, *Kral Lear*'da baba sevgisi, *Othello*'da kıskançlık, *Romeo ve Juliet*'te aşk, vs. *passion*'un ortak duyuyu ve akli kudretle aşarak nasıl hüküm sürdüğünü gösteriyor. Bu bakımdan romantiklerin tahlil tarzını (Cervantes, Goethe, Schiller, Hugo, vs.) bugün anladığımız manadaki ihtirasın hazırlığı gibi görebiliriz. *Faust*, ihtiras etrafında kurulmuş olan yaşayış ve kişilik gelişmesinin dramıdır. İbsen ve Strindberg de aynı doğrultudadırlar. 19. yüzyılda marazi psikoloji, soyaçekme fikirlerinin kötüye kullanılması yüzünden, İbsen ihtirasları tahlil ederken patolojik oldukları hakkındaki görüşün tesirisi altında kaldı. Fakat zamanımız psikolojisi ihtirasların daha etraflı bir tahlilini yapacak durumdadır.

İhtirasa ait misâlleri gündelik hayatta olduğu gibi tarihte de bulabiliriz. Onları önce hedeflerine göre sınıflamak, tavsif edilebilmeleri için daha elverişlidir.

a) İhtirasların bir kısmı ilâhi hedeflere çevrilmiştir. Bunlara dini ihtiraslar diyebiliriz. Dini idealde Tanrı, ihtirasın objesidir. Hz. Hüseyin, Buddha, Hallac Mansur, Bayezid Bastami, Nesimi; Batı'da Sainte Ursule, Mme. Guyon, Saint Paul, vs. gibi. Mistik denen bu insanlarda ihtiras süjenin ilâhi, dini obje içinde erimesine, objeden ibaret kalmasına sebep olur. Bundan dolayı, mistiklerde gaye Allah'la birleşmek, Allah'tan ibaret kalmaktır. Panteizm bir teori olmazdan önce *passion religieuse*'ün neticesi olan bir ruh halidir.

b) Bir kısım ihtiraslar da dini-siyasi hedeflere çevrilmiştir. İlâhi gayeyi yeryüzünde gerçekleştirmeye çalışırlar. Hz. Muhammed, Hz. İsa, Musa, vs. gibi.

c) Bir kısmı doğrudan doğruya siyasi hedeflere çevrilmişlerdir. İskender, Sezar, Fatih, Yavuz, Napolyon, vs. gibi.

d) Bir kısmı inkılâp ve içtimai reform idealine çevrilmişlerdir: Condorcet, Danton, Atatürk, vs. gibi. Fakat bir kısmı aynı zamanda kurucu siyasi ihtiras ile birlikte görünürler: B. Frederik, B. Petro, Atatürk gibi.

e) İhtirasların bir kısmı da tabiata, keşiflere çevrilmiştir: Arşimed, Pascal, Lavoisier, Pasteur, vs. gibi.

f) Bir kısmı tabiattan yeni terkipler meydana getirmeye, icatlara çevrilmiştir: Marconi, Edison, Stephenson gibi.

g) Bir kısmı düşünceye ve ruha çevrilmiştir: Sokrates, Bruno, Descartes, Kant gibi.

h) Bir kısmı iç ve plastik sanatlara çevrilmiştir: Fuzuli, Petrarca, Hafız, Goethe, Mevlânâ, Mimar Sinan, Leonardo, Michelangelo gibi.

i) Bir kısmı maceraya, bilinmez ülkeyi aramaya çevrilmiştir: Roald Amundsen, Kristof Kolomb, Marco Polo, Cook, Kaptan Scott, Vasco de Gama gibi.

j) Bir kısmı cinsi âlakaya çevrilmiştir: Don Juan, Casanova, Lord Byron, *Binbir Gece Masalları* gibi.

k) Bir kısmı rüya ve *ambition*'a çevrilmiştir: *Don Kişot*, *Hamlet*, *Faust*, *İskendernâme*'nin kahramanı efsanevi "Ebu Ali Sina," *Peer Gynt*, *Atta Trol* (Heine'nin kahramanı) gibi.

l) *Passion*'ların eski masallar ve mitolojiler içindeki örneklerini de vermek kabildir: Herakles, Dionysos, Oedipus, Enea, Deli

Dumrul, Tepegöz, Köroğlu, Gılgamış gibi. Bu sonuncusunun hikâyesi, ölmezliği aramanın bitmez tükenmez macerası olduğu için *passion* hakkında verdiğimiz tarife en elverişli olanıdır.

Hedeflerine göre tasvir ettiğimiz bu ihtiraslarda bazı ortak noktalar bulunmaktadır:

1) Onlar objeye bağlanma bakımından birleşirler. Bir ihtiras, objesine ne kadar bağlanırsa o kadar kuvvetlidir. Kendinden geçerek objeye kendini terk etmekten ibaret olan bu hale *extase* (vecd) denebilir. Fakat burada bitki ve hayvanların çevresine esir olmasından ibaret hal ile *passion*'daki *extase*'ı Max Scheler'in yanlış olarak yaptığı gibi karıştırmamalıdır. *Passion*'da süjenin objeye kendini vermesi şuurlu ve iradidir. Süje ve objenin bu bağlantısı süjenin kendini obje için feda etmesi şeklini alarak, bütün *passion*'larda az veya çok nispette “fedayı nefis” (*sacrifice*) vasfını meydana çıkarır. Sanat, ilim, fikir, siyaset, vs. adamlarında görülen bu obje içinde kendini yok etme hali, *passion*'a ahlâki temel olma imkânını vermektedir.

2) Öte yandan *passion*'larda duyulardan gelen adi gündelik gerçek yerine ideal varlığı koyma temayülü hâkimdir. Her *passion*, objesini az çok idealleştirir. Bu güç en basit şekilde gerçeğin yerine hayali koymaktan başlayarak gittikçe duyu gerçeklerinin yerine kavramları ve fikirleri koymaya doğru gider. Bundan dolayı her *passion* bir ideleştirme (*idéation*) çabasıdır. *Passion*'lara ait bu umumi vasfın aşırı şeklini Don Kişot'un aktif rüyasında görürüz.

3) Gerçekten *passion*'un duyular yerine koyduğu hayal ve fikirler soyut (*abstrait*) ve hareketsiz değildirler. Hemen hareket ve fiil halini almaya meyl ederler. *Passion*'un fikir yaratması ile statik kavramlar ve hayallerin farkı buradadır. Bunun için de *passion*'ların *idéo-motrice* kudretini göstermek üzere *Don Kişot*, *Hamlet*, *Faust*, *Peer Gynt* misâllerini vermek doğru olur.

İhtiraslar başlıca, a) *kendiliğinden*, b) uyandırılmış, olarak iki gruba ayrılır. *Kendiliğinden* ihtiraslar da yine sosyal organik çatışma içerisinde meydana çıkarlar. Fakat onları uyandıran dış faktörler ilk bakışta görülemez. Onlar daha ziyade çocukluktan beri ge-

lişen temayüller arasından birinin ötekileri yenmesi ve karanlıkta bırakması yolu ile meydana gelmiş hissini verirler. Bunun için onlara, esaslarında yine latent ruhi bir çatışma bulunduğu halde, sanki hiçbir çatışma olmadan organik şuurun gelişmesinden doğmuşlar gibi *kendiliğinden* denilmeleri de bundandır. Onlar bazen o kadar erken gelişirler ve çatışmadan o kadar uzak görünürler ki, ilk bakışta sanki doğuştan veya soydan imiş intibayı verirler. Fakat aslında, ne doğuştan ne soydan hiçbir ihtiras yoktur. Ruhi gelişmesi içleşmesi ve tekrar bütünleşmesi (*réintégration*) çok erken olan gençlerde ihtirasların uyanması bir harika (*prodige*) manzarası olabilir. Bu vaktinden önce gelişmeler daima büyük bir kudret vata etmez. Hatta bazı erken gelişme çabuk bir dağılma ve tükenme ile bitebilir. Fakat ihtirasların ve kişinin bu erken gelişmesinin cidden dehaları hazırladığı haller de vardır.

Uyandırılmış ihtiraslar daha çoktur. Onlar kendi karakterlerini, doğuşlarını organik-sosyal gerçekliklerinin çatışmasını, içleşme ve tepki çabalarını bütün safhaları ile gösterirler. Onların gelişme yıllarında hangi sebeplerle, nasıl kurulmaya başladıkları ve neler tarafından uyandırıldıklarını tespit etmek kabildir.

İhtirasların ruhi hayatı merkezleştirme ve organize etme bakımından oynadığı mühim rol ve onların bu konuda zekâ ve irade ile ilişkisini belirtmek için ruhi hayatın evrimli (*évolutif*) üç safhasını karşılaştırmamız gerekir:

a) Önce ihtirasın organik şuur derecesinden farklı olan rolü üzerinde duralım. Organik şuurda temayüller, hedeflerine ulaşınca sona eren fiillerdir. Temayül süreci ihtiyaç-arzu-iştah-tatmin safhalarından geçerek sona erer. Bu süreçte deneme ve yanılgılarla algı, arama, dikkat, alışma, intibak, hatta sınırlı bir şekilde hatırlama fiilleri rol oynar. Bu sürecin duyusal, zihni, fiili gerçekleşmesinde en basit refleksler, duyumlar ve şartlı reflekslerin hazırlayıcı ve şartlandırıcı vazifeleri vardır. Hiçbir organik şuur yalnızca refleks, duyum ve şartlı reflekslerden ibaret değildir. Ancak onlarla şartlandırılır. Bu başlangıç halinde ruhi fiiller olmaksızın kompleks organik şuurun gelişmesine imkân yoktur. Fakat bütün organik şuur-

run bu başlangıçta pasif hâdiselerden doğduğunu iddia etmek yanlış olur. Tepkibilim ve *behaviorisme*'in (davranışçılık) yanılması bütün organik şuuru bu başlangıç şartlara ircaya kalkmalarıdır. Halbuki bu şartlar çevrenin organizma üzerindeki tesirsinden doğan pasif cevaplardan ibarettir. Ve bunlarda henüz organizmaya vergi olan hiçbir şuur faaliyeti uyanmamıştır. Oysa organizmanın başlangıç bitki süreçlerinde dahi çevre üzerinde aktif bir rolü vardır. Bu faaliyet hayvan ve insanda daha gelişmiş, çevreye göre organizmanın özerkliği artmıştır.

İnsanda organik şuurun çevre ile münasebeti tamamen aktif bir münasebettir. Temayüller organik bütünü gerçekleştirme gayesini güder. Hering, Eugenio Rignano organik hafızadaki bu gayeliliği göstermişlerdi.¹⁰ Her organik fiil kendi bütünlüğündeki bir değişmeyi, düzeltme ve tamamlama hedefini gütmektedir. Açlık, susuzluk temayülleri organizmadaki bir eksikliği tamamlama, cinsiyet ve emzirme temayülleri organizmadaki bir fazlalığı, sarf edilmemiş bir üretimi atma arzusu şeklinde meydana çıkar. Müspet veya menfi bir *entegrasyon* ihtiyacı vasfını gösteren her iki temayül zümresi, organizmanın gayeli ve organize bir faaliyetler kompleksi olduğunu ve bu kompleksin asla mekanik parçalar bütününe یرca edilemeyeceğini gösterir. Bu organik gayelilik ve hafıza organizmada eski tecrübelerden faydalanma, yani “tarihi bir süreç” bulunduğunu, her organik fiilin hayat zarfında kazanılmış tecrübeler dayandığını, ayrıca bu potansiyelin organizmaya mahsus soydan bir potansiyel ile tamamlandığını da göstermektedir. Henüz organik soyaçekmeye ait hâdiseler tamamıyla aydınlığa çıkmış olmadığı için organik şuurun gelecek nesillere neler kattığı ve neleri değiştirdiğini kesin olarak söylemeye imkân yoktur. Bu ciheti *Veraset ve Cemiyet* adlı kitabımızda tartışmıştık.^{*3}

Bununla birlikte organik hafızanın temin ettiği tecrübe potansiyelinin nesiller zarfında devam eden soydan veya neviden potansiyel ile tamamlandığını işaret etmek doğru olur.

Bir potansiyeller kompleksi olan aktif ve gayeli organik şuurun başlıca karakteri, hedefine varınca tatmin edilmek ve sükûna ulaşmaktır. Hayvan ve insan doyunca aramaktan vazgeçer. Tatmin edi-

lince temayül süreci sona erer. Temayülün –bütün öteki ruhi fiillerle birlikte– harekete geçmesi için organik dengenin bozulması, eksilme veya artma şeklinde yeni bir dengesizliğin doğması lâzımdır. Bundan anlaşılır ki, organik şuur kesintili olarak faaliyette bulunan bir şuurdur. Her süreç kendi başına kapalı bir devre teşkil eder. Bir süreci ötekine bağlayan ruhi bir hâdisе yoktur. Yalnız organik egzersiz ve yatkınlıkları (*accoutumance*), refleks ve şartlı refleksler yardımı ile eski tecrübelerden faydalanma imkânı kazanır. Fakat buradaki hafızayı üstün derecede dinamik hafıza ile karıştırmamalıdır. Çünkü bu hafızada geçmiş ile şimdi arasında hiçbir ruhi bağlantı yoktur. Organizmaya kesintili bir zaman süresinde yaşamaktadır. Bu sürede temayül süreci sona erince zaman yeniden başlamakta ve eski yaşanmış hal ile yenisi arasında bir hatıra bağı kurulmamaktadır. Bunun için üstün hafıza melekesi ile kıyas edilince organik şuurun “hafızasız” olduğu da söylenebilir.*⁴ Başka deyişle, organik şuurun ancak zaman sezgisinden mahrum, süreksiz, kesintili, kendine mahsus bir nevi “hafızası” vardır. Bu manada organik şuur cemiyet içinde gelişen hafızalı şuurdan olduğu kadar ihtiras ve kişilik ile gelişen üstün kişilik şuurundan da farklıdır.

b) Organik şuurun üzerinde daha üstün derecede olarak sosyal şuuru görüyoruz. Sosyal bir teşkilât içerisinde gelişen insanın şuru, mahiyetçe henüz sosyalleşmemiş insan şuurundan veya sosyalleşmeyecek olan hayvan şuurundan farklıdır. Sosyal şuurun ağırlık merkezi değer gayeliliğidir. Burada fert, eğitim vasıtasıyla değerlere çevrilir. Bütün fiilleri bu değerler ölçüsünden geçer. Bundan dolayı sosyal şuurun fiilleri “değerlendirme fiilleri”dir. Sosyal bir organizasyon içerisinde gelişen şuur belirli bir değerler levhasına göre ayarlanmıştır: Herhangi bir fiili bu levhaya uygun olmasıdır. O her fiilin faydalı, kullanışlı, iyi, güzel, doğru, meşru, vs. olmasına dikkat eder. Aynı suretle zararlı, kullanışsız, kötü, çirkin, yanlış ve meşru-değil, vs.’den kaçınır. Her sosyal teşkilât bir değerler levhasıdır. Her değerler levhası bir gayeler-vasıtalardan sistemdir. Gördüğümüz değerlerden bir kısmı bir cemiyet içinde yalnız gaye olarak konulmuştur. Faydalı, kullanışlı, meşru değerler

gibi vasıta-değerleri, gaye-değerleri şartlandırır ve gerçekleştir-meye yararlar. Onların “varlık şartlarını” teşkil ederler.

Fakat bu vasıta-değerlerle, sosyal hayat yalnızca hazırlanmış olur. Ancak onlar yardımıyla ulaşılan gaye-değerler elde edildiği zaman sosyal hayatın istediği düzen ve huzura varılmıştır. Bir cemiyette faydalıyı, kullanışlıyı, meşruyu elde etmekle sosyal düzen elde edilmiş olmaz. Fakat onlar olmadan da asıl isosyal düzenin gayelerine ulaşamaz. Onlar sosyal gayelerin gerçekleşmesi için zaruri ve kaçınılmaz şartlardır.

Bununla birlikte her cemiyette sosyal bir düzenin gerçekleşme-sine çalışırken insanların vasıta-değerleri gaye-değerler yerine al-maları mümkündür. Böyle bir durumda sosyal hayatın hedefi al-çaltılmış ve değerler kısırlaştırılmış olacaktır. Faydadan, kullanışlı-dan başka değer tanımayan bir insan, şarttan gaye yerine almış ve cemiyeti egoist hayat seviyesine indirmiş demektir. Her sosyal dü-zenin zaman zaman dengesini kaybetmesi vasıta-değerlerle gaye-değerler arasındaki ilişkinin bozulmasından ileri gelir. Nitekim vası-ta-değerlerin bulunmadığı bir cemiyette de yalnızca gaye-değerler hiçbir suretle sosyal düzeni gerçekleştiremezler. Böyle bir durum cemiyeti ütopyaya veya gerçekle ilgisiz bir baskı düzenine götürür.

Sosyal şuur bütün fiillerini değerlere göre ayarlamak zorunda olduğu için, orada da bir gayelilik meydana çıkar. Fakat bu gaye-lilik organik şuurun gayeliliğinden farklıdır. Çünkü burada gaye-ler belirli bir temayül sürecinin dışında ve üstündedir. Gayeler san-ki cemiyetin üzerinde, ulaşılması gereken aşkın hedeflerdir. İnsan onlarla doğrudan doğruya temasta değildir. Ancak vasıta-değerler yardımıyla bu gaye-değerlere çevrilirler ve onları derece derece gerçekleştirirler. Bu gerçekleştirme, gayelerin taklit edilmesi sure-tiyle olur. Her taklit, örnek-değere belirli bir dereceden katılmak ile mümkündür. Bundan dolayı sosyal şuurda değerlerle bağlantı, “taklit” ve “katılma” süreci ile yukardan aşağıya ve aşağıdan yu-karıya iki türlü hareketle meydana çıkar. Sosyal şuurun hayat bo-yunca süren bir eğitim neticesinde değerlere katılma ve değerleri taklidi Platon’un kendi idealizmini tasvir ettiği tarza uygun olarak cereyan eder. Ve böylece insandan gayelere, gayelerden insana

doğru giden çift hareketli bir bağlantı, bütün sosyal şuurun kurulmasını açıklar. Burada sosyal hafıza ortak gayelere ortak tarzlarda yönelme fiilleriyle zaman süresini şartlandırır: Geçmiş ve gelecek kronoloji ve takvim yardımıyla ayarlanır. Zaman süresi bayramlar, ortak hatıralar, yıllar, aylar olarak bölümlere ayrılır. Sosyal şuur bölümlü, devreli ve bazen *Kinik* karakterde bir süreklilik kazanmış hafıza ve zaman şuurunu şekline alır.

c) Kişilik şuurunu, organik ve sosyal şuurdan üstün bir derece olarak ihtiras, zekâ ve iradenin ortak faaliyeti içinde meydana çıkar. Üstün şuur derecesi ancak sosyal şuurun gelişmesinden sonra doğabildiği için, buna isosyalden sonraki şuur (*conscience hypérsociale*) demek doğru olur. Kişisel şuur insanın organik şuurdan başlayan temel yapısına dayanır. Fakat sosyal şuurla –ayrılan güçlerin tekrar birleşmesi yolu ile– üstün bir terkip halinde meydana çıkar. Gerçekten sosyal şuur vasıtalı (*médiat*) bir gayeler sistemi olduğu için orada tasavvurlarla fiiller birbirinden ayrılmaya meyleder. Cemiyet kendi organizasyonu içinde bulunan şuurlu varlıklar üzerinde bir emirler ve yasaklar sistemidir. Her nerede cemiyet varsa orada bir emirler, yasaklar sistemi vardır. Bu sistem değerler düzeni halinde görünür. Organik şuurun bütün temayülleri bu emir-yasak sistemine bağlıdır. Bu temayüller iyi-kötü, doğru-yanlış, meşru-meşru değil, haklı-haksız, faydalı-zararlı, kutsal-kutsal dışı, güzel-çirkin, vs. diye kesin olarak ikiye kutba ayrılır. Organik temayüllerden bir kısmı yasak olduğu için durdurulur. Bir kısmı emredildiği için, fazlasıyla icra edilir, bir kısmına da yalnızca müsaade edilir. Temayüllerin bu suretle parçalanması sosyal şuurla tasavvurlarla fiillerin birbirinden ayrılmasına sebep olur. Bir yanda fiil halini alamayan tasavvurlar, öte yanda tasavvur halini alamayan fiiller meydana gelir. Tasavvurlarla fiiller arasındaki intibaksızlık bir nevi ruhi bütünlüğü kaybetme (*désintégration*) doğurur. Bundan dolayı, ya fiiller tasavvurlardan, ya tasavvurlar fiillerden daha geniş olacak ve organik şuura göre intibaksız bir şuur hali meydana gelecektir. Buna özel bir manada “marazî şuur” denebilir. Bu meseleyi *Cemiyet ve Marazî Şuur* adlı kitabımızda açıkladık (1931). Organik şuurdaki ilk eğilimlerde, tasavvurla fiil arasında

başlangıç derecesinde bir bütünlük vardır. Her eğilim ilk dereceden bir kasıt (*intention*) olduğu kadar, ilk dereceden bir fiildir. Halbuki sosyal şuurda bu bütünlük kaybolmuştur. Eğilimin niyet, tasavvur, kasıt, arzu, hayal kısmı, emirler sistemine uygunluğu nispetinde gerçekleşmiş, hareket, icra, mekanizm, vs. kısmından ayrılmıştır. Bu ayrılıştan doğan başlıca neticeler şunlardır:

1) Başlangıçtaki ruhi bütünlüğün parçalanması, ruhi hayatın doğuşu içinde bir nevi intibaksızlık devresi meydana getirdiği için marazi şuur dediğimiz safha. Bu safhada masal uydurma (*fabulation*), yalan düşkünlüğü (*mythomanie*), kaçma hastalığı (*fugue*), korku hastalığı (*phobie*) manilerle, hayal kurma, içe-dönüş (*introversion*), vs. şekillerinde ikinci çocukluktan ergenliğe kadar gelişen ruhi hayat bunun görünüşleridir.

2) Türlü kültür çevrelerinde uzama süreleri değişmek üzere bu dönüş (*conversion*) 10-12 yaşından 18-24 yaşına kadar gerçekleşir. Ve çocuk kişiliğini kazandıkça ruhi terkip ve kişilik şuurı meydana çıkar. Ruhi bütünleşme, sosyal şuurun parçaladığını organik şuurun tekrar tamir için yaptığı çabaların neticesidir.

3) Marazi şuurun yanında doğan ikinci bir netice de yalan ve ahlâki buhrandır. Organik şuurda yalan ve sahte hayat yoktur. Eğilim bütünlüğü hayvan ve insanda ikiye bölünmüş hayata imkân bırakmaz. Fakat sosyal şuur tasavvurlarla fiilleri ayırdıkça, güçlerle gerçekleştirmeler arasındaki ahenk kaybolur. Çocuk, yapamadığı şeyleri hayal eder. Düşünür yahut düşünemediği şeyleri yapar. Bu intibaksızlık çocukta mâsum bir uydurma eğilimi doğurur. Marazi şuur kadrosuna giren bu uydurma temayülü (*fabulation*) faydayla, yani vasıta-değerle uyduğu zaman yalana çevrilir. Yalan ve sahtelik insanda ahlâkdışı hayatın başlangıcıdır. Organik şuurun kendini tamir için yaptığı çabalar marazi şuur ortadan kaldırdığı gibi yalanı ve sahte hayatı da kaldırabilir. Fakat kişi şuuruna geçiş ile yalandan ahlâki şuura geçiş mutlaka paralel cereyan etmez. Yalan ve sahte hayatta kişi şuur kurulmaya başlar. Ancak yarım kalır. Vasıta-değerler, gaye-değerlerin yerini alır. Egoizm değerlerin mihrakı olur. Bundan dolayı sahte hayat her cemiyette var olmak-

la beraber, başlıca sosyal düzenin bozulduğu ve vasıtaların gaye yerine geçtiği kriz hallerinde artar. Her cemiyette yalancı ve riyâ-kâr nazik ve tatlı yüzlüden ayrılır. Kötülenir ve menfi değer sayılır; fakat değerler düzeninin bozulduğu bir cemiyette yalancı ve riyâ-kâr azgın bir tip, cemiyeti temelinden sarsan hastalık haline gelir. Kişilik şuurunun yarım kalmasından ibaret olan bu hastalığa karşı sosyal düzeni ayarlamak ve kişi şuurunun tam gelişmesi çarelerini aramak suretiyle mücadele etmek gerekir.

Kişi şuuru, her organik şuurun bir sosyal şuur çözülüşünü tamir suretiyle meydana getirdiği üstün bir yaratıştır. Durkheim gibi sosyologlar bu kuruluşu doğrudan doğruya cemiyetin neticesi sayarak buna sosyal kişiliğin kuruluşu derler. Psikologlar da bunu ruhi hayatın kendiliğinden gelişmesi ve olgunluğu sayarlar. Halbuki organik şuurla sosyal şuur veya cemiyet arasındaki çatışma, çözülme ve tekrar intibak süreci göz önüne alınmaksızın kişisel şuurun ve kişiliğin kuruluşunu açıklamaya imkân yoktur. Bu süreçte hâkim hâdiseler duygu hayatında ihtirasın, zihni hayatta aklın, fiili hayatta iradenin gelişme süreçleridir.

İhtiras, gayesi kendi içinde, fayda-gütmez ve sonsuz olması dolayısıyla, gerek organik temayülleri, gerek sosyal gayelere ait temayülleri aşar. Birinciler doğrudan doğruya (*immédiat*) gayeli, ikinciler vasıtalı (*médiat*) gayeli oldukları halde, ihtiras gayesizdir (*atéleologique*). Bundan dolayı bütün ruhi hayat süreçlerini aşar. Fakat ihtiraslar, organik ve sosyal şuuru aştıkları kadar birbirlerini de aşarlar. İhtiraslar arasında devamlı bir mücadele vardır. Buna ihtirasların yarışması denir. Bu, ayrı ayrı insanlar arasında olduğu kadar, aynı insanın şuurunda da cereyan eder. Aynı şuurda birbiriyle yarışan ihtiraslar, nihayet tek ihtirasın hâkimiyeti ile sona ererler. Büyük şahsiyetlerde ihtiras yarışması tek ihtirasın bütün ruha hâkim olmasına varır. Yaratıcı insanlarda ruha hâkim tek ihtiras görülür.

İhtirasın disiplini altında zihin, irade ve duygu hayatının bütün güçleri seferber olur, belirli bir yöne doğru yönelir, derinleşir ve yaratıcılığı artırır. Teşkilât kuranlar ve kumandanlarda, kâşifler ve mucitlerde, ilim ve fikir adamlarında, sanatın türlü dallarında, ya-

raticı hâkim bir ihtirasın ruhi hayatı idare ettiğini, onun objeye nüfuz etmesine, bilgi ve değer yaratıcılığı kazanmasına sebep olduğunu görüyoruz. Rönesans'tan beri bütün keşifler büyük ihtirasların eseridir. Tabiatın çeşitliliğine, değişikliğine, kompleksliliğine insan başka türlü nüfuz edemezdi. İnsan zihninin anlayışı, dikkati, ilgisi, bu çeşitlilik ve değişiklik önünde dağılacak, bundan dolayı da hiçbir yönden derinleşmeye imkân olmayacaktır. Ancak ihtiras yardımıyla ki, insan anlayışını, bu dağınıklık ve değişiklik içerisinde belirli vasıflar üzerinde devamlı surette işletmekte, dikkatini yalnız bazı cihazları aydınlatacak ve öteki kısımları gölgede bırakacak tarzda uzun süre kesifleştirmektedir. Bunun için ihtiras doğrudan doğruya bir bilgi fiili değilse de, onun yardımıyla süje ve obje arasında devamlı bağlılık kuracak, süjenin objeye ait vasıfları kavrayacak surette merkezleşmesi mümkün olmaktadır.

İhtirasın duygu hayatına ait tabiatı bilginin objektifliğini asla değiştiremez. Tam tersine, onun fayda gütmeyizliği, sonsuzluğu, gayesi kendi içinde oluşu ilmi bilginin istediği objektifliği, kişi-dışı oluşu (*impersonnel*) ve evrenselliği temin eder. Çünkü bunlarla insan, eğilimlerin fasılalı ve kesintili, bu yüzden kesifleşmesi imkânsız dağınık kavrayışlarından kurtulur. Sosyal şuurun gayeci, sübjektif görüşünden yükselir. Vâkıa sosyologlar ilmin de sosyal olduğunu söyleyerek buna cevap vereceklerdir. Fakat ilim sosyal şartlar tarafından geliştirilmekte ise de, gerçek hükümlerindeki objektifliğin sosyal olduğunu söylemeye imkân yoktur. Değer hükümlerine gelince, bunlar bir cemiyet veya medeniyet için umumi ve ortak olabilirler, fakat bundan dolayı zümre içinde kendilerini duyanlar ve yaşayanlar için duyguya ait ve sübjektif olmamaları icap etmez.

Fakat kişi şuuru objeyi belirli bir hedefe ulaşmak için vasıta olarak değil, sırf obje olduğu için, objektif ve kişi-dışı (gayri-şahsi) olarak kavrar ve gariptir ki, duygu hayatının bu üstün derecesi bilginin istediği vasıfları herhangi bir zihni melekeden daha kuvvetle sağlar. Çünkü zihni bir yeti –meselâ algı, hatırlama veya dikkat– ancak fasılalı ve kesintili olarak objeyi bir süre için bir manzaryla kavrar. Bu fiiller her an çeşitli, değişik manzaraları olan obje-

nin kavranması için yetmez. Bunun için, objenin bütün vasıflarıyla temasa gelebilecek devamlı, sürekli, şedit bir faaliyete ihtiyaç vardır. Bu faaliyet yardımıyla zihnin dikkat, algı, anlayış gibi güçleri birbirini tamamlayarak objeyi bütünlüğü ile kavrama imkânı hâsıl olur.

İhtiras ve başka şuur olaylarının bilginin kuruluşunda rolü olduğunu söylemek, bilginin tabiatının bu olaylara tâbi olduğunu söylemek değildir. Tam tersine, bilgi, bütün süje, yani şuurun objeyi kavramasından ve süjenin kendini aşmasından ibaret çift kutuplu bir fiildir, psikolojik olayları aşar. Bu bakımdan ihtiras ve başka şuur olaylarının bilgi şartlarını hazırladığını söylerken her türlü sübjektivizm ve psikolojizmden uzak bulunmaktayız. Tam tersine, bu ruhi-sosyal şartlar bütünü bilginin objektifliğini sağlayan şartlardır.

Öte yandan bu tarzda anlaşılan bilgi süreci soyut ve zihinci bilgi teorileriyle de açıklanamaz. Çünkü bu tarzda anlaşılan bir bilgi sürecinde ruhi-sosyal şartların, yani bilgiyi çevreleyen varlık şartlarının¹¹ rolü hesaba katılmamıştır. Halbuki bilgide varlık şartları birlikte göz önüne alınmalıdır. Onlardan bağımsız bir bilgi süreci tamamen soyut, yapma (suni) gerçeğe uymayan bir süreç olur.

Bir ihtirasın gelişmesini ele alalım: Bu bir servet ihtirası olabilir. Arpagon veya Shylock'ta olduğu gibi gülünç hallere düştüğünü, *Goriot Baba*'da veya *Biotteau*'da olduğu gibi dramatik manzara- lar aldığını görebiliriz. Burada muhterisi (*passioné*) gülünç veya ulvi, korkunç veya alçak hale koyan nedir? İhtirasının gelişmesi sırasında ortak duyuyu aşan başlı başına bir ruhi kader olması! Muhterisi, servet biriktirmek için büyük gayretler sarfına, cürete, tehlikelere atılmaya, ortak duyunun razı olmayacağı olağanüstü işlere girmeye yöneltten bu ruhi kaderdir. Onların yerinde ortak duyunun kaidelerine uyan orta halli bir insan olsaydı ne yapardı? Bu ölçüsüzce atılmalara, bu cüretlere kalkacağı zaman enini boyunu düşünür, çoğundan vazgeçerdi. Ortak duyuya göre hareketlerini ayarlayan ölçülü adam, yaptıklarından çoğunu "lüzumsuz", "tehlikeli", "makul değil" bulacak, bu yüzden ihtiyatlı adımlar atarak yerinde sayacaktı. Halbuki, muhteris ortak duyuyu aştığı

için, ayağının sürçmesine aldırmadığı için, yine ortak duyuya göre “gülünç” olmaktan çekinmeyecektir; önüne çıkan engelleri aşacak, onlarla çarpışacak, darbelerine, yıkıldığı zamana kadar karşı koyacaktır. *Brand*⁵ dağa çıkmaya karar veriyor, fırtınaya ve çığlara rağmen yola koyuluyor, karısının, çocuklarının onu durdurmak için yalvarmalarına rağmen yoluna devam ediyor, onları gerisinde bırakarak daima zirveye doğru ilerliyor. İbsen’in dramındaki bu tahlil bütün ihtiraslar için az çok doğrudur. Don Kişot’un, Faust’un, Peer Gynt’ün gidişleri bundan başka türlü mü? Hepsini aynı ruhi kudretin ve kaderin gidişine tâbi değil mi? Hepsinde ortak duyuya, sosyal akla karşı gelen aynı yaratıcılık yok mu?

Servet ihtirası ne ise şöhret, bilgi, spor, hâkimiyet, sanat ihtirasları da aynıdır. İhtirasta doymak bilmez, bitmez tükenmez sahip olma ihtirası bulunduğu göre, o ne şöhreti, ne bilgiyi, ne sporu, belirli bir hedefi elde etmek için yapmamaktadır. Ortak duyuya sorunuz: “Serveti ne için istiyorsun?” Size rahat, huzur, iyi yaşamak, vs. gibi ulaşılabilecek gayelerden birini söyleyecektir. “Bilgiyi ne için istiyorsun?” Para kazanmaktan başlayarak, insanlara mutluluk ve rahatlık vermek gibi türlü gayelerden bahsedecektir. “Sporu ne için istiyorsun?” deyin, vücut sağlığı için, güzellik için, milli haysiyeti ve şerefi yükseltmek için, diyecektir. Bütün eğilimler bir muhterisin elinde bulunduğu göre cevaplar hemen değişecektir. Servet ihtiraslısına sorduğumuz zaman o size şöyle diyecektir: Serveti sırf servet olduğu için istiyorum. Bilgi ihtiraslısı olan da şöyle cevap verecektir: Bilgiyi bilgi için istiyorum. Yani bilgi ile ulaşmak istediğim hiçbir gaye yoktur. Bilgiyi sırf bilgi olduğu için arıyorum. Bu cevaplar bizi şaşırtabilir. Sağduyunun cevapları gayeli olduğu için manalı, ihtirasın cevapları gayesiz olduğu için manasız görünebilir.

İhtiras eğer kendi konusunu ne için istediğini bilmiyorsa, boşuna işleyen, hedef ve gayeden mahrum bir mekanizma demek değildir. Fakat bu görünüş aldatıcıdır. Çünkü ihtirasın da gayesi vardır, ancak bu gaye kendi dışında değil, içindedir. Asıl kendisinden ibarettir. İhtiras kendi kendisini aramaktadır. Bundan dolayı da belirli bir hedefe ulaşıncaya sona ermesine imkân yoktur. Zira kökü,

hayati faaliyet olan eğilimin kuvveti devam ettikçe ihtiras da kendi kendisinin gayesi olmaya devam eder.

Onun, tabiatı gereğince sağduyu ile çalışması, cemiyet içinde menfi kuvvet sayılmasının esasıdır. Bundan dolayı mitolojilerde ve eski dinlerde ihtiras sosyal düzeni koruyan tanrılara karşı asi kuvvetler, meselâ Prometheus veya Dionysos tarafından temsil edilmektedir. Ancak onların da aslının ilâhi olduğu, yani tanrılarla aynı kökten geldiklerini hatırlamak şartıyla!

İhtirasın sağduyu ile çatışması ona dramatik bir manzara verir. Eğer ihtiras, gelişmesi sırasında sürçecek olursa, bu onun sağduyu tarafından gülünç hale konmasına sebep olur ve “komedi” halini alır. İhtiras, gelişmesi sırasında sarsıntılara, direnmelere uğrar, sonunda yıkılarak biterse bu hal de sağduyunun kişilik şuuruna karşı açılan gözü ile, bunun bütün ciddiliği içinde karşılaşmasına sebep olur ve “trajedi” halini alır. Fakat ihtiras daima sarsıntılı ve şiddetli bir ritim içinde yürümez. Dıştan büyük bir sükûn, hatta hareket-sizlik izi bırakanları da vardır. Bir pul koleksiyoncusu, bir böcek araştırmacısı (*entomologiste*), hatta bir lâboratuvar veya kütüphaneye kurdunun hayatı dıştan görünmez, o kadar sessiz geçer. Meşhur nümismat Ahmet Tevhid Bey’in hayatı dıştan son derecede hareketsiz, hatta cansız görünürdü. Meşhur böcek âlimi J.H. Fabre dıştan bakınca silik, orta halli bir adam zannedilirdi. Fakat bu görünüşler aldatıcıdır. Napolyon’un veya Cook’un ihtirası ne kadar kudretli ve yaratıcı ise bunlarınkı de o kadar kudretlidir. Bu görünüş ihtiras konularının herhangi bir şok veya engele uğrayacak nevinden olmayışından geliyor. Nitekim aynı insanlar böyle engellerle karşılaşınca hayatlarında derhal şiddetli tepkiler başlar.

İhtiras, hâkim olduğu süjeye mutlak bir emir halinde görünür. Bu emir, fiziki ve sosyal çevrenin dıştan emirlerinden ayrılır. Nitekim süjenin bu çevrelere göre ayarlanmış olan şartlı fiillerinden de ayrılır. Süje tabii çevreye uyma zarureti duyar. Çünkü bu çevrenin şartlarına uymazsa arzularını gerçekleştiremeyeceğini, tatmin edilemeyeceğini, intibaksız kalacağını bilir. Süje sosyal çevreye de uyma zarureti duyar. Çünkü bu çevreye uymadığı takdirde cemiyetin dışında kalacağını, tepkisi ve cezasıyla çarpılacağını, istedik-

lerini elde edemeyeceğini bilir. Her iki halde de çevreye uyma zarureti birtakım şartların bir araya getirilmesini gerektirir. Bunun için dıştan gelen emirlere uymak bu şartlar toplamına göre hareketlerini düzenlemek demektir. Halbuki ihtirasın emri dıştan değil, içten gelmektedir. Şartlı değil, mutlaklıdır. Muhteris, içinden gelen sesi dinlemeye ve ona boyun eğmeğe kendini mecbur görür. Co-ok'u kutuplara doğru iten, Pasteur'ü lâboratuvarına kapatan bu emirdir. Eseri cemiyet için faydalı veya zararlı, müspet veya menfi bütün ihtiraslarda aynı içten gelen emre boyun eğmeye kendini mecbur görme duygusu hâkimdir. Sağduyuya göre meselâ bilgi belirli bir hedefe hizmet içindir: Bu hedef cemiyetin iyiliği veya ferdin kârı olabilir. Bazen ferdin kârını temin ederken cemiyetin zararına da olabilir. Makyavel gayelere hizmet eden bütün vasıtaları meşru saydığı için, siyasi hâkimiyet uğruna Prens'in kötülüğünü kabul ediyordu. Sağduyunun ayarladığı bir işin hedefi önceden çizilmiş olduğu için onun nereye varacağını bilebiliriz. Fakat ihtirasta hedef yoktur: Bilgi bir kişinin kazancı veya sosyal iyilik için değildir. Bilmek için bilmek, bu hedefsizliği yüzünden –tesirleri bakımından– hayırlı olduğu kadar zararlı da olabilir. O bu fiilin sorumluluğunu üzerine almaz. Çünkü, yalnız iyilik gayesine göre elde edilmiş değildir.

İhtirasa hücum edenler bu vasıflar üzerinde dururlar. Düşünmezler ki, o, bir değer normu değil, tabii bir kuvvettir. Her tabiat kuvveti gibi fayda da verebilir zarar da! İş onu kullanandadır. Bu tabiat kuvveti (hayati, sosyal), başka tabiat kuvvetlerinden devamlılığı, derinliği, kutuplaşmış olması ile ayrılır. Bu sayede yaratıcı olur. İnsanı kendi kaderine boyun eğdirmesi ve onda mecbur olma hissini doğurması ile ruhun belkemiği olur. Fiziki ve sosyal çevrenin kesintili ve süreksiz tesirlerine bağlı olarak hareket eden ve gerçikle ilgisiz hayal dünyasından başka bağımsızlığı olmayan insanın bütün dikkatini gerçeğe, gerçeğin belirli bir yönüne çevirerek ona hâkim olmasını temin eden ihtiras aynı zamanda insanın hürliğünün de başlangıcıdır. Onunla insan kendi kaderini yaratır ve kendi kuvveti ile başka tabiat kuvvetlerine karşı durabilir. Onunla kesintili şuur hallerini kesintisiz, sürekli bir şuur oluşu haline geti-

rebilir. Gerçekle ilgisiz ve hareketsiz hayal dünyasını gerçeğe çevrilmiş bir zaman akışı içindeki dinamik kuvvet, hafıza ve yaratıcı hayal gücü haline koyabilir.

İhtiras hangi konuya dönerse onu mutlaklaştırır. Karanlık bir dünyaya çevrilen bir ışık huzmesi gibi gerçeğin bir parçasını ve yalnız o parçasını bütün açıklığı ile aydınlığa çıkarır. İhtiras bunun için dünya üzerinde etraflı bir kuşbakışı değil, karanlıklara doğru açılmış derin bir projektör ışığıdır. Derindir, inhisarcıdır, sınırları içindekini mutlak yapar, sınırları dışındakini ihmal, hatta inkâr eder. Bunun için de gerçeğin bir parçasını fethederken bütünü kavranmasını güçleştirir. Fakat ihtiraslar birbirini tamamlayınca ayrı açılardan ışıklanan âlemin bütününe kavramaya imkân olur.

Organik şuurun gözü yalnız eğilimin devam ettiği süreyi görür; hafızası yoktur. İhtiyaç-arzu-tatmin kapalı süreci ile bağlı olduğu çevrenin esiridir. Sosyal şuurun gözünde renkli camlar vardır: Değerler levhasının camları! O, eşyaya faydalı, iyi, güzel, haklı, kutsal, geleneğe uygun, meşru olup olmadıklarına göre bakar. Onları oldukları gibi göremez. Doğru olduklarını söylediği zaman da hükümlerini veren bu renklerden birindeki camdır. Çünkü doğru hükmünü belirleyen sağduyu, değerler levhasının bütününe bağlıdır. Hangi filozof, sırf kabul edilmemek korkusuyla, sağduyunun ötesinde doğruyu aramaya cesaret etti? Sosyal şuurun renkli camları insana kaleydoskopik ve geniş bir manzara verir, fakat gerçeğin kendisini veremez. İşte arkadaşım Mehmet karşımda eti ile kemiği ile duruyor. Bu bir gerçektir. Fakat onun hakkında hüküm verirken, onun içinde bulunduğu “dünya”yı sağduyunun gözlüğü ile tanırken, bu renkli hayal âleminden başka bir şey elde edemem.

Öyleyse gerçeği nasıl kavrayabilirim? Duyu verilerim beni aldatmadığına, arkadaşını Mehmet bir hayal olmadığına göre, gerçeğin kavranmasından şüpheye mahal yoktur. Ama ne organik şuurun ihtiyaç-tatmin süreci, ne sosyal şuurun renkli camları bu ayrı ayrı şüphe edilmeyen gerçeğin bütününe kavramama elverişlidir. Eğer ben her iki şuur derecesinin zaruret ve imkânlarından bağımsız, yalnızca bir fotoğraf plâkı olsaydım, tarafsız ve objektif olarak, gerçeğin nüanslarını kaydederdim. Fakat ben böyle bir kayıt

cihazı değilim. Duyularım organik ve sosyal şuurun zaruret ve imkânlarından ayrı olarak işleyemezler. Bunun için, her iki merhalede bildiğim âlem gerçekten uzaktır. Ancak ihtiras halindedir ki, âleme kutuplaşmış olarak çevrilmekteyim. Bu kesif ve sürekli çevrilişim beni âleme karşı faal kılar. Organik şuurun ihtiyaç-tatmin kapalı sürecinden kurtulurum. Gerçeğe (daha doğrusu ihtirasın aydınlattığı gerçek parçasına) çevrilen bakışım onu elde etmekle doymayacağı için, ona ait merakım, tecessüsüm sonsuz olduğu için, ihtiyaç-tatmin kapalı sürecine göre hürriyet kazanacaktır. Ancak değerler levhasının renkli camlarını da aşabilmeliyim. Onun hazırladığı soyut mantıki şemalar düşünme imkânlarımı sağlar, fakat gerçeğe ulaşma imkânını vermez. Fayda veya hak, güzellik veya meşruluk gözlüğü ile baktığım zaman işleyen daima aynı düşünce mekanizmasıdır. Bununla birlikte hiçbirinde gerçeğe ulaşmayı temin edemez. İdelojiler birbiriyle çarpıştığı, biri ötekini yok etmeye çalıştığı zaman aynı düşünce mekanizmasını kullanıyor. Bunun için, gözümden camları çekebilmeliyim. Eşyaya devamlı olarak ve her türlü değer hükmü dışında bakabilmeliyim. Bunu yapmaya da imkân yoktur. Yalnız ihtiras iledir ki, gerçeği değil, fakat bir gerçek parçasını aydınlayabilirim. Bu aydınlatışta organik şuuru olduğu gibi sosyal şuuru da aşarım. Çünkü aydınlanan gerçek parçasına şuurumun bütün gücü arzu, tatmin ve değer süreçlerinden bağımsız olarak çevrilmiştir. Oraya dikkatimi çevirseydim bu sonuca ulaşamazdım. Çünkü dikkat ya objenin parıltısından doğan bir kamaşma halidir ki, bu parıltı ile birlikte silinir. Yahut benim zorla uyandırdığım bir haldir ki, sonunda yorularak dağılır. Her ikisinde de yükselip alçalan kesintili ve süreksiz dikkatim eşyayı olduğu gibi kavrayamaz. Çünkü onu idare eden ya organik ya sosyal şuurdur. Dikkati onlar uyandırır ve onların ritmi ardından sona erer. Biz asıl şeylere değil, değerlerin gösterdiği hedeflere dikkat ederiz. Dikkatin kendi başına devamlı, istikrarlı ve derin bir güç halini alması ancak ihtiras yardımıylaadır. İhtirasın derinleştiği konuda dikkatimiz de derinleşir ve ihtirasın devam kudretine göre, dikkat de devam eder. Biz bir görüş tarzına değil objeye dikkat ederiz. İhtirasımızın çevrildiği obje bu suretle bizim tarafımızdan

anlaşılmış olur. Anlamak, sezmek eğer objeyle doğrudan doğruya temasa gelmek, onu bir düşünce zincirinin halkalarından geçirmeden bir hamlede kavramak demekse, ancak ihtirasın objesine çevrilen bir dikkat fiili iledir ki, biz bu neticeleri elde edebiliriz. Fakat ne dikkat, ne anlayış, ne sezgi gerçeğin bütün çeşitliliğini kavrayabilir. Bu derinliğine bakış yalnız bir gerçek parçasını kavrayabilir ve sosyal şuurun hazırladığı mantıki şemalarla bu parçalı bilgiler arasında bağlantı kurabilir.

İhtiras, objesini mutlaklaştırır. Eğer o bilgiye değil de bir değer fiiline, meselâ iyiliğe çevrilirse, iyilik için iyilik şeklini alır. Bu tarzda bir kavrayış iyiliğin görelî (*relatif*) olmaktan çıkarak mutlaklaşması, yani Kant'ın tabiri ile vicdanın emri ve vazife olması demektir. Her ihtirasta bir mecbur olma gücü vardır demiştik. Muhteris kendini bu fiili yapmaya mecbur görür. Fakat bu mecbur olma herhangi bir hedefe çevrilebilir. Duyan için bir yükümlülük olsa bile henüz ahlâki fiil halini almış değildir. Nitekim her ihtiras kendi dışına karşı ilgisiz olmasına karşın kendi objesine karşı sorumludur. Çünkü o objesinde yaratıcı olduğu kadar objesi de onu gerektirir. Buna bir araştırmacının araştırma konusuna karşı, bir sporcunun oyununa karşı, bir toplayıcının topladığı maddelere karşı sorumluluğu diyebiliriz. Bu maddeler cansız, hatta tarihte olduğu gibi hazır değil, matematikte olduğu gibi ideal olsa bile!..

Ancak ihtiras, ahlâki bir hedefe, iyiliğe de çevrilebilir, onun konusu iyilik olabilir. Bu artık belirli bir hedef için iyilik değil, umumiyetle iyiliktir. Başka deyişle bu, evrensel ve mutlak iyiliktir. Ona çevrilen ihtiras da “iyilik için iyilik” halini almıştır. Artık süje bu fiili icraya kendini mecbur gördüğü zaman, onu herhangi bir tabii hâdisenin (hatta herhangi bir ruhi hâdisenin) zaruretine benzete-meyiz. Bu, ruh gücünün muhtarlığı ile hareket eden insanın kendi kendini “ahlâki fiil”i yapmaya mecbur görmesi demektir ki, ihtirasın bu özel haline Kant, mutlak emrin şuuru, yani “vazife” diyor. Burada ahlâki süjenin sorumluluğu ahlâki obje, yani mutlak olarak cemiyet veya insanlık karşısındaki sorumluluk şeklini almıştır.

Aynı mutlaklaştırma sanat konusunda da görülür. İhtiras sanat güzelliği değerine çevrildiği zaman onu mutlaklaştırır; başka deyiş-

le, cemiyetin istediği din için sanat, fikir için sanat veya propaganda için sanat olmaktan, sanatı herhangi bir gaye hizmetine koymaktan çıkarak sanat için sanat haline getirir. Organik şuur derecesinde sanat yalnız oyun gibi, eğilimlere bağlı geçici bir eğlencedir. Sosyal şuur derecesinde sanat değerler levhasının bir parçasıdır ve belirli bir sosyal gaye içindir. Kişilik şuuru derecesinde o başka değerlerden ayrılmış, kendi başına bir değer olmuştur. İhtiras, sanatı gayesi kendi içinde sonsuz bir yaratma alanı haline getirmiştir, bundan dolayı “sanat için sanat” teorisi yanlış değildir ve onun başka fonksiyonlarını reddetmeden, bu üstün derecesini ifade eder.

Sanatçıyı atölyesine, bilgini lâboratuvarına, fikir adamını kütüphanesine bağlayan ihtiras bir yandan da kutup kâşifini, kumandanı, coğrafya ve arkeoloji araştırmacısını kıtadan kıtaya do-laştırmaktadır. Fakat bundan dolayı biri mekânda derinleşen, öteki genişleyen, biri yerli öteki göçebe iki ihtiras tipi ayırmak doğru değildir. Bu ayrılış ihtirasın tabiatından değil, objesinin türünden ileri gelir.

İhtiras inşa edici olduğu kadar tahrip edicidir de! Sevginin yaptığını kin yıkar. O sevgi halinde yüceldiği kadar kin halinde de daralır.¹²

Birinin yapıcı, birleştirici, yaratıcı gücüne karşı öteki yıkıcı, uzaklaştırıcı, tahrip edici gücü ile hüküm sürer. Kindeki bu alçalış aşk ahlâkının zıddı olmakla beraber, onun kendini kontrol bakımından en büyük uyandırıcısıdır. Kin olmasa sevgi de olmazdı. Fakat bundan dolayı sevginin olduğu her yerde kinin de olması gerekmez. Aslâ kin bilmeyen ruhlar olduğu gibi, asla sevgi bilmeyen ruhlar da vardır. Bu kontrol, ruhun kendi kendinde olduğu kadar ruhlar arasında da geçer.

Kıskançlık, haset, gıpta, takdir, beğenme tıpkı hayret, sevinç, keder gibi duygulardandır. Bunların ihtiraslar arasında yeri yoktur. Ancak her ihtirasın dramatik gelişmesinde bu duygular meydana çıkar ve kaybolurlar. Biri ötekinin yerini alır. İhtiraslar zikzaklı veya ritmik hareketlerinde heyecanlarla ve duygularla ifade edildiği zaman, bu hal çok defa onlarla karıştırılmalarına sebep olur. Yok-

sa organik şuurda başlayan, sosyal şuurda gelişen bu duygu halleri ayrı ayrı birer ihtiras şeklini alamaz.

3 – İhtirasların gelişmesi bilgide olduğu kadar ahlâkta, sanatta ve başka değer alanlarında da rol oynamaktadır.

İhtiraslar daima aynı kalan ruhi süreçler değildir. Türlü eğilimler arasındaki yarışma, onlardan birkaçının ötekileri gölgede bırakması, sonunda ihtiras halini almalarına sebep olduğu gibi, türlü ihtiraslar arasındaki yarışmada içlerinden yalnız birinin bütün ruha hükmetmesine sebep olur. Fakat ihtirasların bu tarzda monarşik hâkimiyeti, ulaştıkları tek şekil değildir. Birbirleriyle çatışan ihtiraslar, hepsinin yıkılışı ile de sona erebilirler. Bu tarzda çatışmalarda ihtirasların birbirini tahrip ettiğini ve tükettiğini görürüz. İhtirasların tükenişi de iki türlü olur:

a) İhtiraslar görünüşlerindeki sonsuzluk şuuruna rağmen, başka ruhi olaylar gibi sona erer ve tükenirler: Oyun, spor, aşk, koleksiyonculuk, inşa, sanat, vs. şekillerinde bu çok çeşitli ihtirasların ruha uzun bir süre hâkim olduktan sonra nihayet gevşedikleri, yerlerini ya başka ihtiraslara yahut adi eğilimlere bırakarak kayboldukları sık sık görülür. Geçici ihtiraslarda yaratıcılık vasfı zayıftır. Bir ihtirastan başka ihtirasa geçmek suretiyle değişiklik gösterenler çoğu kere *psikopat* bünyelerdir: Onlarda meslek ve eğilim değiştirme ruhun başlıca vasfıdır. Bu hal de yaratıcılık gücünü son derecede azaltır.

b) Bazen kuvvetli ruhlarda bu geçici ihtiraslardan birkaçının paralel olarak devam ettiği, birbirine zarar vermeden geliştiği de görülür. Bunlara en çok evrensel zekâlarda yahut büyük *dilettante*'lerde rastlanır: Leonardo, Goethe, Gide gibi. Fakat ihtirasın bu şekilde gelişmesi çoğu kere verimliliğine karşı sonuçlanır. Bunun için bu tipin ortalama şekli basit meraklılıktan yukarı çıkamaz.

c) Bir de, en büyük ihtirasların dahi, yorularak tükendikleri çok görülen halledendir: En değerli ihtiras bile sonsuzluk şuuruna rağmen fiilde sonsuz değildir. İhtirasın şiddeti nispetinde ruhi ve orga-

nik bünye üzerindeki yorucu tesirsi büyüktür. Bu yüzden kuvvetli bir ihtiras, taşıdığı bedeni ve şuuru yıpratarak en sonra kendi gücünden kaybetmeye ve bazen tükenmeye mecbur olur. Bir ihtirasın çarpışma, dağılma veya yorulma suretiyle sona ermesi ruhi hayatı disiplinsiz ve boş bırakır. İhtiraslardan boşalan ruh can sıkıntısı ve buhran (*spleen*) içinde kalır. Kuvvetli ihtiraslar tarafından güdülmemiş olan ruhlar kendi başlarına alışkanlık, otomatizm, sosyal gayelilik, vs. şekillerinde orta dereceden türlü intibaklar yaratarak devam ederler. Fakat hâkim bir ihtirastan kuvvet alan ve üstün enerji gösteren ruhlar bu kuvvetten mahrum kaldıkları zaman birdenbire disiplinsizlik ve güçsüzlük buhranı içine düşerler. Onların bu durumu her zamanki enerjilerine göre büyük bir ruhi alçalış olduğu için marazi bir hal sayılabilir: Bu bazen melankoli, bazen mani krizleri ile kötü şekilde sona erer. Bazen de ihtiras yerini otomatizmlere ve basit meraklara bırakmak üzere aşağı dereceden bir ruhi hayat dengesi insanı kurtarabilir. Kudretli ruhların sonunda uğradıkları yalnızlık, terk edilme halleri bu tarzda teşekkül eder.¹³

d) Fakat ihtirasların bütün bu şekillerden farklı olarak da gelişmeleri mümkündür. Bu da onların kırılacak, parçalanacak, yorulacak yerde yücelmeleri (*sublimation*) şeklidir. Bir ihtirasın yücelmesi daha üstün bir gaye-değere çevrilmek üzere ruha düzen vermesi demektir. Böylece, ihtiras vasıta-değerlerle yavaş yavaş ilişkisini keser; tamamen başkacı (*altruiste*) ve evrensel olur. Sempatî, sevgi, aşk halini alır. Umumiyetle ihtirasların yücelmesine onların sevgi halini alması diyebiliriz. Sevginin başlıca neveleri şunlardır:

I) Eros sevgisi. Bunu Platon *Şölen* adlı diyalogunda tahlil ediyor. Maddî veya hazlara ait bir Eros olduğu gibi, manevî bir Eros da vardır. Birincisi zevk ve şehvete, ikincisi *idée*'lere çevrilmektedir. Platon asıl aşkın birincisinde değil ikincisinde olduğunu söylüyordu.

II) “*Diké*” sevgisi. Bu da yine Platon’un birçok diyalogunda gösterdiği gibi adalet sevgisi, yani ahlâk hissidir. Burada sevilen bir insan, hatta umumiyetle bir *idée* değil, fakat en geniş olarak bütün *idée*’ler âlemi, onların yetkin şekli olan “iyilik *idée*”sidir.

III) “*Agapé*” sevgisi. Hristiyanlığa göre Allah’tan insana doğru çevrilir. Tasavvufa göre de, insanla Allah arasındaki karşılıklı sevgi şeklini alır. İhtirasın “tasavvufi aşk” olması “mutlak varlık”la insan arasındaki karşılıklı bağlılık ve birlikten ibaret olan en üstün şuurun kazanılmasını temin eder. Sevginin bu şekli panteist dünya görüşüne ulaşır.

IV) *Kozmik* sevgi, panteizmden farklı olarak insandan bütün varlığa doğru çevrilir. İnsan, fertlere, zümrelere, bütün canlılara, hatta bütün eşyaya çevrilen bu yaygın sevgi şeklinde kendini varlıkla bir hisseder. Jung “altşuur”a (*subconscient*) dair tahlillerinde, kolektif altşuurun bütün insanlar arasında bu tarzda yaygın bir kozmik sevgi şeklini aldığını, bunun parçada bütünü görmek, parça yardımıyla bütünü sevmek şeklinde formüle edildiğini anlatıyor. Kozmik sevgiyi eski Hint dininde, bazı Eski Yunan misterlerinde, bir kısım mistiklerde, Mevlânâ Celaleddin Rumi’de, vs.’de görüyoruz.

Burada bahsettiğimiz ihtirasların yücelmesi hâdisesinde, bu şekillerden her birinin ayrı ayrı yeri vardır. Panteist veya kozmik sevgi bu kitapta anlatılan sevgi şekline uygun değilse de insanın ruhi yükselmesinde üstün bir dereceyi ifade eder. *Aşk Ahlâkı*’nın anladığı sevgi panteist sevgi değildir. Çünkü insanda gaye-değerlere doğru çevrilen dereceli bir yükseliş sürecine dayanır, fakat mutlak varlıktan insana doğru inen bir sevgi sürecini hesaba katmaz. Kozmik sevgi insandan varlığa çevrildiği için, onunla ilişkisi daha kuvvetlidir. Eros, *diké*, kozmos sevgileri aşk ahlâkının dayandığı ihtiras yücelmesinin dereceleridir.

V) Burada bir de Hristiyanlıkta, başlıca Augustinus tarafından açıklanmış olan *caritas* (şefkat) sevgisinden bahsetmelidir. *Caritas* (veya *charité*) Allah’ta insanları sevmek demektir. İnsanların birbirlerine karşı sevgilerini Allah’a bağlanmadan çıkaran mistik sevgi şeklidir, bununla birlikte o, tasavvuftaki “ilâhî aşk”tan farklıdır.

4 – *Aşk ahlâkını anlamak için ihtirastan doğan bir hikmet şeklini anlamak gerekir.*

Hikmet (*sagesse*) Yunanlılarda hayata düzen veren bilgi, hakim (bilge) de (*sage*), bu bilgiye sahip kimse, bilge diye tarif ediliyordu.

Fakat hikmet Yunanlılara mahsus değildir. Çinliler aynı manada *t'seu*, Türkler *ata* veya *ede* diyorlardı. Hint'te de buna karşı *gu-ru*'lar vardı.

Bilgelik deyince klâsik olarak Yunanlıların kastettikleri mana anlaşılmaktadır. Halbuki Eski ve Yeniçağ'da, türlü medeniyetlerde türlü “bilgelik” şekilleri vardır. Fakat bunları başlıca iki gruba ayırmak kabildir: 1) Menfi hikmet, 2) müspet hikmet.

1) Menfi hikmet deyince insanın *kendiliğinden* ve tabii güçlerine karşı koyan, onlara karşı menfi bir tavır alan hikmet anlaşılır. Buna göre insanın hayatına düzen vermesi ve huzura kavuşması için bu kuvvetleri düzenlemelidir. Menfi hikmet de türlü şekillerde görünür:

a) İlcaları, ihtirasları akıl yoluyla düzenleyerek ölçülü bir hale getirmekten ibaret olan Sokrates'in yoludur. Bu yol Platon ve Aristoteles tarafından açıklandığı gibi, Ortaçağ filozofları tarafından da tutulmuştur. Yeniçağ'da da bazı taraflıları vardır.

b) Arzulara, ihtiraslara karşı koymak, onlara mukavemet etmek yolunu teklif eden Zenon'un ve Stoa okulunun “hikmet” anlayışıdır. Bu yol ölçülülük yerine arzuları yenmek, mutluluk yerine fazilet arar. Modern Çağ'da Kant tarafından geliştirilmiştir.

c) En sonra bir de arzuların yok edilmesinden ibaret olan menfi “hikmet”in en aşırı şekli vardır. Bu şekil de Buddha ve Schopenhauer tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre arzular varlığın esası ve ıstırapların kaynağıdır. Varlık ıstıraptır. Mutlu olmak için arzuları yok etmek gerekir. Bu kötümser görüş menfi “hikmet”lerin en şiddetlisidir.

Fakat bütün şekilleri ile menfi hikmetler doğru değildir. Çünkü tabiata karşı koymakta, gerçeği inkâra kalkmaktadır. Hayata düzen vermek, hayata karşı koyarak değil, hayatla beraber olabilir. Bundan başka, arzular ıstırap kaynağı değildir. Asıl ıstırap hayata dışından gelen tesirlerden doğmaktadır. Haz ve arzu merkezden çevreye doğrudur (*centrifuge*), elem çevreden merkeze doğrudur (*centripète*). Arzu hayattan fışkırır ve haz doğurur. Elemler bize fiziki veya sosyal çevrenin tesirlerinden gelir.¹⁴ Arzu yokluğundan

ibaret olan elemeler sözde-elemdirler (*pseudo-douleur*) ve asıl elemelerin yanında küçük bir yer tutarlar. Böyle olunca Platon'dan beri kabul edilen, “arzu ıstırap doğurur” fikrini benimsemeye imkân yoktur. Kısaca, menfi hikmetler insanın gerçek varlığına uygun değildirler. Bununla birlikte, onlarda bir hakikat payı vardır. O da, arzulara karşı direnen, onları durduran kuvvetin de arzular gibi insanın tabiatına ait oluşudur; bu kuvvet sosyal şuurdur. Menfi hikmet ancak sosyal şuurun organik şuura karşı koyduğu baskılar ve yasakları ifade etmesi bakımından haklıdır.

2) Müspet hikmet, hayata düzen vermek için hayat güçlerini yok etmeye çalışmayan, onlara uygun olan hikmet şeklidir. Müspet hikmet organik şuura değil, kişilik şuuruna dayanır. Hayatın düzenini başlangıç temayüllerden değil, kişiliğin gelişmesine bağlı olan üstün ruhi güçlerden alır. Menfi hikmeti reddederek değil, onu aşarak kurulur. Bundan dolayı menfi hikmete göre bir ilerleme ve gelişme teşkil eder.

Müspet hikmet de türlü şekillerde ifade edilmiştir:

a) “Mistik hikmet” halinde, kısmen Hristiyanlık ve İslâm'da “tasavvuf” tarafından ifade edilmiştir. Burada kişilik şuurunun bütün güçleri –ihtiras, irade, sevgi– gerçeküstü “ilâhi” bir hedefe çevrilmiştir. Hayat kudretinin gerçeküstü objeye kendini vermesi, onda erimesinden ibaret olan vecd hali bu hikmetin başlıca vasfıdır. Müspet hikmetin bu şeklinde hayata düzen veren “akıl” (*ratio*) değil, kişilik şuurunun bütün güçleri, yani ruhtur (*esprit*). Bu suretle insanlık İslâm ve Hristiyan dünyalarında yeni bir devreye girmiştir. “Mistik hikmet” kişilikten doğan yaratış, feragat, evrensellik bakımından büyük bir ilerleme teşkil eder. Fakat obje içinde kendinden geçme (*extase*), gerçek duygusundan uzaklaşma olması bakımından eksiktir.

b) Müspet hikmetin asıl gelişmiş şekli, gerçekhedefe çevrilen modern şeklidir. Burada kişilik şuurunun hedefi eşya, tabiat, insanlık ve tabiatüstüdür. Fakat artık kişilik şuuru “mutlak varlık” içinde erimemektedir. Tabiat, tabiatüstü ve insanlık onun sonsuz hedefleridir. Biz bu hikmete “aşk ahlâkı” diyoruz ve onu Nietzsche'nin “hikmet” görüşünden ayırıyoruz.

5 – *İhtiras, ruhi hayatın iki temel kudretini, irade ve zekâyı birleştirir.*

Böylece “yapmak” ile “düşünmek” arasındaki ikilik ortadan kalkar: Zekâ irade ile tamamlanır veya irade zekâ tarafından harekete geçirilir. İhtiras ve yüceltilmiş şekli ile sevgi halinde insan, belirli bir hedefe çevrilen tasavvurlarını fiil haline getirme gücünü kazanır. Klâsik felsefede bu iki güç birbirinden ayrı kalmaktadır. Platon ve Aristoteles zekâda “temaşa” gücü görmekte ve onu aşağı bir derece saydıkları *action*’un üstüne koymaktadırlar. Fakat zekâ *action* değilse de *acte*’dir, yani her şey onda gerçekleşir. Bununla beraber “irade”nin rolü inkâr götürmez: O Hristiyanlıkta, önce “asli günah” halinde menfi bir rolle meydana çıkar. Descartes’ta akıl ve irade şuurun iki sıfatı, iki esas melekesi olarak görünür, fakat ikisi ayrı kalırlar. Kant’tan sonra da bu görüş devam eder. İlk defa Schopenhauer’da akıl iradeye tâbi olmaya başlar. Nietzsche’de “kudret iradesi” bütün melekelerin kaynağıdır. Pragmatistlere göre “teori”yi gerektiren “pratik”tir: Bu son görüş Yunan’dan beri felsefede hâkim olan bir kanaatin, “pratik”i gerektiren “teori”dir kanaatinin zıddıdır.

Fakat Yeni-Hegelci Benedetto Croce, *Pratik Felsefesi*’nde bu krizi şu şekilde çözmeye çalıştı: Ne akıl ne irade yalnız başlarına yeterli melekeler değildir. İradesiz akıl soyut bir şemadan, akılsız irade şuursuz bir itkidenden ibarettir. Gerçek olan bu iki farklı melekedenin birbirini tamamlamasından başka bir şey olmayan “kasıtlı fiil”dir. Bu suretle Croce klâsik felsefe dışına çıkmaksızın, Hegel’in sentez metodunu düzeltmekte, aynı zamanda pragmatizmin veya “iradeci felsefe”nin aşırılıklarına düşmemektedir. Croce’ye göre iktisat, ahlâk, hukuk, yani bütün pratik felsefeyi tâyin eden, bu akıl-irade sentezidir. Fakat burada iki soru açık kalıyor: a) Asıl hakikat değeri ve bilginin bu sentezle ilişkisi nedir? b) Akılla iradenin birleşmelerini nasıl temin edebiliriz? Croce birincisini konusu dışında bırakıyor. İkinci nokta kısmen psikoloji tarafından desteklendi. Psikologlar beynin dinamojenik faaliyetinden bahsediyorlar.*⁶ Beyinde her fikir bir hareket halini almaya meyyleder. Bu

bağlantının köklerini sinir sisteminin *sansori-moteur* yapısında buluyoruz. O suretle ki, duyu sinirleri ile hareket sinirleri ayrıl-madan önce, her sinir hem duyu hem hareketi nakledebilir. Bu-nunla birlikte, beynin farklılaşmış faaliyetinde fikirler hareketler-den ayrılmaya başlar. Üstün zihni fonksiyonlarda bu ayrılış daha barizdir. Artık bir akıl yürütme veya çağrışımın fiili hayata, yahut bir otomatizm veya refleksin zihni hayata doğrudan doğruya bağ-lı olduğundan bahsedilemez. Nasıl oluyor da üstün ruhi hayatta bu melekeler tekrar birleşiyorlar? Croce teorisi bu noktayı açıkta bırakıyor.

Bize göre temayül seviyesinde organik şuur hareket ve fiilin bütünlüğüne dayanır. Fakat sosyal şuurda hareketler ve tasavvurlar gittikçe birbirinden ayrılır. Hareket halini almayan fikirlerle, fikir halini almayan hareketler iki ayrı saha teşkil eder. Buradan, iç ve dış hayatın ikiliği, marazi şuur ve yalan çıkar. Sosyalleşme süreci geliştikçe bu fark büyür. Fakat her farklılaşma organik şuurun as-li bütünlüğü ile karşılaşır. İlk gerçeklik olan organik şuur sosyal şuurun parçaladığını tekrar birleştirmeye çalışır. Bu suretle ruhi bütünlüğe doğru yeniden hareket başlar: Ancak bu hareket orga-nik şuura, çocukluğa dönüş değildir. Yeni bir kuruluş ve üstün bir gerçeklik doğuşudur.

Sosyal şuurun doğuşunda alışkanlığın –bütün durdurma, san-sür ve itilme mekanizmalarıyla birlikte– kişilik şuurunun doğuşun-da da ihtirasın ve kişiliğin birinci derecede rol oynadığını görüyo-ruz. İlkçağ medeniyeti asli bütünlüğün parçalanmasında birinci merhaleyi teşkil ediyordu. Yunan’da akıl (temaşa) iradeden ayrıl-mıştır. Matematik, mantık, metafizik kurulmuştur. Ortaçağ mede-niyeti bu parçalanmanın keskin şeklidir. Orada değerler “gök” ve “yer” diye iki kutba ayrılmış, gaye ve vasita-değerler iki ayrı âlem halini almıştır. Modern medeniyette Rönesans’tan beri yeniden ira-de gücü gök değerleriyle yer değerlerini birleştirmek için cehde gir-miştir. Buna Yeni-Schellingçi filozof J.M. Baldwin, metafizik bir mana verecektir.

Osmanlı devirinden önce tasavvur ve fiil bütünlüğüne doğru bazı hamleler olmuştur. Osmanlı devri İslâm medeniyetinin en çok

içe kapanan devresidir. Ancak bu çağda ayrılış fiil adamlarının lehine, fikrin aleyhine işlediği için fikrin bağımsızlığı da kaybolmaya başlamıştır. Fikir adamlarının yerlerinden uzaklaştırılması,¹⁵ hür düşüncenin susturulması, modern Batı düşünce ve ilminden habersizlik, bu çağın gerilemesinin başlıca alâmetleridir.

Bilgi

6 – Âlemin mihrakı insandır.

Bu kısım bir belirtmeyle başlıyor: Bu da, insanın âlem içindeki yerine aittir. Bu cümle Eski Yunan’dan, başlıca Kiniklerden beri bilinen antroposentrizmin canlanması gibi görünüyor. Fakat metne dikkat edilince bu eski görüşle ilişkisi olmadığı, hatta onu tenkit ettiği anlaşılır. Eski görüş metafizik anlamda ruhu bedenın merkezi ne koyduğu gibi insanı da âlemin merkezine koyuyordu. Buradan, insan küçük bir âlemdir (*mikrokosmos*) görüşü doğuyordu. Fara-bi Stoacıların bu fikrini sonradan benimsemiştir. Buna göre âlemde her ne varsa insanda da vardır. İnsana bakan orada küçük bir âlem ve büyük bir nüsha (nüsha-i kübra) görecektir. Fakat bu anlamda antroposentrizm ancak metafizik-teolojik bir dünya görüşü içinde savunulabilir. İnsanı, varlık dereceleri arasında üstün bir derece olarak gören natüralist bir felsefe antroposentrizmden çok uzaktır. O ancak insanın varlığa açık davranışı, çevresini ele geçirme gücü, âlem içinde kendi “dünya”sını yaratması bakımından “âlemin mihrakı” sayılabilir. İnsan öteki varlıkları ruh kudreti ile aşmaktadır. Ruh kudreti nedir? O, “kökleri organizmada, çiçekleri cemiyetin içinde” diye tasvir edilmektedir. Bu manada ruh kudreti ruh ve beden birliğine, insanın bütünlüğüne dayanmaktadır ki, bu görüş zamanımız antropoloji, biyoloji ilimleri tarafından destekleniyor. Goldstein insanın ruh-beden birliği esasına göre organizmanın yapısını tetkik ediyor.¹⁶ Yeni psikosomatik tıp bu temele dayanıyor.¹⁷ Bu yeni araştırmalar 17. yüzyılda Descartes tarafından ileri sürülmüş olan ruh-beden ikiliği fikrinin doğurduğu buhrandan derece derece kurtulmaktadır. Kartezyenizm görü-

şü bir yandan ruhun beden ve bedenın ruh üzerine tesirsi gibi açıklanması son derece güç metafizik bir problem meydana çıkar-
mış, öte yandan bu ikiliği açıklamak için ruhla beden arasında
törlü şekillerde savunulan bir paralellik olduğu tezini koymuştur.
Fakat bu paralellik tabii bir şekilde açıklanamadığı için de bunu
ya Allah'ın her an devam eden müdahalesi ile, ya ezelde kurulmuş
ilâhi bir ahenk ile veya ilâhi iradeyi meydana çıkaran vesile sebep-
lerle, yahut mutlak varlığın iki sıfatı arasındaki ahenkten ibaret
panteist bir açıklama ile çözmeye çalışmıştır. Bütün bu açıklama
tarzlarının ilim sahasında yetmezliği en sonra iki ayrı cevherden
birini fedaya götürmüş, ruhi hâdiselere “gölge-hâdise” gözü ile
bakılmış, bu suretle insanın tabiatına aykırı *mécanisme* teorisin-
den doğmuş yanlış bazı psikoloji görüşlerinin gelişmesine sebep
olmuştur.

Halbuki insanın bütünlüğü, ruh ve bedenın birliği fikri bu buh-
ranları ortadan kaldırır. Bu kitapta savunulan tez de budur. Yalnız
burada metafizik ve teolojinin aradıkları ruhun bedenden bağım-
sız devamı düşüncesini sağlamaya imkân kalmamaktadır. Nitekim
kitabın birçok yerinde bu cihet itiraf edilmektedir. Esasta natüra-
list bir felsefeden hareket eden *Aşk Ahlâkı*, metafizikçilerin anla-
dığı, maddeden bağımsız cevher manasında ruhun ebediliği fikrin-
den vazgeçmiş, onun yerine ruhta ebedilik şuuru, fikrin ebediliği
veya devamı, değerler âleminin devamı fikirleriyle yetinmiştir.¹⁸ Bu
tarzda anlaşılan “insanın mihraklığı” fikri zamanımızda Max
Scheler ve daha sonra bazı felsefi antropologlar tarafından da des-
teklenmektedir.

7 – *Ruh bir oluş ve akış halindedir.*

Asrımız başındaki felsefenin büyük önderleri bu hükümde bir-
leşmektedir. 17. yüzyılda Descartes ve Locke'un savundukları cev-
herci veya statik şuur fikri yerine, zamanımızda hemen bütün filo-
zoflar başka tarzlarda, şuurun bir süreç, bir oluş, bir dinamizm ol-
duğunu söylemektedirler. Daha geçen yüzyıl sonlarında William
James'e göre şuur bir akıştır (W.J., *Précis de Psychologie*). H. Berg-

son'a göre şuur, kalitatif değişmeler halindeki sürekli bir oluşturma ki, o buna süre (*durée*) diyor: (*Les données immédiates de la conscience*): E. Husserl'e göre şuur objeye çevrilmiş kasıtlı fiillerden (*acte intentionnel*) ibaret ışıklı bir huzme, bir cereyandır.¹⁹ Bu bakımdan yeni psikoloji çığırları da onları destekliyor. Şu farkla ki, onlardan mühim bir kısmı (tepkibilim veya *davranışçılık*) "materyalizm"e ve "mekanizm"e bağlanmak üzere bu felsefelerin orijinal şuur görüşünü kaybetmektedirler. Bu kitapta, biz, esas bakımından filozofların bu şuur görüşüne katılıyoruz. Onları çevre tesirlerinden doğan tepkilere irca eden *davranışçı* görüşü reddediyoruz. Şu kadar var ki, ruhun gelişmesini natüralist metotla biyoloji, sosyoloji ve psikoloji verilerine ve onların karşılıklı etkisine²⁰ göre açıklamak isteyen genetik görüşe geniş yer veriyoruz. Bu suretle üç realite arasında sürekli, karşılıklı tesirler kişilik şuurunun gelişmelerini açıklamaya yardım edecektir. Bu bakımdan her üç filozofun organizma ve cemiyetten tamamen bağımsız, orijinal ve hür bir alan olarak kabul ettikleri şuur alanını tekrar kendi varlık şartları ile çevrelenmiş, karşılıklı etkilere bağılı determinasyon alanı olarak görüyoruz.

8 – Ruhun kendi kendini yaratması ve terakkisi ne demektir?

Burada, ruhi sürecin karşılıklı etkiler şeması içinde nasıl geliştiğini göstermek istiyoruz. Bu suretle, ruhi gelişme belirsiz, hür bir oluş olarak görülmemekte, kendi varlık şartları içinde, birçok realite dereceleri arasındaki ilişkisine, onların birbirine tesirlerine bağılı olarak açıklanmaktadır.

a) Ruhi faaliyet ile insan kendi kendini, üstün organik ve sosyal gerçeklere dayanan ve onları aşan üstün kişiliğini, değerleri yaratmaktadır. Değerler yalnızca morfolojik ve demografik zorunluluklara (*nécessité*) bağılı olarak anlaşılan cemiyetin eseri değildirler. Morfolojik bünye, teknik ve demografik, coğrafi (*écologique*) zemin cemiyetin şu veya bu tarzda olmasını hazırlayan varlık şartlarıdır. Fakat bu şartlar, asıl cemiyetin doğması için yeter değildirler.

Bundan dolayı sosyal şuurun onları harekete getirmesi gerekir. Sosyal şuur ise ruhi hayatın belirli bir gelişme derecesidir. Değerlerin doğuşu, cemiyetin varlık şartlarının değil, asıl sosyal şuurun, yani sosyal-ruhi faaliyetin eseridir.

b) Ruhun kendini yaratması derece derece organizmayı, cemiyeti, hatta kendi kendini aşmasına sebep olur. Ruhi faaliyet önce organik deteminizmi aşar. Yani organik şuur derecesinden sosyal şuur derecesine yükselir. Ruhun terakkisi organik temayüllerin yetmezliği yüzünden onları kuşatan sosyal gayeliliği, değer gayeliliğini meydana çıkarır. Organik hayatı daha üstün dereceden, bir determinasyon içine alır. Bu sosyal şuurun organizmaya göre daha özerkli (*autonome*) ve bundan dolayı da onu gerektirme gücüne sahip olmasıdır. Cemiyetin emir ve yasak sistemi veya baskı olması bu demektir.

c) Ruhun gelişmesi daha üstün derecede kişilik şuurunu halini alır. İhtiras, zekâ ve irade kişiliğin üç cephesini meydana getirir. Bu derecede ruhi faaliyetin özerkliği daha üstün ve bundan dolayı da sosyal şuur gerektirme (*détérmination*) gücü daha ziyadedir. Sosyal şuur organik şuur gerektirdiği gibi, kişilik şuur da sosyal şuur gerektirir. Bu dereceye ruhun kendi kendini aşması diyebiliriz.

d) Kültür çevreleri, medeniyetler ve tarihi çağlar arasındaki farklara rağmen, yeryüzünde insanların ortak ve benzer çabaları insani ruhun kendi kendini yaratmasından, derece derece özerkliğini kazanması ve bu üç safhadan geçerek meydana çıkmasından ileri gelir. Yalnız her kültür bu safhalardan birbirinden farklı tarzlarda geçer ve her tarihi çağda bu safhalardan birinin rolü daha büyüktür.

9 – *İnsani varlığın bütünlüğü, bölünmezliği hakkındaki temel fikrin açıklanması için, burada bu bütünlüğü görmeyen eski felsefi teorilerin veya bütünlüğün görülmesine engel olan ve insanın yalnız bir cephesini aydınlatmaya çalışırken onu “bütün” zannederek yanlışlığa düşen ilmi teorilerin veya açıklamaların tenkidi yapılmaktadır.*

I. Felsefi kuramlar karşısında insani varlığın bütünlüğü:

a) Önce burada materyalizmi tenkit etmek gerekir. Çünkü, İlk-çağ'dan beri materyalizm atomizm şeklinde, insanı sonsuz küçük maddi unsurların terkihi saymakta idi. Modern Çağ'da da önce Gassendi'nin safdil materyalizmi, sonra Descartes'ın *mécanisme* teorisinden esinlenmiş olan mekanik materyalizm aynı yanılmada devam ettiler. Bu tek taraflı ve yanlış görüşün başında La Mettrie'nin *L'Homme-Machine* adlı eserini hatırlamalıdır. Ayrıca d'Holbach, Cabanis, Helvetius, Diderot, vs. aynı zümreye girerler. Mekanik materyalizmin değiştirilmiş şekli 18. yüzyıl sonunda tekrar Louis Büchner, Haeckel, Vogt, vs. tarafından ileri sürüldü. Nihayet diyalektik materyalizm adı altında, Hegel'in metodunu kullanarak yeniden meydana çıkan materyalizm, temelinde, aynı kanıtları kullanmaktan ileri gidemedi. Âlemin temel-yapısı madde veya hareketli maddedir. Hayat, şuur ve insan bu ilk temel gerçeğin türlü terkip ve değişme şekilleridir. Maddenin dinamik gelişmesi âlemin bütün safhalarını, en sonra insanı ve insan cemiyetlerini meydana getirmiştir. Fakat, bu iddia insana vergi olan vasıflardan birçoğuna karşı zihni körleştirerek, onu yalnızca tabii şartlarına irca ederek açıklamak istemektedir. Aynı kuram hayatın, hele fikrin hiçbir zaman maddeden çıkmamış olduğunu, hiçbir tecrübenin bunu desteklemediğini görmezlikten gelmekte ve ısrarla, fikrin ve hayatın maddeden doğduğunu söylemektedir.

b) Tam karşısında, ona zıt bir teori görüyoruz, bu da idealizmdir. Onun kanaatine göre, gerçeklik derecelerinin en üstünü fikirdir, her şey fikirden doğmuştur. Aşağıdan yukarıya doğru çıkarak fikri açıklamak kabil değildir. Çünkü aşağı olan üstün olanı açıklayamaz. Fakat, aksi mümkündür. Yani fikirden cemiyete, cemiyetten hayata ve maddeye kadar inerek aşağı gerçeklik derecelerini açıklamak kabildir. İnsan, esasında, fikirden ibarettir. Onun beden veya madde tarafının ehemmiyeti yoktur. Onu manalandıran ve açıklayan fikir olacaktır. İdealizmde Eski Yunan'dan beri –Parmenides ve başlıca Platon'dan beri– görülmektedir. Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Allah'tan “kelime”nin meydana çıkışı, her şeyin aslında kelâm oluşu (*logos*), varlığın *logos*'tan meydana gelişi, bu

idealist tezin devamıdır. Modern felsefede Berkeley’le dirilen ve sübjektivizm şeklini alan idealizm daha sonra Kant’ta ve izinden giden Fichte, Schelling ve Hegel’de olgunlaştı. Fikirden başka gerçek tanımayan bu felsefenin tepkisi olarak, her ne kadar iradecilik felsefesi doğdu ise de, idealizm ayrıca Leibniz, Ravaisson’da mutlak spritüalizm şeklinde metafizik bir doktrin halini aldı. Bütün manzaraları ile bu felsefe âlemi ruha, insanı fikre irca ettiği için, tek taraflı ve hatalı bir görüştür. Çünkü, ne insan yalnız fikirden, ne de âlem yalnız ruhtan ibarettir. Materyalizm, ne derece tek görüşlü ve hatalı ise idealizm ve spritüalizm de insanın bir manzarasını mutlaklaştırdığı için aynı derecede tek görüşlü ve hatalıdır. Konkre ve çok cepheli varlığı kavramaktan aynı derecede uzaktır.

c) Bu iki zıt teoriyi reddettikten sonra, bu kitapta insan hakkında ileri sürülen görüş, çokta bircilik veya bütüncülüktür (*totalisme*). İnsan –yukarda da işaret ettiğimiz gibi– ruhla beden, hatta cemiyet ve madde, birçok manzarası olan bir “bütün” ve bir “birlik”tir. Bu bütünün bildiğimiz manzaralarının incelenmesi belirli ilimlerin doğmasına sebep olmuştur. Fakat, henüz bilmediğimiz manzaraları da olabilir. Meselâ “altıncı duyu”dan ve “telekinetik”den bahsedenler insanın bu tarzda bir manzarasını işaret ediyorlar. Dışşuur ve altşuur²¹ ile uğraşanlar klâsik psikolojinin kavramadığı bir başka manzarasını aydınlatmaya çalışıyorlar. Psikanaliz konusunu teşkil eden bu manzarayla, metafiziğin konusunu teşkil eden öteki manzaranın birbirine ne derecede bağlı olduğu ve birinin açıklamalarının ötekine yarayıp yaramayacağı meydana çıkmış değildir. Şu kadar ki, maddeci veya dualist tıbbın uğradığı güçlükler bu bakımdan son zamanda esaslı rötuşlar yapmaya bu ilim mensuplarını mecbur etmiş bulunmaktadır.²²

II. İlimler karşısında insan bütünlüğü:

Bir de insana ayrı ayrı cepheden bakmaya çalışan ve her biri kendi açısından onu tam olarak anladığını iddia eden ilimlerle karşılaşıyoruz. Bunlara, zamanımızda, genelde “insan ilimleri” denmektedir.

a) Biyoloji, insanı hayat olaylarının kompleks şekillerine icraya çalışmaktadır. Claude Bernard'dan beri biyolojinin şaşılacak bir hızla ilerlemesi, bu ilimin insanı tamamen açıklayabileceği kanaatini uyandırmıştı. Fakat bu biyoloji, her şeyden önce, çoğu hayvan üzerinde yapılmış tecrübeleri insana yaymak suretiyle vücuda gelmiş, bu yüzden temeli tehlikeli analogilere dayanan bir ilimdi. Son zamanlarda insanın bünyesiyle hayvanın bünyesi arasındaki esaslı farkları göz önüne alan bazı biyolojistler, insan biyolojisini hayvan biyolojisinden tamamen ayrı esaslara göre kurmak lüzumunu duymaya başladılar.²³ Fakat mesele bununla da çözülemez. Çünkü insan yalnızca biyolojik hâdiseler kompleksi değildir. Bu tarzda ilerlemiş bir biyoloji ile de insanın bütünlüğünü kavramaya imkân yoktur.

b) Empirik psikoloji insanı anlama iddiasında daha ileri durumda olduğunu zannetti: Önce biyolojinin yardımıyla, sonra da ondan bağımsız olarak ruhi süreci açıklama bakımından birçok gayret sarf etti ve bu gayretleri boşuna da olmadı. Bazen duyulardan, bazen refleksler ve tepkilerden hareket ederek oldukça kompleks hâdiselere kadar yükseldi. Metotları arasında farklar ne kadar büyük olursa olsun, türlü psikoloji çığırlarının ilme temin ettiği ortak kazançlar olduğu şüphe götürmez. Bununla birlikte, bu ruhi tahlillerin sonunda bütün insanın kavrandığı iddia edilebilir mi? Hatta, psikoloji daha geniş görüşlü olmak için, insanın içinde bulunduğu “sosyal şartlar”ı, bünyesini teşkil eden “somatik şartlar”ı hesaba katmış bile olsa, bütün bunlar asıl açıklamanın tek görüşlülüğüne engel olmamaktadır.

c) İnsanı açıklamaya çalışan ilimlerden biri de şüphesiz sosyolojidir. Eskiden, iktisat, hukuk, ahlâk, demografya gibi sosyal ilimlerden her biri ayrı ayrı bu iddiada bulunmakta idiler. Şimdi, onların konuları toplamını, yani cemiyeti tetkik eden sosyoloji bu parça ilimleri lüzumsuz bırakacak tarzda geniş açıklamalara kalkmaktadır. Sosyolojik doktrinler arasında ayrılıklar ve tartışmalar psikolojik çığırlardakinden daha da büyüktür. Böyle olmakla beraber onlardan her birinin insanın “içtimai” dediğimiz varlık şartlarını aydınlatacak yeni bilgiler getirdiğini ve bu bilgi-

lerin ihmal edilemeyeceğini söylemek lâzım gelir. Fakat hemen şunu da katalım: Ne sosyal ilimler, ne onların toplamı, ne de yeni metotlarla bu geniş konuyu eline alan sosyoloji insan bütününe açıklamış değildir. İnsanın bize yüklediği problemlerden çoğu yine dışarda kalıyor: Vazife ve yükümlülük nedir? Sorumluluk ve hürriyet nedir? İnsanın kaderi, şuuru ve ruhunun mana ve değeri nedir? Bunların sosyal determinizme çevrilmesi ile mesele çözülebilir mi?

d) Fakat, insan ayrı ayrı biyoloji, psikoloji ve sosyolojiden –hatta bütüncü olduğunu iddia eden modern antropolojiden– her biri ile açıklanamadığı gibi, onların toplamı ile de açıklanamaz. İnsan yalnızca biyo-psiko-sosyal bir sentez değildir. Bazı psikologlar “sosyal şartlar”a önem veriyorlar. Bazı sosyologlar da biyo-psişik olaylar üzerinde duruyorlar ve insani hâdiselere “total hâdiseler” diyorlar. Fakat her iki görüşte de yalnızca türlü açıklamaları birbirine katmaktan, yan yana getirmekten fazla bir şey yoktur. Birincilere misâl olarak bazı Amerikan sosyal psikologlarını, ikincilere misâl olarak da Marcel Mauss’u gösterebiliriz.*7

e) Bundan dolayı insanın bütünlüğünü kavrayabilmek için felsefi bir görüş zaruridir. Bu görüşte ilimler ona yardım edebilirler, fakat ancak onun tarafından tamamlanmak şartıyla! Peşinden insanı parçaladıktan sonra, bu parçaları yapma olarak birleştirmeye kalkmamalı, “insani bütünü” önceden ele almalı, felsefi bir tarzda koymalı sonra bu bütünün manzaralarını açıklamak için ilimlerin ortak çalışmalarından faydalanmalıdır. *Aşk Ahlâkî*’nin gütmüş olduğu totalist-monist metoda göre, insani bütüne ilimlerle tam nüfuza imkân yoktur. Çünkü o esasında, akıldışı unsurları içine alır: “Meselelerin meselesi insan meselesidir.” “İnsanı ilme tamamen irca kabil değildir.” Fakat, ilim verilerine dayanarak insanın doğuşundan beri bütün gelişmelerini “karşılıklı tesir” metodu ile açıklamalıdır. Burada karşılıklı etki ve “karşılıklı bağıllık”²⁴ bütünle parçaları arasındaki bağıllığı görmeye yardım etmektedir.

10 – Kendinize bakınız! Orada âlemin bir nüshasını göreceksiniz!

Aşk Ahlâkı’nın bu cümlesi İlkçağ’dan beri felsefede türlü şekillerde tekrar edilmiştir. Bundan dolayı yeni bir hakikatten bahsetmek iddiasından çok uzaktır. Bununla beraber, tabiatın insana dönüş, “kendini tanıma,” birçok medeniyette türlü şekillerde görünmektedir. *Aşk Ahlâkı*’nın bunlardan hangisine katıldığı veya onlardan nasıl ayrıldığını anlamak için bu görüşleri gözden geçirmelidir.

a) Sokrates’te “kendini bilme” felsefenin hareket noktasıdır. Delphi tapınağının kapısına yazılı olan bu cümle ile Sokrates, şunu kastediyordu: Safdil tabiat felsefesi bizi şüphecilığe, sofizme götürüyor. Bu suretle hakikate ulaşmaya imkân yoktur. Fakat kendinize bakınız! Orada evrensel ve değişmez kavramları bulacaksınız ve hakikatle temasa geleceksiniz. Bu hakikat, Sokrates’e göre sırf “ahlâki,” Platon’a göre aynı zamanda “metafizik” idi. Sokrates’in metodu tamamen rasyonalist idi: Akıl her şeyi aydınlatır ve her şeyin anahtarıdır, diyordu. Halbuki daima, aklın aydınlatamadığı şeyler kalmaktadır. Sokrates bunlara dayanmak istemiyordu.

b) Gnostiklerde “kendini bilme” mantıki düşünce yolu ile değil, kalp (gönül) yolu ile dir. Kendimize baktığımız zaman orada mantıki, evrensel kavramların arkasında hiçbir zihin şemasına sığdırılamayan ruh hallerini, zihinle kavranması mümkün olmayan mutlak hakikati buluruz. Bunun için zihni bilgi yolu olan “ilim” ile kalp bilgisi olan “irfan”ı ayırmalıdır. Asıl içe bakış, kalbin hakikatini kavramaktadır. Bu görüş sonradan Gazali ve modern felsefede Pascal tarafından savunuldu. Geometrik zihniyete karşı Pascal “kalbin mantığı”nı ileri sürüyordu. Bununla beraber, gnostik görüş bütün çeşitlerine rağmen iki ayrı hakikat, biri sathi biri derin, iki apaçıklık (*evidence*) ayırmasıyla göze çarpmaktadır.

c) Tasavvuf bu görüşü bir metafizikle tamamladı. Sûfiler de “kendinize bakınız” diyorlar. Fakat onlara göre bu bakış mutlak varlığın kavranmasının biricik yoludur. Kendini bilen Allah’ını bilir.²⁵ Çünkü nefis, tasavvufa göre küçük âlemdir, orada birliğin bü-

tün manzaralarını bulabiliriz. Sûfî bu bakışta ilmi değil, irfanı kullanır; bundan dolayı gnostiklerle birleşir. Bu yoldan gidenlere arifler der. Fakat tasavvufa göre, ilim, insanı aynı hakikate dolambaçlı yollardan götürecektir. (Erzurumlu İbrahim Hakkî'nın *Marifet-name*'sine bakınız.) Tasavvufun “kendine bakış”ı kal (söz) yerine “hal”i koyduğu için, gayede konuşmaksızın anlamak ve anlaşılmak demektir. Fakat tasavvufun dayandığı panteizm ve mistik felsefe *Aşk Ahlâkî*'nin prensiplerinden ve hedefinden uzaktır.

d) Modern ilimde “kendini bilme” biyoloji, sağlık koruma, psikoloji, vs. yardımıyla kendi varlığına dereceli bir nüfuz olarak anlaşılmaktadır. Bu ilmi nüfuzun daha derin şeklini psikanaliz vermeye çalışıyor. Bazen bu türlü ilimler insanı tanıma bakımından birbirine yardım etmekte, birbirini tamamlamaya çalışmaktadır. *Aşk Ahlâkî*'nin natüralist bütüncü görüşü bir bakımdan bu ilmi nüfuz tarzına yakındır. Çünkü orada kendini tanımak için insanı açıklamaya çalışan ilimlerden faydalanmak, onların verilerinden haberli olmak lâzımdır. Fakat ne bu veriler, ne de onların toplamı bu meseleyi açıklamaya yeter. Çünkü insan onları aşmaktadır.

Öyleyse ilimlerin birbirini tamamlayan metotlarını insana nüfuz için zaruri adımlar saymalı ve onları ihmal etmemelidir. Fakat, insanın zıt kuvvetler arasındaki çatışmalar ve yeni yaratışlarla geliştiğini göz önüne alarak bu ilimlerin açları birbirinden habersiz bırakılmamalıdır.

e) Karşılıklı etki ve karşılıklı bağıllık sürecinin ötesinde asıl yaratış ve oluş halindeki “insani varlık”la karşılaşırız. Ona nüfuz için elimizdeki ilim metotları veya onların sentezi yetmez. O zaman, insani varlığa “ariflik” gözü ile, yani insanın bütünlüğünü parçalardan ve ilimlerin cephe görüşlerinden önceye koyan bir gözle bakmalıdır. Burada “ariflik,” eski manasından farklı olarak, insani varlığın bütünlüğüne, âlem içindeki yeri bakımından bakma tarzı olarak anlaşılmalıdır.

11 – Size İlkçağ hikmetini değil, “aşk ahlâkî”nı teklif ediyorum. Sizden vazgeçmeyi, mutedil olmayı değil, sonsuzca istemeyi, küçük ve aşağı arzuları aşmayı, onlara kıymet vermemeyi istiyorum.

“İlkçağ hikmeti”^{*8} nedir? Bunun için Yunan felsefesindeki bilgi (*sophia*) veya hikmet görüşüne bir parça dokunalım.^{*9}

a) Platon ve Aristoteles’te “hikmet”in esasî itidal (ölçülülük) suretiyle mutluluktur (*eudemonia*). Hâkim (bilge), âlemin düzeni-ne uygun yaşayarak mutluluğa ulaşır. *Cosmos* ile *nous* arasında ahenk kurar. Çünkü her ikisi de “akıl”a (*logos*) uygundurlar. Bu ilk hikmet (bilgelik) görüşü, Konfüçyüs’ün hikmet anlayışı ile aynı mahiyettedir. Her ikisi de akılla hayata düzen ve ahenk vermek, akılla kavranır olmak (*intelligibilité*) ve itidal (*tempérance*) prensibinde birleşirler.

b) Stoa ahlâkı bu prensipten hareket etmekle beraber, bir dereceye kadar ondan ayrılır. Ona göre hikmetin hedefi, âlemin üstünde, *idéé*’lerde değildir. Çünkü âlem organik bir bütündür ve Allah onun ruhudur. İnsan, küçük bir âlemdir. Onda da ruh bedenin merkezidir ve bedeni idare eder. İnsan için ideal, bu düzeni kendinde hâkim kılmak, yani akıl gücü ile arzuları yenmektir. Bunun neticesinde Stoa ahlâkında akılla arzular arasındaki mücadelede aklın üstün yeri, dolayısıyla arzuları yenme gayesi birinci derecede yer alır. Klâsik ahlâk görüşünde ihtirasın menfi rolü ve ihtirasların akıl tarafından yok edilmesi fikri buradan ileri gelmektedir. Bundan sonraki ahlâklar, bu fikrin tesiri altındadırlar.

c) Epikürcülük ahlâkında hazların kaynağı mide-hazzı sayıldığı ve hepsinin tatminsizlik yüzünden eleme ulaştıkları kabul edildiği için, mutluluk ancak haz ve elemin üstüne yükselmede, ataraksiya halinde aranmaktadır.

Ataraksiya bir tür duygu üstü halidir ki, insanı elem ve hazza karşı aynı derecede kayıtsız kılar. Acaba böyle duygu üstü bir ilgisizlik hali var mıdır? İnsan duygu hayatının bu iki temel kaynağından kurtulabilir mi? Bu bakımdan, Epikür’ün ahlâkı tanrıların hayatını örnek olarak almak isterken hayale kapılmıştır. Stoa ahlâkı-na gelince, onun arzuları durdurma yolunda yaptığı çaba Ortaçağ’da zâhitlik (*ascétisme*) ahlâkını doğurmuştur. Fakat ahlâksızlık eşyanın tabiatına aykırı olduğu kadar, arzuları yok etmek de eşyanın tabiatına aykırı değil midir? Çünkü arzuların kökü tabiattadır ve yok edilmeleri kabil değildir. Bu ancak Buddha’nın istediği

manevi intihar demek olan kurtuluştaki (Nirvana) gerçekleşir. Hayat ise asıl bu arzu kaynağından gelmektedir.

d) “İlkçağ hikmeti”nin kalıntıları modern felsefede Descartes, Spinoza ve Leibniz’de devam etmiştir. Klâsik trajedi ruhu bu zihniyetten mülhemdir. Zamanımızda dahi aklın ihtirasları, iradenin arzuları yenmesi şeklinde bu görüşün son savaşmalarına rastlanıyor.

Fakat rasyonalizmin mutlak hâkimiyetine dayanan “İlkçağ hikmeti” zamanımızda gittikçe terk edilmektedir. Bedihi (apaçık) gibi kabul edilen arzu ve ihtirasın menfi rolü üzerinde Kant ve Yeni-Kantçılardan beri şüpheler uyanmış, hatta onlar Renouvier gibi, bazılarında, ahlâkın temeli vazifesini görmeye başlamıştır. Henüz bu yeni çağın bütün buutları ile kurulmuş olduğu söylenemez. İlk hamleler rasyonalizme ve eski ahlâka hücum ederken bunu umumiyetle ahlâka hücum şekline koymakta idi. Bu menfi hareketin ardından müspet yeni ahlâkın kurulması gelmektedir.

a) Nietzsche içgüdüleri değerlendirdi. *Trajedinin Doğuşu* adlı ilk eserinde Yunan rasyonalizmini asıl Yunan dehasının batışı olarak gördü. Modern Çağ’da rasyonalizmin derece derece insanın öz kaynaklarını kuruttuğunu, bu kaynaklara yeniden dönmek zamanı geldiğini bütün eserlerinde savundu. Fakat bu savunma “Antik Hikmet”le birlikte bütün ahlâka hücum şeklini aldığı için, kendisinin bir immoralist olduğunu ilân etti. Nitekim onun izinden gidenlerden André Gide, A. Selliére, Yeni-Nietzsche’ler, “immoralizm”i (*immoralisme*) açıkça ilân etmektedirler.

b) Bununla birlikte, biricik ahlâkın “akıl”a göre kurulmuş ahlâk olmadığını düşünenler “içgüdü” temelinden yeni ahlâkı çıkarmaya çalışırlar. J.M. Guyau, *Yükümlülüğe ve Yaptırımcılığa Dayanmayan Bir Ahlâk Taslağı* adlı eserinde²⁶ bu teşebbüse girişti. Bunu da Nietzsche gibi, hayat kuvvetinden, içgüdülerden, hayatın yaratıcılığından çıkardı. Bu ahlâkın temelinde eski ahlâkların birçoğu ile uzlaşabileceğini iddia etti. Burada müspet değer sayılan hayat ve arzu, ahlâkın da biricik temeli oluyor. Fakat, yalnız hayata, yalnız biyolojiye dayanarak ahlâk kurulabilir mi?

c) Biz ahlâkı menfi değer olmaktan çıkan ihtiraslar üzerine kurarken, onlardan ayrılıyoruz. İhtiraslar Renouvier’de olduğu gibi, vazife duygusunun temeli olarak alınmıştır (Renouvier, *Le Personalisme, suivi d’une étude sur la perception externe et sur la force*, Paris, 1926). Renouvier’ye göre, ahlâki vazife ile ihtiras arasında ahenk vardır.

Fakat ihtiraslar, bize göre, şuurun organik herhangi bir görünüşü gibi kaba (*brut*) hâdise değildirler. Organik ve sosyal şuurlar arasındaki mücadeleden doğan insanın üstün bir derecesine, kişilik şuuruna aittirler. İhtirasların kuruluşu için organik ve sosyal şuur derecelerinin ayrı ayrı rolleri olduğu gibi, onların aşılması da lâzımdır.

İhtirasın kuruluşu için önce sosyal şuur emir ve yasaklarıyla organik şuur sınırlamalıdır. Başka deyişle, sosyal gayelilik sisteminin “aklı” kaideleri arzuları, içgüdüleri baskıya koymalıdır. Bu çatışma neticesinde tasavvur, fiil ayrılığında “içe katlanma” süreci nihayet derinleşmiş bir temayül, bir ihtiras halini almalıdır. Hâkim bir ihtirasın disiplini altında kişilik şuurunu teşekkül etmeli ihtiraslar kişilik şuurunun gelişmesinde tekrar sosyal gayeliliğinin üstün hedeflerinden birine çevrilerek “yükselme”lidir. Bu hâdiseler zincirinde ihtirasın ham hâdise değil, bu yaratıcı sürecin son halkası olduğu ve meydana çıkması için organik, sosyal şuurun bütün gelişme safhalarına muhtaç bulunduğu görülür. Halbuki, Guyau ve başkalarında hayat, arzu veya içgüdü ham ve ilk hâdise olarak ele alınmakta idi.

“Aşk ahlâkı”nın “İlkçağ hikmeti”ne karşı ileri sürülmesi –görülüyor ki– yeni cereyanın sonucudur. Fakat onun basit bir devamı değildir. Aşk ahlâkı organik arzuları ve sosyal gayeleri aştığı ve onlara ait tatminleri feda ettiği için idealizm, feragat ve vazgeçmenin kaynağı olarak görülmektedir. İhtiras sevgi halinde ideal-değerlere çevrildiği zaman kendisinde hiçbir sahip olma dileği (*possession*) kalmaz. Çünkü üstün gayeye çevrilen arzu hiçbir noktada sona ermeyeceği ve daima yeniden isteyeceği için “sınırlı” olan şeyin arzusu gibi bir “sahip olma”ya ulaşamaz. Sevgi halini alan ihtirasta insan asla elde edemeyeceği sonsuzu istediği için “ulaşmak”, “erişmek”, “elde etmek” hedeflerini kaybetmiş ve bu ba-

kımdan ümitsiz bir çaba içine girmiştir. Fakat ihtiras ve sevgiyi bu ümitsizlikten kurtaran, “kasıt” bakımından başka arzulardan farklı oluşudur. Umumiyetle içgüdüler ve arzularda kasıt, bir şeye ulaşmak, bir şeyi elde etmek olduğu halde, ihtirasta kasıt asla ulaşamayacağı bir arayışı sevmektir. Yani burada kastedilen şey ulaşma hedefi olmaktan çıkarak “fiil”in kendisi olmuştur. Ahlâkın bütün eğilimlerinin ihtiras ve sevgi ile “feragat” ve “başkacılık” şeklini alması, böylece mümkün olur. Aksi halde feragatin “başkacılık” halinin²⁷ insani varlık dışında sosyal gerçeklikten veya duyuüstü akılla-kavranan (*intelligible*) âlemden gelmesi gerekir ki, bütün bu açıklamalar insanın tabiatına ve gerçekliğe uymadıkları için savunulmaları imkânsızdır. Platon’un, Comte’un, Durkheim’in duyuüstü, fertüstü bir gerçeklik derecesinde ahlâkın temelini aramaları, fakat bu gerçekliği hiçbir konkre varlık temeline bağlamadıkları için boşlukta bırakmaları, egoizm ile *altruism* arasında boş yere zıtlık kurmaları bundan ileri gelmektedir. Halbuki, sosyal şuur derecesinde dahi, insan organik arzuları aştığı için, bir dereceye kadar başkacılık kazanmakta ise de, bu kazanış sırf çabalarıyla kendini aşmasından, yani kendi *kendine* hareketinden geldiği için dıştan empoze edilmiş bir kuvvetin eseri değildir. Nitekim sosyal şuur, kendi başına alınınca bir gayelilik sistemi, hem de cemaat halinde kapalı bir sistem olarak yeniden bir nevi egoizm teşkil eder. İnsan, bu sosyal gayeliliğe, sanki içgüdülere bağlanır gibi, bağlanır. Onlardan bir parçanın bozulması kendi huzurunu sarsar. Bu “cemaat” sistemi onun için saklanması gereken bir şey, bir yuva, bir örümcek ağı halini alır. Sosyal şuurun bu rolünü Bergson *Din ve Ahlâkın İki Kaynağı*²⁸ adlı eserinde çok iyi görmüştü. Bununla birlikte Bergson, bu cemaati içgüdülere ırca etmede haksızdır. Onlar içgüdülere göre mühim bir hamle, üstün bir hamle, üstün bir özerklik derecesi, bir nevi hürriyet teşkil etmekle beraber, kapalı bir sistem olarak kalırlar. Bundan dolayıdır ki, biz *Aşk Ahlâkı*’nda ahlâkın tek prensibinden değil, ancak dereceli prensiplerden bahsetmeliyiz.

Etik

12 – İhtiyaç nedir?

Aşk Ahlâkı, bu bölümde ihtirasın doğuşunu açıklamak için arzudan değil, “ihtiyaç”tan başlamaktadır. Kitap bu probleme umumi olarak dokunmakta, bunu derinleştirmektedir. Fakat, aynı problem sonradan 1946-49 arasında İstanbul Edebiyat Fakültesi’nde verdiğim “Değer Teorisi” derslerinin esaslı konusunu teşkil etmiş ve bu dersler 1948 ve 1949’da polikopya olarak öğrenciler tarafından bastırılmıştır. Derslerin son kısmı olan değer teorisinin türlü değerlere tatbiki bahsi yarım kalmış, ancak “Umumi Sosyoloji” derslerinde bu araştırmalardan faydalanılmıştır. Burada, kısaca bu meseleye dokunalım.²⁹

Arzu, bilgi sürecinde şuurun içindekilerle (*contenu*) hazır bulunan herhangi bir objeye çevrilmiş bir eğilimin ifadesidir. Biz ancak verilmiş olan şeyleri isteriz ve istediğimiz şeyler bilgi sürecine girerler. Fakat ihtiyaç, şuur verilerinde “hazır-bulunmayan,” (*absent*) eksik olan bir objeye çevrilmiş temayülü ifade eder. Bunun için ihtiyaç bilgi sürecini aşar. Verilmiş olan şeylerden hareket ederek verilmemiş olan, belirsiz olan, hazır olmayan şeylere doğru yönelir. Demek ki, “ihtiyaç”ta “hazır” şuur alanını genişleten, hazırdan hazır-bulunmayana doğru onu sürekli bir aşma haline koyan bir hareket vardır. Arzu bilgi alanına ait olduğu gibi ihtiyaç yeni bir alana, hazır ile hazır-bulunmayanın dinamik münasebetine, yaratıcı olan değer alanına aittir. İhtiyaçlar değer âleminin temelini teşkil ederler. Onlarda asıl bilgiyi harekete getiren ruhi dinamizmin esasını buluyoruz. İhtiyaçlar içkin (*immanent*) verilerden aşkın (*transcendant*) âleme, bilinmeyene doğru harekete getirirler. İhtiyaçlar bize varlıkla yokluğun tezatını değil, “bulunan”la “bulunmayan”ın tamamlayıcılığını verirler. Bu tamamlayıcılık daima bulunandan bulunmayana doğru ihtiyaç istikametinde hareket ettiği için dinamik ve yaratıcı mahiyettedir. *Aşk Ahlâkı*’nda tohumlarını verdiğimiz bu fikir sonraki derslerimiz ve kitabımızda bütün değerler sahasına tatbik edilmiştir.^{*10}

13 – Örfler veya kültürlerdeki türlü ahlâk görüşleri:

Aşk Ahlâkı, bunları tetkik ederken, hiçbirisini reddetmek için ele almıyor. Tenkit ederek integral bir insan görüşünde ahlâki fiilin ilerleyici (*progressif*) hareketindeki yerlerini ve derecelerini göstermek için ele alıyor.

A) Burada, önce birçok kültür veya dinde rastlanan ahlâk görüşleri insani ilerlemenin mertebelerine göre birbirini tamamlayan dört ahlâk derecesi halinde göz önüne alınmıştır.

a) Korku üzerine ahlâk olabilir mi? Eski Mısır ve Asur dinlerinde, Zerdüşî dininde, Zen-Avesta’da, Yahudilikte-Tevrat’ta korku, ahlâkın başlıca prensibidir. İslâmiyet’te de “Hikmetin başı Allah korkusudur” hadisi bu fikrin devam ettiğini gösterir. Fakat İslâmiyet korkunun yanında daha üstün âmilleri de meydana çıkarmış olduğu için, ona sırf korku ahlâkı denemez. Korku üzerine kurulmuş ahlâklar, birçok kültür ve dinde konkrte bir şekilde ifade edilen en şiddetli emirler, sınırlamalar ve yasaklardan başlayarak, mister karşısındaki müphem ürküntü duygusu şeklinde “metafizik korku”ya gelinceye kadar türlü manzaralar alır. Eskatolojilerde tasvir edilen dehşetli âhîret sahnelerinden –Mısır, Asur kitabeleri, vs.– Gazali’nin mistik korkusuna (*İhya-ü Ulûm-ed Din*’in son kitabı) ve zamanımızda Kierkegaard’ın metafizik ürküntü (*angst*) tahliline kadar korkunun türlü derecelerini görüyoruz. Gerek en konkrte olanında, gerek mistik korkuda, gerek adi anlamı ile biyolojik korkuda veya “metafizik” ürküntüde ortak bir cihet vardır:

Korku, şuurun uğradığı birden saldırış önünde kendi başına kalmasının verdiği ürküntüdür. Korkuda, biz dış tesirlerden aldığımız elemlemlerle kendimize çekiliriz ve yalnızlığımızdan dehşet duyarız. Halbuki haz bizi arzu halinde dışımıza, başka canlılara ve insanlara bağlar. Kendimizi başkalarında, başlıca haz konusu olan şeylerde kaybederiz. Hazzın bu hali kendinden geçme vecd ki orada kendi varlığını unuturuz. Elem ise, bizi, en yüksek şeklinde, kendi başımıza terk edilmiş bırakır ve bundan dolayı korku ve ür-

küntü doğurur. Biyolojik korkudan metafizik ürküntü ve dehşete kadar hepsinde bu hal hâkimdir. Korku, Kierkegaard'ın dediği gibi, yokluk önündeki baş dönmesi, yokluk ürküntüsü değildir. Tersine, varoluşumuzun yalnızlığının, başka var olanlarla her türlü ortaklığın kesilişinin verdiği ürküntüdür. Ölüm korkusu da, ölüm ötesinin korkusuna bağlıdır ki, buraya bütün âhiret duygu ve tasavvurları girer. Kendi başına yokluk veya yok olma duygusu yoktur. Hayvanlarda, saldırış önündeki korku, onları sürü halinde sığınma hareketine sürükler, birbirine yaklaştıır. Fakat bu yaklaşmanın kendinden geçmedeki gibi başka varlıklarla bir olma ile ilgisi yoktur. Biyolojik veya metafizik korkuda acı şuuru organizmayı sığınmaya acıdan kurtulmak için başkalarına tutunmaya götürür. Fakat bu "sığınma" kendinden geçme gibi hakiki bir birlik değildir. Sırf yalnızlığın ve terk edilmiş olmanın ürküntüsü içinde bulunmaktır. Panik veya dehşet hallerindeki birbirine sığınma da kendinden geçmenin ortaklığından çok farklı bir yaklaşma doğurur. Bu dehşet halinde duyular ani olarak durdurulur, sanki felce uğrar. Bunun için her korku ve dehşet, eğilimler üzerinde bir baskı görevini görür. Temayüllerin itilmesiyle organizma disipline girer. Hafızayla beslenen korkunun insanda ilk ahlâki fren olması bundandır. Korkuda insanla korkulan şey (cemiyet veya tabiat) arasında bir mesafe vardır. İnsanın içine çekilmesi bu mesafeyi meydana getirir. Ümitte insanın arzu ve temayülü canlanır, terk edilmiş varlığını yeniden başka varlıklarla birleşmeye, onlarla tamamlanmaya götürür. Bu birleşme ancak, "şimdiden" sonra gerçekleşebileceği için ümit daima geleceğe çevrilir. Ümitte de insan ve obje arasında mesafe devam eder. Fakat, onun kaldırılması için ilk çaba başlamıştır. Korkuda ve ümitte insan gelecekte bir şey "beklemek"tedir. Birincisi ümitle ümitsizlik arasında kararsız bıraktığından tam bir kudretsizliğe götürür. İkincisi yeisten kurtardığı için geleceğe doğru hareket kuvvetini uyandırır.

b) Ümit üzerine kurulmuş ahlâk olabilir mi? Büyük dinlerin çoğunda "vaat", "vaid" yani ceza tehdidi yanında büyük bir rol oynamaktadır. Fakat dinler geliştikçe vaadin payı korkudan daha büyük olmaya başlar.

İslâm ahlâkı korku ile ümit arasındadır (beynelhavf ver-reca). Yani ümide korku kadar büyük yer verir. Hristiyanlık ahlâkı Yahudiliğe tepki olduğu için, korkudan çok ümit üzerine dayanmaktadır. Bundan dolayı Hristiyanlığa ümit ve selâmet (*salut*) dini derler. Fakat Kur'an'da "ümide," kalbi Allah'a bağlamaya, ümidin en mistik şekli olan rıza ve teslimiyete ait âyetler, bütün "mukaddes" kitaplardan daha fazladır.

Ümit etmek en basit bir ihtiyacın tatmini, bir arzunun hedefine ulaşmasındaki beklemeden başlayarak, en mutlak ve mistik manasıyla kalbini Allah'a bağlamak ve selâmeti Allah'tan beklemeye varıncaya kadar bütün şekillerinde "bekleme" ifade eder.

Bundan dolayı ümit, organik ve sosyal şuur derecesindeki varlığın, sınırlı varlığın gelecek varlığa çevrilmesi, hazır varlığın hazır olmayan varlıkla tamamlanmak için çabası demektir. Bu anlamda ümit, bilme sınırlarını aşarak hazır olmayana doğru atılan dinamik bir şuur hali olduğu için, bilme dışında yeni bir alana, "inanma"ya aittir. Fakat inanma yalnız ümit ile değil, daha çok korku ile ilgilidir. Biz ümit ettiğimiz şeye olduğu kadar korktuğumuz şeye de inanırız. Çünkü, her ikisi de hazır olanla hazır olmayan arasında bilgiyi aşan bir bağlantı kurmuşlardır. Bundan dolayı ümit bütün ideallerin, ideolojilerin olduğu gibi bütün ahlâki dinlerin ve büyük ahlâk çıgırlarının başlıca âmillerinden biri olmuştur.

c) Kişilik ve benlik gururuna dayanan bir ahlâk olabilir mi? Kişilik ve benlik insan ruhunun temeli olmakla beraber ruhi hayatın ancak gelişmiş şekillerinde "benlik şuur" halinde meydana çıkar. Çocuk kendi benliğinden habersizdir. Birkaç yaşından sonra sosyal ve tabii çevrenin baskılarıyla karşılaştıkça içine katlanır. İnatçılık, huysuzluk şeklinde çevreye karşı direnme gösterir. İlk yaşlardaki bu intibaksız tepkiler daha sonra, derece derece intibak kazanır. Fakat çevreyle benliğin sınırları çizilmeye başlar. Erginlik yaşı ikinci bir intibaksızlık başlangıcıdır. Burada içe katlanma daha kuvvetli, benlik şuur daha derindir. Bu ikinci buhran çağından sonra erişkin yaşı boyunca ikinci ve tam intibak safhasına girilir. Fakat erginlik psikolojisinin dönüşünden (*conversion*) kişiliğin tam kuruluşuna geçiş her tarihi çağda, türlü kültür çevrelerinde

ayrı manzaralar alır. Çok erken olduğu yerler olduğu gibi, çok geciktiği yerler de vardır.

Bununla birlikte, kişiliğin intibakını kazanmasından önceki safha, içe katlanmanın verdiği aşırı kendine güvenme, insan ruhunun mühim bir dönemini, romantizm ve benlik gururunu meydana getirir. Bu “romantik” dünya görüşü yalnız belirli bir tarihi çağın –18. ve 19. yüzyılların– mahsulü değildir. Az çok farklı şekillerde birçok kültürde veya her kültür içinde insani gelişmenin belirli bir devresinde rol oynar. Henüz daha tam yetişkinliğini kazanmış olmamakla beraber, romantik dünya görüşü insan için bir kuvvettir. Bilinmeze çevrilen korku, geleceğe çevrilen ümitten sonra insan “kendine güvenme” ile olgunlaşmaya başlar. Bundan dolayı birçok ahlâk doktrininde benlik gururunun mühim rolü olmuştur. İnsanın, hayatına düzen vermesi, iyi olması artık yalnız korktuğu veya ümit ettiği için değil, aynı zamanda kendine güvendiği, kendini değerlerin mihrakı gibi gördüğü içindir. Bununla birlikte, tam kendine güvenme, daima insanın kendinde değerlerin projeksiyonunu görmesindendir. Yani bu güven insanın kendini üstün görmesinden gelmekle beraber, üstünlük duygusu her şeyden önce bir değerler skalasına göre kendini takdir etmesinden doğmaktadır. Her kendine güven, çevreye, değerler sistemine tam bir bağlılığı ifade eder. Benlik gururu bunun için cemiyetin kendi hakkında vereceği hükme bağlandığını, yani cemiyetin hükmü altında bulunduğunu gösterir. O derecede ki, korku ve ümitte henüz başlamış olan sosyallik gurur ahlâkında olgunlaşmıştır. Korkan ve uman insan, kendisiyle cemiyet arasında henüz doldurulacak bir “mesafe” görmektedir. Halbuki benlik gururu olan, övünen insan, sosyal değerlerin tam içinde yaşamakta, onlara tam bağlanmaktadır. Bunun için, övünmekten kuvvetini alan ahlâklara özel bir deyişle “desinler” ahlâkı diyoruz. Çünkü, bu suretle insan, kendisinin en üstün, en şerefli, en kuvvetli tanınması, kendisine “böyle denilmesi” için değerleri benimsemektedir. Bu benimseme küçük yaşta başlar ve safha safha ömür boyunca gelişir.

d) Sevgi üzerine dayanan bir ahlâk olabilir mi? Korkunun, ümidin, gururun ahlâktaki dereceli paylarını gördük. Fakat bunların

hiçbirinde insan tam olgunluğunu kazanmış değildir. Ancak sevgi halinde insan iyi bir hareketi, korktuğu, neticesinden bir şey umduğu veya övündüğü için değil, işin aslında, sırf bu hareketi sevdiği için yapar. Ve hakiki ahlâk fiili de ancak burada gerçekleşir. Sevgi halinde insanla cemiyet arasında mesafe yoktur. Fakat o, cemiyetin içinde değerlerin pasif bir bağılısı da değildir. İhtirası, iradesi, zekâsı belirli hedeflere çevrilerek onu cemiyete karşı aktif bir duruma koyar. Cemiyete sırf alıcı olduğu için değil, orada yaratıcı ve verici olduğu için bağılıdır. Bu bağıllık, tekrar edelim, pasif değil aktiftir. Erişkin olan ve tam intibakını kazanmış bulunan insanın kişilik şuuru bu aktif bağıllığı kazanabilecek hale gelmiştir.

Öyleyse hakiki ve tam ahlâk yalnız sevgi üzerine dayanan ahlâktır. Nitekim, bütün büyük dinler ve ahlâk doktrinleri üstün derecede sevginin değerini kabul ederler. Hristiyanlık, İslâmiyet ve Hint dini sevgiyi değerlendirmede birleşirler. Yunanlılar –başlıca Platon– ahlâkın temelini insandan ideale çevrilen Eros’ta görüyorlardı. Hristiyanlık bunu Allah’tan insana doğru inen *Agapê*’de görüyordu. Bu iki zıt görüş Augustinus tarafından *caritas*’ta, yani insanların Allah’ta birbirlerini sevmelerinde birleştirilmişti. Fakat bu birleştirme yapma görünüyor. Çünkü sevgi, insandan insanlara, eşyaya, sonsuza, mutlaka yükselebilir. Mutlaktan eşyaya, insanlara doğru çevrildiğini nasıl tespit edelim? Beşeri sevgiyi kozmik ve ilâhi sevgi haline getiren de yine “mutlak” a çevrilen hareket değil midir? O halde, sevginin kaynağı insandır. İnsanlar arasındaki ruh birliği bu “mutlak” a çevrilen sevginin ilk basamağıdır. Biz mutlak şuurunu yalnız bu suretle duyabiliriz.

B) Korkudan sevgiye kadar derece derece ruhun ilerleyişini izlemek için, insanda organizma ile cemiyet arasındaki çatışmayı gözden geçirmelidir. Ruhi gelişmenin manivelâsı bu iki asli ve zıt gerçeklik derecesi arasındaki gerginlik ve çatışma ile bunun doğurduğu sentez ve yeniden kuruluş süreçleridir.

a) Organizmayla cemiyet arasındaki çatışmanın ilk esen marazi şuurudur. Burada kastettiğimiz marazi şuur, umumiyetle bünye

sakatlığı, ruh sakatlığı, zehirlenmeler, vs. neticesinde meydana çıkan deliliklerden veya düzelmez ruhi sapışlardan ayırmalıdır. Burada kastettiğimiz ruhun kendi gelişme yolu üzerinde bu gelişmenin eseri olan iğreti intibaksızlıklar ve bunun türlü görünüşleridir. Eğer insan, yalnızca organik şuurdan ibaret olsaydı, gayeci temayüllerinde hiçbir sapıntıya uğramadan –üstün hayvanlardan birçoğu gibi– normal fakat başlangıç halinde bir şuur seviyesinde yaşayabilirdi. Eğer insan organik şuurdan mahrum olsaydı ve yalnızca sosyal şuurdan –yani değer gayeliliğinden– ibaret olsaydı, yine onun bu gayeleri gerçekleştirme fiilleri hiç engele uğramayacak ve bir nevi normal şuuru olacaktı. Şüphesiz bu ikinci durum tamamen farazidir. Çünkü, organik şuura dayanmayan veya organik şuuru baskıya koymayan ayrıca (*isolé*) bir sosyal şuur tasavvur edilemez. Gerçekte, insan aynı zamanda hem organik hem sosyal şuura sahiptir. Yani organizma ve cemiyet denen, ikincisi birinciyi dizgine vurmuş, birincisi üzerinde disiplin kurmuş iki realitenin arasında gelişmektedir. Organik şuuru olduğu için acıkacak, isteyecek, doyacak, tekrar isteyecektir. Fakat sosyal şuuru olduğu için de bu isteklerini baskıya koyacak, onları haram-helal, emredilmiş-yasak edilmiş diye kesin sınırla ikiye ayıracaktır. Organik şuur ne derecede gerçek ise sosyal şuur da aynı derecede gerçektir. Organik şuurun kökleri de aynı derecede tabiattadır. Bunun için, insanın gelişmesinde organizma-cemiyet çatışmasından ve bunun doğurduğu ruhi neticelerden kaçınılamaz. İşte “marazi şuur” bu manada ruhi hayatın ilerleme yolunda geçilmesi zaruri bir merhaledir. Çocukluk, ikinci çocukluk, ergenlik, erginlik yaşlarında bunun türlü şekillerini görürüz.

b) Organizma-cemiyet çalışmasının ikinci eseri, yalanın, sahte hayatın ve ahlâksızlığın doğuşudur. Marazi şuur içinde mâsum bir masal uydurma olarak başlayan yalan, normalleşen şuurda faydacı bir gayeye çevrildiği zaman ahlâksızlığın tohumu olur. Bunun için ahlâksızlığı da marazi şuurla birlikte ruhi hayatın oluşu içinde, onun zaruri eseri olarak görmelidir. Marazi şuur nasıl yalnız çocukta değil türlü kültürlerin içinde, onların sosyal gelişme derecelerine göre rol oynamakta ise, yalan ve sahte hayat da, insanın

ömrü boyunca olduğu kadar insanlığın ömrü boyunca da derece derece değişen bir rol oynamaktadır. Vahşi cemiyetlerin âyinlerine bakacak olursak, onlarda marazi şuura benzer pek çok manzarayla karşılaşırız. Fakat onların mitolojik zihniyetleri ile çocuğun masal uydurması, mitomanisi (*mythomanie*) henüz ahlâksızlık ve sahte hayatın meydana çıkmasına elverişli değildir. Ancak insanların kendilerini zümre ile iç içe yaşamaktan kurtararak içlerine çekilebilecekleri, gizlenebilecekleri bir hayat şekline elverişli olan bir medeniyet seviyesinde yalan ve sahte hayat doğmaya başlar. Gerçek ile görünüş, hakiki insan ile onun maskesi birbirinden ayrılmaya başlar. İnsan başkalarına karşı asıl hüviyeti ile değil maskesi ile çıkar. Romalılar tiyatrolardaki bu maskelere *persona* diyorlardı. Bunun için *personne* ve *personnage* kelimeleri de başlangıçta “maske” yani dış görünüş manalarında kullanılmıştır.³⁰ Bu manada, insanın kişiliği henüz asıl kimliği değil, ancak görünmek istediği takma hüviyetidir. Yalanın ve ahlâksızlığın doğuşu insan ruhunda dramın ve facianın, komedyanın doğmasına sebep olmuştur ki, bunun en bariz örneği Yunan sanatıdır. Nitekim ilk defa bu parçalanmış hayatla, görünüş ve oluş arasındaki bu belirgin yırtılışla mücadele arzusu, yani ahlâk problemini ortaya koyma ve bunu insan düşüncesinin mihveri haline getirme ihtiyacı da Yunan’da meydana çıkmıştır.

c) Kişiliğin doğuşu, bu “maske” hüviyeti ile asıl hüviyet arasındaki uçurumu kaldırmak için insanın yaptığı çabaların eseridir. Oluşla görünüş arasındaki duvar insanı rahatsız ettiği için, onda, olduğu gibi görünmek veya görüldüğü gibi olmak gayreti uyanmıştır. Buna doğruluk sevgisi veya cesaret diyoruz. Doğruluk sevgisi cemiyetin hükümlerine karşı asıl hüviyetini gizlemekten çekinmemektir. Her şeyden önce asıl hüviyetin savunmasını yapmak, cemiyetin ve hükümlerinin hücumuna uğrayacaksa, bu hücumlara göğüs germektir. Doğruluk sevgisinin ve cesaretin uyanışını Sümer mitolojisinde, *Gılgamış* efsanesinde buluyoruz. Gılgamış kendi şehrine karşı, çirkin, fakat gerçek olan Enkidu’nun koruyucusu olarak çıkar. Yunan mitolojisinde hileci tanrıların ve yalnızca kol kuvveti ile övünen yarı-tanrıların karşısında samimilik ve doğrulu-

ğün örneği olarak Dionysos görülmektedir. Fakat Yunan düşüncesinde, başlıca Kinikler ve kısmen Sofistler “olduğu gibi görünme”nin ilk kahramanlarıdır. Bu da gösterir ki, doğruluk sevgisi ve cesaret Westermarck’ın zannettiği gibi, yamyamlığın, vahşetin, şiddetin yumuşamasından doğmuş bir sosyal kurum değildir.³¹ Çünkü daha doğuşunda onlarla mücadele ederek meydana çıkmıştır. Kahraman nâdir olarak aynı zamanda hem vücut, hem ruh kuvvetini temsil eder.

İhtirasın ve sevginin eseri olan doğruluk, cüret ve cesaret, maskeli hüviyet ile asıl hüviyet arasındaki uçurumu kaldırmış, ahlâka temel olmuştur. Bu büyük adım da Sofistlerin ardından gelen Sokrates tarafından atılmıştır. Büyük ahlâkların hepsinde doğruluk ve cesaretin önemli rol oynadığı görülür. Sokrates’e paralel olarak Buddha’nın hayatı, İsa’nın hayatı, Muhammed’in hayatı örnek diye verilebilir. Ortaçağ’da martirler, veliler, Yeniçağ’da Savonarole, Bruno, J. Husse, Luther; 17. yüzyıldan sonra modern cemiyetin fikir kahramanları, yeni demokrasilerin bayraktarları, bugün katılaşmış cemiyetle mücadele eden fikir ve ruh cüretleri bunlardandır.

C) Cemiyetle organizma arasındaki gerginlikler ve çatışmalar, tarihin birçok çağında, türlü kültür çevrelerinde türlü neticeler doğurmuştur. Bunlardan bazıları belirli bir tip içinde donup kalmıştır. Bazıları sosyal ve ruhi gelişmeye göre bir tipten ötekine geçebilmiştir. Biz burada kültür çevrelerinin bu sosyal-ruhi tipler bakımından etraflı bir tahlilini yapacak değiliz. Ancak, insanlık tarihinde üzerinde durulmuş ve aşılmış olan başlıca tipleri işaret edeceğiz.

a) Cemiyetle organizma arasındaki çatışmanın ilk eseri heyecanlılık (*émotivité*) ve duygululuktur.³² Burada bir değerler sistemi içinde insanın heyecanlılık ve duygululuğunun birinci derecede rolü olduğunu, yani değerlerin maraziye şiddetli heyecanlılığa göre ölçüldüğünü görüyoruz. İlkel ve bazen vahşi denilen kültürlerden birçoğu hâlâ bu durumdadırlar: Onların gündelik ve olağanüstü bir hâdise karşısındaki tepkileri bizim “marazi” heyecan dediğimiz

tipe girmektedir. Bizim iradesiz, ilcai, uyumsuz, duygusal taşkınlık içinde, vs. dediğimiz ve aşağı değer saydığımız birçok tepki onların gözünde cemiyetin en beğendiği üstün değerlerdir. Onların başkan veya seçkin saydıkları ve büyücü, sihirbaz, vs. dedikleri insanlar bizim cemiyetlerimizde yarı deli ve hasta sayılan insanlara benziyorlar. Tam tersine, bizim ölçülü, dengeli ve değerli saydığımız insanlar, onların gözünde aşağı değerde herhangi bir insan gibi görülüyor. Bunun için, Şamanizm âyinlerini, totemci inançtaki cemiyetlerin değerlendirme tarzlarını tarihte kaybolmuş bazı kavimlerin inançlarına ait izlerle karşılaştırmak doğru olur.³³

b) Cemiyetle organizma çalışmasının ikinci eseri hayal gücüdür (*imagination*). Bir değer sistemi içinde insanın hayal gücü ile projeksiyonlarının, tabiata ve eşyaya aksetmiş imajlarının üstün rol oynadığı görülmektedir. İlkel veya vahşi dediğimiz cemiyetler henüz bu devreye erişmemişlerdir. Ancak onlara göre daha üstün sayabileceğimiz cemiyet şekilleri içinde bu ruhi güç meydana çıkmaktadır. Hayal gücü insanın realiteden kaçmasına yarayan kudretidir. Realite insan üzerinde baskı yaptığı, onu her tarafından engeller ve çıkmazlarla çevirdiği zaman, o ancak içine katlanmak ve hayal dünyasını kurmak üzere kurtulabilir. Hayal gücünün kökleri yine heyecanlılıktadır. Fakat artık heyecanlılık gibi hazır olan veya hazır olmayan obje karşısında eriyecek yerde, iç varlığının daha gelişmiş yaratıcılığı yardımıyla kendini objeye aksettirebilir. Bu aksettirme işi o kadar yaygındır ki, çocuktaki masal uydurmadan başlayarak türlü cemiyetlerin tarihinde büyük rolü olan mitolojilerin kuruluşuna kadar uzanır. İlkçağ'ın başındaki medeniyetleri bugünkü bazı kavimlerle birlikte bu hayal gücü devresine koyabiliriz.

c) Cemiyetle organizma arasındaki çatışmanın üçüncü eseri akıl ve iradedir. Sosyal emirler ve yasaklar sisteminde tasavvurla fiilin, işle dışın ayrılması, birbirinden bağımsız iki güç halinde “akıl” ve “irade”yi meydana getirmiştir. Şuurun konkre hayallerinden ayrılmış (*isolé*) zihin kavramlarına yükselmek için tasavvurun fiilden ayrılmasının son haddine gelmesi gerekir.³⁴ Burada hayaller konkre muhtevalarından sıyrılarak genel kavramlar ve şemalar ha-

lini almışlardır. Buna karşılık fiilin tasavvurdan ayrılması da son haddine gelmelidir ki, her türlü hayal ve kavramdan bağımsız bir hareket ve faaliyet prensibi halini alabilsin. Vâkıa böyle bir ayrılış gerçeğe uygun değildir. Çünkü en az derecesinde dahi iradede tasavvur unsuru vardır. Bu ayrılış hareketi de Yunan'dan başladı. Yunan düşüncesi bir yandan mitolojik zihniyetten akli zihniyete, *ratio*'ya (akıl) geçerken bir yandan da düşünceye muhtaç olmayan, sırf fiil halini almakta idi. Herakles ve Atlas gibi kahramanlarda bu irade kişileştirilmiştir. Fakat Yunan medeniyeti, aslında bir akıl (*logos*) medeniyeti olarak kaldı. Asıl “irade”nin gelişmesi Ortaçağ’a, İslâm medeniyetine aittir. Orada “irade,” Allah’ın mutlak iradesi olarak anlaşıldı. İnsanın cüzi iradesi, ancak onun bağışladığı küçük bir parçadan ibarettir ve arızidir. Her şey külli kudret olan “Allah’ın iradesi”nden doğar. Bu düşünce tarzında kulların Allah’a ve onun vekiline mutlak bağlılığı yüzünden, İslâm medeniyetinde kişiye ait hürriyetin hiçbir rolü olmadığını gösterir. Fertciliğin doğmasına engel olan bu hayat tarzı, Osmanlı deviri boyunca da gelişmiş, akılla irade ayrı kalmak şöyle dursun, akıl iradenin hükmü altına girmiştir.

d) Organizma ve cemiyet çatışmasının dördüncü eseri tutku ve sevgidir.

Schopenhauer’un “irade metafiziği”ne ve iradeci psikolojinin aşırılıklarına rağmen beşeri irade, doğuşu bakımından en üstün ruhi meleke olarak görünmemektedir. Onun rolü ilk önce yalnız karşı koyma, direnme, durdurma (*inhibition*) şeklinde menfi roldür. İrade, bu bakımdan yapma kudretini değil, yapmamayı, mâni olmak için cehdi ifade eder. “İlâhi irade”nin mutlaklığı ancak bu beşeri iradenin menfiliğine nazaran düşünülmüştür. Fakat ihtiras ve sevgide insanın kudreti müspettir. *Kendiliğinden* temayüllerden başlar ve insanlara, eşyaya, âleme çevrilerek değerler halinde yaratıcı olur. Değerleri yaratmak, değerleri anlamak ihtiras ve sevginin eseridir. İnsan bu aktif ve yaratıcı güçler yardımıyla iç hayatını dışa, tasavvurlarını fiiline bağlayabilir. Akılsız iradenin ve iradesiz aklın yarımılığından kurtulur. İhtiras ve sevgi ile insanın menfi iradesi, yaratıcı ve aktif müspet irade halini alır. Demek oluyor ki,

irade başlangıçta yalnız durdurucu ve menfi, bundan dolayı da iptidai dereceden bir kuvvet olduğu halde, sonradan ihtiras ve sevgi sürecinin ruhi hayata kazandırdığı bütünlük yüzünden yaratıcı, müspet ve yüksek dereceden bir kuvvet olmuştur.

“Aşk ahlâkı” böylece akli ve fiili hayatı aktif birer güç haline koymak üzere modern cemiyete bariz karakterini vermektedir. Bu manada “aşk ahlâkı,” aynı zamanda bir “iş ahlâkı”dır. Duygusal manzarası bakımından ihtiras ve sevgi güçlerine dayanan “aşk ahlâkı” fiili manzarası bakımından iş ahlâkıdır. Mekanik-iktisadi bir düzende insana iradesi dışında yüklenmiş olan işin kabulü hiçbir ahlâki netice doğurmaz. Köleye efendisi tarafından, serfe derebeyi tarafından, işçiye patron tarafından ekonomik bir zaruretin neticesi olarak yüklenmiş olan iş, kölede, serfte, işçide işe karşı hiçbir sevgi uyandırmaz. Bundan dolayı bütün sosyal devirlerde iş teşkilâtlarının ahlâkı doğuracağından bahsetmek güçtür. Fakat kişilik şuuru geliştikçe, işi alanla iş arasındaki münasebet değişmeye başlar. İşe sevgi ve ihtirasla bakan insanda iş ahlâkı, işe karşı yükümlülük, sorumluluk duygusu vardır. Ancak ne geçmişte, ne bugün işçinin henüz kütle halinde işe sevgi ve ihtirasla baktığından bahsedilebilir. Bu, ancak işçinin kişilik şuuru kazandığı, işi dıştan yüklenmiş bir baskı gibi almadığı, yani işini kendi organize ettiği durumlarda meydana çıkmaya başlar. Kişilik şuurunun gelişmesiyle paralel olan iş ahlâkı, işçinin hürriyeti için mücadeleye giriştiği sendikalizm hareketlerinden, kooperatizm ve sosyalizm şuurundan, küçük iş cemaatlerinin doğuşundan –Belçika, Hollanda, İngiltere’de zamanımızda yaygın olan teşekküllerden– sonra başlamıştır. Bugün Sovyetler, işi “devlet” baskısıyla ve cebirle organize ettikleri için patron yerine “devleti” koymakta ve *kendiliğinden* iş sevgisini tekrar ortadan kaldırmaktadırlar. Fakat, kooperatistler, sosyalistler, Batı’nın bazı memleketlerinde kendi kişilik şuuru gelişmelerine paralel olarak iş ahlâkını geliştirmektedirler.

“Aşk ahlâkı”nın ruhi gelişme ile tarihi gelişme arasında gördüğü paralellik bazı tanınmış tarih felsefelerini, meselâ J. Vico’nun, Hegel’in, Comte’un tarih felsefelerini hatırlatmaktadır. Onlarda,

insanlığın bir hedefe doğru ilerlemek üzere ruhi bir gelişme geçirdiği fikri hâkimdir. Ancak, onlarda bu gelişme daima akla göre, yarım sayılan melekelerden derece derece olgunlaşan akla doğrudur. Vico'ya göre tarihi gelişme heyecandan hayal gücüne, oradan akla doğrudur. Hegel'e göre gelişme tarihi oluş içinde mutlak *idée*'nin gerçekleşmesidir. Comte'a göre gelişme fetişist inançlardan müspet ilimin, aklın buyrukluğuna (hâkimiyetine) doğrudur. Oysa *Aşk Ahlâkı*'nın anlattığı tarihi gelişme (bazı benzeyişlere rağmen) bu yoldan geçmemektedir. İnsan ruhu, vâkıa heyecanlılıktan (*émotivité*) başlıyor. Fakat mutlaka akla doğru gitmiyor. Soyut kavramların ve aklın doğuşu, ona göre daha üstün olmakla beraber, yarı merhaledir. Çünkü, orada irade ve zihin ayrılmıştır, ruhun bütünlüğü kaybolmuştur. Bu bütünlüğü zekâ ve fikir kendi başlarına asla sağlayamazlar. İrade de akılla birleşmedikçe kör bir meleke olarak kalır. İradenin gözünün açılması, aklın aktif bir hale gelmesi için, bu terkibi yapacak daha üstün bir güç lâzımdır ki, o da sevgidir. Sevginin kaynağı ihtiraslardır (umumiyetle duygu hayatı). Şu halde, tarihi gelişmede akıl ve iradenin terki-bini temin eden üstün meleke yine duygu hayatı olmaktadır.

Kişilik şuuruna dayanan “aşk ahlâkı”na ulaşmak için, ahlâkın geçtiği merhaleleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Organizma ahlâkı: Cinsi yasaklar üzerine kurulur. Vahşilerin tabularından, şiddetli cinsi yasaklarından başlar ve zamanımız cemiyetlerinde, ahlâkın temeli olarak yalnız cinsi iffet meselesini gören görüşlere kadar gelir.

2) “Desinler ahlâkı”: Ferdi övünmenin değerlere ayna vazifesini gördüğü erginlik ahlâkıdır ki, cemiyetlerin de aynı suretle erginlik hayatını temsil eden böyle bir ahlâktan geçtikleri veya içinde bulundukları görülür.

3) Doğruluk ahlâkı: Sevgi ve ihtirası üzerine, kişilik şuurunun gelişmesinden doğan “cüret” duygusu üzerine dayanır.

J.M. Guyau ahlâktaki tehlike zevki ve cüret duygusunun kökünü yalnız hayatın yayılıcı kuvvetinde buluyordu. Halbuki, bu biyolojik faktör yalnız başına hiç de bu rolü oynamamaktadır. İnsan-

ni ruh, ihtiras, sevgi ve kişilik şuuru derecesine yükselmedikçe doğruluk ahlâkı meydana çıkamaz.

“Aşk ahlâkı,” insanı, kendini feda etmeye, kendine ait her şeyi terk etmeye götürür. Fakat bu terk ediş, insanın tabiatına zıt değildir ve asla tabiatı zorlamaktan doğmaz. İnsanın asıl hüviyeti organik şuurdan kişilik şuuruna kadar bütün gelişme evrelerinde “hayat” a dayanır ve hayatın mahiyeti hayattan vazgeçme değildir. Bu bakımdan arzuları yok etmek isteyen Budizmin görüşü hatalıdır. Arzu yok edilemez, aşılabilir. Arzuyu terk etmek için yok etmeye çalışmamalı, aşmaya, daha üstün gayeli arzulara yönelmeye çalışmalıdır. Böyle bir hamle başlangıç arzuların terk edilmesine sebep olur. Sosyal şuura ait arzuların uyanmasına, organik şuura ait arzuların aşılmasına ve “terk edilmesine” sebep olur. Kişilik şuuru na ait arzuların (yani ihtirasın sonsuz arzularının) uyanması da organik ve sosyal şuura ait arzuların terk edilmesine sebep olur. Hâsılı, arzuların terki insanın mahiyetine aykırı davranarak, tabiata karşı giderek değil, tam tersine insan tabiatının gelişmesine uygun hareket ederek elde edilmektedir.³⁵

Arzuları terk etmenin türlü dereceleri vardır:

I. *Cumhuriyet kanaanini terk etmek*; ihtiras ve sevginin üstün derecesinde kamu sanısına bağlı kalmamaktır. İnsanın kamu sanısından³⁶ tamamen kurtulmasına imkân yoktur. Fakat kudretli ruh kendi hayat planı ve kendi enerjisiyle hedefine yöneldiği zaman, onu hiçbir kamu sanısı, hiçbir dedikodu ve mırılty, yolundan alıkoymaz. İhsen *Brand*’da, *Peer Gynt*’te, Goethe *Faust*’ta, Batı medeniyetine vergi bu ihtiras kudretini ve kamu sanısına karşı meydan okuyuşu tasvir etmekte idiler.

II. *“Menfaatini terk edeceksin.”* Ahlâkın bu kaidesi en yaygın ve umumi olanıdır. Bundan bahsetmeyen hiçbir ahlâk doktrini yoktur. Hatta faydaya dayanan İngiliz ahlâkçıları bile umurun faydası için kişilik çıkarının terk edilmesi temelinde başka ahlâklarla birleşirler. Ancak çıkar, çıkar için terk edilemez. Yalnız insanlık sevgisi, ruhların iştiraki (*communion*) çıkarın terk edilmesini sağlayabilir.

III. *Huzur ve saadetini terk edeceksin.* Yunanlılarda mutluluk ahlâkın başlıca hedefi sayılıyordu. Fakat ilk defa Stoa ahlâkçıları gayenin mutluluk değil, fazilet olduğunu ve gerekirse fazilet için mutluluğun terk edileceğini söylediler. Bu görüş, zamanımızda en geniş boyutları ile Kant tarafından müdafaa edildi. Kant'a göre ahlâkın hedefi asla mutluluk değildir. Vazife için hareket eden, mutluluğunu terk etmeye hazır olacaktır. Böyle bir gayeye ise, yalnızca akıl kaidesine göre uyulamaz. Ona ancak, vazifeyi her şeyden fazla sevdiğimiz ve her şeye üstün gördüğümüz zaman saygı gösterilir.

IV. *Benlik dâvasını (övünmeyi) terk etmek;* ahlâkın, yalnız egoizmden değil, aynı zamanda (hatta daha çok) *égocentrisme* kurtularak elde edileceğini gösterir. Hakikaten övünme basit bir egoizm değildir. Çünkü övünen mutlaka kendi çıkarını düşünen, kendinden başkasını düşünmeyen demek değildir. Övünen her şeyden önce değerler sistemini kendine irca eden, yani kendini âlemin merkezi sanan insandır. Bu ise faydacılıktan (*utilitarisme*), bencilikten büsbütün başka bir şeydir. Övünen sırf övünmek için bazı aşırı fedakârlıklar da yapabilir. Yoksullara sadaka dağıtabilir. Kapısını yoksullara açabilir. Fakat bu işleri kendini ahlâk eyleminin hedefi, yani insanlık içinde erittiği için değil, tam tersine, değerleri kendine irca ettiği için yapar. Bazı faziletlerin gösterişini yapmak o faziletlerin işlenmesini kısmen sağlamış olsa bile, asıl fazilet adına büyük bir eksiklik olarak kalır. Çünkü, kendini terk etmek ve cüret henüz daha yoktur. *Égocentrisme*'in bırakılması egoizmin bırakılmasından daha güçtür. Çünkü fazilet gösterişi bazen asıl faziletten daha parlak görünür. Bu aldatıcı manzara *égocentrisme*'in etrafında bir cazibe halkası yaratır. Onu kırmak ve doğruluğun cesaretiyle³⁷ onu meydana çıkarmak, kendi nefsinde onu aşmayı başarmak ahlâki hamlelerin en büyüklerindendir.

V. *Gelecek ümidini terk etmek.* Gerçekten ötekilerden güç, hatta bazen imkânsız görünür. Çünkü bütün idealler ve ideolojiler gelecek ümidi üzerine kurulmuştur. Her biri kendi açısından insanın veya insanlığın geleceğine ait hayali bir plan çizmektedir. Bütün şikâyetler ancak, bu plana inanış nispetinde hafiflemekte ve

katlanılır hale gelmektedir. Nasıl olur da dinlerin, ideallerin, ideolojilerin, ahlâkların “gelecek ümidi”ni bir yana atabiliriz?

Bazı dinlerde bütün ağırlık merkezi “ümit”tir; imanın temeli odur. Bununla birlikte, ümit etmek eğer kısa vadeli ise, umulan şey gerçekleşmeyince onun ardından hayal kırıklığı ve ümitsizlik gelecektir. Ümit etmek aşkın âleme ait ise, doğrudan doğruya inanca bağlanmış demektir. İnanma devam ettikçe ümit de devam eder. Başka deyişle inancı gerektiren ümit değildir. Tam tersine, ümidi gerektiren inançtır. Aşkın âleme inanmanın gevşediği devirlerde, ümit de kaybolur. Fakat konusuna sevgi ile bağlı olan kimse bu konu ile ulaşacak “hedefi” değil, konunun kendini, “yol”u aradığı için, asıl kendi sevgisinden başka bir şey ummayacak, bundan dolayı da ümidi aşmış olacaktır.

14 – Ahlâk Teorileri:

Eski Yunan’dan beri ahlâki hayatı düzenlemek veya ahlâki açıklamak için birçok teori ileri sürülmüş olduğu bilinir. Biz bunları “aşk ahlâki” bakımından kısaca gözden geçireceğiz ve tenkitlerini yapacağız. Bu teorileri daha etraflı olarak *Ahlâk* (1946) ve *Felsefeye Giriş* (1958) adlı kitaplarımızda açıklamıştık.

a) Haz üzerine ahlâki kurmak isteyen ilk kuram hedonizmdir. Bu görüşe ahlâkların başlangıç derecesi ve kabası diyebiliriz. Hedonizme göre, ahlâkın gayesi insanları mutlu kılmaktır. Fakat, organik şuura ait hazlar doyumla sona ererler, kısa fasıladır. Bundan dolayı devamlı haz yoktur. Ayrıca beden hazları insanda kolaylıkla ıstırap doğururlar, bedeni ve dolayısıyla ruhu yıpratırlar. Onlarla devamlı mutluluğu sağlamaya imkân olamaz.

b) Mutluluk ahlâki (*eudemonisme*) Platon ve Aristoteles tarafından daha üstün bir şekil olarak ileri sürüldü. Platon’a göre, ahlâkın gayesi “üstün iyilik”e ulaşmaktır. O da bu dünya hazları ile değil, ancak ebedi olan (başı ve sonu olmayan) *idée*’lere ait hazla elde edilir. Onun sağlayacağı mutluluk *idée*’lerin temasından doğan yüce mutluluktur (*félicité*). Fakat Aristoteles daha realisttir: Mutluluğun bu dünyada gerçekleşeceğine kanidir. Ancak, devam-

lı hazzı temin için hazzın elem doğuran aşırı çok ve aşırı azlarından kaçınmalı, “tam orta”da bulunmalıdır. Mutluluğun esası “itidal”dir. Mutluluk ahlâkı, şu halde, ölçü ve düzen ahlâkıdır. Fakat, hayatın önceden kestirilemeyen hâdiseleri bu ölçüyü sağlamaya elverişli midir? İrademizde olmayan sarsıntılar, ölçüyü bozdukça, mutluluğu biteviye bozmayacak mıdır? Aynı hal fert için olduğu gibi cemiyet için de söylenemez mi? Bu suretle de, iyiliğin gerçekleşmesi bazen imkânsız bir hale gelecektir.

c) Çıkar ahlâkı (*utilitarisme*), derin düşünülmüş bir haz ahlâkından başka bir şey değildir. Bunun için de Jeremy Bentham kitabına *Ahlâk Aritmetiği* adını vermişti. Fakat çıkar ve fayda ahlâkı doğrudan doğruya egoizm üzerine dayanmaktadır. Eğer insan bençilikten başka hiçbir kuvvet tarafından yöneltilmiyorsa, insanı hayvanlardan ayıran hiçbir fark yoksa, çıkar ahlâkı bir nevi zaruret olur. Fakat böyle bile olsa, hayvanlarda dövüşme içgüdüsünün yanında yardımlaşma içgüdüsünün bulunduğunu görüyoruz. (Kropotkin, *Etika*, çev.: Ahmet Ağaoğlu.) Kaldı ki, insan yalnız içgüdülerden ibaret değildir. Onda başka insanlara kendini vermeyi sağlayan üstün bir duygu hayatı vardır. Sevgi, sempati, başkası için yaşamak, insanda “çıkar” düşüncesi kadar gerçektir ve ahlâkı yalnız ikincisi üzerine kurmak yanlıştır.

d) Direnme ahlâkı (*stoicisme*), arzuları yenmeyi, iradeyle ve akılla arzulara rağmen yaşamayı telkin eder. Bu ahlâk varlık düzeni ile insan düzeni arasındaki ahenk (yani insanın küçük âlem olduğu) fikrinden doğmuştur. Mademki insan âlem gibi rasyonel bir düzendir, o halde o düzeni bozan arzuları yenmelidir. Stoik ahlâk tipi İlkçağ’da Epikürcü (*épicuriste*) tipin zıddı olarak idealleştirildi. Birincisi arzuları öldürdüğü, kendine hâkim olduğu halde, ikincisi arzulara göre yaşamaktadır. Züht ahlâkı bu Stoa ahlâkından doğdu. Tasavvuf “nefsi-levvâme” ile arzuları öldürmeyi telkin ederken buradan esinlenmişti. Bu ahlâkın daha aşırı genişlemiş şekli hayat kaynağı olan bütün arzuların yok edilmesinden ibaret olan Budizmdir. Fakat ne Stoa ahlâkı ne Budizm gerçekleştirilebilir. Çünkü arzular insan tabiatının gereğidir. Onları durdurmak veya yok etmeye çalışmak insanlık tabiatına karşı koymaktır. Bunun-

la birlikte, insanın hayatında “arzularla savaşıma” bir devre teşkil eder. Bu devre organik şuurun sosyal şuur tarafından aşılması, arzuların sosyal baskı altında sınırlandırılması merhalesidir. Eğer bu devre kişilik şuurunu tarafından aşılmamış olsa, insan marazi şuur ve parçalanma (*désintégration*) halinde kalacaktır. Organik şuur sosyal şuur tarafından aşıldığı gibi, sosyal şuur da kişilik şuurunu tarafından aşılabacaktır. Bu ikinci merhale, sonsuz arzular, yani ihtirasların doğuşu demektir ki, burada arzuları kendine zıt bir kuvvet tarafından yok etmeksizin, arzuların yine arzular tarafından aşılmasından bahsedilebilir.

e) Bir kısım İngiliz filozofları, ahlâkî his üzerine kurmaya çalıştılar. Adam Smith, Shaftesbury, Hutcheson, vs. gibi. His ahlâkî arzu ve fayda ahlâkından daha geniş bir duygu temeline dayanmaktadır. Çünkü sempati, şefkat, sevgi, acımak, vs. gibi bütün hisleri kuşatmaktadır. Ancak tecrübeden (*empirie*) ahlâkî çıkarması bakımından ötekilerle birleşir. His ahlâkçıları doğrudan doğruya şuurda ahlâk verilerinin hazır bulunduğunu kabul ederler. Fakat, ahlâk bir gerçeğin tespitinden ibaret değildir. Olması istenen bir halin, bir idealin aranmasıdır. Ahlâkî fiil gerçekten ideale doğru atılıştan meydana çıkar. Bundan dolayı da yalnız “hazır” şuur verileri ile çözülemez. Hazır olmayana (*absent*), gerçekleşmesi istenene, olması gerekene (*devoir-être*) aittir. Öyleyse tecrübenin bize verdiği duygu hallerinin tahlili ile ahlâka ulaşamaz. Bunlar arasında yalnız gerçekten ideale, varlıktan gerekmeğe (mecbur olmaya) doğru hareketi sağlayan duygu halleri ahlâkî fiilin âmili (*mobile*) olabilir. Bunlar da daha önce gördüğümüz gibi, ihtiyaç ve ihtiras süreçleridir. Bu süreçler statik bir şuurda verilmiş olarak bulunamaz. Ruhun gelişme yolunda üstün bir derece olarak meydana çıkışları kavranabilir. Öyle ise, sırf empirik bir duygu tahlili üzerine ahlâkî kurmaya imkân yoktur.

f) Eski Yunan’dan beri ahlâk teorilerinin büyük bir kısmı, ahlâkî akıl üzerine kurmaya çalışmışlardır. Platon ve Aristoteles bunlardandır. Ortaçağ filozofları –İbni Sina, Saint Thomas, vs.–, modern filozoflar –Descartes ve ekolü– aynı yolu tutmuşlardır. O derecede ki ahlâkta akılcılık prensiptir denecek kadar yerleşmişti. Bir

zaman ahlâkın tecrübeden çıkarılacağı kesin olarak reddolunuyordu. İlk tecrübecilerin, şüphecilerin bundan dolayı sarih bir ahlâk sistemi yoktu. Ahlâkta saf akıl sahasını yetmez gören Kant dahi, temelinde yine akılcı olarak kalıyordu. Bunun sebebi, ahlâki kaidelerin evrenselliklerini, geçerliliklerini tecrübeden çıkaramayacakları, ancak evrensel olan akla dayanacakları kanaati idi. Fakat eğer ahlâk mutlak hüküm arıyorsa, aklın hükümleri mutlak değildir. Şartlıdır, beyanidir. Eğer ahlâk insan ruhuna uyan kaideler arıyorsa, aklın kaideleri soyut ve muhtevasızdır. İnsan ruhunun onlara uyup uymayacağı peşinden söylenemez. Aynı akıl ahlâkın olduğu kadar başka pratik davranışların, siyasi hareketin, vs. esaslarını da verebilir.

g) Akıldan başlamakla beraber Kant ahlâkı, vicdan ve yükümlülük üzerine kurulmaktadır. Bunun için, ilmi kuran saf akıl ile ahlâkın temeli olan pratik akıl ayırmaktadır. Birincisi fenomen (*phenomenon*) sahasına ait olduğu halde, ikincisi numen (*noomenon*) sahasına aittir. Kant’a göre ahlâki düstur yalnız rasyonel bir surette ifade edilmekle beraber, prensibi pratik akıl veya numenden (*noomenon*) gelmektedir: Şartsız, külli ve mutlaktır. Tecrübe ile hiçbir ilgisi yoktur. Kant teorisinin üstün ciheti ahlâki düsturun tecrübe-üstü, mutlak vasfını görmesindedir. Kant, ahlâkın bu vasfına o kadar ehemmiyet verdi ki, tecrübeden, duygudan, hatta saf akıldan hareket eden bütün ahlâk teorilerini şiddetle reddetti. Kant’ın haklı olduğu yönü ahlâki düsturun formülünün tecrübeden asla çıkarılamayışında idi. Fakat haksız olduğu cihet, ahlâkın muhtevasız olarak kurulacağını zannetmesinde idi. Halbuki ahlâk bu içeriğini ister istemez insan ruhundan, onun ahlâki eylemi (*action*) yaparıcı kuvvetinden almaktadır. Bu da dış âleme ait tecrübeden olmasa da, ruhi gelişmenin kendi kendine ait tecrübesinden çıkarılabilir. (Kant teorisi için *Felsefeye Giriş* adlı kitabımızın ikinci cildinin “Ahlâk” bölümüne bakınız.)

h) Zamanımızda yaygın olan bir teori de ahlâkı cemiyet üzerine kurmak isteyen teoridir. Bir yandan L. Lévy ve Brühl’ün *Âdetler Sosyolojisi*, bir yandan Durkheim’ın sosyolojik ahlâkı, bu yeni görüşün önderi olmuştur. Önemli bir kısım Kıta ve Amerikan sos-

yologu bu yolu tutmaktadırlar. Sosyolojik ahlâk teorisi, ahlâkın, esasında, sırf sosyal olduğunu, hem eğitimle geçen kaideleri yeni nesillere vermek, hem de her neslin sosyal tecrübesini buna katmak suretiyle geliştiğini kabul eder. Platon'un üstün "iyilik" prensibi kadar Kant'ın "vazife" prensibi de, Durkheim'a göre, sosyal ahlâkın temelini teşkil eder. Çünkü "cemiyet" hem bizim dışımızda objektif gayeler halinde, hem de içimizde eğitim ve alışkanlıkla kazanılmış sübjektif yükümlülük halinde görünmektedir.³⁸ Bu suretle sosyolojik ahlâk rasyonalizmi olduğu kadar empirizmi de hesaba katmakta ve sosyolojik açıdan eski teorilerin birçoğunu yorumlama yolu ile içine almaktadır. Fakat bu derece kuşatıcı görünmesine rağmen, sosyolojik teori, prensibi bakımından beşeri ahlâkı kurmaya elverişli değildir. Çünkü: 1) Ahlâki failin muhtarlığı olmadıkça, sorumluluk ve yükümlülüğün manası kalmaz. Sosyolojik teori bu muhtarlığı sosyal determinizm ile uzlaştırmak için ancak bir postüla olarak koymak zorundadır. O zaman da gerçeklik ispat edilemez. 2). Bu teori, ahlâkı bir gerçek hükmü ile açıklıyor. Halbuki bir ahlâk teorisi olarak değer hükmünü kurması gerekirdi. 3) Prensibi bakımından relativisttir. Onunla mutlak, evrensel bir ahlâkın kurulduğu söylenemez. Başka deyişle, bu ahlâkı bir inanç konusu haline getirmek kabil değildir. Sosyal ahlâk beşeri ahlâkta ancak bir derece teşkil eder. Bu da sosyal şuurun organik şuura göre üstün bir derece olmasından ileri gelir.

i) Fakat sosyal şuur, kişilik şuuru tarafından aşılır. Bundan dolayı da, sosyal ahlâk kişilik ahlâkı tarafından aşılmaktadır. Kişilik ahlâkı bir kişiye mahsus ahlâk demek değildir. Hür bir kişinin şuuruna dayanan, fakat hedefi evrensel olan ahlâk demektir. Kişilik şuuru insanın gelişmesinde en üstün merhaledir. Orada sosyal zaturetin üstünde yeni bir determinizm sahasının, kişiliğe ait determinizmin doğduğunu görürüz. Bu gereklilik cemiyete göre nispi bir muhtarlık teşkil eder. Kişilik şuurunun kurulması için sosyal şuur lâzımdır, fakat kâfi değildir. Çünkü orada sosyal determinizm üstünde ona nazaran bir nevi hürriyet sahası demek olan kişilik determinizmi vardır. Aklın iradeyle tamamlanması, temayüllerin ihtiras halinde derinleşmesi kişilik şuurunun sosyal şuura hâkim kı-

lar ve onu üstün bir derece haline getirir. Ahlâkın prensipleri olan sorumluluk, yükümlülük, vazife artık kendilerine gereken muhtar (*autunome*) temeli bulurlar. Cemiyet içinde bu prensipler yalnız postüladan ibaretken, şimdi gerçek bir zemine dayanırlar.

Sosyolojik ahlâk bu prensipleri “cemiyetin içleşmesi” dediği bir süreçle açıklamaya çalışıyordu. Ona göre kişilik şuuru, sosyal şuurun bir görünüşünden ibarettir ve nüfus kesifliği, farklılaşma, işbölümü, vs.’nin, eğitim ile yeni nesillere yerleşmesi suretiyle açıklanmaktadır. Fakat, sosyal determinizmin bu mekanik neticeyle kişilik şuurunun kendiliğindenliği, hürriyeti arasında mahiyet farkı vardır. Yeni bazı sosyologlar –meselâ Moreno, Gurvitch, vs.– kendiliğindenliği cemiyetin temelinde görmek için *microsocius* kavramını icat ediyorlar. Fakat bu *microsocius*, hakikatte, cemiyeti hazırlayan organik şuurdan başka bir şey değildir ve onunla ahlâki hayatın prensibi açıklanamaz. Çünkü, oradan ne vicdanın istediği “irade muhtarlığı”nı, ne ahlâki fiilin istediği yükümlülük ve sorumluluğu çıkarmaya imkân vardır. Bu duygular sosyal şuur tarafından hazırlanmakta ise de, ancak kişilik şuuru içinde gelişebilirler. Çünkü ahlâkın istediği iradi fiil orada gerçekleşir. Vazifenin aradığı, “gayesi kendi içinde,” mutlak emir ihtirasta, sevgide gerçekleşir; vazifenin başka herhangi bir gayeye vasıta olarak değil, sırf vazife olarak yapılması, yani vazifenin vazife için yapılması onun mutlak bir sevgi konusu olması demektir. İhtiras –daha önce gördüğümüz gibi– gayesi kendi içinde, fayda gütmeyen ve sonsuz temayüldür. Vazifenin aradığı şartlar yalnız orada vardır. Bundan dolayı, kişilik şuuru hakiki beşeri ahlâkın temelidir. Sosyal şuurdan kişilik şuuruna yükselince görelî (izafî) ahlâktan mutlak ahlâka, ahlâk teorilerinin aradığı hakiki ahlâka yükselmiş, görecilik (izafiyetçilik), sübjektivizm ve şüphecilğin buhranından kurtulmuş oluruz.

15 – Açıklık ihtirası ve birlik ne demektir?

“Birlik” arayışı ilim sahasında konke varlıkları tetkik eden ilimler arasındaki karşılıklı bağlantıları meydana çıkararak, bura-

dan varlığın bütünlüğünü gösteren ilim birliğine yükselmek demektir. Metafizik sahasında varlıkların çeşitliliği üstünde onlara temel olan sonsuz varlığa çıkmak demektir. Pratik sahada farkları aşarak bütünlüğe, zümre ve tabaka düşmanlıkları üstünde milli birliğe, milli kinleri aşarak insanlığa ulaşmak demektir. Parçalarla bütün, milletlerle insanlık arasındaki bağlantı, gerçekte ideal bağlantısıdır. Gerçeklik ve ideal, bütünün hakikatinde birleşirler. Bu fikirler ilk defa Fransız Yeni-Kantçı filozof Charles Renouvier tarafından *Personnalisme* adlı eserinde ileri sürülmüş, bizim tarafımızdan da metafizik sahadan pratik sahaya –bazı değişikliklerle– nakledilerek, Renouvier’den oldukça farklı bir tarzda *İnsanî Vatanseverlik* şeklinde geliştirilmiştir. *Aşk Ahlâkî*’nden sonra ayrıca bu fikirleri *İnsanî Vatanperverlik* adlı kitabımızda açıkladık (1933). Bunun için burada inceliklerine girmeyeceğiz. Renouvier bu meseleyi “Gerçeklik, İdeal, Hakikat” adlı bölümde izah ediyor. Renouvier’ye göre “beşeri ideal bugünkü insan karakteri ile gerçekleştirilmesi imkânsız bir şeydir. Onun kökten değiştirilmesi ancak asırlar boyunca bütün insanlığın tecrübesine ve tarihine başvurmak suretiyle mümkün olabilir. İyimser sosyalizme ilham veren bu ideal yerine, bizce bugün harabe halindeki bir tabiatın içinde, âlemin ve cemiyetin ilk kemâli hakkında transnatüralist bir faraziye kabul etmelidir.” Başka bir yerde şöyle diyor: “Ahlâki vazife ile ihtiras arasında ahenk vardır. Yapılacak her fiil iyi bir gayeye göre düşünüldüğü zaman, ihtiraslı bir ilcanın objesidir.” “İhtiraslar psikolojisi prensip bakımından canlı varlıklarda *action*’un ferdiliği üzerine dayanır. Ferdi *action* bu gibi hallerde türlü imkânlarla cevap verir ve bu yaratışın esaslı şartıdır. Bu ferdiliğin mahiyeti, algılarla ve heyecanlarla düzenlenen fiillerdeki kişilik şuurudur. Onun ilk vasfı bilgi ve hürlüğü koruma ihtirası, düşünme ve icra etme kudreti duygusu, duyulara ait zevklerin aranmasıdır.” “Hiyerarşi veya sınıflamanın temeli, eğitimcilerin nezareti altında genel bir eğitim ile kurulacaktır. Eğitimin gayesi kabiliyetler ve yararlılıklara göre mertebeler ve fonksiyonların dağıtılmasıdır. İlerlemeler ve ödüller, istidatlar ve yapılan işler nispetindedir. Her şey üstünlerin hükmüne bağlıdır. Bütün sosyal

kuvvetler barış çalışmalarına göre idare edilmelidir. Doğuştan gelen bütün imtiyazlar kaldırılmalıdır.”³⁹

a) İnsaniyetçilik yalnız başına alınınca ütopyadır. Çünkü soyut insancılık gerçeğe dayanmayan idealdir. Bundan dolayı da kavranması imkânsızdır. Oysa çoğu kere “insaniyetçilik” gerçeğe ilgisiz, sırf ideal, hatta ütopya olarak ileri sürülmüş ve savunulmuştur. İlk defa Platon duyuların gerçekliğini inkâr ederek, yalnız “ideal”i gerçek sayacak kadar aşırılığa düşmüştü. Platon’un izinden gidenler –Farabi, Tommaso Campanella, Thomas More, vs.– ütopya yüzünden gerçeği inkâra devam ettiler. Fourier’nin *Famelistère*’i (*Phalanstère*) zamanımız bilgisi içinde ütopoyu devam ettirdi. Marx ve çığırında olanlar bütün bu hareketlere “ütopik sosyalizm” diyerek hakiki ve “ilmi” sosyalizmin yalnız kendi çığırlarında olduğunu iddia ettiler. Fakat bu yeni cereyan da, öte yandan ideale karşı körleşmeye ulaştı.

İnsanlık bir gerçeklik değil, ancak ideal olarak vardır: Kültür çevrelerinin çokluğu, meselâ Çin’in ve Hint’in Batı medeniyetlerinden ayrı birer âlem oluşu bu iddiayla çelişiktir.

b) Buna karşın, kapalı vatancılık ve milliyetçilik de imkânsızdır. Kapalı milliyetçilik görüşü fatalizme götürür. Çünkü ideali inkâr eder, kendi kaderini terakki etmez yahut pek güç değişir bir gerçekliğe saplatır. Bu anlamdaki dar milliyetçilik ile kapalı site medeniyeti arasında fark kalmaz. Bununla beraber, İlkçağ filozofları dahi bu kaderci site çevresini aşmaya başlamışlardı. Stoacılar “dünya hemşeriliği”nden bahsediyorlardı. Ortaçağ’ın, dini kaderciliği de “kurtuluş (*salut*) dini” şevki ile daima tek yol olmaya çalışıyordu. Unutmayalım ki, kapalı veya kaderci vatancılık görüşü zamanımıza kadar devam etmektedir. Sitelerin yıkılmasına, kast farklarının aşılmasına, milletlerarası ümmetler ve imparatorlukların doğuşuna rağmen, kaderci vatancılık yeni faktörlerle canlanmıştır: Bunlar arasında “ırk”, “din”, “medeniyet” peşin hükümleri en büyük duvarları teşkil etmektedir. “Beyaz ırk” iddiası, “Batı medeniyetinin üstünlüğü” fikri, “emperyalizm” peşin fikri uzlaşmanın başlıca engelleridir.

b) İyimser hayalcilik ile kötümser kadercilik aynı derecede yetmezdirler ve yanılmaktadırlar. İlkçağ'dan beri bu iki zıt görüş karşı karşıyadır. Fakat insani varlığın hakikati bunlardan yalnız biri ile gelişmemiştir. Cemiyetlerin çarpışmaları gerginliklerini artırdığı, onları içlerine kapanmaya, birbirine düşman olmaya götürdüğü kadar, aynı çarpışma, fikirlerin, mahsullerin, duyguların birbirini etkilemesine, cemiyetlerarası ideallerin yayılmasına ve kuvvetlenmesine de sebep olur. Bundan dolayı, cemiyetlerin çatışması yalnız kötümser kaderciliği beslemektedir, diye bir iddia yanlıştır. Nitekim sosyal ilişkilerin artması kültürleri birbirine bağlayarak her türlü farkları, düşmanlıkları ortadan kaldırdığı şeklindeki bir iddia da aynı derecede yanlıştır. Bu iddialardan birincisi hâlâ, ırkçılar, emperyalistler, Doğu düşmanı Batıcılar tarafından savunulmakta olduğu gibi, ikincisi de bugün aşırı terakiciler, UNESCO'nun dar yorumlamasına bağlananlar, komünistler tarafından savunulmaktadır. Hakiki bütünlük, her ikisini, yani gerçeklikle ideali birleştiren insani vatanseverliktedir. İnsani vatanseverlik çoklukta birlik, değişiklikte sabitlik, başka deyişle kültür çeşitliliğine dayanan insancılık demektir.

16 – *Sevgi ahlâkının verdiği huzur (sérénité) ile, ihtirasın doğurduğu huzursuzluk (insécurité) arasındaki zıtlık göze çarpmaktadır.*

İhtiras doymak bilmez bir arayış, sonsuz bir arzu olduğu için, kudretine rağmen devamlı bir huzursuzluk ve iç kıvrantısı (*angoisse*) doğurur. İnsan bu huzursuzluk içinde kendi varlığını keşfeder. Fakat bu varoluş hiçbir huzur ve sükûna ulaşmayan sürekli bir arayış halinde kalır. İhtirastaki huzursuzluğun arayışı *varoluşçuların* insan anlayışını hatırlatmaktadır. Ahlâkın aradığı ve sevginin verdiği huzur ve ahenk ile bu huzursuz varlık zıtlık halindedir. Birinden ötekine nasıl geçilebilir? Bu diyalektik zıtlık terkibe elverişli değildir. Ancak ihtirastan sevgiye yükselme sayesinde bu zıtlığı aşmak mümkün olur. Bu ise insan ruhundaki bir “dönüş”ün (*conversion*) neticesidir. (Raoul Allier, *Psychologie de la Conversion* adlı eserinde bu dönüşü ait Afrika yerlilerinin din değiştirmeleri dolayısıyla yaptığı esaslı gözlemleri vermektedir.)

Aşk Ahlâkı'nın burada ileri sürdüğü ve savunduğu fikir ihtirastan sevgiye yükseliş, Yeni-Schellingçi filozof J.M. Baldwin'ın *Théorie génétique de la Réalité, la Pancalisme* adlı kitabındaki tezini hatırlatmaktadır. Bu filozofa göre, tabiat ve ruh ikiliği ancak varlığın mutlak güzelliğinde birleşerek “vasıtasız” tam bilgi halini alır. Baldwin, ruhla tabiatın sanat gözü ile birleşmesine “*pancalisme*” diyor ve bu birleşmenin “mantıktan sonraki” (*hypérlogique*) bir ruh hamlesi olduğunu, ruhun “mantıktan-önce” (*prélogique*) müphem olarak birlikte bulunduğu tabiata, bu sefer sanat sezgisi ile ve şuurlu olarak tekrar döndüğünü kabul ediyordu. Bizim, *Aşk Ahlâkı*'nda savunduğumuz fikir onun yerine, cemiyetten önceki, gayelerinden ayrılmamış olan organik şuurun müphem bütünlüğüne cemiyetten sonra (*hypérsocial*) kişilik şuurunda ihtiras ve sevgi ile tekrar dönüldüğü, ruhun tabiatla birleşmek suretiyle “sevgi”de birliğe ve bütünlüğe ulaştığını kabul etmektedir. Baldwin'ın *pancalisme*'i idealist bir bilgi ve varlık teorisi idi. Bizim hipersosyal gerçeklikte aradığımız şey insani varlığın gelişmesini açıklamaya çalışan bir görüştür. Fakat Baldwin'ın üçüncü safhada ulaştığı “güzel-lik” terkibi ile bizim son safhada ulaştığımız “sevgi” aynı mahiyette değildirler. Çünkü görüşümüz, esasında realist olarak kalmaktadır. Realite *idée*'den ayırdır. Gördüğümüz eşya fikirlerden ibaret değildirler. İdeal de üstün dereceden bir varlıktır. İdeal ile gerçeklik arasındaki bağlantı varlığın iki derecesi arasındaki bağlantıdır. Şu halde varlığın oluşu *idéo-réal* bir karakterdedir.⁴⁰ Bu mesele, *İnsanî Vatanperverlik*'te daha etraflı ele alınmıştır.⁴¹ Şu halde, Baldwin'ın yeni-idealist felsefesi ile *Aşk Ahlâkı*'ndaki insani varlığın gelişmesi arasındaki benzeyiş yalnız görünüşte ve kelimelerdedir. Esasta birincisi idealist- gnoseolojik, ikincisi ideorealist- ontolojik iki düşünce tarzı olarak kalırlar. Nitekim “sevgi”de ruhla tabiatın birleşmesi hiçbir ayrılık, nüfuz ve kaynaşma ifade etmez. Yalnız birbirini tamamlama, ahenk ve anlama manasına gelir.⁴²

a) Huzursuzluktan huzura, ihtirastan sevgiye geçiş, Antik hikmete dönüş demek değildir. Vâkıa Yunan filozoflarının başlıca hedefi huzur arayışı idi. Modern felsefede ise statik kâinat görüşü ve sabit değerler sistemi ile birlikte mutlak huzur imkânı da kaybol-

muştur. Bir dinamizm, hareket ve değişme felsefesinde, bir tarih felsefesinde tam huzur aramaya imkân yoktur. Böyle olmakla beraber, modern felsefe de bir nevi “huzur” arayışından vazgeçmemiştir. Bunu ya “en son gayeye” atmış yahut değişmenin ritminden çıkarmaya çalışmıştır. Buna biz “terakki inancı”, “gelişme (*évolution*) imanı,” vs. diyoruz.⁴³

b) Fakat bu felsefelerde “huzur” varoluşun kanunundan çıkarılmıştır. Eğer var olan şeyler mahiyetlerden ayrı iseler yahut mahiyetlere nüfuz imkânı yoksa, “yaşanmış tecrübe” bize yalnızca sınırlı halleri verecek ve hiçbir kanuna ulaşamayacaktır. O zaman ne Comte’un “Üç Hal Kanunu”ndan, ne Hegel’in “diyalektik oluş”undan bahsetmeye imkân olacaktır. Nitekim tam varoluşçuluk için bütün bu yollar kapalıdır.

c) Biz, ihtirastan sevgiye geçerken varoluşla öz (*essence*) arasında başka türlü bir bağlantı kurmaya çalışıyoruz: İhtirastan varlığın hiçbir umumi kanunu çıkarılamaz. Fakat “sevgi” halinde bütün ihtiraslar tabiatın sırlarını çözmeye başlarlar. Ruhla tabiat arasında bir bitişiklik, birlikte var olma (*co-existence*) hali meydana gelir. Sevgi (tasavvufun düşündüğü gibi) ruhla tabiatı kaynaştırmaz, bir potada eritmez. Onlar ayrı kalmak şartıyla, birlikte var olan iki akış halini alırlar. Ruhun tabiatı haberli olması ve ona sırlarını açması bu sayede mümkün olur. Bundan dolayı da varoluştan hiçbir öz (mahiyet) çıkmamak üzere var olan insanla varlıkların özü arasındaki mahrem bir konuşma keşiflerin anahtarını verir. Kısaca, varlığın bütünlüğüne ait bilginin huzuru, asıl huzursuzluğun içinden çıkarılmıştır.

17 – Mertebeler Ahlâkı (Mertebeler Cemiyeti):

Değişmeler içinde bütünlük, çoklukta birlik varlığın mertebelere ayrılmasını gerektirir. Varlık hiçbir zaman farksız bir bütün olarak görünmez; var olanların mertebeleri olarak görünür. Cansızlardan insana ve değerler âlemine kadar mertebeler olduğu gibi, insanda da sosyal-ruhi gelişmenin doğurduğu mertebeler vardır. İnsanlığa, mertebeler dışında, “yekpâre” ve tek şekilli gibi bak-

mak, onu anlamamaktır. İnsanların sosyal-ruhi kudret seviyelerine göre ayrıldıkları mertebelere uyan bir de ahlâki mertebeleri vardır. Bu mertebelerin vahşilerdeki kadın-erkek, kabilelerdeki başbuğlar-halk, sitelerdeki yüksek soylular-askerler-çiftçiler-köleler, vs. gibi sosyal sınıflar ve tabakalarla ilişkisi yoktur. Burada bahsettiğimiz mertebeler insanın ruhi-sosyal kabiliyeti ve kudret seviyesini ifade eder. Vahşiler veya üstün cemiyetlerdeki dini-iktisadi bir düzene göre kurulmuş olan sosyal sınıflar ve *kastlardan* en yukarıda olanlar arasında, kudret seviyesi bakımından en aşağı derece, veya en aşağıda olanlar arasında en yukarı seviyede bulunanlar olabilir: Bir başkan ailesinin ruhi güç bakımından çok zayıf, bir köle ailesinin çok yüksek olması mümkündür. Nitekim Antik Çağ'da başkanlar arasından bayağı ve gülünçleri çıktığı gibi (Hyperbolos, Neron, vs.) köleler arasından da bilgeler ve filozofların yetiştiği (Kinikler, Sofistler, Seneca, vs.) çok görülmüştür.

Mertebeler, çoklukta birlik ahlâkının temelidir. Mertebelere uygun yaşamak demek, 1) mutlak eşitlik hayalinden vazgeçmek, 2) kast ve sınıf farkına kul olmamak demektir. Birincisi bizi sınırlanmamış demokrasiyi reddetmeye, ikincisi de her türlü mutlak eşitsizliği kabul etmemeye götürür. Mertebeler, varlığın gerçeklik bünyesine uygun yaşayarak terakkiye elverişli bir halde bulunmamıza imkân verir. Mertebeleri göz önüne almadan yaşayan, davranan insan ya eşitlik (*égalité*) hayaliliğinin ya eşitsizlik (*inégalité*) kaderciliğinin önünde ezilerek, gerçeği tanımamak yüzünden terakki imkânlarını ortadan kaldıracaktır.

a) Organik şuurdan kişilik şuuruna doğru gelişme halindeki insanı inceleyerek mertebeleri tespit edebiliriz. Böyle bir ihtiyaç, birçokları tarafından duyulmuştur. Ahlâki ve hukuki sorumluluğu olan insanın nasıl yetiştiğini anlamak için ilk önce sosyal zarureten psikolojik özerkliğe doğru gelişme sürecini gözden geçirmelidir. Bu süreç bize –her şeyden önce– psikolojik bir dönüş (*conversion*) olarak görünüyor. Sosyal determinizmden ruh hürlüğü nasıl doğmuştur? Draghicesco bu problemi *La Réalité de l'Esprit* adlı eserinde ele alıyor. Ona göre cemiyet bir virtüöz, insan organizması bir piyano gibi tasavvur edilecek olursa, ruhumuz bu piyano

üzerinde çalınan kompozisyon gibi anlaşılmalıdır. Fakat bu görüş ruhi hayatı tamamen pasif bir netice haline koymaktadır. George Mead, *Mind, Self and Society* adlı kitabında ruhla cemiyeti aynı realitenin iki manzarası, aynı paranın iki yüzü gibi görmektedir. O suretle ki, ne biri ne öteki üstün sebep durumundadır. Bu görüş Amerika'da Cooley, Almanya'da Theodor Litt tarafından benimsendi. Psikoloji ile sosyoloji arasındaki karşılıklı ve saldırganı açıklama iddialarını ortadan kaldırır gibi görüldüğü için de cazip geldi. Fakat bu suretle bir vakanın tespitinden başka hiçbir şey çözülmüş olmadı. Cardiner, *Psychological Frontier of Society*'de meseleyi yeniden ele aldı. Fakat kültür antropolojisi açısından tetkik edilmiş olan konu, bu sefer kültürün psikolojik payını ve kurum (*institution*) olarak sosyal mevkiini göstermeye çalışırken yine sınır meselesini müphem bırakmaktadır.

Moreno ve Gurvitch tarafından sosyal zaruret ve ferdi hürriyet antinomisini çözmek için ileri sürülen *microsocius* kavramı da bu suretle cemiyeti iki veya daha çok fertten mürekkep en küçük zümreye kadar indirmiş ve bu zümrenin kendiliğinden doğuşunda her türlü baskı, cebir ve kaideyi kaldırmış görünüyor. Böylece kendiliğinden küçük zümrelerin bağılıklarından daha büyük zümreler ve cemiyetler meydana geldikçe, sosyal baskı çıkmış oluyor; başka deyişle cemiyet kendiliğinden bir zümrenin mikroskopik unsurlarına kadar indirilmiş ve bu suretle de hürriyet meselesinde cemiyet-fert zıtlığından kurtulmuş olunuyor. Fakat kendiliğinden zümreleri idare eden hâdiseler, ruhi ve sosyal gerçeklikler arasında limiti teşkil ettikleri için, bunların sosyal hürlük sahası olduklarını söylemek güçtür. Böyle bile olsa, mikroskopik zümrelerdeki hürlüğün veya kendiliğindenliğin aradığımız ahlâki muhtarlık ve yükümlülüğün temeli olan hürriyet olduğunu söylemeye imkân yoktur.

b) Bundan dolayı, ruhi ve ahlâki hayatın gelişmesini sosyal gelişmeden çıkaran eski görüşün kökleri Comte'a kadar iner. Bu görüş sonradan Gumplovicz ve Roberty tarafından savunulmuştur. Fakat bu bakımdan asıl çalışmalar şüphesiz ki Durkheim ekolüne aittir. Sosyal determinizme bağlı olarak ferdi hürriyetin tekâmül ettiği fikri Durkheim'ın bazı eserlerinde, meselâ *Sosyoloji Metodu-*

*nun Kaideleri; Ahlâki Olgunun Gerektirilmesi*⁴⁴ (Ahlâk Eğitimi), vs. hazırlanmakla beraber, asıl Fauconnet tarafından *Sorumluluk*, Bouglé tarafından *Değerler Evrimi*⁴⁵ ve başka eserlerde izah edildi. Bunlara göre, ferdi ahlâki hürriyetinin cemiyet dışında ayrı bir yeri yoktur. Cemiyetten bağımsız ruhi realiteye dayanmaz. Ahlâki hayat sosyal hayatın bir parçasıdır. Eğer modern cemiyetlerde fertler hür ise, ahlâki fiillerinde muhtar sayılıyorsa, bunun sebebi bu cemiyetlerin bünye bakımından fertleri hür kılacak bir eğitim vermeleridir. Cemiyetler kesifleştikçe, kompleksleştikçe değerler bakımından farklılaştıkça, işleri bölündükçe cemiyette fertler de özellikler ve farklar halinde görünmeye başlarlar.

Sorumluluk aslında yaygın ve ortak olduğu halde, ferdileşir, içileşir. Değerlerin iç hayata girmesi sosyal gelişmenin umumi bir kanunudur. Fakat bu görüşün kabul edilmesi için, 1) aynı sosyal şartların daima aynı neticeleri doğurması gerekir. Halbuki ferdileşme ve içte zenginleşme bütün kültür çevrelerinde –şartların az çok aynılığına rağmen– meydana gelmiyor. 2) Böyle bile olsa, sebep ile neticenin aynı mahiyette olması gerekir ki, ferdi hürriyete ve ahlâki muhtarlığa sosyal hâdisenin görünüşü diyebilelim. Halbuki sosyal sebeplik ile ahlâki muhtarlık arasında beraberlik olsa bile, tabiat ayrılığı yoktur. 3) Sosyal determinizm ruhi hayatın yalnızca varlık şartını teşkil eder. Bu şart ruhi hayatın gelişmesi için gereklidir, fakat yeter değildir. Sosyal hayatla ruhi hayat arasında tabiat farkı vardır. Hâsılı sosyal determinizm ile ferdi hürriyeti açıklama teşebbüsü boşunadır.

c) Bunun, yanı başında bir de psikolojik gelişme teorisi devam etmektedir. Onun kökleri de psikolojinin doğduğu zamanlara kadar çıkar. Bugün de gerek ferdi gerek sosyal psikologlar, hayvandan insana ve insandan gelişmiş insana doğru gelişmeyi açıklamak için sosyolojinin yardımına başvurmadan kendi konuları içinde açıklama yapmaktadırlar. Bu düşünce ilk defa Weber, Wundt, Ribot tarafından ileri sürüldü. Ribot *Umumi Fikirlerin Evrimi, Ruhi Soyaçekme*, vs.⁴⁶ adlı eserlerinde bu tezi açıkladı. Şimdi Guillaume, Lhermite, Piaget, vs. aynı yolda çalışıyorlar. Bu çalışmalar arasında nispeten en verimlileri psiko-sosyolojik olan araştırmalardır.

Bunlar ruhi gelişmenin, yanı başında daima varlık şartı olarak sosyal faktörleri hesaba katıyorlar. Charles Blondel *Kolektif Psikoloji*, *Marazî Şuur* adlı eserlerinde, Hubert *Ruhi Büyüme*'de,⁴⁷ Nimkow başka bazı eserlerde bu tarzda araştırmalarına devam ediyorlar. Blondel'e göre sosyal hayat dil vasıtasıyla ruhumuzun mantığı kadrosunu verir, onu ortak ve ifade edilir hale koyar. Fakat asıl ruhi hayatı yaratamaz. Onun kendine vergi bir oluşu vardır ki, tam ferdi olan bu ruhi hayatı orijinal olarak bazı marazi şuur vakalarında tespit ediyor. Fakat, biz bu marazi şuur olaylarını cemiyetten önceki veya cemiyetin büsbütün dışındaki bir gerçekliğin görünüşü değil, cemiyetin içinde hatta onun etkilerinden doğan ruhi hayatın yeni bir görünüşü olarak anlıyoruz. Hubert başlangıçta sosyolog olarak çalıştığı için genetik bir tarzda ruhi hayatı anlatırken sosyal faktörlere daha büyük ehemmiyet verir. Fakat, ruhi hayatı cemiyete ircaa kalkmaz. Onun kendine vergi gelişmesini kabul eder. Sosyal psikologların sosyal faktörlere verdikleri öneme karşılık, sosyal hayatı da ruhi hâdiselerin gelişmesi ile açıklamaya çalıştıklarını unutmamak gerekir. Bu araştırma tarzı –çalışma hipotezine göre– bazen cemiyete bazen ruha üstünlük vermekte ve açıklamaları buna bağlı olarak şekil almaktadır. Herhalde hâkim olan görüş ruhi hayatın kendi (*spécifique*) kanunlarına göre gelişmesidir.⁴⁸ Sosyal hayatı yalnız “varlık şartları”, “kadrolar”, “faktörler” derecesine indiren bu görüş, gerçekliğin tabiatına uygun değildir. Cemiyet, ruhi hayatın yalnız pasif şartlarından ibaret değildir. Her yerde cemiyet –gerek maddi faktörler toplamı, gerek sosyal şuur olarak– insan üzerinde aktif bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı cemiyetten bağımsız bir ruhi gelişme sürecinden bahsetmek, meseleyi çözme yolundan çok uzaktır.

d) İnsan ruhunun gelişmesini, insanın gerek türlü kültür çevrelerinde gerek zaman akışında aldığı türlü güç seviyelerini açıklayabilmek için ne sosyolojik gelişme ne de psikolojik gelişme teorileri yetmektedir. Bunun için sosyal ve organik gerçekliklerin aynı derecede aktif olduklarını göz önüne alan karşılıklı tesir metoduna göre düşünmek doğru olur. Henüz bu karşılıklı tesir metodunu tamamen uygulamış sosyolog görünmüyor. Çünkü sosyolog ve psiko-

loglar arasındaki münasebet henüz yardımlaşma ve birbirini tamamlama ilgisi haline gelmemiştir. Bunun yapılabilmesi için cemiyetin tabiat ve karakteri ile organizmanın tabiatı ve karakterini aynı derecede hesaba katan bir araştırmaya girmek lâzımdır. Bu ise cemiyeti sırf ekonomik şartlarına indiren dar eski Marksist görüşle mümkün olmadığı gibi cemiyet dışında şuuru ve organizmayı pasif bir alıcı balmumu tarzında anlayan bir sosyoloji görüşü ile de mümkün değildir; öte yandan ruhi hayatı sırf refleksler ve tepkilerle indiren davranışçı bir görüş içinde de bu karşılıklı tesiri anlamak kabil olamaz. Bunun için, cemiyetin ekolojik ve demografik şartlarla birlikte kurumlar sistemi halinde bütün aktifliği ile ele alınması, organik şuurun de eğilimler ve algılardan başlayarak yine aktif olarak görülmesi gerekir. O zaman iki realitenin karşılıklı tesirlerinden hareket ederek, kişilik şuurunun gelişmesini açıklamak kabil olacaktır. Bizim *Veraset ve Cemiyet, Cemiyet Yapısı ve Soyaçekme*,⁴⁹ *Toplum ve Marazî Şuur*'da,⁵⁰ *Umumi Ruhیات*'ta⁵¹ yapmak istediğimiz bu idi.

Karşılıklı tesir süreci içinde meydana çıktığını gördüğümüz dört mertebe şunlardır:

- 1) Birinci mertebe: Halk mertebesidir ki, korku ahlâkına karşılıktır.
- 2) İkinci mertebe: Vatandaş mertebesidir ki, ümit ahlâkına karşılıktır.
- 3) Üçüncü mertebe: Vatansever mertebesidir. Gurur ahlâkına karşılıktır.
- 4) Dördüncü mertebe: İnsani vatansever mertebesidir. Aşk ahlâkına karşılıktır.

18 – Adalet: Her başa gücü yettiği kadar yük vermektir.

“Aşk ahlâkı”nda adalet fikrinin merkezi bir yeri vardır. Bütün faziletler adalette toplanır. Adalet ruh mertebelerine uygun hareket etmek üzere ahlâkça ilerlemeyi temin eder. Âdil olma fikri çok eskidir. Çiftçi cemiyetlerde toprak ölçüsü (kadastro) sırasında mey-

dana çıkmıştır. Yunancada adalet (*diké*) kelimesinin kökü bunu gösteriyor.

a) Yunanlılarda –Platon ve Aristoteles’te– adalet yalnız tabakalardan her birine yararlı olduğu şeyi vermek demektir. (Platon, *Gorgias*: Çiftçinin fazileti tarlada çalışmak, kadının fazileti ise ev ile uğraşmaktır.) Kiniklere göre “adalet” ve “kanun” görelidir (itibari). Tabiatla ne kanun vardır ne de adalet. Hükmeden yalnız kuvvettir. Sofistler de aynı düşüncededirler. Sokrates adalet kavramının evrenselliğini göstermekle beraber ne kendisi ne öğrencileri sitenin sınırları dışına çıkmadılar. Kölelik sosyal kurumu, insani adaletin anlaşılmasına engel idi.

b) Stoacılar da adalet fikri geliştirdi. Atina siteliliği yerine dünya hemşeriliği geçti. Artık adalet bir site halkı için değil, bütün insanlar için isteniyordu. Bununla birlikte yine kölelik kurumu devam ediyordu. Bunun dışında sınırlı bir “insanlık” fikri doğmaya başlamıştı. İnsanlık kavramı, bu başlangıç şeklinde dahi, adaletin yerleşmesi için zaruri şart idi. Trajedi yazarı Sophokles esirliği kabul ediyor, fakat Euripides ilk defa köleliğe karşı olumsuz davranış gösteriyordu.

c) Hristiyanlık, köleler arasında doğan bir din olduğu için kölelerin hürlüğüne temin etti. Yayılışında, Roma’nın Hristiyanlığa hücumunu efendilerin kölelere hücumu şeklini aldı. Hristiyanlığın zaferi kölelikten kurtuluşu temsil etti. Fakat yeni dinde adalet yerine ihsan (*charité*) (veya şefkat [*caritas*]) fikri geçti. Bu, Allah sevgisinde insanların birbirini sevmesi demektir. Bu suretle insani birliğe doğru mühim bir adım atıldı. Fakat Yunanlılardaki “adalet” fikri kısmen kayboldu. Yunan ahlâkı görece adalet fikrine, Hristiyan ahlâkı *charité* fikrine dayanmaktadır.

d) İslâmlık yeniden adalet fikrini canlandırdı: “Allah adalet ve şefkati emreder,” (“*İnnallahe ye’mürü biladli vel-ihsan*”) âyeti, adaleti *charité* ile birleştiriyor. İlk halifeler, bu adalet görüşüne uygun hareket ettiler. Fakat İslâmlıktaki adalet de tam insanlık fikri ile birleşmediği için yarım kalmaktadır. Çünkü: 1) İslâmlık köle azat etmeyi büyük fazilet saymakla beraber resmen köleliği kaldırmamıştır. 2) İlk yüzyılda Arap olanlarla olmayanlar (Şüüh ve Me-

vâli) arasındaki zıtlık büyük rol oynamış, Araplar kendilerini azatlı kölelerden ayırmışlardır. 3) İlâhi adalet daima esrarlıdır ve hikmetine nüfuz edilemez. 4) Bununla birlikte, Yahudilikte ilâhi adalet yalnız suçluyu değil, onun soyunu da cezalandırır. Oysa İslâmlıkta Allah yalnız suçlunun şahsını sorumlu sayar, dünyada ve âhirette onu cezalandırır. Bundan dolayı İslâm'ın adaleti Tevrat'ın adaletinden üstündür.

e) Modern cemiyette “insanlık” fikrinin doğmasıyla beraber, adalet fikri de gelişmeye başladı. Tabii hukukçular ve sosyal sözleşme teorisyenlerinde adalet fikri büyük bir yer aldı (Suarez, Spinoza, vs.) “Milletler Cemiyeti” fikrini ve milletlerarası hukuku doğurdu. Fakat Fransız Devrimi, “İnsan Hakları Beyannamesi”nde adalet fikrini eşitlikle karıştırdı. Bu iki prensibin aynı zamanda ve aynı kuvvetle savunulması imkânsızdır. Çünkü aralarında bir nevi *dichotomie* vardır. İnsanların kabiliyet farklarına göre adalet gerçekleşince eşitlik kaybolur. Mutlak eşitliği uygulamaya kalkınca insanların da bir kısmına karşı adaletsizlik yapılmış olur. Bundan dolayı, modernler bir vevi ütöpik adalet fikrine saplandılar.

f) Hakiki adalet ancak bir mertebeler devletinde, mertebeler ah-lâkına göre gerçekleşebilir. Böyle bir adalet henüz “plan” halindedir. Gerçekte hiçbir yerde tam olarak vardır denemez: 1) Liberal demokrasilerde yoktur. Çünkü eşit olmayan bütün insanları hür diye kabul eder. Bu yüzden kuvvetlinin zayıfı ezmesine ve adaletsizliğe sebep olur. Eşitlik gerçekleşirse hürlük kaybolur. Hürlük gerçekleşirse eşitlik kaybolur. 2) Komünizmde (genellikle mutlak eşitliği güden cemiyetlerde), bütün iddialarına rağmen adalet hiç yoktur. Çünkü adaleti eşitliğe göre gerçekleştirirken hürlüğü ortadan kaldırır. 3) Adaletin gerçekleşmesine yaklaşan cemiyet ancak mertebeler sistemine göre kurulmuş bir kooperatizm (sosyalizm) olabilir.

I. Hürlük ve eşitlik gerçek değil, ancak idealdirler.

II. Bu ideale derece derece –ve mertebelere uygun olarak– sosyal adaletin tatbiki ile yükselmek mümkündür.

Renouvier'nin *Personnalisme*'inde adalet kavramına mühim bir yer ayrılıyor. *Aşk Ahlâk*'ına, nispeten yakın olduğu için kısaca

bahsediyoruz: Ona göre, iki türlü adalet vardır: Objektif adalet, sübjektif adalet. Objektif adalet tabiatın düzenidir. Sübjektif adalet ruhi bir düzendir ki, ona ahlâki akıl demek doğru olur. Sübjektif adalet ahlâki faillerin fiillerinin karşılıklı sınırlanmasını gerektirir. Bu, faillerin birbirine karşı görevlerini gerektirir. Sübjektif adalet asıl adalettir. Objektif adalet yaratıkların iradesine bağlı olmayan tabiat hâdiselerinin düzeninden ibarettir. Bu düzenin bozulduğu bir âlemde sübjektif adaletin hüküm sürmesi güçleşir. Çünkü orada kişiler arası menfaat çatışmaları ve bundan dolayı da ihtiras zıtlıkları meydana gelir. Mutluluksuz adalet geçicidir. Adaletsiz mutluluk imkânsızdır. İçinde adalet ve mutluluğun gerçekleşebildiği yetkin bir âlemi mantıkça mümkün kılan biricik tabiat, Leibniz'in tasvir ettiği *monad*'lar arasındaki “ezeli ahenk”in hâkim olduğu tabiattır.

Bizim bu kitapta ve *İnsanî Vatanseverlik*'te izah ettiğimiz “adalet” fikri, Renouvier'den çok farklıdır. Biz, objektif ve sübjektif iki tür adalet ayırmıyoruz.

Değerler âleminin mihrakı ve değerlerin birbirini tamamlayarak bütünleşmesi demek olan adalet –bizce– tamamen objektiftir. Fakat bu objektiflik cansız tabiata değil, ideal varlık alanına aittir. Adalet en üstün derecede objektif ve idealdir: İyilik, doğruluk, güzellik, faydalılık düzenleri onun içindedir. Bir hareketin âdil olması için onun önce iyi, doğru, güzel ve faydalı olması gerekir. Adalet bu bakımdan şahsi ve gayri-şahsi değerleri kendinde birleştirir. (Bu konu, *İnsanî Vatanseverlik*'te incelikleriyle ele alınmıştır.) Objektif adaleti sağlamak için tabiatın bütününde ilâhi şuurun ve gaye-sebebin işe karışmasını düşünmeye lüzum yoktur. Çünkü, biz böyle bir tabiatı anlayamayız. Fakat ideal-değerler düzeni yalnız ihtiras ve sevgi halinde tabiatla birleşebilir. O takdirde tabiat ona karşı kör ve sağır olmaktan çıkar. Ruhun düzeni ile tabiatın düzeni arasında –ruhtan tabiata doğru çevrilmek şartıyla– ahenk ve uyuşma (*coordination*) kurulur.*¹¹ insanın tabiat hakkında sevgisi buradan geldiği gibi, kendi değer düzeniyle tabii düzen arasında bulunduğu bu nâdir “ahenk” sayesinde adaleti evrenselleştirmesi de buradan ileri gelir. Fakat bu ahenk yalnız ihtiras ve sevgi derecesinde elde

ettiği çok nâdir bir varlık sezgisi anına, aklı aşan ve şuurla tabiat arasında bütünlüğe ulaşan virtüel bir sezgi anına bağlıdır.

Politik

“Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?”
Kuran

19 – Bütün faziletler adalette toplanacaktır.

Kişiliğe bağlı olan ve kişiliğe bağlı olmayan değerlerin zirvesi adalettir. Âdil olan insanın hareketi aynı zamanda doğru (*vrai*) olmalıdır, aksi halde adalet kaybolur. İyi olmalıdır. Yani en geniş anlamı ile insanların iyiliği hedefini gütmelidir. Haklı olmalıdır. En sonra bu hareket bütün başka hareketlerle ahenkli ve güzel olmalıdır.

a) Faziletlerin adalette toplanması için insan cemiyetinin ve insan ruhunun terakkiye elverişli olması gerekir. Bu bakımdan şu fikirlerle karşılaşırız:

1) “Aydınlanma” (*Lumière*), 18. ve 19. yüzyıldaki fikir çılgını insan zihninin tam terakkisine inanmakta, geleceği geçmişten daima daha iyi diye kabul etmektedir. Turgot, Saint Simon, Condorcet, Comte, H. Spencer, Stuart Mill bu terakki fikrini savundular. Bizde Meşrutiyetçiler (İttihat ve Terakki), “tekâmülcü” ilk Türk düşünürleri, Batı medeniyetini bu açıdan tanıdılar, hâlâ da hararetle mensupları vardır.

2) Buna karşılık Darwincilik, K. Marx, Georges Sorel terakki düşmanlığını temsil ediyorlar. Darwin bir değişme (*transformation*) teorisinin kurucusu olmakla beraber, bunu Lumièrecilerin “terakki”sinden tamamen ayırıyor. Marx’a göre her devir çökerek yerine yenisi gelecektir. İnsanlarda iyiliğe doğru tabii bir gelişme yoktur.

3) Bu iki zıt görüş karşı karşıya duruyorlar. Gerçek bunlardan hiçbirinde değildir. İnsanlıkta tabii, kendiliğinden bir mükemmelleşme (yetkinleşme) yoktur. Zıt kuvvetler arasındaki çatışma daha üstün yeni gerçeklerin doğmasına imkân vermektedir: Ruhun kud-

reti bu gerçeklerden biri ve en mühimidir. Objektif “ruh” âlemi, “değerler” âlemi bu çatışmaların mahsulü olan varlığın yeni bir derecesi, tabiatın yeni bir kaderidir.

4) Max Scheler’in gösterdiği gibi bu kudret son derecede kırılmaya elverişlidir (*fragile*). Madde ve kaba hayat dünyasının en ufak bir darbesi onu mahvetmeye yeter. Böyle olmakla beraber, o bütün aşağı dereceden gerçekleri organize etmek, meydana çıkarmak, keşfetmek gücüne sahiptir: Schopenhauer ve Nietzsche’nin gösterdikleri gibi, bu yüzden bu üstün gerçeğe bütün dikkati çevirmek ve onu kör kuvvetlerin yıkıcılığından korumak gerekir.

b) Bu tarzda anlaşılan terakki fikri zihinci felsefenin eski terakki görüşünden büsbütün ayrılır: Bu görüşe göre ruhun mertebeleri kendiliğinden kurulmaz, çabalarla kazanılır. Bundan dolayı da o kötümser kadercilikten de ayrılır.

20 – *Bugünün cemiyeti ahlâkı kurmaya ve ahlâki adaleti uygulamaya elverişli midir?*

a) Sınıf tahakkümünü kaldırmadan; paranın, siyasetin öldürücü rekabetine hudut koymadan; gözleri bağlayan sahte bir eşitliğin, zulme kapı açan eşitsizliğin yerine bizi hürlüğe ve terakkiye götürecek mertebeler eşitsizliğini koymadan cemiyete düzen vermek kabil midir?

1) Ufak tefek değişikliklerle bu istenen şeyler gerçekleşemez. Bugünün cemiyetinde yama halindeki düzeltmeler ve reform teşebbüsleri ile hiçbir netice elde edilemez. Bugünün cemiyeti yeni bir eğitim düzenine girmedikçe, insani ahlâkı kurmaya elverişli değildir.

2) Fakat objektif ruhun gelişmeleri insanlığı gittikçe hayalden gerçeğe doğru ulaştırıyor. 2.500 yıldır bu yolun üzerindeyiz. Buddha ilk defa mertebeler ahlâkını kurmuştu. Vâkıa, prensibi bizce yanlıştır, çünkü arzuları yok etmek istiyor. Halbuki bütün varlık arzudur ve yok edilemez. Tam tersine, arzuların sonsuzca gelişmesi ruhun terakkisidir. Bununla birlikte Buddha’nın mertebeler ahlâkı büyük bir hazırlıktır.

3) *Bugünün cemiyetinde buhran:* İlkçağ’dan beri var olan meseleler bugün en ağır şeklini almıştır.

b) Sınıf tahakkümü, türlü şekillerde binlerce yıldan beri vardı, buna karşı her devirde türlü şekillerde mücadeleler oldu.

1) İnsani dinler bu yolda ilk hamleyi yaptı: Budizm, Hıristiyanlık, İslâmiyet, Konfüçyüscülük dinleri ayrı ayrı şekillerde sınıf, tabaka, zümre tahakkümleri ile mücadele ettiler. Sonradan, kendi bünyeleri içinde dini zümrelerin tahakkümüne meydan vermiş olmakla beraber, köklerinde İlkçağ'ın paganist dinlerinin kast (*caste*) zihniyetini ortadan kaldırma bakımından büyük rolleri olmuştur.

2) Demokrasi cereyanları onları tamamladı. İlkçağ'dan beri demokrasiler kast ruhu ile mücadele ettiler. Batı'da 16. yüzyıldan sonraki rolleri çok büyük oldu. Fakat uzun bir çaba sonunda varılacak en uzak ideal olan hürriyete bir hamlede eriştiklerini zannettikleri için, teşebbüsleri yarım kaldı.

3) Demokrasi cereyanlarının hürriyete bir hamlede varmak istemeleri iki kısır ve zararlı neticeyi doğurdu: Biri hürriyetin kötüye kullanılmasından ibaret olan demagojidir, ikincisi de olgunlaşmamış hürlik yüzünden hürliğin kaybolmasından ibaret olan totalitarizmdir ki, en aşırı şeklini komünizmde görüyoruz.

Bugünün cemiyeti bir kaos halindedir. Onu ancak mertebeler ahlâkı için yapılan bir eğitim ve siyaset çabası kurtarabilir.

c) Maddecinin bu buhrana karşı bulduğu tedbirler sınıf şuuru- nu artırmak ve devrimlerle yeni bir sınıf tahakkümü yaratmaktadır. Onun sosyal adalet vaatleri bu korkunç tahakkümlerin yanın- da aldatıcı bir ütopya halini almaktadır.

d) Fakat ruhçu da, bu buhranı basitleştirerek çözeceğini zan- netmektedir. Maddeci, buhranı kütlenin fert elinde ezilmesinde, ruhçu buhranı ferdin, kişiliğin kütle elinde ezilişinde görüyor. Bütün yanılma her ikisinin meseleye birer cephesinden bakmaların- dan ileri geliyor. Hakikat ne madde, ne ruhtadır. Her ikisinin bir- lik ve bütünlüğündedir. *Aşk Ahlâkı* bu görüşte Max Scheler'in, Arnold Gehlen'in, Nicolai Hartmann'ın, Brüning'in yeni insan anlayışı ile birleşmektedir.

21 – Buhranın aşılması bugünkü cemiyetin yıkılıp bir başka ce- miyetin doğmasıyla mı, yoksa bu cemiyetin tamamlanarak devamı ile mi mümkündür?

a) Kötümserin tezi: “Bu cemiyet yıkılacaktır.” Bu tez doğru değildir. Eski Mısır ve Sümer’den bugüne kadar medeniyet birçok zikzaklara rağmen bir zincirin halkaları halinde devam etmektedir. Her devir buhran ile bitmesine rağmen hemen onun içinden doğan yeni devirlere zemin olmuştur. Her devir ilerleyen insanlığın yeni bir hamlesiyle doğmuştur.

b) Önceden çizilmiş bir plana göre gelişme mi vardır? (*Finalisme*) Bu hareket basitten karmaya doğru giden bir gelişme midir? (H. Spencer’in *évolution*’u.) “Tekâmül” varlığın zaruri bir kanunu mudur? “Zaman”ın âlemdeki olgunlaşmada zaruri bir rolü var mıdır? Bu sorulara Spencer, Gumplovicz, hatta Durkheim –farklı şekillerde olmakla beraber– müspet cevap veriyorlardı. Halbuki hâdiseler bu görüşleri desteklememektedir. Âlemde zamana tâbi olarak kendiliğinden bir değişme ve mükemmelleşme olduğunu hiçbir şey ispat etmiyor.

c) Buna karşı *évolution*’a cephe alan kuvvetli bir akım da vardır. Lowie, Boas gibi antropologlar *évolution* faraziyesini reddediyorlar. Lalande, *évolution* yerine tabiatta çözülmenin, involüsyonun olduğundan bahsediyor. Roberto Ardigo *évolution*’a karşıdır. Georges Sorel, terakki ve kendiliğinden gelişme fikrine hücum ediyor. Bergson’a göre “yaratıcı evrim” kendiliğinden cereyan etmemektedir. Yeni mutasyon tecrübeleri değişmenin ani, sarsıntılı, zikzaklı olduğunu gösteriyor. Zamana bağlı olan, tabii ve kendiliğinden bir gelişmeden değil, ancak çarpışmanın, şuurun, çabanın eseri olan üstün varlık seviyelerinin kuruluşundan bahsedilebilir.

d) Bir tür içinde gelişme *évolution* değildir. Tohumun ağaç olması, sitenin kendi tipi içinde olgunluk kazanması, bir şeklin kendisine vergi olan bütün güçleri gerçekleştirmesini, evrim veya bünye değiştirmesiyle karıştırmamalıdır. Ancak, bir türden başka türe geçildiği, bir kültür çevresi başka bir kültür çevresi halini aldığı zaman “evrim”den bahsedilebilir. Buna kültür değişmesi diyoruz. Fakat bir kültürün tamamen başka bir kültüre kalbolması çok nâdir bir hâdisedir.

22 – İnkılâp (devrim) ne demektir?

Mademki şeylerin değişmesi “zaman” denen esrarlı bir kuvvetin elinden çıkmıyor; o halde âlemin sonsuz çeşitliliği birdenbire yıkılmalar ve yeniden yaratılmaların eseri midir?

Her hamle eskiyi inkâr etmek ve medeniyetin gelişmesine doğru yeni baştan yola çıkmak mıdır?

a) Kültür ve medeniyet teknik ve maddi araçlar toplamından ibarettir diyenlerin görüşüne göre yenileşme ve terakki lehinde deliller vardır. Fakat bunun da, yıkarak değil, eskiye dayanarak genişlemekte olduğunu medeniyet tarihi göstermektedir.

b) Kültür ve medeniyetin aynı zamanda “manevi değerler” ehamı olduğu da meydandadır. Orada yıkılış, yeniden kuruluş ne demektir? Yeryüzünün geçirdiği büyük şekil değiştirmeleri olmuştur. Bunlar temelli zihniyet ve ruh değiştirmeleridir. İnsanlıkta primitif düşünce, mitolojik düşünce, akli düşünce gibi çeşitler görülmüyor. Acaba bunlar ayrı tipler midir, yoksa devrimlerin neticesi midir? Gerçekten inkılâp iseler, bu safhalardan bütün insanlığın geçmesi mukadder midir? Bugünkü verilerle bunlara kesin olarak cevap vermek kabil değildir. İnsanlığın bir kısmı bunlardan birinci, bir kısmı dördüncü safhadadır. Bu fark ve gecikme tesadüften mi, bazı faktörlerin yetmezliğinden mi ileri gelmektedir?

c) İhtilâl*¹² bir devri harap etmek, yarının temeli olacak bir binayı kökünden yıkmaktır. Toqueville, *Devrim ve Eski Rejim*⁵² adlı eserinde, Fransız Devrimi’nin her şeyi kökten değiştirdiği iddiasına rağmen, eski sosyal kurumlardan birçoğuna dayanmak zorunda kaldığını, birçoklarının da bütün iddiaya rağmen sonradan dirildiğini gösteriyor. H. Taine *Çağdaş Fransa’nın Kaynakları*⁵³ adlı büyük eserinde aynı suretle bu medeniyetin tarihi köklerini meydana çıkarmaktadır.

Maddeci görüş bu fikri yalanlıyor. Marx, Sorel, Rappoport, Lenin yeninin eski içinden çıkmakla beraber daima yıkarak çıktığına kanidirler. Fakat aynı görüşün tanınmış düşünürlerinden Bernstein, Kautsky, Jaures, De Man, vs. devrim ve yıkıntı fikrine karşıdır.⁵⁴

Buna karşı ruhçu görüşte de inkılâp taraflıları vardır: Edvard Bergson’a göre *évolution*, tabiatın devamlı hamleleri ve inkılâpları ile gerçekleşiyor. Fakat inkılâp veya ani değişme tabiatın “bir de-

faya mahsus” eseridir. İnsanın eseri değildir. İnsan ruhuna ait olan dönüşler (*conversion*) ve değişimler de bunun içine girer. Biz dünyayı değiştirmiyoruz; değişmiş veya değişmekte olan bir dünyanın içinde yaşıyoruz ve onu keşfediyoruz. İnsan âlemde değil, ancak kendinde değişme yapabilir. Bu da onun çabalarıyla daha üstün bir ruhi seviyeye çıkmasından ibarettir.

d) “İnkılâp”, “ihtilâl,” hatta “reform” adı altındaki bütün dış-tan karışmalar kendiliğinden sosyal birer tecrübeden ibarettir. Sosyal tecrübe müspet, menfi, başarılı, başarısız, saplantılı, dağıtıcı, gerileyici, vs. olabilir. Kendiliğinden sosyal tecrübeler tekrar edilemeyen tarihi olaylardır ki, burada tecrübeci de tarihi oluşun bir parçasıdır ve onun eseridir. Onun kudretine, derecesine, akışına ve rolüne göre hakkında hüküm verilebilir. “Tarihi tecrübe” ve onu yapan kimse, tarih filozofunun, bir sosyologun –hatta bir psikologun– tetkik konusunu teşkil eder.

23 – *Biz ne kendiliğinden yetkinleşme (évolution), ne tabiatı değiştirme fikrindeyiz.*⁵⁵

a) İnsan hür olarak doğmamıştır. Fakat hayvanla kütlenin (cemiyetin) çatışmasında bu hürriyeti pençeşerek kazanmıştır.

b) İnsan “ruha” ve “ahlâka” sahip olarak doğmamıştır. Fakat uzviyetle cemiyetin çarpışmasında kurbanları (*sacrifice*) sayesinde “iç hürriyeti”ni, “cüret” ve “ihtiras”ını, “ahlâki iktidarı”nı kazanmıştır.

c) İnsanlık şuuru, zincirler içinde uyanmıştır. Ruhun ve ahlâkın hürriyetine “cehit”le, ıstırapla, kurbanlarla ulaşacaktır.

Cüret, medeni cesaret ve ahlâkın kökleri “vahşet” duyguları ve sadizm değildir. İmanın coşkunuğu merhamet ve vahşet hislerini aynı zamanda doğurmaktadır. Westermarck’ın aksine olarak vahşetten merhamet ve şefkate doğru bir âdetler yumuşamasından bahsedilemez. İlk cemiyetlerde de en şefkatli ve en vahşi hisler yan yana yer almaktadır. Onlar arasında sanki diyalektik bir zıtlık ve tamamlayıcılık vardır. İnaniş hamlelerinin bu *ambivalent* eserleri insan ruhunun en mühim vasıflarından birini teşkil eder.

Sırf sosyal olan ahlâklar korku ahlâkı, ümit ahlâkı, kısmen gurur ahlâkıdır. Hipersosyal olan ahlâk, “aşk ahlâkı”dır. Bu bakımdan sırf sosyolojik ahlâklar kadar Bakunin, Kropotkin gibi anarşistlerin de ahlâk görüşleri yetmezdirler. Çünkü birinciler yalnız sosyal temelleri, ikinciler kişilik çatılarını göz önüne almaktadırlar.

24 – Dostluk cemiyetini kurmak.

Dostluk aynı ruhi seviyede olanların birleşmesi demektir.

- a) Dostluk bağışlanmaz, kazanılır.
- b) Dostluk fırtınadan kaçanların sığındıkları bir ocak değildir.
- c) Korkanlar, ümit edenler, övünen ve övülme bekleyenler oraya giremezler.

Platon’da “dostluk” büyük bir yer almaktadır. Filozof birçok diyalogunu bu konuya ayırmıştır. Stoacılar ve Epikürcülerde de dostluk esaslı bir konu teşkil eder. İslâmiyet’te Peygamber’in arkadaşları (*eshab*) ilk büyük dostlardı. Fichte’nin “Kapalı Ticaret” cemiyetinde, Renouvier’nin *personnalisme*’inde aynı suretle dostluk merkezi önemini saklamaktadır. Hıristiyan mistisizminde ve tasavvufta, *Confrérie* ve Ahilik şeklinde esaslı sosyal kurum olmuştur. Herhalde kişiliğin bağımsızlığı ve bütünlüğü üzerine kurulan dostluk mistik birliğe dayanan dostluğa üstündür. Zamanımızda Bergson, Scheler, Karl Jaspers dostluğa kendi felsefelerinde esaslı yer vermektedirler. Emmanuel Mounier, anarşiye kadar giden hürriyet ve hürriyetsiz eşitlik sistemlerine karşı *personnalisme*, “şartlı hürriyet”ini savunuyor.

25 – Tembellik ruhun veya hayatın enerji eksikliği değil, ruhun disipline girme egzersizini kaybetmesidir.

- a) Bu disiplini insana sosyal şuurun emir ve yasak sistemi verir. Her çalışma, dikkat, çaba devresinin ardından, bir dinlenme, gevşeme, yayılma devresi gelir. Şuurun ve beden bu ritmik hareketi, onun devamlı, uzun faaliyetine imkân verir. Bu ritim kaybolduğu zaman gevşekliğin, dinlenmenin ardından gerginlik, dikkat gelir. Bu uzun süreli gevşeme hali bir nevi ruhi alçalma şeklini alır ki, iş-

te bu tembelliktir. Tembel bir defa ruhi hayatının bu dalgalı ritmini kaybedince bir daha dikkat ve çaba sarf etmek istemez. Fiziki ve ruhi enerjisi olsa bile onu kullanmaz. Bu gevşeklik hali onun için en rahat ve tabii hal olur. Hayat ritmine uymayan devamlı bir gevşeklik hali de aynı derecede yoldan sapmadır. Bunun için hayat ritmini bozan bir çalışmanın, “iş”in övülmesine imkân olmadığı gibi, gevşeklik ve tembellik halinin övülmesine de imkân yoktur. Sosyalistler ve daha ileri giderek Marx, işin tahlilini yaparken bu ritmi unutmaktadır. Rappoport, *Eloge de la Paresse* adlı kitabında bu aşırılığa karşı tepki veriyor. Fakat her iki görüş ve gerçeğe göre sapış teşkil eder. Platon’a göre boş zaman (*loisir*) sahibi sosyal sınıfla iş gören sınıfın ayrılması cemiyetin esasını teşkil ediyordu. Yunan filozofuna göre fikir adamı, cemiyete hâkim olacak insan, “temaşa” halinde olmalı, bunun için de iş görmemelidir. Fakat Platon işle boş zamanı yapma olarak ayırıyor. Gerçekten refah sahiplerinin işle ilgisi olmayacağı için kendilerini büsbütün temaşaya, düşünceye verebilirler gibi görünür. Fakat bu imkânsızdır. Refah sahipleri de mülklerini idare için bir nevi iş içindedirler. Ayrıca onların yalnız gelirle geçinmeleri, “mirasyedi” olmaları halinde eğer kendilerine icat edebilecekleri, hiçbir işleri yoksa, gevşek ve ritmini kaybetmiş bir hayat içinde fikir ve temaşa gücünü de kaybederler. Bundan dolayı John Dewey haklı olarak, *Eğitim ve Demokراسi* adlı eserinde bütün insanların işi boş zamanla tamamlamaları ve Yunan sitesinde olduğu gibi, insanların bir yanda iş sahipleri bir yanda boş zaman sahipleri diye ayrılmamasını tavsiye ediyor. Fakat J. Dewey bu teklifinde bir noktadan haksızdır: Boş zaman kendi başına düşünce imkânı yaratamaz. Ancak, her insanda işle boş zamanın birbiri ardından gelmesi demek, gerginlik ve gevşeme şeklindeki hayat ritmini kazanması demektir ki, insana yaratıcılığını veren ve onu tembelliğin çöküntüsünden kurtaran da budur.

b) Kayıtsızlık, ilgisizlik (*indifférence*) hali Epikür’ün bahsettiği haz ve elemün üstünde olma (*impassibilité*) hali değildir. O da ilgisizlik gibi görünür. Fakat hakikatte duyu hallerine karşı vurdumduymaz veya tasasız olmayı değil, onlar tarafından ezilmeyecek

derecede onların üstünde bulunmayı ifade eder. Epikür'ün istediği bu hal gerçek midir, temin edilebilir mi? Bu nokta ayrı bir meseledir. Bir de modern felsefede haz ve eleme karşı aynı derecede tarafsız, ilgisiz kalmayı teklif eden Lammenais'nin görüşüyle karşılaşırız. Bundan dolayı o kendi görüşüne *Philosophie de l'Indifférence* diyor. Ortaçağ filozoflarından Jean Buridan ilgisizliği savunduğu için, samanla arpa arasından birini tercih edememesi yüzünden açlığından ölen eşeğin halini ifade etmek üzere, “Buridan'ın eşeği” sözü meşhur olmuştur. İki alternatif karşısında tercih yapamamak, ilgisiz kalmak, iradesizlik ve hareketsizlikten başka bir şey değildir. Bu halin kökleri psikolojik zaaf olan iradesizlikte, duygu zaafı olan duygusuzlukta (*apathie*) aranmalıdır.

c) Dedikodu (*commérage*) kamu sanısının bir nevi görünüşüdür. Fakat kamu sanısının kötüye kullanılmasından doğan bir ahlâki hastalık halini alır. İş hayatı iyi teşkilâtlanmış, insanları işi gücü ile uğraşan, kamu hayatları ile özel hayatlarını ayırma imkânlarını kazanmış olan bir cemiyette dedikoduya zaman ve imkân yoktur. Bunun için de, cemiyette işbölümünün tamamen kurulmuş, herkesin kendi işine kendisini vermiş olması gerekir. Bundan dolayı meslek, uzmanlık zümreleri iyi ayrılmış, kişilik şuurları gelişmiş olan cemiyet bünyelerinde dedikodu azdır; onun yerini kamu eleştirileri, tartışmalar alır. Tek şekilli kapalı cemaat halinde yaşayan cemiyetlerde, komşuluk ve kandaşlık bağları birinci derecede gelen sosyal bünyelerde sosyal kontrolün en basit şekli dedikodudur. Nitekim köy dedikodusu, mahalle dedikodusu ve en kendiliğinden şekli olmak üzere akraba dedikodusu bunun başlıca nevileridir. Buna karşı iyi organize olmuş büyük şehirlerde, düzenli iş hayatı içinde dedikodu azalır. Nietzsche'ye göre *philistin*'lerin başlıca hücum ve tahrip silâhı dedikodudur! Çünkü iradesiz ve cüretsizdirler. J.M. Guyau da buna benzer kanaattedir. J.J. Rousseau sahte cemiyet hayatına hücum ederken başlıca dedikoduyu tenkit ediyordu. Platon'un “iyilik ahlâkı” onu aşmaktadır. Kant'a göre, ahlâkın prensibi olan vazife her türlü kişiler arası takdir ve tenkidin üstündedir. *Aşk Ahlâkı* hem Rousseau gibi his ve samimiyete, hem Platon gibi idealizme, hem de Kant gibi

“Mutlak ve Şartsız Emir” ahlâkına değer verdiği için “dedikodu”yu aşağı görmektedir. *Aşk Ahlâkı*, aynı zamanda Nietzsche gibi, kudret ahlâkı olduğu için de, *philistin*’lerin silâhı olan dedikodunun düşmanıdır.

d) Yalan, ahlâk düşüklüklerinin en büyüğüdür. Orada sahte hayat, samimiyetsizlik ve bütün rezaletler başlar. Le Senne, *Le Mensonge et le Caractère* adlı kitabında yalanı terkibine ulaşamayan ruhi çelişme (*contradiction*) hali olarak gösteriyor. Theophrastos ve La Bruyère, karakterlere dair tetkiklerinde yalanı ve ondan doğan menfi karakterleri tahlil ediyorlar. La Rochefoucauld, *Özdeyişler*’inde bütün karakterlerin kökünde gösterişi ve yalanı görecektik kadar ileriye gitmiştir. Onun kamu sanısına aykırı ve paradoksal olan görüşü fikir ve ahlâk tarihinde Makyavel gibi tesir yaptı. Bazıları, başlıca Nietzsche *philistin*’lerin, “sürü”nün ahlâkına hücum etmek için onu delil gibi göstermektedir. Fakat La Rochefoucauld’nun düşüncesi paradoks olmaktan yukarı çıkmaz. Bununla birlikte, onda ruhi hayatın gelişmesindeki bir merhaleyi işaret etmesi bakımından kısmi hakikat vardır. İnsan sosyal şuurda tasavvur ve fiillerini ayırdıkça iç ve dış hayatları, asıl mahiyeti ve görünüşü ayrılmaya başlar. Nezaket kaideleri, gösteriş, insanda bir maske-kişilik teşkil eder. Bu halin aşırılığı riya ve yalan derecesine çıkar. Bundan dolayı yalan, marazi şuur gibi sosyal baskının neticesidir. Fakat kişilik şuurı kuruldukça görünüş ve öz birleşir, yalan yerini gerçek hayata, samimiliğe, cürete bırakır. Bundan dolayı normal bir şuur gelişmesinde yalan, geçilen bir merhale olarak kalır. Ve insan daima sosyal şuur vasfını kaybetmediği için de kişilik şuurunun bağımsızlığına rağmen yine görünüş ve gösterişin kalıntıları devam eder. La Rochefoucauld’yu haklı gibi gösteren bu cihettir. Hristiyanlık ve İslâmiyet yalana karşı çok şiddetli hücumlarda bulunmuşlardır. Agustinus’un, J.J. Rousseau’nun *İtiraf*’ı orta ve modern çağlarda yalana karşı savaşların iki büyük eseridir. Gazali, Kant birçok vesilelerle yalana hücum etmekte, yalnız onun ahlâki bir zaruret olduğu halleri göstermektedirler. Bu gibi haller yalanın bir fazileti icra etmek, yüksek bir iyiliği gerçekleştirmek sırasında başvurulduğu hallerdir. Fakat bunların hiçbir suretle “iş

halleden yalan” (dürug-u maslahat-âmiz) veya “kitabına uydurmak” ile ilişiği yoktur.

e) Övünme (*vanité*): Arap aşiretlerinde övünme “fahriye” şeklinde bir edebi tür doğuracak derecede köklüdür. Her türlü kabile cemiyetlerinde *potlatch* rekabeti ve atalarla övünme vardır. Övünen, kendi kişiliği vesilesiyle temsil ettiği cemiyetin üstün değerlerini över: Mısır firavunları, Asur kralları, bıraktıkları kitabelerde zaferlerini, yaptıkları büyük işleri övüyorlar. Bazı kabartma taş resimlerinde yenilen kralları diz çöktürmek, savaş tutsaklarını öldürmekle övünen Mezopotamya krallarını seyrediyoruz. Orhun kitabelerinde Türk kağanı milletine ettiği iyiliklerle, kendi cesareti ile övünmektedir. Osmanlı tarihinde Yıldırım ve Timur arasındaki mektuplar övünmenin en ağır misâlleridir. Yunan ve Roma’da övünmeyi mitolojide ve kahramanların hayatında görüyoruz. Filozoflar, akıl ve ölçülülük ile övünmeye karşı vaziyet almışlardır. Buddha’da, Konfüçyüs’te, Beni İsrail peygamberlerinde övünme esaslı ahlâk düşüklükleri arasında gösterilmektedir.

Kuran’ın övünmeye karşı durumu gayet sarihtr. Tasavvufta tevazu, melâmet o kadar esaslı faziletlerdir ki, övünmeye karşı davranışı kolayca anlaşılabilir. Övünmeden cüret ve cesaret ahlâkına geçilmez. Yani, hangi şekilde olursa olsun, övünme cüret ahlâkının kökü değildir: a) Sokrates’in cesareti övünmeden çıkamaz. b) Nietzsche’nin cüret ve tehlike zevki övünmenin gelişmesi değildir. c) Her ikisi de övünmenin antitezidirler. Çünkü övünmede benlik iddiası vardır. Halbuki onlarda “ego”dan (ben) kurtulmak, benliği aşmak, hareket noktasıdır. Bu her şeyden önce ahlâki aşkınlık (*transcedance*) ile mümkündür. Övünmede ise benin merkezliği (*égocentrisme*) hâkimdir.

f) Ahlâk ve zulüm diyalektiği: Karakterolojik tahlil neticesinde adalet karşısında zulmün manası ve yeri tahlil edilebilir. Zulüm, her şeyden önce kişinin obje veya şey, hemcinsin (*prochain*) yabancı (*autrui*) yerine alınmasından, onu insan olarak anlama imkânının kaybolmasından doğar.

1) Çocuk psikolojisinde saldırganlık ve vahşilik, zulmün başlangıcı olarak görünüyor. Çocukta tahrip eğilimi, saldırış içgüdüğü diye bazı psikologların vasıflandırdıkları bu hal (Bovet, *Instinct*

Combatif) ayrı bir içgüdü gibi görülecek yerde, çocukta *prochain* duygusu ve kişi şuurunun henüz doğmadığı zamanlardaki tepkiler gibi anlaşılmalıdır. Çocuk, *ketlemelerin* zayıf bulunduğu devrede dış tesirlere karşı düzensiz, *impulsif* tepkiler yapar, bu onu huysuzluğa, şiddete götürür.

2) Marazi psikolojide saldırganlık ve zulüm sadizm ve mazoşizm şekillerinde görünür. A. Adler, *Tempérament Nerveux* adlı eserinde bu nevi davranışların kökünde “aşağı olma kompleksi”ni görmektedir. Fakat bu yalnız bünyevi ve soydangelme yetmezlik yüzünden altşuurda (*subconscient*) böyle kompleksi olan çocuklarda değil, normal bünyedeki bütün çocuklarda da belirli bir yaşta meydana çıkmakta ve ruhi gelişme, kişilik şuurunun kuruluşu ile düzelmektedir. Bundan dolayı biz bu “geçiş devresi” anlamındaki marazi görünüşleri sosyal şuurun neticesi sayıyoruz.

3) Zümre hayatınca saldırganlık (mütecavizlik) duygularının gelişmesi sosyolojik ve psikanalitik açıklamaların birbirini tamamlaması suretiyle anlaşılabilir. Burada da “saldırganlık” hâdiseleri sosyal gayelilik sistemi içinde insanların bu değer-gayeleri taklit etmek için takındıkları hayali kişilikten doğmaktadır. Bu bakımdan haydut roman ve filmlerinin, vahşi hayvan tasvirlerinin, mani halinde spor maçlarının, vs. rolleri vardır. Talcot Parsons bu bakımdan çocuk kriminolojisine ait tetkikler yapmış ve görüşümüzü destekleyecek fikirleri bu kitabın ilk baskısından 15 yıl kadar sonra ileri sürmüştür.*¹³

4) İlk cemiyetlerde vahşet ve şiddet eğilimleri dini âyinlerde açıkça görülmektedir. Malinowski, *Melanezya’da Cinsi Hayat* adlı eserinde,*¹⁴ Westermarck, *Ahlâki Fikirlerin Gelişmesi’nde**¹⁵ bu vahşi âdetler ve âyinlerden uzun uzadıya bahsetmektedirler. Bunun için birçok etnoloji kitabında bol bol misâllerine rastlanacak olan “kelle avcılığı” âdetini gösterebiliriz. Bu âdete göre vahşiler savaşlarda öldürdükleri insanların kafataslarından ehramlar yapmakta ve bu kelle avcılığı ile övünmektedirler. Bu âdetin Cengiz ve Timur’un Türk memleketlerine hücum eden ordularında devam ettiği, Balkanlar’daki kavimlerin, yine Türklere karşı kelle avcılığı yapmak suretiyle dehşet verdikleri ve onları çekilmeye mecbur et-

tikleri hatırlanacak olursa, bu âdetin nispeten medeni kavimlere kadar geldiği anlaşılır. Vahşilerin âyinleri arasında dağlama, cilde dövme resimler kazdırma (*tatouage*), derileri soydurma, vs. gibi âyinler dini karakterde olan şiddetli âyinlerdendir.

5) Vahşet ve merhamet duygularının müphem çift değerli (*ambivalent*) gelişmesi bu hâdisede en çok göze çarpan noktadır. İlk cemiyetlerde görülen vasıf vahşet-merhamet duygularının karışık olarak bulunmasıdır. Gelişmenin başlıca vasfı, bu müphem ve kompleks duygu şeklinin yüksek cemiyetlerde iki ayrı kutba bölünmesidir. Bu suretle bir yandan vahşet kurumları, öte yandan merhamet kurumları zamandaş olarak kurulmaya başlar. Bir yanda gladyatör oyunları, vahşi hayvanlara atılan insan kurbanları eğlence halinde devam ederken, öte yandan da merhamet, şefkat ahlâkları meydana çıkar. İnsanlık ideali doktrin ve din halini alır. Zamanımızda Kızılhaç ve Kızılay kurumları, hayvanları koruma cemiyetleri, barış ordularının, yanı başında en vahşi tahrip silâhları uygulamasıyla birlikte kurulmakta ve aynı cemiyetin içinde aynı zamanda rol oynamaktadır. Merhamet ve vahşetin bu tarzda kutuplaşması aralarında diyalektik bir zıtlık olmasından ve aynı kökten gelmelerindendir.

6) Tiranlık veya despotizm, adalet fikrine tepki olarak doğmuştur. Eski Yunan bilgelerinde (hâkimlerinde) adalet fikri tabii düzen fikrine bağlıdır. Bu fikre karşı Sofistlerin “kanun”u itibarı, sosyal ve ahlâki düzeni yapma görmelerinden ileri geliyor. Kanun veya düzen tiran tarafından zorla kurulur. İnsanlar onu düzen diye kabule mecbur olurlar. Sokrates’te adalet fikri manevi (ahlâki) düzene dayanır. Platon’da “adalet” ideal âleme, üstün *idée*’ler dünyasına mahsustur. Ortaçağ’da Yunanlıların adalet fikri ile Hıristiyanlığın *charité* fikri karşılaştı. Ortaçağ filozofları türlü şekillerde bunları uzlaştırmaya çalıştılar. Yunan’da Hiéron’un *Tiranlık Kitabı*, Ksenofon’un tiranlık hakkında düşünceleri İlkçağ’ın bu meseledeki fikrini temsil edebilir. Yunan’da *ostracisme*’in doğuşu, Yunan site meclislerinin tahakküm edenleri bir süre için siteden tart etmeleri, tiranlığa son vermiştir. Modern düşüncede Hobbes, *Leviathan*’da tek taraflı sözleşme ile halkın iradesini eline alan ti-

ranın tasvirini yapmaktadır. Fakat Locke ve daha sonra Rousseau, sözleşmenin bu şekline karşı bulundular ve tiranlığa karşı halk idaresini, demokrasiyi savundular. Yakında bu konuda en iyi tetkik Léo Strauss'un *De la Tyrannie* adlı eseridir.

g) Dilenmek: Her şeyden önce bu hâdise dinlerde “sadaka” halinde meydana çıkmaktadır. Büyük beşeri dinler yoksullara yardımını, “sadaka”yı esaslı dini vazifelerden saymaktadır. Tasavvuftaki “melâmet” fikri ile sadaka fikri birleşerek sonradan dilenci tarikatlari (*ordre des mendiants*) şeklini almıştır. Melâmet ehli olan Sûfiler en azla yetinen insanlardır; yoksullara yardım da dinin esasıdır; mademki Sûfiler fakirdirler, o halde Allah yolunun bu ergin insanlarına herkesten fazla yardım etmelidir. Sûfiler ölmeyecek kadar yiyecek yardımı dışında hiçbir şeyi kabul etmezler. Bununla birlikte tatbikatta sadaka ile yoksulluğun bir konuda birleşmesi, iki dini faziletten birtakım teşkilâtların doğmasına sebep olmuştur. Allah rızası için sadaka istemek, insanların merhameti ve dinin emir ve faziletlerini istismar ederek tembellik ve kötü teşhire sebep olduğu zaman, hakiki anlamıyla bir sosyal hastalık halini alır. Bu bakımdan, dilenmek ruhun alçalmasıdır. Cemiyetin dilenme ile mücadele etmesi, dilencilığe meydan vermeyecek tarzda teşkilâtlanması gerekir. Dilencilik bakımından iki görüşü karşılaştırmalıyız: 1) Yoksula yardım sonradan soysuzlaşmıştır. 2) Aslında zaten ruhu zayıflatan bir prensibe dayanmaktadır. İkinci yorumlama Darwincilik ve Nietzsche tarafından ileri sürülmektedir. Buna göre acımak, insan ruhunu alçaltan bir duygudur ve sürülere mahsustur, üstün insanın gelişmesine engeldir. Fakat bu görüş gerçeğe uygun değildir. Dilenmek kötü ise, yoksulları mücadelede mahvolmaya bırakmak ondan daha kötüdür.

h) Fuhuş: Eski cemiyetlerde, ahlâkın mücadele ettiği bir hâdise olmazdan önce bir kurum olarak meydana çıkmıştır. İlkçağ dinlerinin birçoğunda erotik âyinler ve cinsiyet merasimleri görülmektedir. Eski Mısır'da, Fenike'de, Anadolu'da, Kıbrıs'ta bereket (*fécondité*) ve cinsiyet tanrıları vardı. Astarté, Afrodit, Venüs bu tanrıların en yakın şekilleridir. Phallus âyinlerine ait birçok eser bulunmuştur. Dulaure, *Les Divinités Génératrices* adlı

kitabında bu âyinlerin doğuşu ve gelişmesini anlatmaktadır. İlkel cemiyetlerde dini hayatın *ambivalent* karakteri bu hâdiseyi açıklamaya imkân verir: Bir yanda aşırı cinsi yasaklar, şiddetli haramlar, öte yanda senenin belirli günlerine mahsus olmak üzere aşırı taşkınlıklar, serbestlikler, cinsiyet, içki ve yemek yasaklarının iğreti olarak kaldırılması bu dinlerde görülen başlıca *ambivalent* vasıftır. Gerginlik ve gevşemenin en mühim görüşleri olan bu iki devreli hâdiseden gevşeme, hatta taşkınlık devresi, âyin karakterinde fuhuşun kurumlaşmasına sebep olmuştur. Fakat kurumları farklılaşmış ileri cemiyetlerde cinsiyet ve bereket tanrıları ile birlikte, bu âyinler de kaybolmuş, dini hayat spiritüel ve saf bir şekil almış, iffet, bu hayatın zaruri unsuru haline gelmiştir. Bu da ancak göksel dinlerden beri görülmektedir. İleri cemiyetlerde fuhuş cemiyet içine çevrilmiş, tek bir kurum halinde sınırlandırılmış, dini-sihri karakterini tamamen kaybetmiştir. Bu tarzda fuhuş, cemiyetin iffet anlayışını koruyan menfi bir kurumdur. Çünkü, Durkheim'ın yorumlama tarzına göre, fuhuşun kesin olarak ayrılması sayesinde aile ve namuslu kadın iffeti korunmaktadır. Fakat, fuhuşun tamamen yasak edildiği devirler de vardır: Bizans'ta Jüstinyen kanunu, yeni Almanya'da Hitler kanunu gibi. Fuhuşa karşı dini tepkiler Ahdi Atik'te, İncil'de başladı. İslâmiyet aynı tepkilere devam etti. Zâhitlik ve dini ismet fuhuşla mücadele etti. Fakat buna rağmen Yeniçağ'da gizli veya aşikâr olarak fuhuş sürüp gitti. Gizli fuhuşun korkunç tahribâtına karşı cemiyetler, şehir dışında kontrol edilmiş kuruluşlar olarak onu muhafaza etmeyi tercih ettiler. Bugünkü uygar dünyada yeri budur. 1) Cinsiyet ve mister ahlâkı bakımından fuhuş, ruhi sapıklıklara, iffetin kaybolmasına sebep olur. İffet kadın kişiliğinin en önemli unsurudur. Bundan mahrum kalmak cemiyet içinde şeref ve itibarını kaybetmek, bu yüzden de bütün başka ahlâki kusurları yapabilecek hale gelmek demektir. 2) Vazife ahlâkı bakımından, başka bir insana bir kişi gibi değil, bir şey gibi bakmak demek olduğu için ahlâkın prensiplerine tamamen zıttır. 3) Aşk ahlâkı bakımından sevgisiz olarak vücudunu satmak, kişilik şuurunu yıkacak en ağır harekettir.

i) Kumar, faiz ve piyango: Umumiyetle paraya ait düşkünlükler ve bunların sömürme kurumu halini alması demektir. Bu kurumların da İlkçağ cemiyetlerinde doğuşuna ait izler görülüyor. Asur ve Hammurabi kanunlarında faize ait hükümler var. Yahudilerin faizciliği, Avrupa mali sermayesinin doğuşunda önemli bir rol oynamıştır. İslâmiyet, faizi ve kumarı aynı derecede şiddetle yasak etmektedir. Buna karşı da, sosyal yardım kurumları olarak “zekât”ı farzlarının en üstünü saymıştır. (“Fussilet” sûresinde zekât vermeyen kâfirdir deniliyor. Halbuki diğer farzlar için bu kadar şiddetli bir âyet yoktur). Sosyal sömürme aracı olan faiz ve kumarı men etmesi, zenginlerin ve refahlıların halka yardımını en büyük farz haline koyması suretiyle İslâmiyet, üstün derecede bir dayanışma ve cemiyet dinidir. Sosyalistler, Batı’ya Yahudiler tarafından sokulmuş olan murabahacılığa karşı fikirle mücadele etmişlerdir. Gabriel Deville’in *Principles Socialistes*’i, F. Dugast’ın *La Justice Sociale*’i, vs. bu konuda İslâmiyet’in temel fikirlerini yeni şekillerde savunmaktadırlar. Dostoyevski *Un Joueur* adlı romanında, Shakespeare *Shylock*’ta, Balzac *La Peau de Chagrin*’de, *La Cousine Bette*’de, *César Birotteau*’da, Tolstoy *Diriliş*’te, Emile Zola *Thérèse Raquin*’de, Abbé Prévost *Manon Lescaut*’ta bu uğursuz düşkünlüklerin bütün korkunç âkıbetleri ile birlikte tasvirini yapmaktadırlar.

j) Sosyal adalete engel olan birtakım mesleki fonksiyonlar vardır. Bunları cemiyet kabul eder ve sosyal düzenin devamı için bunların bulunması da gerekir. Fakat bu fonksiyonların iyi işleyebilmesi ve sosyal gayelere hizmet için birçok şarta ihtiyaç vardır. Bu şartlar bulunmadığı zaman bu fonksiyonlar cemiyete karşı işlemeye başlarlar. Bunlar, bir yandan sosyal vazife, bir yandan da kazanç fonksiyonu olan mesleklerdir. 1) Hakkı savunduğu için vazife, bunu bir bedel karşılığı yaptıkları için kazanç mesleği olan avukatlık; 2) sağlığı temin ettiği için vazife, bunu kârla yaptığı için kazanç mesleği olan hekimlik; 3) Ortaçağ’da memleketi korumak ve savunmak işi olduğu için vazife, bunu ücret karşılığı yaptığı için kazanç mesleği olan “ücretli askerlik,” dini irşada memur olduğu için vazife, bu vazifeyi bir çıkar haline getirdiği için kazanç mesleği olan dini sınıf, bu mahiyettedir. Bunlardan “ücretli askerlik” ile

“dini sınıf” tarihe karışmıştır. Bugünün cemiyetinde hâlâ rol oynamakta devam eden ilk ikisidir. Cemiyet umumun iyiliği gayesine göre iyi organize olursa bu meslekler, askerlik ve din adamlığı gibi sosyal hizmetten ibaret olan yüksek gayelerine uygun işlenmiş olurlar. Aksi halde, bunların Ortaçağ’dan beri görüldüğü gibi gayelerinden sapmış bir halde işlemeleri mukadderdir.

Bu sosyal fonksiyonların menfi işleyenlerinden görülen zararlar geçen yüzyıllarda medeni dünyada şiddetle hissedilmiş, onlarla mücadele edilmiş ve demokrasinin gelişmesi nispetinde onlardan kurtulmak mümkün olmuştur. Fakat bir kısmı hâlâ durmaktadır. Demokrasinin kilişecilik ve militarizm karşı zaferinden başka bir şey olmayan bu düzenlemeler, zamanımızda ilimi sömürme vasıtası haline getiren bir zihniyete karşı mücadele açmak suretiyle tamamlanmalıdır. Bu mücadele de medeni dünyanın birçok memleketinde açılmıştır. İngiltere’de sosyalistler bu mücadelenin başındadırlar. Laski *Siyaset Grameri* adlı eserinde bu konuya giriyordu. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra “Beveridge Planı” bu tarzda fonksiyonların zararlarını hafifleten veya yok eden bir sistem olarak ileri sürüldü. İngiltere’de bir zaman iktidar mevkiine gelen sosyalist hükûmeti bunu kısmen başardı.

a) İmansız ilim: Aslâ inanmadığı şeyleri telkin eden, vaaz ettiği şeylerin daima aksini yapan, ilimi bir süs ve bir zekâ oyunu haline getiren, telkin ettiği şeylere gülen insan, kara cehalet içinde iş görenden daha tehlikelidir. İlim sosyal hareket içindir. İlmin gayesi ferdin çıkan, süs ve şöhret değil, cemiyete hizmettir.

b) Bilgisiz *action* ve ilimsiz iman da kapkaranlık yeni bir skolâstik doğurur.

Cemiyeti klişe fikirlerin dondurulmuş kadrosunda, istibdat ve taassupla idare eder. Bu taassup, “asrılık”, “hürriyet” ve “demokrasi” adına olduğu için dini taassuptan daha tehlikeli ve onun kadar dardır. Cemiyet fonksiyonlarının bozukluğundan doğan bütün tahakkümler, bu iki dengesiz durumun neticesidir. Bundan dolayı her şeyden önce “imansız ilim” ve “ilimsiz iman” ile mücadele etmeli, onları ortadan kaldırmanın çarelerini aramalıdır. Thibaudet’in *Le Gouvernement des Professeurs*, Mazaryk’in *Le Soci-*

alisme, Laski'nin *Grammaire de la Politique*, Pose'un *Le Pouvoir*, Jouvenal'ın *La Souveraineté* adlı eserlerinde yer yer bu meselelere temas edilmiştir.

İnsanı değiştirmek mümkün müdür?

Devrimciler, buna evet diye cevap veriyorlar ve kendi teşebbüsleri ile değiştirmeye kalkıyorlar. Marx, Lenin bunlardandır. Marksçılar ihtilâlle yeryüzünün değiştirilebileceğine kanidirler. Fakat Marksçıların mühim bir kısmı bu yoldan ayrılmış, ihtilâl yerine ağır değişmeyi savunmaya başlamışlardır.

Genetikçiler, bitki ve hayvanlar âleminde yaptıkları tecrübelerle ani-çeşitlemeler (*mutation*) meydana getirdikleri için aynı tecrübeleri insanlarda da yapabileceklerini iddia etmektedirler. Fransa'da Jean Rostand, Rusya'da Mitchurine böyle düşünüyorlar. J. Rostand *Peut-on Modifier l'Homme*, M. Vemet *L'Homme, Maître de sa Destinée* adlı eserlerinde doğrudan doğruya *mutation* tecrübelerine dayanarak bu fikri savunmaktadırlar. Fakat *mutation* tecrübeleri uzun nesiller devam edemiyor, bir müddet sonra eski haline dönülüyor. İnsan üzerinde tecrübeler çok sınırlıdır. Bu meseleyi *Toplumsal Yarattığı Soyaçekme**¹⁶ adlı kitabımızda ele aldık. İnsanda görülen *mutation*'lar, istenilen zamanda istenildiği kadar tekrar edilebilenler değil, ancak ani ve büyük çevre değişmelerinin, büyük ve şiddetli melezleşmelerin doğurduğu neticelerdir ve yalnız bunlar tarihte nâdir vukua gelen dönümler teşkil ederler. Bunun dışındaki *mutation*'lar birkaç kuşak sonra asli hallerine dönmeye meyletmektedirler.

Hâsılı, varlıktaki değişme ile insanın kendi çabası, eseri kendinde meydana çıkan değişimleri, ruhi dönüşleri ayırmak lâzımdır. "Güdümlü iktisat" ve "iktisadi plan" ile yapılan sosyal müdahaleler insanı değiştirecek değildir. Bu ancak iktisadi hâdiselerin determinizminden faydalanarak onların cereyanını düzenlemek için topluma karışmak demektir.

İnsan, bir kader içinde yaşamaktadır. Bu kader onun içinde bulunduğu ve iradeyle istenilen şekle konmasına imkân olmayan "varlık şartları"dır. İnsanın değişmesi bir olgudur. Bunu tespit etmek başka şey, tabiata, maddi şeylere tesir ederek insanı değiştir-

mek istemek başka şeydir. İnsanın terakkisi, olgulara iradi karışmayla tabiatı değiştirmeden ayrılır: a) İnsan makine değildir. b) İnsan madde değildir. c) İnsan bitki veya hayvan gibi de değildir. d) İnsanı insan olarak ne derecede değiştirebiliriz? Buna verilecek cevap, insanı kuşatan kaderin bilinmesine bağlıdır. Burada kader kelimesinin dini anlamlardan tamamen ayrılması gerekir. Bu anlamda, insanın kaderi onun türlü gerçekler derecesinden varlık şartlarıdır. 1) İnsan fiziki çevrenin kaderine bağlıdır (buna coğrafi şartların kaderi de girer). 2) Soyaçekme kelimesiyle ifade ettiğimiz biyolojik bir kadere bağlıdır; neslinden geldiği insanların kabiliyetleri –genel hatları ile– onun kabiliyetlerini belirtir. 3) Belirli bir cemiyet yapısı içinde yaşamaya mecburdur. İsteddiği zaman, onu istediği gibi değiştirebilmek elinde değildir. 4) En sonra sahip olduğu ruhi güçler ve istidatlarla çevrilidir. Onları da temelli değiştirmek onun elinde değildir. Bütün bu şartlar altında insanı değiştirmek için, onların toplamı üzerinde tesir edebilecek bir halde bulunmalıdır. Bu da pek nâdir meydana gelir. Buna bir cemiyetin derin değişmelere uğradığı ve tekrarına imkân olmayan “tarihi tecrübe”ler denir.

Hakiki siyaset ahlâka, hakiki ahlâk ruhun mertebelerine dayanır. Ruhun mertebelerinden geçmek, psikolojik ve sosyal gelişme demektir.

Mertebeler devleti ne demektir? Bu, Platon’un *Devlet* diyalogunda tasvir ettiği devletten tamamen ayrıdır. Nitekim Yunan filozofunun bu hayali devletten vazgeçerek, ömrünün sonunda yeniden ele aldığı *Yasalar* diyalogundaki devletten de farklıdır. Bu, Aristoteles’in *Politika*’daki devletine de kıyas edilmez. Çünkü Platon’un devleti yalnız bir tabakada komünizmi teklif etmektedir, ancak bu ideal sitede yine geçilmez sosyal tabakalar devam eder. Aristoteles’in devleti realist ve fertçi görünür; esasında Yunan sitesinin bütün karakterlerini muhafaza eder. Aynı sebeplerden dolayı onu ütopyacıların devletine, meselâ Augustinus’un *İlâhi Site*’sine, Campanella’nın *Güneş Ülkesi*’ne, Thomas More’un *Ütopia*’sına da benzetmeye imkân yoktur. O, esasında, modern cemiyetin gerçeklerine dayanır. Onların hiçbirini kökten değiştirmek iddiasında değildir.

Bunun için Rousseau'nun sosyal sözleşme devletinden, anarşistlerin her türlü siyasi baskıya düşman devletinden de tamamen ayrılır. Hâsılı, ideologlardan hiçbirisiyle birleşemez. Mertebeler devletin karakterini belirtmek için onu zıddı olan iki devlet şekliyle karşılaştırmalıdır. Bunlardan biri komünist devletidir. Orada vasıta ve gaye-değerlerin disiplin altında olması gaye-değerler (fikri, ahlâki, bedii, dini) alanında hürriyetsizliğe, bu yüzden gaye-değerlerin yaratıcılığını kaybetmesine sebep olmaktadır. İkincisi liberal devlettir ki, orada vasıta ve gaye-değerlerde mutlak hürriyet, vasıta-değerlere sahip olanların bütün cemiyete tahakküm etmesine ve gaye-değerlerin itibarını kaybetmesine sebep olmaktadır. Her iki devlet şekli de modern cemiyetin gelişmesini çıkmaza düşürmektedir. Mertebeler devletinde vazifeler ve işler mertebelere göre sınıflandırılmıştır. Gaye-değerlerde tam hürriyet, vasıta-değerlerde tam disiplin vardır. Bundan dolayı herkes vasıta-değer bakımından sosyal disipline bağlı, gaye-değer bakımından hür olunca ne liberalizm olduğu gibi halkın ve yoktan servet kazananların ideal-değerleri tahrip etmesine imkân kalır; ne de totaliter idarelerde olduğu gibi fikrin, sanatın, ahlâki eylemin baskı altına girmesine, yaratıcılığını kaybetmesine imkân verilir. *Aşk Ahlâkı*'nın zaruri sonucu mertebeler devletidir.

NOTLAR

- *1 Fr. Nietzsche, *Généalogie de la morale*.
- *2 Th. Ribot, *Psychologie des Passions*.
- *3 Bu kitap genişletilmiş olarak ve ilavelerle 1971'de *Toplum Yapısı ve Soyaçekme* adıyla çıkmıştır.
- *4 Rignano, "organik hafıza" (*mémoire organique*) terimini kullanıyorsa da, burada hakiki hafıza yoktur.
- *5 İbsen'in bir dramının ve oradaki başlıca karakterin adı.
- *6 Dwelschauvers, *Traité de Psychologie*, çev.: Şekip Tunç.
- *7 Marcel Mauss, *Sociologie et Anthropologie* (Rapports réels entre psychologie et sociologie), 1960, P.U.F.
- *8 *La Sagesse Antique*.
- *9 Gündelik bilgi olan *episteme* ile hikmet bilgisi olan *Sophes*'i Yunanlılar ayırıyordu.

- *¹⁰ Bu kitap *Bilgi ve Değer* olup (Ankara, 1965) 1964-65 ders yılında okutulmuştur.
- *¹¹ Karl Jaspers tabiatı insan için tamamen kör ve sağır sayıyor. Halbuki her büyük *passion* için tabiatın birer kapı açılmıştır.
- *¹² Arapçada bu kelime şuurun çığırından çıkması demektir. Fakat devrim (*révolution*) bir devrenin tamamıdır.
- *¹³ Talcot Parsons, *Elements, pour une Sociologie de l'Action* trad de l'américain, 1955.
- *¹⁴ *La vie sexuelle des sauvages du nord-ouest de la Mélanésie*, 1930.
- *¹⁵ *Evolution des Idées Morales*.
- *¹⁶ 1957'de *Veraset ve Cemiyet* adıyla yayımlanmıştı.
- ¹ *Libre-arbitre*, yani iyi ve kötünden birini seçme gücü, asıl yaratıcı olan müspet irade (*volonté*) ve bir şeye karşı koymamaktan ibaret menfi iradede (*nolonté*) ayırdır.
- ² Aşağı ve aşağı (ben sevdim, o da beni sevdi) hadisi bunu gösteriyor.
- ³ Bu eseri *Sosyal Yapı ve Soyaçekme* adıyla yeniden yayımlıyoruz (1971).
- ⁴ *Felsefe Yılığ* (c. I, 1931) içinde çıkmıştır.
- ⁵ *Umumi Rubiyat* (taşbasma, eski harflerle, 1928).
- ⁶ *Non-institutionnalisé, institutionnalisé*.
- ⁷ *Processus* (eskiden *procédé* [usûl] kelimesiyle karışık olarak *vetire* deniyordu).
- ⁸ Renouvier, *Le Personnalisme*.
- ⁹ Dupré, Emohvilé, Payot ve Hilmi Ziya, Teheyüciyet (*Felsefe ve İctimaiyat*, 1927).
- ¹⁰ Eugenio Rignano, *La mémoire Biologique*.
- ¹¹ *Condition d'existence* tabiri ilk defa Marx tarafından ileri sürülmüşse de, burada bütünü başka bir tarzda kullanıyoruz.
- ¹² *Yago*'da, *Othello*'da, *Hamlet*'te, vb. ihtiras kin halini almıştır.
- ¹³ Sainte Hélène'de Napolyon'un hayatı böyledir. Sanat ve fikir ihtiraslarında bu yıkılış, zihin çözülmesi yoksa, pek azdır. İbni Rüşd gibi devletin ve halkın terk ettiği fikir ihtirasları, Campanella gibi 27 yıl sürgünde kalanlar bile kuvvetlerini kaybetmemiştir.
- ¹⁴ Bu tahlil Pradine tarafından *Journal de Psychologie*'nin 1934 yıllarına ait sayılarındaki yazılarında yapılmıştır.
- ¹⁵ 1960'ta Üniversite'ye vurulan darbe bunlardan biridir. 1933'te Hitler'in yaptığı, bir ideolojiye dayandığı için küçük mazereti var. Ayrıca üniversite hocalarının başka ülkelerde iş bulma ve emeklilik hakkını tanıdı.
- ¹⁶ Goldstein, *La Structure de l'Organisme*.
- ¹⁷ E. Weiss et English, *Medecine Psychosomatique*.
- ¹⁸ İbni Rüşd ve Comte gibi.
- ¹⁹ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*.
- ²⁰ *Action réciproque (wechselwirkung)*.
- ²¹ *Inconscient* ve *subconscient* karşılığı olan bu kelimeleri daha uygun olarak “dışşuur” ve “altşuur” diye kullanıyoruz. Çünkü “şuur-dışı” *inconscient* değil, şuur âleminin dışı demektir. Halbuki burada şuurun (ruhun) görülmeyen derinliği kastedilmektedir.
- ²² Alexander, *La Médecine Psychosomatique*; E. Weiss et O. Spurgeon English, *Médecine Psychosomatique, Delachaux et Niestlé*.
- ²³ Böyle düşünen Marcel Mauss'un *Journal de Psychologie*'de yayımlanmış olan fikirleri ölümünden sonra çıkan *Anthropologie et Sociologie* adlı kitapta toplanmıştır.
- ²⁴ Karşılıklı etki fikri (*wechselwirkungslehre*) üzerinde Kant'tan sonra ısrarla durulmuştur. Fakat “karşılıklı bağıllık” (*interdépendance*) daha yenidir.
- ²⁵ “Men arafe nefsehû fakad arafe Rabbehû.”
- ²⁶ *Esquisse d'une Morale Sans Obligation ni Sanction*.

- 27 *Altruisme*.
- 28 *Les Deux Sources de la Morale et de la Religion*.
- 29 Bu dersleri 1964-65 yılında İlahiyat Fakültesi'nde yeniden verdik ve aynı yıl *Bilgi ve Değer* adı ile yayımladık.
- 30 Marcel Mauss, "Le personnage et la place de la personne" (Extrait du Journal of the Royal Anthropological Institute vol. LVVIII, 1938), paru dans: *Sociologie et Anthropologie*, 1950.
- 31 Edward Westermarck, *L'Origine et le développement des idées Morales*, çev.: Robert Godet, 1929. Payot ve Westermarck, vahşi duyguların gelişmesinden cesaret, iyilik, başkalarını düşünme (*altruisme*) faziletlerinin doğduğunu iddia ediyor.
- 32 Burada *émotivité*'yi *émotionalité*'den ayırmalıdır. Birincisi maraziye benzer bir heyecanlanma istidadı şeklinde görünür.
- 33 Marcelle Bouteiller, *Chamanisme et guérison magique*, 1950, P.U.F. (*l'action médico-magique*, pp. 248-265).
- 34 İlkçağ'da başlayan bu hareket Ortaçağ'da Ordu-Kilise veya Devlet, Skolastik Medrese şekillerinde kurumlaşmıştır.
- 35 Erich Fromm, psikanaliz tahlillerine dayanarak cemiyetin sağlığını kuracak bir ahlâk arıyor (Erich Fromm, *Société saine*, 1956). M.A. Bloch da ahlâk hayatını eğilimler ve sempatiden çıkarmaya çalışıyor (M.A. Bloch, *Les tendances et la vie morale*, 1948, P.U.F.).
- 36 Eski tabirle "efkâr-ı umumiye." Bunun yerine "umumi efkâr" ileri sürülmüşse de tutunamamış ve Fransızca aslını karşılamamıştır.
- 37 Medeni cesaret (*courage civique*).
- 38 E. Durkheim, *Ahlâk Terbiyesi*, çev.: Hüseyin Cahit Yalçın.
- 39 C. Renouvier, *Le Personnalisme, suivi d'une étude sur la perception externe et sur la force*, non. édit., 1926, Félix Alcan.
- 40 H.Z. Ülken, *Varlık ve Oluş*, 1969, Üniversite Basımevi, Ankara.
- 41 H.Z. Ülken, *Humanisme des Cultures*, 1967, Üniversite Basımevi, Ankara. Bu kitap *İnsanî Vatanperverlik*'in tercümesi ise de birçok ilâveler ve yenilikler vardır.
- 42 Bu bakımdan Max Scheler ile düşüncemiz arasında yakınlık daha büyüktür.
- 43 *Évolution* karşılığı "tekâmül" demiyoruz. Çünkü bu Arapça kelime "tekemmül" (*perfectionnement*) ile karışmaktadır. Halbuki aralarında çok ayrılık vardır. Bu ayrılığı gören Emrullah Efendi 60 yıl önce *évolution* karşılığı "havelan"ı ileri sürmüştü.
- 44 *Règles de la Méthode Sociologique; Détermination du Fait Moral*.
- 45 *Responsabilité; Evolution des Valeurs*.
- 46 *Evolution des Idées Générales; Hérité Psychologique*.
- 47 *La Psychologie Collective, La Conscience Morbide; La Croissance Mentale*.
- 48 Almancada *entwicklung* hem gelişme hem evrim (*évolution*) demek olduğu için bu kelimeyi *développement* yanında ve az çok farklı anlamda kullanıyoruz.
- 49 İlk yazılışında *Veraset ve Cemiyet* adıyla yayımlanmıştı.
- 50 *Cemiyet ve Marazi Şuur* (1931, *Felsefe Yıllığı*, C.T.).
- 51 1928'de eski harflerle taşbasma olarak çıkmıştır.
- 52 Toqueville, *La Révolution et l'Ancien Régime*.
- 53 H. Taine, *Les Origines de la France Contemporaine*.
- 54 Lenin bir cemiyeti yıkarak yenisini kuracak yerde endüstrileşme gücünü artırdı ve zaten var olan Rusya'yı kuvvetlendirdi.
- 55 Evrim ve Devrim.

DİZİN

- a priori* 63, 65
accoutumance 215, 224
acte 243
action 1, 91, 111, 174, 192, 214, 243, 277, 280, 309
 açıklık ihtirası 78-80, 83, 144, 279
 adalet (*diké*) 239-40, 290
 Adler, A. 304
 Afrika 126, 137-38, 202, 282
 Afrodit 306
agapé 210, 240, 264
 Ağaoğlu, Ahmet 275
 Ahdi Atik 130, 307
 Ahilik 299
 ahlâk âlemi 81, 83
 ahlâk asilliği 102, 104, 123, 128-30, 148, 150, 169, 175
 ahlâki aşkınlık 303
 Ahmet Tevhid Bey 232
 ahiret ümidi 96
 akıl (*logos*) 249, 255, 269
 akıl (*ratio*) 242, 269
 Akıl Sağlığı Cemiyeti 112
 akılla-kavranan (*intelligible*) 258
 âlet-değer 181
 Alexander 112
 Allier, Raoul 282
 Almanya 198, 286, 307
 Altınçağ (*Âge d'or*) 26
altruism 258
altruiste 239
 altşuur (*subconscient*) 240, 250, 304
ambition 220
 Amerika 184, 198, 208, 286
 Amerika Birleşik Devletleri 208
 Amundsen, Roald 220
 Anadolu 306
 anarşi ahlâkı 61
 anarşizm 208
 ani-çeşitleme (*mutation*) 310
anoia 189
 Antik hikmet 256, 283
 apaçıklık (*evidence*) 253
 araç-değer 107, 187, 190-91, 193-94
 Ardigo, Roberto 296
 Aristoteles 111, 182, 185, 214, 219, 241, 243, 255, 274, 276, 290, 311
 Arpagon 230
 Arşimed 220
 artık-değer 179, 188, 190, 195
 asli günah (*péché originel*) 211, 243
 Astarté 306
 Asur 260, 303, 308
 Asuri 165
 aşk âlemi 49, 118, 150
 aşkın (*transcendant*) 259, 303
 Atatürk 220
 Atlas 269
 Atlas Dağları 85
 Augustinus, Aziz 210, 240, 264, 311
 Avrupa 93, 308
 Aydınlanma (*Lumière*) 293
 Bakunin 299
 Baldwin, J.M. 244, 283
 Balkanlar 304
 Balzac 308
 baskı (*contrainte*) 66
 Bastide, Roger 112
 Batı 23, 38, 55, 112, 183, 191, 220, 245, 270, 272, 281, 293, 295, 308
 Bayezid Bastani 220
 Bedrettin, Şeyh 166
 Beethoven, Ludwig van 119
behaviorisme 223
 Belçika 270
 belirli olmayan (*indéterminé*) 138
 Beni İsrail peygamberleri 70, 82, 165, 303
 benin merkezliği (*égocentrisme*) 273, 303
 benlik davası 21, 25, 52-53, 73, 77, 96-97, 99, 102, 105, 124, 130, 139, 144-45, 147, 161, 165, 273
 benlik şuru 262
 Bentham, Jeremy 275
 Berberi 85
 Bergson 112, 258, 296-97, 299
 Berkeley 250
 Bernard, Claude 251

- Bernstein, Eduard 297
 Beveridge Planı 309
 bilgin (*sage*) 67, 240
Binbir Gece Masalları 220
 birlik ahlâkı 89, 93, 99, 285
 birlik aşkı 69, 101, 177
 Blondel, Charles 111-12, 288
 Boas 296
 Bon, Gustave le 111
 Bonald, Comte de 211
 Boutroux, Emile 111
 Bovet 303
 Brahman 130
 Brahmanizm 67
 Bruno, Giordano 27, 220, 267
 Brühl 277
 Brüning 295
 Buddha 20, 56, 67, 129-30, 132, 220, 241, 255, 267, 294, 303
 Buridan, Jean 301
 burjuva sınıfı 133
 Büchner, Louis 249
 bütüncülük (*totalisme*) 250
 bütünleşme (*réintégration*) 222
 Byron, Lord 220
- Cabanis 249
 Campanella, Tommaso 281, 311
 Cardiner 286
 Carnot, Sadi 29
 Casanova 220
 Cebriyye 209
 Cemiyetçilik 59
 Cengiz 165, 304
 Cervantes, Miguel de 219
 Cizvit 185
 Claude, H. 112
 Comte, Auguste 212, 258, 270-71, 284, 286, 293
 Condorcet 220, 293
Confrérie 299
conscience hypérsociale 226
conversion 111, 212, 227, 262, 282, 285, 298
 Cook 220, 232-33
 Cooley 286
cosmos 255
 Croce, Benedetto 243-44
- çıkar ahlâkı (*utilitarisme*) 275
 çift değerli (*ambivalent*) 298, 305, 307
- Çin 43-44
 çözülme (*aliénation*) 111, 228
- D'Holbach 249
 Dante 86
 Danton 220
 Darwincilik 293, 306
 Darwinizm 193, 195
 Darwin 293
 De Man 297
 Deccal 20, 89, 131
 değer teorisi 259
 değişim (mübadele) 133
 değişme (*transformation*) 293
 Deli Dumrul 220
 Delphi 1, 253
 demografik zorunluluk (*nécessité*) 247
 Demokles'in kılıcı 123
 Descartes 36, 214, 219-20, 243, 245-46, 249, 256, 276
désintéressé 218
 Deville, Gabriel 308
 Dewey, John 300
Dichotomie 291
 Dide, Maurice 112-13, 214
 Diderot 249
 dilenci tarikatları (*ordre des mendiants*) 169-70, 306
 dini sınıf 308, 309
 Dionysos 220, 232, 267
 direnme ahlâkı (*stoicisme*) 275
 diyalektik oluş 284
 doğru (*vrai*) 293
 doğrudan doğruya (*immédiat*) 228
 Doğu 23
 Don Juan 220
 Don Kişot 74, 221, 231
 Dostoyevski 308
 dövme resimler kazdırma (*tatouage*) 305
 Draghicesco 285
 Dua 19
 Dugast, F. 308
 Dulaure 306
 durdurma (*inhibition*) 269
 Durkheim 112, 189, 212, 228, 258, 277-78, 286, 296, 307
 duygusuzluk (*apathie*) 301
- Edison 220
 egemenlik (buyruk) 23

- Ehrimen 88, 91
 elemin üstünde olma (*impassibilité*) 300
 Elisabeth, Prens 36-37
émotionnalité 11
émotivité 11, 53, 216, 267, 271
 emperatif 66
 emperatif kategorik 66
 emperatif şartlı 66
 Enea 220
 Epikür 255, 300, 301
 Epikürçülük 255
 Eros 210, 239-40, 264
 Erzurumlu İbrahim Hakkı 254
 Esad Efendi 27, 167
 Eski İran 165, 203
 Eski Mısır 136, 260, 296, 306
 Eski Yunan 55, 240, 245, 249, 274, 276, 305
 Esma 19
 eşitlik (*égalité*) 285
 eşitsizlik (*inégalité*) 285
 eşyanın tabiatı (*la nature des choses*) 19, 61, 67, 90, 118, 255
 Euripides 290
évolution 137-38, 284, 296-98
 Evrensellik 67
 evrimli (*évolutif*) 222
extase (vecd) 221, 242
 ezeli dönüş 26
- Fabre, J.H. 29, 232
 Faraday 29
 Fatih 220
 Fauconnet 287
 faydacılık (*utilitarisme*) 273
 fedayı nefis (*sacrifice*) 30, 32, 62, 92, 94, 130, 141, 147, 166, 206, 221, 298
 Fenike 306
 ferdi mülkiyet 133
 fertçilik 84-85, 269
 Fichte 250
 Fidas 126
 fiili (*actuel*) 8
 fikircilik 4
finalimse 296
 Firavun 17
 Fourier 281
 Fransa 123, 297, 310
 Fransız Devrimi 291, 297
 Frederik 220
- Freud, Sigmund 111
 Fromm, Erich 112-13
 Fursac, Rogue de 214
 Fuzuli 110, 176, 220
- Gama, Vasco de 220
 Gandhi 21, 29, 67, 70, 85, 126, 202-203
 Gassendi 249
 gaye-değer 191, 225, 227, 239-40, 312
 gayesi kendinde (*autotélique*) 49, 218, 228-29, 237, 279
 gayesiz (*atéologique*) 228
 gayesizlik (*non finalité*) 214
 Gazali 126, 253, 260, 302
 Gehlen, Arnold 26, 295
 gelecek ümidi 3, 50, 78, 95-96, 101, 123, 273-74
 gevşeme (*détente*) 216, 299-300, 307
 Gılgamış 221, 266
 Gide, André 238, 256
 gnostik 253-54
gnostique 110
 gnostisizm 110
 Goethe 29, 86,
 Goldstein 245
 Gökay, Fahrettin Kerim 112
 Gökçe 82
 Görelilik 185
 görelilik (*relatif*) 7, 236, 279
 görev (*fonction*) 69
 Guillaume 287
 Gumplovicz 286, 296
 gurur ahlâkı 96-97, 100-102, 128, 148, 178, 205, 263, 289, 299
 Gurvitch 279, 286
 Guyau, J.M. 256-57, 271, 301
 Guyon, Mme. 220
- Hacı Bektaş 126
 Hadi (Dr.) 112
 Haeckel 249
 Hafız 220
 Hak 19
 hak-ödev düzeni 107
 Hallac Mansur 220
 Hammurabi 308
 Hartmann, Nicolai 295
 hayal gücü (*imagination*) 268
 hayalcilik 4, 84, 282
 hayalyürüten (*utopique*) 180

- Hegel 243, 249-50, 270-71, 284
 Heisenberg 4
 Helmholtz 29
 Helvetius 249
 hemcins (*prochain*) 303-304
 Herakles 220, 269
 Hering 223
 Hertz 29
 Hésnard 214
 Hristiyanlık 55, 67, 184-85, 209-11, 240, 242-43, 249, 262, 264, 290, 295, 302, 305
 Hiéron 305
 hikmet (*sagesse*) 23, 70, 180, 240-42, 254, 260
 Hint 29, 55, 85, 93, 118, 138, 167, 240-41, 264, 281
 his ahlâkı 61, 276
 Hobbes 305
 Hollanda 270
 Horney, Karen 112
 Hotantolu 86
 Hubert 288
 Hugo 219
 Husse, J. 267
 Husserl, E. 11, 247
 Hutcheson 276
 huzur (*sérénité*) 282
 huzursuzluk (*insécurité*) 282-84
 hürlik tahakkümü 179-81
 Hürmüz 88, 91
 hürriyet aşkı 121, 128-29, 131, 164
 Hyperbolos 285
 Hz. Ali 20
 Hz. Hüseyin 20, 53, 126, 220
 Hz. İsa 20-21, 56, 73, 82, 86, 106, 123, 126, 129, 167, 182, 185, 202-203, 220, 267
 Hz. Muhammed 21, 56, 67, 75, 83, 86, 126, 129, 165, 202-203, 220, 267
 Hz. Musa 220

 İbni Sina 162, 276
 İbsen 219, 231, 272
 iç kıvrantısı (*angoisse*) 282
 içe-dönüş (*introversion*) 213, 227
 içkin (*immanent*) 259
 içsellik (*intériorité*) 213
 içten (*implicite*) 211
 içtimai adalet 22, 55, 133, 135

 idealcilik 59
 ideal cemiyet 131-32, 149, 168
 ideal-değer 106-107, 168-69, 185-87, 190, 193-95, 204-205, 257, 292, 312
idée 239, 255, 271, 274, 283, 305
idée obsédante 216
 ideleştirme (*idéation*) 221
idéo-motrice 221
idéo-réel 283
 ifade edilemezlik (*inexprimabilité*) 111
 ihsan (*charité*) 146, 210, 240, 290, 305
 ihtirash (*passioné*) 51, 215, 231, 280
 ihtisas (uzmanlık) 22
 ikbâl ümidi 96
 iktisadi determinizm 134, 188-89
 iktisadi plan 310
 ilgisizlik (*indifférence*) 150, 153, 255, 300
 ilim tahakkümü 119, 178, 181
 İlkçağ 109-10, 132, 182, 186, 194, 244, 249, 253, 268, 275, 281-82, 294-95, 305-306, 308
 İlkçağ hikmeti 14, 254-57
 ilkeler (*principes*) 75
 ilkel cemiyet 307
 immoralist (*immoraliste*) 185, 256
 immoralizm (*immoralisme*) 256
impulsif 304
impulsion 65
 İncil 41, 307
 İngiltere 270, 309
 insan hakları 179, 181, 186-87, 193
 İnsan Hakları Beyannamesi 291
 İnsan Hakları Devleti 187, 194
 insan-ı kâmil 45
 insani (*humaniste*) 183
 insani mertebe 119-21, 124-25, 164
 insani vatansever 86, 94, 97-98, 119, 124, 149, 205
 insani vatanseverlik 84, 86, 180, 282
 insanilik (*humanisme*) 182-83
 insanîyetçilik 59, 84, 86, 123, 281
 irade medeniyeti 55, 59
 irade muhtarlığı 279
 iradeci felsefe 214, 243
 İran 21
 irfan (ariflik) 42, 45-46, 48, 94, 99-100, 105, 120-21, 123, 125, 162, 173, 253-54
 İskender 220
 İslâm 55, 182, 209, 242, 244, 262, 269, 291,

İslâmiyet 203, 249, 260, 264, 295, 299,
302, 307-308

İslâmlık 290-91

İsrâfil 72

iş ahlâkı 270

iş ihtirası 60, 69-73, 91, 121, 155, 206

itidal (*tempérance*) 255, 275

itilme (*refoulement*) 111

James, William 246

Jankélévitch 112

Jaspers, Karl 299

Jaures 297

Joussain, André 214-15

Jouvenal 310

Jung 240

kaçma hastalığı (*fugue*) 227

Kaderiyye 209

Kainaka, Maitra 58

kaliteler âlemi 118

Kalvinizm 209

kamu sanısı (*opinion publique*) 52, 123,
192, 272, 301-302

Kant 63, 214-15, 220, 236, 241, 243, 250,
256, 273, 276-78, 301-302

Kaos 102-103, 133, 135, 295

kapalı ticaret 299

kapitalizm 179, 189

karışıcılık (*interventionisme*) 188

Kartezyenizm 214, 245

Kârun 162

kasıtlı fiil (*acte intentionnel*) 247

kast (*caste*) 93, 102-103, 130, 134, 138,
182, 202, 281, 285, 295

Kautsky 297

kavranır olmak (*intelligibilité*) 255

Kayser 82, 99, 106

Keloğlan 108

Kenan, Ahmet 112

kendi başına (*an sich*) 66

kendiliğinden (*spontané*) 4

kendini aşma 52, 72, 85, 96, 104, 129, 230,
248, 258

Kerbela 53

ketvurma (*inhibition*) 12

Kıbrıs 306

Kışatrya 130

Kızılây 305

Kızılhaç 305

Kierkegaard 260-61

Kin 9-10

Kinik 109, 211, 226, 245, 267, 285, 290

kişi (*personne*) 5, 266

kişi-dışı oluş (*impersonnel*) 229

klasik iktisat 188

klık 169

koloni (sömürge) 86, 123

komünizm 291, 295, 311

Konfüçyüs 255, 303

korku ahlâkı 95, 100, 103, 120-21, 142,
146, 148, 176, 205, 260, 289, 299

korku hastalığı (*phobie*) 227

koruyuculuk (*protectionisme*) 188

kozmik 240, 264

Köroğlu 221

Kristof Kolomb 220

Kropotkin 275, 299

Ksenofon 305

kudret ahlâkı 88, 302

Kuran 293, 303

kural (*maxime*) 64

kuruntu (*obsession*) 216

Lâ 67

La Bruyère 302

La Mettrie 249

La Rochefoucauld 302

Lalande 296

Lammenais 301

Laski 309-10

Lavoisier 220

Le Play 189, 212

Le Senne 302

Leconte, Maurice 112

Leibniz 250, 256, 292

Lenin 297, 310

Leonardo 220, 238

Lévy, L. 277

Lhermite 287

liberal devlet 208, 312

liberalizm 312

Litt, Theodor 286

Locke 246, 306

Louis (XIV.) 202

Lowie 296

Lumière 293

Luther 267

Machinisme 188

Maddecilik 4

- Maistre, J. de 211
 Makyavel 181, 185, 233, 302
 Malinowski, B. 112, 304
 manevilik âlemi 118
 Mani 182
 mantıktan-önce (*prélogique*) 283
 mantıktan-sonra (*hypérlogique*) 283
 marazi şuur 51, 111, 226-27, 244, 264-66, 276, 288, 302
 Marco Polo 220
 Marconi 220
 Marx, K. 112, 188-89, 281, 293, 297, 300, 310
 martiri 167
 masal uydurma (*fabulation*) 227, 265-66, 268
 materyalizm 247, 249-50
 Mauss, Marcel 252
 Mazaryk 309
 Mazdek 203
 Mead, George 286
mécanisme 246, 249
 Mehdi 20, 126, 131, 138
 Mekanizm 227, 247
 melâmet (*humiliation*) 80, 109, 146-47, 170, 303, 306
 meleke (*habitude*) 63, 214-16, 224, 229, 243-44, 269, 271
 mertebeler ahlâkı 93, 132-33, 284, 291, 294-95
 mertebeler devleti 187, 206-208, 291, 311-12
 mertebeler eşitsizliği 131, 294
 Meşrutiyetçiler (İttihat ve Terakki) 293
 metafizik ürküntü (*angst*) 260-61
 mevhume 1, 4, 7, 17, 22, 27, 31, 35, 46-47, 57, 62, 67, 76, 79, 93, 103, 129, 205
 Mevlânâ 20, 220, 240
 Michelangelo 220
microsocius 279, 286
mikrokosmos 245
 Mill, Stuart 185, 293
 Mimar Sinan 29, 220
 Mitchurine 310
 mitomani (*mythomanie*) 227, 266
 mitos (*mytos*) 54, 103
 Modern Çağ 241, 249, 256
 Molla Lütü 27, 167
monad 292
 Montesquieu 211
 More, Thomas 281, 311
 Moreno 279, 286
 Mounier, Emmanuel 299
 muhteva (*contenu, inhalt*) 62, 259, 268, 277
 Mutezile 209
 mutlak (*catégorique*) 66
 mutlak ahlâk 65, 279
 Mutlak ve Şartsız Emir 302
 mutluluk (*eudemonia*) 255
 mutluluk (*félicité*) 274
 mutluluk ahlâkı (*eudemonisme*) 273-75
 Müslümanlık 67
 Namık Kemal 166
 Napolyon 220, 232
 nefsi feda 73-74, 98, 100-101, 141, 152, 161
 Nemrut 5, 17
 Neron 285
 nesep asilliği 129
 Nesimi 220
 Newton 126
 Nietzsche 26-27, 113, 184-86, 214, 242-43, 256, 294, 301-303, 306
 Nirvana 2, 46, 130, 256
nous 255
 Nuh 162
 numen (*noöymenon*) 277
 nüsha-i kübra 21, 45, 245
 Oedipus 112, 220
 Olympos 90
ordinaire (sıradan) 135
 organik şuur 212, 215, 222-28, 234-35, 237-38, 242, 244, 248, 257, 265, 272, 274, 276, 278-79, 285, 289
 Ortaçağ 166, 169, 241, 244, 255, 267, 269, 276, 281, 301, 305, 308-309
 ortak duyu (*sens commun*) 11, 27, 219, 230-31
ostracisme 305
 ödev düzeni 107
 öngörü (*prévoyance*) 66
 örnek-değer 225
 öz (*essence*) 284
 öz (*wesen*) 11
 özerklik (*autonome*) 248

- pancalisme* 283
 Pareto 189
 Parsons, Talcot 304
 Pascal 114, 209, 220, 253
passion 2, 7-12, 26-27, 29, 185, 192, 214-15, 217-21
passion religieuse 220
 Pasteur 220, 233
 Peer Gynt 231
 Penelope 139
personnage 266
personnalisme 299
 Pestalozzi 29
 Petrarca 220
 Petro 220
 Phallus 306
Philistin 301-302
 Piaget 287
 Platon 20, 86, 107, 109, 131, 182, 210, 225, 239, 241-43, 249, 253, 255, 258, 264, 274, 276, 278, 281, 290, 299-301, 305, 311
 Plotinus 210
 Polinezya 194
 Pose 310
 Potlaç 134
potlatch 194, 303
 Prévost, Abbé 308
 Prometheus 3, 72-73, 232
Psychasthenique 216

 Rappoport 297, 300
 Rasyonalizm 256, 275, 278
 Ravaisson 250
 referendum 122
 Rembrandt 119
 Renouvier, Charles 214, 219, 256-57, 280, 291-92, 299
 Ribot, Theodule 214, 287
 Rignano, Eugenio 223
 Roberty 286
 Roma 23, 122, 136, 183, 203, 290, 303
 Rostand, Jean 310
 Rousseau, J.J. 26, 186, 202, 211-13, 301-302, 306, 312
 Rönesans (*Renaissance*) 136, 183, 229, 244
 ruh âlemi 21, 73, 83, 294
 ruh asıllığı 55, 86, 102, 104, 118-21, 123-24, 128, 130, 132, 144
 ruhi çelişme (*contradiction*) 302
 ruhların iştiraki (*communion*) 212, 272, 310
 ruhu ebedi 4
 Rus 184
 Rusya 198, 208, 310

 sahip olma dileği (*possession*) 257
 Saint François 126
 Saint Ignas 126
 Saint Paul 126, 167, 220
 Saint Sébastien 167
 Saint Simon 212, 293
 Sainte Ursule 220
 saldırganlık (mütecavizlik) 303-304
salut 262, 281
 sansori-moteur 244
 Savonarole 267
 Scheler, Max 11, 110, 221, 246, 294-95, 299
 Schelling 250
 Schiller 219
 Schopenhauer 241, 243, 269, 294
 Scott, Kaptan 220
 Sellière, A. 256
 Seneca 285
 servet tahakkümü 119, 130, 178-79, 181
 sevgi (*amour*) 64
 Sezar 220
 Shaftesbury 276
 Shakespeare 219, 308
 Shylock 230
 sınıf baskısı 132-33
 sınıf çıkarı 59
 sınıf kavgası 91, 93, 129
 sınıf tahakkümü 131, 178, 208, 294-95
 site (*cité*) 9
 Smith, Adam 276
 Sofist(ler) 267, 285, 290, 305
 Sokrates 1, 20-21, 27, 67, 129, 165, 202, 220, 241, 253, 267, 290, 303, 305
 sonsuz oluş 46, 83
 Sophokles 290
 Sorel, Georges 293, 296-97
 sosyal değer 61, 189-90, 192, 263,
 sosyal determinizm 252, 278-79, 285-87
 sosyal düzen 106, 193, 225, 228, 232, 308
 sosyal şuur 212-13, 224-29, 234-38, 242, 244, 248, 257-58, 262, 265, 272, 276, 278-79, 288, 299, 302, 304
 sosyalizm 179, 187-88, 270, 280-81, 291

- sosyolojik determinizm 189
 Sovyet 184
 Sovyetler 270
 Sovyetler Birliği 208
 soyut (*abstrait*) 221
 sözde-elem (*pseudo-douleur*) 242
 Spencer, H. 185, 293, 296
 Spinoza 7, 11, 185, 219, 256, 291
 Stephenson 220
 Stoa 241, 245, 255, 273, 275, 281, 290, 299
 Strauss, Léo 306
 Strindberg 219
 Suarez 291
 Sudan Çölü 6
 Süfi(ler) 23, 210, 253-54, 306
 Süleymaniye 29

 Şark 55
 şartlı (*hypothétique*) 66
 şefkat (*caritas*) 210, 240, 264, 290
 Şevket Aziz 112

 tabiat galatı (*monstre*) 26, 47, 79, 97, 156, 195
 Taine, H. 297
 Takva 19
 tâlip (yol arayıcı) 13, 19
 tamlık aşkı 88
 tecrübe (*empirie*) 276
 Tefviz 210
 Tepegöz 221
 Tepkibilim 223, 247
 tesir etme aşkı 60, 72-73, 101
 tesir etme sevgisi 71-73, 101
 Tevrat 260, 291
 Theophrastos 302
 Thibaudet 309
 Timoçin 82
 Timur 303-304
 Tolstoy 86, 126, 308
 Toplumculuk 84, 217
 Toqueville 297
 Turgot 293
 Tönnies 189
 Turan 21
 türeyiş (*dérivation*) 189

 ukbâ 31, 48
 UNESCO 282
 uyuşma (*coordination*) 292
 uzviyet ahlâkî 56-57, 171

 Üç Hal Kanunu 284
 ülkücü (idealist) 6, 50, 67, 84
 ümit ahlâkî 35, 95, 100, 127, 142, 148, 177, 205, 289, 299
 üst-insan 185-87

 vahdet-i vücud 210-11
 Varna 112
 varoluş (*existence*) 45, 88, 135
 varoluşçuluk 284
 vasıta-değer 225, 227, 239, 244, 312
 vasıtalı (*médiat*) 226, 228
 Vemet, M. 310
 Venüs 306
 Vico, J. 270-71
 Vogt 249

 Weber, Max 189, 287
 Westermarck 267, 298, 304
 Wundt 287

 Xenophanes 108

 yabancı (*autrui*) 303
 yapma (*artificiel*) 211
 Yavuz 220
 Yeniçağ 182, 186, 241, 267, 307
 Yeni-Hegelci 243
 Yeni-Kantçı 256, 280
 Yeni-Nietzscheci 256
 Yeni-Schellingci 244, 283
 Yesevi 126
 Yıldırım 303
 Yunan 23, 55, 136, 183, 240, 243-45, 249, 255-56, 266-67, 269, 273-74, 276, 283, 290, 300, 303, 305, 311
 yücelme (*sublimation*) 239

 zahitlik (*ascétisme*) 16, 172, 198, 255, 307
 Zen-Avesta 260
 Zenon 219, 241
 Zerdüş 129, 260
 Zola, Emile 308
 Züht 19, 117, 275
 zümre zorbalığı 59